

En conveni amb:

DIPUTACIÓ DE
TARRAGONA

Amb la col·laboració de:

BIBLIOTECA TÀRRACO D'ARQUEOLOGIA

EL *CASTELLUM* DE PUIGPELAT

Moisés Díaz García

Fundació Privada Liber

Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia, núm. 5
Autor: Moisés Díaz García
Traducció a l'anglès: Cristina Fernández Rodríguez
Fotografies: Moisés Díaz García - Arxiu CODEX
Edita: Fundació Privada Liber. 2009
liber@fundacioliber.org
Producció: Diggraf edicions
ISBN: 84-613-6235-6
Dipòsit legal: T-1829-2009

ÍNDEX

Pàg.

9	Nota preliminar
11	Presentació
13	Pròleg
17	Introducció
21	Història de la investigació
27	El <i>castellum</i> tardorepublicà de Puigpelat
39	Les evidències del <i>castellum</i> de Puigpelat
59	<i>L'instrumentum domesticum</i> : La vaixel·la i altres materials
117	Consideracions finals
125	Bibliografia
131	Traducció al castellano
197	English translation
261	Títols publicats per la Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia

NOTA PRELIMINAR

L'ambició de la Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia ha estat sempre la de poder editar texts de prestigiosos especialistes així com d'altres que inicien el seu camí científic. Sempre sota una premissa de qualitat i 'exportabilitat' dels continguts. De manera que, més enllà de les virtuts expositives, el volum que sortís de la impremta tingués per sempre una marca indeleble d'aportació certa a la comunitat científica. Ara, de tot aquest projecte, estem ja en el cinquè volum, el que certament suposa passar de la barrera temorosa dels inicis al camí franc de la consolidació. Al complement d'autors consagrats i novells s'uneix la idea de la difusió trilingüe que arriba als cinc continents. El patrimoni de Tàrraco i el seu àmbit d'influència convida, des del nostre punt de vista, a ser valents en aquesta difusió internacional del seu coneixement.

Fins al moment la Fundació ha viscut tot tipus d'experiències en la seva tasca editorial i en el seu ancoratge en la comunitat científica local, que de tot hi ha com diríem en expressió popular. La idea d'ajudar, de ser un complement de l'activitat professional que es desenvolupa en l'arqueologia local és una pretensió que constitueix un dels nostres principis. I en això estem. Hi ha hagut sorpreses molt grates, fins i tot des del punt de vista institucional, en què algunes administracions, gràcies als seus representants, han vist que la Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia era una idea que mereixia ser recolzada.

Moisés Díaz ens convida a descobrir gairebé una primícia amb 'El Castellum de Puigpelat', en tot cas una raresa de l'arqueologia militar romana: el primer castellum del territori tarragoní. Com diu l'autor, la singularitat de la troballa feia imprescindible la seva publicació. Una reflexió que venint del mateix autor podria classificar-se d'agosarada, però comprovaran els especialistes que no li falta raó.

Des de la Fundació li agraïm la celeritat en el lliurament d'originals i correcció dels mateixos, perquè el cert és que va disposar de molt poc temps per a la seva posada en net i per fer les millores oportunes després del repàs de l'original. Però va aprofitar l'oportunitat i els dies. I aquesta virtut de reacció i rapidesa també cal traslladar-la a la consellera Rosa Rossell, comprensiva amb els avatars de la Fundació, a Imma Teixell, autora d'un volum de la col·lecció i impulsora d'aquest en concret. I al nostre bon col·laborador Joaquín Ruiz de Arbulo: les seves opinions i dictàmens constitueixen una garantia per a la nostra tasca.

Joan Antoni Domènech
Director Fundació Privada Liber

PRESENTACIÓ

L'execució de projectes derivats de necessitats urbanístiques i constructives que generen la construcció d'una millor qualitat de vida o, si més no, que renoven la que ja ha estat assolida, ens immergeix moltes vegades en un ritme frenètic que té com a objectiu el resultat final, ben tangible i ben visible. Aquesta situació, tan característica del món actual on la paciència no té molts adeptes i on els recursos destinats a la reflexió són minsos, ens pot fer caure en l'error de deixar oblidat en qualsevol racó els resultats del treball dels professionals que participen de l'acompliment d'una feina ben feta.

Així, en aquest espiral d'immediatesa, masses vegades les tasques arqueològiques sols han estat considerades fins el moment de ser valorades per a la idoneïtat i viabilitat de qualsevol acció constructiva. D'aquesta manera, malauradament, molts dels resultats de les intervencions arqueològiques no són divulgats més enllà de la documentació exigida per llei, obviant la suma necessària i constant per a conèixer cada vegada més el nostre patrimoni, el qual explica el nostre passat i, per tant, és indicador del nostre present.

Les institucions hi tenim molt a dir. Cal que treballem conjuntament i que posem les eines al nostre abast, per a assegurar-ne aquesta necessària divulgació dels resultats de la feina ben feta, encara que sigui motivada per raons i per necessitats ben distants al patrimoni arqueològic. Cal que facilitem als arqueòlegs la tasca d'investigar, amb la finalitat de poder tancar el cercle que neix amb les tasques arqueològiques de camp i que hauria de completar-se amb la divulgació del coneixement obtingut.

No ens enganyem, resta molta feina per fer per la nostra part. Però encoratja i, a la vegada, ens exigeix una més gran implicació, el treball d'arqueòlegs com Moisès Díaz, amb inquietuds i dedicació per profunditzar en l'estudi dels resultats obtinguts, i que ens faciliten una mica més la immersió en la nostra història.

Rosa Maria Rossell Rigau

Tinent d'alcalde de Patrimoni Històric, Cultura i Ensenyament. Ajuntament de Tarragona

PRÒLEG

El metòdic treball que teniu a les mans aporta dades arqueològiques, ben documentades i reflexionades, a la configuració de l'ager de Tàrraco a partir dels resultats d'una excavació preventiva en el jaciment del castellum de Puigpelat, el primer identificat en el territori tarraconense. D'aquesta manera l'estudi individualitzat del jaciment afegeix als treballs de territori ja existents, una mica més de llum per arribar a copsar la materialització fàctica del procés de conquesta i romanització de Tàrraco i del seu territori immediat a partir dels últims anys del segle III aC.

L'entrada dels nouvinguts exèrcits romans cap a la Regio Cessetania s'articulà des del territori ocupat pel nucli de Tarrakon/Kese, identificat com un assentament ibèric per alguns autors o com a dues realitats poblacionals per altres. Aquesta constatació, lluny de ser una acció més o menys puntual de la Segona Guerra Púnica, va ser l'embrió de la ciutat de Tàrraco, com a exponent del que seria la conquesta d'Hispània, i des d'aquí s'aplicaren els sistemes necessaris per a pacificar, organitzar i administrar el nou territori conquerit. Cal entendre que l'ocupació de la ciutat és un primer esglaó d'un projecte molt més ampli: assolir el domini de la Península Ibèrica.

Per aquesta raó és necessari, tal com apunta i defineix aquest treball d'investigació de l'arqueòleg Moisès Díaz, apropar-se a la imatge dinàmica d'una Tàrraco que cobejava una unió permanent entre Roma i Ibèria. Així cap a l'any 200 aC, en la part més alta del turó s'implantà la zona militar romana, amb una primera fortificació de pedra. Amb aquest nou assentament es creà una dicotomia urbana, conjuntament amb el ja existent jaciment ibèric el qual ocuparia, sense poder definir si de forma continua o intermitent, l'espai al voltant del turó, tot dominant la zona de port natural i la seva platja, així com les planes fèrtils de la llera del Francolí. Es definiria doncs, una zona alta amb el praesidium romà i una altra a la part baixa amb l'oppidum ibèric.

En aquesta configuració, Tàrraco s'alçà durant els primers anys del segle II aC com a centre polític i administratiu de la província Citerior; no podent afirmar rotundament una capitalitat com a tal amb totes les implicacions que en denota aquest estatus. Malgrat això es pot apuntar que la ciutat es definí com a punt

neuràlgic per a planificar i per a reprimir les primeres revoltes indígenes, i a la vegada, es transformà en seu de reunió de les assemblees dels generals romans amb les delegacions indígenes.

Aquest creixement en importància de la nova ciutat cal contextualitzar-la dins d'un assentament que ja amplia la muralla amb la intencionalitat d'incloure en el seu perímetre l'antic assentament ibèric, que entre la segona meitat del segle II aC i inicis del segle I aC es materialitzarà en una nova ciutat urbana que unificà l'antic praesidium militar i l'àrea residencial desenvolupada entorn del port i de l'assentament ibèric, tal com indica la segona fase de muralla i l'ordenació intramurs. També el territori es troba en procés d'organització i les velles estructures ibèriques comencen a adaptar-se als gustos romans, "donant l'oportunitat" a l'elit indígena d'optar a participar de l'immens Imperi romà, i valent-se de diversos recursos d'ocupació tal com il·lustra les pàgines d'aquest llibre.

En definitiva, es reorganitzà el territori utilitzant tots els recursos territorials, socials, econòmics..., i en la ciutat de Tàrraco, el resultat fou una única realitat poblacional on l'assentament iber quedà immers i participà en l'establiment d'un nou urbanisme molt incisiu de caire romanorepublicà, el qual queda evidenciat per l'arqueologia en la part baixa de la ciutat on s'ha documentat una intensa activitat constructiva, la qual requeria d'una planificació prèvia i d'una execució sistemàtica, accions que deuriem ser dirigides pel nou estament de poder amb la complicitat del substrat indígena.

Aquest procés de Tàrraco de pas ferm i continu cap a la romanització, en les pàgines d'aquest acurat treball, queda enriquit i ampliat amb l'estudi del curs vital del castellum de Puigpelat com a centre de control territorial i viari romà interrelacionat a la mateixa ciutat, i, evidentment intrínsec a l'organització i control del seu ager des de finals del segle III aC i fins al segle I aC.

Immaculada Teixell Navarro

Arqueòloga. Conselleria de Patrimoni Històric. Ajuntament de Tarragona

És per a tu, Núria, per les hores robades... donades

INTRODUCCIÓ

L'arribada de la democràcia al nostre país, deixant de banda la seva important significació per a les llibertats socials o polítiques, tingué una destacada repercussió en la cultura, la història i, per tant, en l'arqueologia. Va ser llavors quan es començà a donar un marc legal a l'activitat arqueològica, i s'endegà el desenvolupament del que anomenem "arqueologia d'urgència". Aquesta activitat, a banda dels projectes d'universitats o institucions d'investigació, que normalment actuaven en campanyes programades sobre jaciments prèviament protegits, va passar a ocupar-se de les intervencions derivades de projectes urbanístics i constructius. D'aquesta manera, l'arqueòleg d'urgència es va anar convertint en un membre més a l'organigrama de les obres públiques i privades, i llur informe esdevingué en condicionant *sine qua non* per a què l'administració es pronunciés sobre la idoneïtat dels projectes que motivaven les intervencions, i el destí de les restes exhumades.

Al llarg de les dues darreres dècades, el gran auge de la construcció suposà la realització de nombroses excavacions arqueològiques. D'aquesta manera, el coneixement del nostre patrimoni arqueològic i, en conseqüència, dels períodes més antics de la nostra història, va comptar amb una ingent aportació de noves dades.

El perill intrínsec a aquesta frenètica activitat excavadora d'urgència, que en la majoria dels casos significava la concatenació de successives intervencions, era que no es podia parar l'atenció deguda per a la interpretació de les dades, almenys no en un lapsus temporal breu. Malgrat tot, l'administració s'ha preocupat de què els resultats bàsics de les intervencions es presentin en les pertinents memòries d'excavació, centralitzant i gestionant la informació generada.

En aquest marc d'intervencions d'urgència, ara dites preventives, que precedeixen als projectes edificatius, es desenvolupà l'excavació arqueològica que hem dut a terme al municipi de Puigpelat. Així doncs, la documentació exhaustiva del registre generat pel treball de camp, així com les inquietuds i dedicació posterior per aprofundir en l'estudi dels resultats obtinguts, i l'oportunitat de presentar-los en un suport com el que tenim a les mans, ha permet donar a conèixer als investigadors del món antic, i als interessats en la nostra història, el primer *castellum* del territori tarraconense.

Es tracta d'un fet inèdit en l'arqueologia militar romana de Catalunya, ja que a excepció dels casos d'Empúries o Tàrraco, on es van instal·lar els principals

campaments estables de la romanització, fins al moment tan sols coneixíem el recentment identificat *castellum* de Can Tacó (MERCADO et alii 2007) a les comarques barcelonines (Montmeló-Montornès), l'espectacular troballa dels campaments de campanya de la Segona Guerra Púnica (NOGUERA 2008) que els Escipions establiren al costat del riu Ebre, i el *castellum* baix-imperial de Sant Julià de Ramis a Girona (BURCH et alii 2005).

La singularitat de la troballa, i la seva importància en el desenvolupament històric d'aquest territori, feia imprescindible la seva publicació. Així, les dades que es presenten a continuació, salvant les dificultats que un arqueòleg professional té, sobretot de disponibilitat de temps, mitjans i recursos per a desenvolupar llur investigació, van més enllà de la recollida i interpretació superficial de les dades generades per les "urgències".

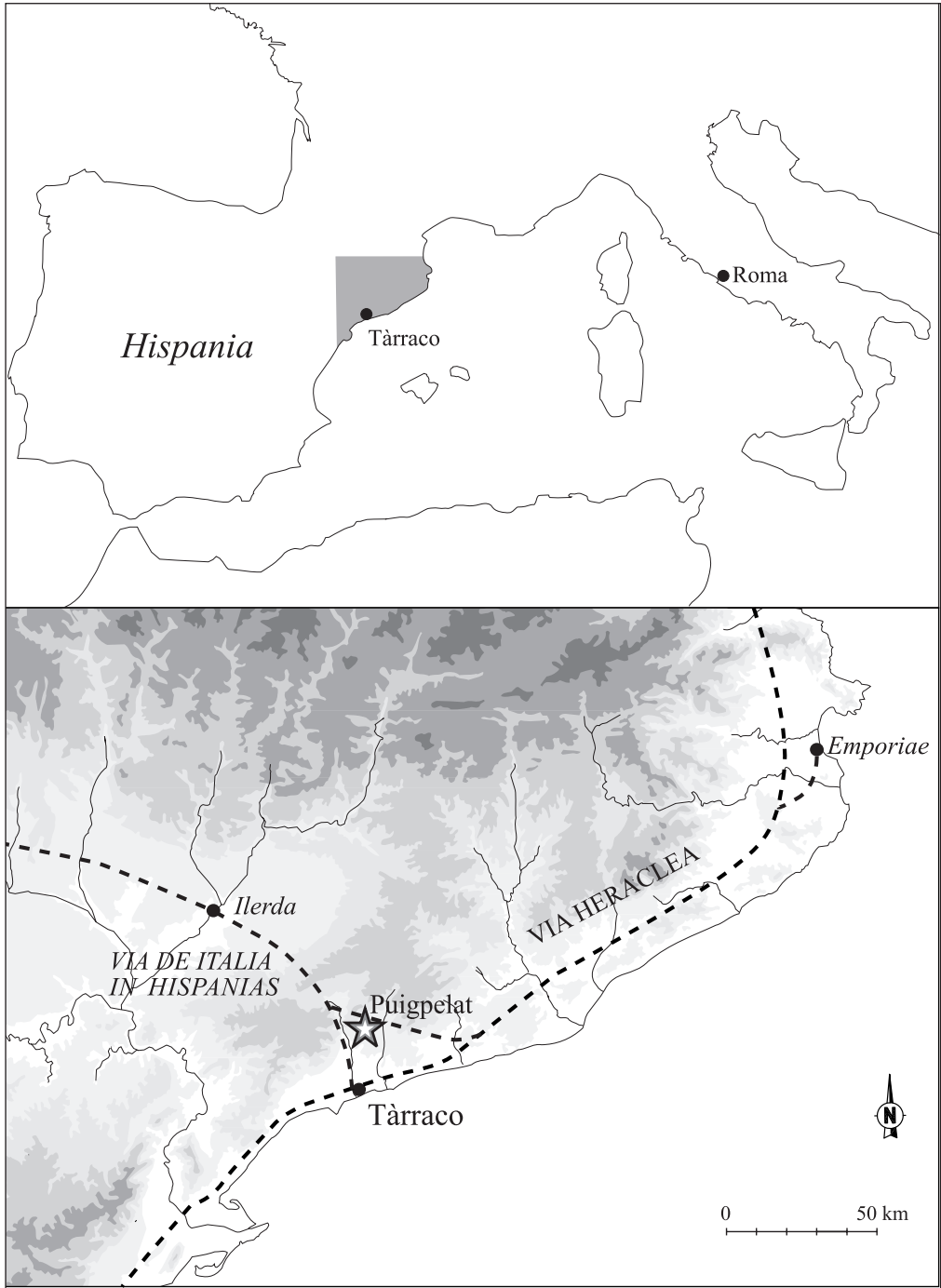
Amb tot això hem provat de superar la primera fase administrativa, un tant positivista, per tractar d'aportar, interpretar i completar els coneixements sobre la nostra història antiga, en un posicionament que alguns col·legues han transformat en principis morals:

"Un naturalista és quelcom més que un simple coleccionista de papallones i un arqueòleg que es limiti a recollir, un coleccionista o un simple recompilador de textos no mereix el títol d'arqueòleg, ja que tot i que *ab initio* sigui un descobridor de fets, això és cert, aquests fets són proves tangibles de la conquesta humana i si aquesta afirmació és encertada l'arqueòleg és també un humanista i llur funció immediata és la de fer reviure o humanitzar el seu material amb imaginació controlada, la qual sense cap dubte ha d'anar acompanyada de qualitats artístiques i filosòfiques" (Mortimer Wheeler, *Archeology on the Earth*, 1962).¹

Però no hem d'iniciar l'exposició de dades, fruit d'un treball d'investigació unipersonal, sense destacar que el punt al que hem pogut arribar és gràcies a les tasques d'un equip professional, el de Codex, tant a les dures feines de camp, com als aixecaments planimètrics. Finalment, tampoc es poden obviar els suports dels col·legues de professió², als que agraïm llurs indicacions i suport científic i moral, amb especial esment de Jaume Noguera, qui ens va ficar sobre la pista del *castellum*, i sobretot de Francisco Brotóns, ja que les seves notes i suggeriments han estat una important contribució per orientar i polir aquest estudi.

1 Extret de Guillem Roselló: "Introducció a l'estudi de la ceràmica andalusina", *Arqueologia Medieval, reflexions des de la pràctica*, Lleida 2007, pág. 45.

2 No podem deixar d'esmentar Joaquín Ruiz de Arbulo, Imma Teixell, Rosa Palau, Inma Mesas, Jordi López, Marta Brú i César Pociña.

Figura. 1. Plànol de localització del jaciment, amb les principals ciutats i eixos viaris.

HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ

El terme municipal de Puigpelat fou, durant la nostra antiguitat, un paratge de l'ager *tarraconensis* sotmés a una densa ocupació (fig. 2), com així ens ho demostren els nombrosos jaciments arqueològics coneguts. De fet, abans d'iniciar les excavacions que permeteren conèixer el *castellum* de Puigpelat,³ al qual dediquem aquest llibre, s'havien identificat fins a onze jaciments. En primer lloc hem d'esmentar un assentament del període ibèric ple i tardà,⁴ al que hem d'afegir nou establiments més⁵ que durant el període tardorepublicà explotaven els recursos agrícoles de la plana situada entorn al proper torrent de la Fonollosa, a l'oest del municipi. A més, comptem amb un darrer assentament, ubicat en les immediacions del nucli urbà⁶ i a uns 300 metres al nord de la nostra fortificació. En darrer terme no podem obviar la propera ubicació de l'*oppidum* del Vilar de Valls (fig. 8), distant tan sols 4 km de Puigpelat, i eix vertebrador d'aquest territori de la cèssetània ibèrica fins a la seva destrucció i abandonament a inicis del segle II aC (VERGÈS, LÓPEZ 2008).

Totes aquestes dades han estat el fruit, bàsicament, de diverses prospeccions realitzades sobre el terreny. Les primeres són les que, als anys setanta del segle XX, dugueren a terme els membres de l'Institut d'Estudis Vallencs, i tingueren continuació als anys vuitanta amb les prospeccions de l'equip de l'Ager *Tarraconensis* dirigit per S.J. Keay i J.A. Remolà⁷ (CARRETÉ *et alii* 1995). Posteriorment, sota la tutela del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, es realitzaren noves prospeccions que serviren per a elaborar una carta arqueològica del territori català, els "*Inventaris del Patrimoni Arqueològic*" (IPAC). Finalment, una visió actualitzada i de conjunt sobre la prehistòria i la història antiga d'aquesta zona de la comarca de l'Alt Camp ha estat recollida en el segon volum de "*Valls i la seva Història*" (VERGÈS, LÓPEZ 2008).

---

3 Existència que, fins aleshores, era desconeguda.

4 Catalogat en la carta arqueològica com Esquadres IV.

5 Es tracta dels jaciments catalogats en la carta arqueològica amb els noms de Torrent de les Voltes, Els Horts, La Bomba I, La Bomba II, La Bomba III, Esquadres I, Esquadres II, Esquadres III, Els Calderes.

6 Catalogat amb el nom de La Bassa, ja que ocupa aquesta partida als peus del nucli urbà. En general d'aquests jaciments tenim poca informació, ja que majoritàriament han estat catalogats a través de troballes en superfície. Tenim l'excepció de la vil·la del Torrent de les Voltes, que sí fou objecte d'una excavació arqueològica preventiva, arran de les obres d'ampliació de l'empresa paperera SCA Hygiene Paper España SL.

7 En una col·laboració de la Universidad de Southampton amb el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

En aquest ric context patrimonial, les primeres actuacions arqueològiques realitzades en el jaciment foren conseqüència de l'execució d'un nou pla urbanístic, que l'ajuntament de Puigpelat va aprovar l'any 2002. En aquest sentit s'iniciaren les intervencions preventives, abans conegudes com "d'urgència", en forma de prospeccions superficials sota la direcció de Susanna Adell i Xavier Bayarri,⁸ i es centraren en la prospecció de les zones afectades pel projecte d'urbanització, bàsicament parcel·les agrícoles plantades de vinya. Ja en aquell moment es confirmà la presència dels jaciments inclosos en la carta arqueològica i afectats pel pla urbanístic, a més d'una nova zona arqueològica, situada en una vinya on s'acumulaven nombrosos materials ceràmics d'època antiga. Arran d'això, i motivat per la intenció d'urbanitzar aquest lloc,⁹ a l'any 2004 l'arqueòleg Carlos Sentís¹⁰ dugué a terme una nova intervenció, la delimitació arqueològica, que consistí en l'excavació de sondejos amb mitjans mecànics i en forma de rases. Es pretenia així confirmar o no l'existència d'un jaciment arqueològic, i en cas positiu delimitar llur extensió, potència i cronologia. Un cop finalitzada aquesta intervenció, es va definir una àrea positiva d'uns 1750 m², de la qual es conservaven els nivells d'amortització d'unes estructures de "pedra unides amb fang" i uns nivells interpretats inicialment com "abocadors amb material ceràmic tardorepublicà". Finalment, una nova intervenció, dirigida per Moisès Díaz¹¹ entre els anys 2006 i 2007, va servir per treure a la llum les restes del *castellum* republicà de Puigpelat (fig.3).

En aquest cas, les nostres primeres accions durant el procés d'excavació van consistir en l'extracció, amb l'ajut de mitjans mecànics, dels potents reompliments de terra de conreu dipositats sobre les restes. De fet, fins aleshores la parcel·la era una gran terrassa artificial ocupada per vinyes, i formada a base d'aportacions de terra vegetal per a optimitzar la producció i el treball. D'aquesta manera, després d'extreure un gruix de terra que en alguns llocs arribava als tres metres de potència, deixàrem a la vista els nivells d'amortització i abandonament del jaciment. Això ens va permetre fer una primera estimació de l'estat en què es trobaven les restes, així com les vicisituds que havien sofert des del seu abandonament. Poguerem llavors comprovar que en època moderna els treballs agrícoles es van desenvolupar just per sobre dels nivells d'abandonament romans, el que significava que les roturacions de la terra havien alterat part del jaciment. Ja en dates més properes una nova actuació agrícola supo-

---

8 Tècnics de l'empresa d'arqueologia tarragonina CODEX-Arqueologia i Patrimoni.

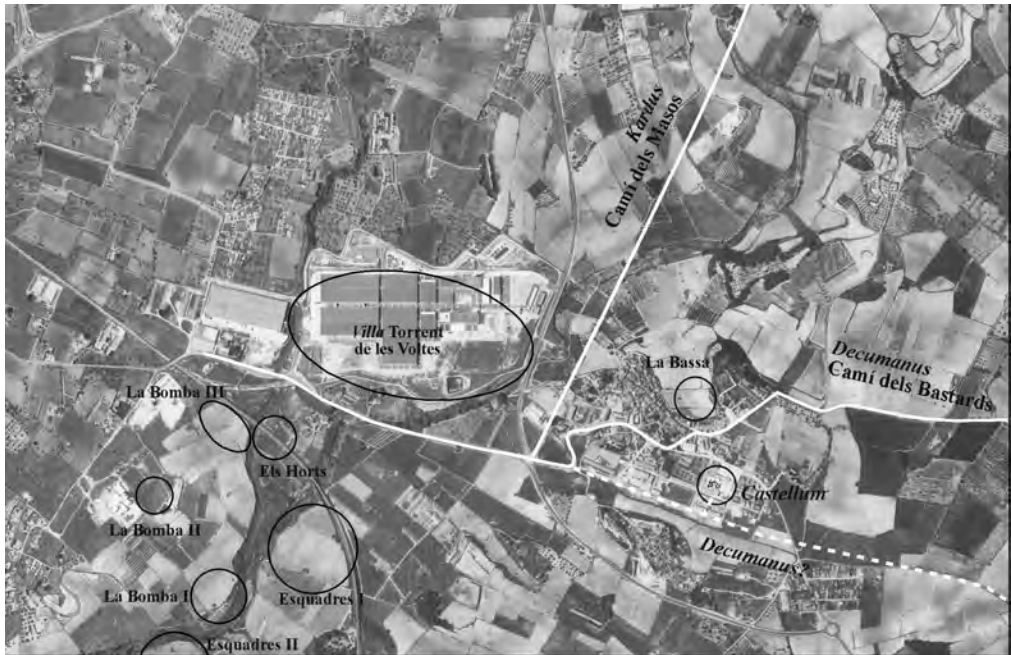
9 Com sol succeir en aquests casos, l'empresa interessada en el projecte edificatiu fou l'encarregada de finançar la intervenció. En aquesta ocasió es tractava de la paperera SCA Hygiene Paper España SL, que buscava un emplaçament per ampliar el ja existent al municipi.

10 Tècnic de l'empresa COTA 64, S.L.

11 També tècnic de l'empresa CODEX-Arqueologia i Patrimoni. En aquest cas l'encàrrec dels treballs i llur finançament foren realitzats per l'administració pública, a través de GISA. Això es devia a què l'abans esmentada paperera va decidir ubicar-se en una altra zona del municipi, coneguda com el Torrent de les Voltes, on també es va excavar un jaciment, el de la vil·la romana del mateix nom.

Així, el renovat projecte edificatiu que va motivar les nostres excavacions fou el de la construcció del nou Centre d'Ensenyament Inicial i Primari Joan Plana de Puigpelat, que finalment acabaria ocupant el lloc del *castellum*.

sà, com acabem de dir, la formació d'una terrassa artificial. D'aquesta manera es van reomplir les zones on l'estratigrafia antiga era més baixa, mentres que les zones més elevades del jaciment, on per desgràcia es concentraven les edificacions, foren rebaixades a una cota homogènia. Finalment, les darreres destruccions antròpiques es deriven de la delimitació arqueològica, ja que durant la realització de les rases mecàniques, potser en un excés de zel o de confiança per part del seu excavador, s'aprofundí massa, tot seccionant els nivells conservats i part dels murs.¹²

Figura. 2. Localització del castellum de Puigpelat al seu entorn geogràfic, amb dels jaciments propers d'època tardorepublicana i els eixos viaris (base fotografia aèria de l'ICC).

Fou en aquest punt, com dèiem, on s'iniciaren els nostres treballs, que tindrien per objecte l'excavació extensiva d'un jaciment la morfologia i funcionalitat del qual encara ens era desconeguda, i que haurien de finalitzar amb el desmuntatge arqueològic de les estructures conservades.

Hem de dir, a més, que la nostra actuació va estar sempre supeditada al projecte constructiu que l'havia motivat. Així, en les parts on els nivells i estructures arqueològiques eren més baixes, els nostres treballs consistiren a l'extrac-

¹² De fet, les rases de delimitació aprofundeixen mig metre per sota dels nivells d'amortització, d'ús i en alguns casos dels propis murs, deixant una sèrie de profunds solcs de 60 cm d'amplada i desenes de metres de longitud.

ció dels estrats d'abandonament, aturant-se un cop visibles els nivells d'ús i les restes muràries conservades. És a dir, com que no s'havien d'afectar –destruir– pels fonaments ni pels rebaixos relacionats amb el col·legi a edificar, no se'ns permeté esgotar l'estratigrafia. D'aquesta manera restaren per excavar els nivells de circulació i construcció, i no es va recuperar material per poder datar amb precisió el moment en què s'aixecaren les estructures de la zona mitja i inferior del *castellum*.

D'altra banda, la part més alta del jaciment, on es concentraven les construccions de la fortificació, sí estava afectada per la ubicació dels edificis del col·legi. D'aquesta manera, un cop descoberts i documentats els murs i nivells d'ús, i per resolució administrativa, la nostra darrera actuació fou la del desmuntatge manual de les restes aquí conservades. Procedírem llavors a extreure els murs i a excavar els paviments i llurs preparacions fins a esgotar l'estratigrafia, el que ens permeté detectar una fase incerta d'ocupació anterior, en forma de fosses excavades al subsòl, i recuperar un conjunt de materials molt important que ens va servir per a datar les estructures del recinte fortificat superior. Paradoxalment, el motiu que va treure a la llum el primer *castellum* del territori tarragoní, fou finalment la “causa” de llur destrucció, deixant pas al nou centre d'ensenyament inicial i primari (fig. 4).

Figura. 3. Vista del castellum un cop finalitzada l'excavació. És manifest el fort estat d'anorreament (Arxiu CODEX).

Figura. 4. *Vista de l'espai del castellum en l'actualitat, ocupat pel col·legi Joan Plana.*

EL CASTELLUM TARDOREPUBLICÀ DE PUIGPELAT

Per poder arribar a comprendre el perquè de la presència d'aquesta fortificació i del lloc on s'ubicà, així com el llarg període en què estigué activa, creiem que és necessari fer un breu repàs al procés de conquesta i romanització de Tàrraco i el seu territori circumdant. Igualment, abans de continuar parlant de mots com ara *castella*, *praesidia* o *agger*, farem una breu descripció dels mateixos, per tal de familiaritzar-nos amb el vocabulari bàsic de l'arqueologia militar.

Els campaments i fortificacions romanes

Els *castra* són els campaments militars, l'extensió dels quals es situa entorn a les 20 hectàrees¹³, i estaven preparats per albergar una legió o fins i tot dues¹⁴. En funció del seu ús, tenim campaments temporals, que s'aixecaven i es desmantellaven per l'exèrcit durant la marxa, i es coneixen com *castra aestiva*. També tenim campaments permanents, conegut com *castra stativa*, i campaments on hivernava¹⁵ la tropa al final de les campanyes, els denominats *castra hiberna*. En aquest sentit, els campaments de petites dimensions, la funció dels quals no era la d'albergar el gruix de l'exèrcit, sinó una petita guarnició o destacament, es coneixien com a *castella*, que és un diminutiu del terme *castra*. També existien les *stationes*, petites construccions des d'on un reduït grup de soldats podien exercir tasques de policia i de control de la seguretat de les rutes, així com la *turris* i el *burgus*, centres aïllats de vigia, postes i transmissions. Finalment, hem de citar el terme *praesidium*, que s'utilitza per designar de forma genèrica a la guarnició de la fortificació i, per extensió, acabarà sent un equivalent al *castrum* i al *castellum* en època imperial (LE BOHEC 2006).

Respecte al procediment seguit per a construir la fortificació, tant pels *castra* com pels *castella*, era el mateix. Primer s'havia de triar l'emplaçament, que havia de ser fàcil de defensar, i que inicialment és de forma quadrada, com

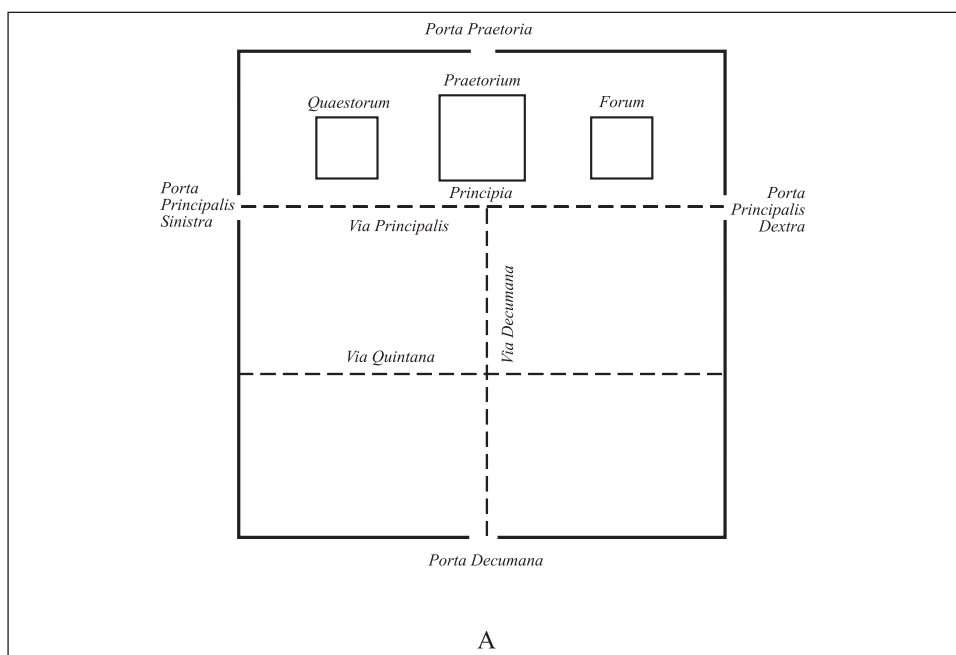
---

13 Si bé l'estudi dels campaments militars hispans coneguts ha portat a agrupar-los, segons la superfície, en dos grups: el primer grup estaria format per campaments amb una extensió entre 4 i 6 hectàrees, el segon el formarien campaments de 14-16 hectàrees (MORILLO 1991:179).

14 Les legions d'època tardorepublicana estaven formades per uns 4 o 5.000 soldats romans, 300 genets, una cohort de 300 *socii* itàlics d'infanteria, i una ala de 500 o 1.000 genets itàlics (ROLDÁN 1989:64).

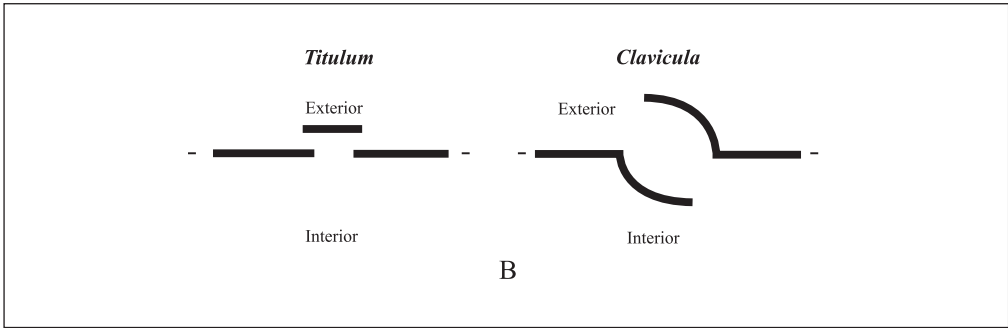
15 Ambdós tipus d'assentaments, temporals o permanents, es diferencien per l'extensió i la solidesa de les defenses, fet que en l'arqueologia actual ha comportat que apenes es puguin identificar els llocs ocupats pels campaments temporals, al contrari del que succeeix amb els *castra stativa* i els *hiberna*.

indica l'historiador grec Polibi en les seves *Historias*, escrites a mitjans del segle II aC. Però en molts casos els traçats s'adaptaven a la topografia de l'emplaçament¹⁶, i buscaven una forma rectangular, com indica Higiní a la seva obra *De Metatione Castrorum*, escrita a inicis del segle II dC. A continuació s'arranjava el terreny triat, i tot seguit s'excavava una fossa al voltant de la fortificació projectada, denominada *fossa*, amb secció en forma de V. Amb la terra sobrant, en la costat intern del campament s'aixecava un terraplé o *agger*, continuant el pendent de la fossa, de manera que es guanyava més alçada. Just al darrere s'aixecava el *vallum*, nom que rep l'empalissada o la muralla, i que solia protegir-se amb torres, col·locades de forma regular als angles i en zones estratègiques del perímetre emmurallat. A aquest conjunt de fossa, terraplé i *vallum* se l'anomena, de forma genèrica, *agger* (fig. 6a), i en la part interna, entre el *vallum* i els edificis, es deixava una zona lliure de construcció anomenada *intervallum*, que constituïa una franja de seguretat on, en cas d'atac, caurien els projectils llençats pels enemics des de l'exterior.

Figura. 5. A. Planta esquemàtica d'un castrum segons el model de Polibi (en base a LE BOHEC 2004, lám. 21).

¹⁶ Essent les obres clàssiques molt il·lustratives sobre l'organització campamental i al història bèl·lica en general, volem animar al lector a aprofundir en aquests aspectes, que alguns autors ja han recollit en les seves investigacions: MORILLO 1991, 1993; MORILLO i MARTÍN 2005, LE BOHEC 2006; DOBSON 2008. Així, a més de les citades obres de Polibi i Higiní, hauríem d'afegir les de Tit Livi (*Ab urbe condita* i *Periochae*), Vitruvi (*De Architectura*), Vegeci (*Epítome rei militari*), Frontí (*Stragemata*), Flavi Josefo (*Bellum Iudaicum*) o les experiències directes de Cèsar (*De Bello Galico*, *De Bello Civile*, *De Bello Hispaniensi*, *De Bello Alexandrino*).

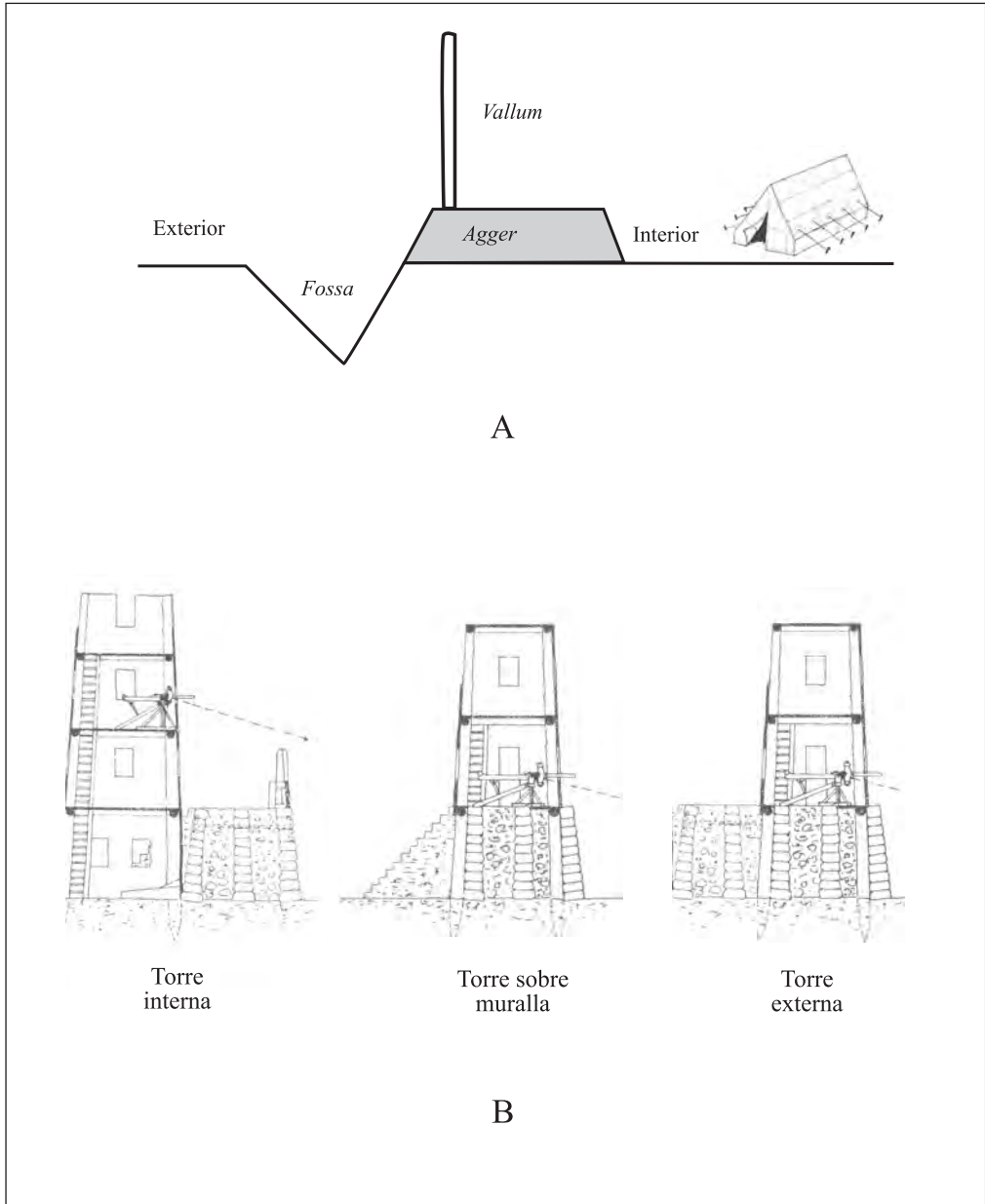
5. B. Sistema defensiu de les portes d'un castrum (en base a LE BOHEC 2004, làm. 20).

Així, un cop resoltes les defenses exteriors del campament hem de resoldre la de l'accés, donat que és el punt més vulnerable perquè es troba obert a l'exterior. Per aquest motiu, les portes solien estar flanquejades per torres (fig. 6b), que estaven lligades per la part superior amb un pas de ronda elevat, i formaven així un passadís d'entrada ben protegit. A més, davant de les portes es solen trobar defenses avançades, com és el cas del *titulum*, un mur construït davant de la porta d'entrada i avançat respecte a la línia de muralla. L'altre sistema de protecció dels accessos és la *clavicula*, formada per un doble gir de l'agger en quart de cercle, això és, que un dels costats marca una corba vers l'exterior, mentre que l'altre fa aquesta corba cap a l'interior, transformant l'ingrés en un passadís corbat i fàcilment defensable (fig. 5b).

Pel que respecta a l'organització interna¹⁷, com succeeix amb les ciutats, els *castra* estaven estructurats a partir de dos eixos perpendiculars (fig. 5a). L'eix longitudinal connectava dues de les portes d'accés, i era la denominada *Via Praetoria* o *Via Decumana*, que unia la *Porta Praetoria* i la *Porta Decumana*. L'eix perpendicular estava definit per dues vies paral·leles: una d'elles és la *Via Principalis*, que connecta les altres dues portes d'entrada –*Porta Principalis Dextra* i *Porta Principalis Sinistra*–, i l'altra és la *Via Quintana*. Aquestes vies defineixen una sèrie d'àrees on es disposen les diverses estances, reservant un espai per als *principia*, un conjunt d'edificis que conformaven el centre religiós-augural i jurídic-administratiu, i on estava la caixa amb el tresor i les ensenyes de la guarnició. Davant d'ells trobem la residència del general, denominada *praetorium*, la del quèstor, denominada *quaestorium*, així com una plaça o *forum*. La resta del campament estava ocupat de forma ordenada per les resi-

17 De fet, la fundació i estructuració d'un campament romà no difereix en gran mesura del d'una ciutat, i són nombrosos els exemples de campaments transformats en ciutats. Així, la ubicació i orientació d'un *castrum* depenia no només de les condicions orogràfiques, sinó que també era molt important la qüestió religiosa-augural (MORILLO 1991:136), i la seva construcció havia de seguir un procediment que s'iniciava amb la consulta als déus sobre la idoneïtat del lloc triat –*inaguratio*–, l'establiment dels eixos urbanístics i de l'àrea central per part dels *augures* –*orientatio*–, el marcatge del perímetre de la ciutat o el campament –*limitatio*–, i un cop finalitzada la fundació, l'acte de consagrar-lo –*consecratio*– (ANDRÉS HURTADO, 2002:140).

dències de la tropa, denominades *contubernia*, així com els magatzems de l'armament, coneguts com *arma*, o els graners i els magatzems d'aliments, denominats *horrea*.

Figura 6. A. Sistema defensiu de l'agger d'un castrum (en base a LE BOHEC 2004, làm. 19).
6. B. Variants de les torres defensives de la muralla d'un castrum (en base a DOBSON 2008, fig. 279).

D'aquesta manera, tenim que els campaments militars o *castra*, de major tamany, estan directament relacionats amb tasques de conquesta, ocupació i control militar i administratiu. També s'utilitzaven com a llocs de replegament de les tropes al final de la campanya, *hiberna* on es reorganitza l'exèrcit i on es redistribueix per a les noves campanyes, com fou el cas de Tàrraco.

D'altra banda, els *castella* o petits fortins tenien un caràcter provisional, i la seva funció estava relacionada amb el control del territori i les vies de comunicació¹⁸. A més, la seva ubicació en llocs estratègics els convertien en ocasions en centres d'abastiment de les tropes o llocs on es podien retirar els comandants, complint les funcions que el *praetorium* o *principia* tenia en el *castrum*. És a dir, des dels *castella* es garantien funcions policials sobre un territori ja dominat¹⁹, en major o menor grau, com és el cas del *castellum* de Puigpelat, en contraposició a la funció de conquesta i control de fronteres dels *castra*.

El context geogràfic

El municipi de Puigpelat forma part de la comarca de l'Alt Camp, la capital de la qual és la ciutat de Valls, i està situat sobre un turó que es troba a uns 255 metres d'altitud, des del que es té un important control visual del Camp de Tarragona²⁰. Aquest turó finalitza de forma abrupta pel costat occidental, on limita amb la fèrtil plana fluvial del riu Francolí²¹ i, a una distància de 4 km, la vila de Valls (fig. 8a).

Respecte a la posició concreta del *castellum* dins del municipi, si arribem a la localitat des de l'est²², abans d'entrar al nucli urbà, a l'esquerra, es trobava una plana encarada a un petit barranc. Aquí fou on es disposà aquesta fortificació, l'accés de la qual sembla obrir-se al vessant d'aquest barranc (fig. 7). Es tracta d'una zona de fàcil trànsit vers la part baixa de la plana i l'entorn de Valls, de manera que és probable que per aquí discorregués un antic vial, vigilat pel *castellum* (fig. 2). De fet, els treballs sobre aquest territori en època antiga de J.M. Palet²³ han permès identificar un sistema viari que marca els eixos d'una partició del *territorium* de Tàrraco seguint un model romà de centúries, en base a un mòdul de 20 per 20

---

18 No hem d'oblidar, no obstant, que existeix un tipus de *castellum* "urbà", és a dir, que es construïa dins de les ciutats a mode de ciutadella, com un element fort de defensa (JIMÉNEZ DE FURUNDARENA 1995:129).

19 No obstant, també hem d'esmentar que alguns dels *castella* edificats al nostre territori complien funcions d'assetjament, com exemplifiquen els fortins de circumvalació de Numància, que va fer construir Escipió durant el setge de la ciutat. Finalment, un tercer tipus de *castella* són els aixecats en períodes de pau, documentats en època alt i baix-imperial, i que feien les funcions de campament d'unitats auxiliars (JIMÉNEZ FURUNDARENA 1995).

20 Amb aquesta denominació es coneix la plana situada entorn a la ciutat de Tarragona, flanquejada per varies cadenes muntanyoses que formen una mena de semicercle, i que inclouria el territori pertanyent a les comarques del Tarragonès, Alt Camp i Baix Camp, ocupant una superfície aproximada de 1.568 Km².

21 Que, com ja hem dit abans, en època romana estava densament poblada.

22 Per una carretera local que, seguint una orientació est-oest paral·lela a la línia de costa, connecta les carreteres que remunten la vall del Gaià -TP 2031- i el Francolí -N 240-.

23 Remetem a les publicacions d'aquest investigador destacades en l'apartat bibliogràfic.

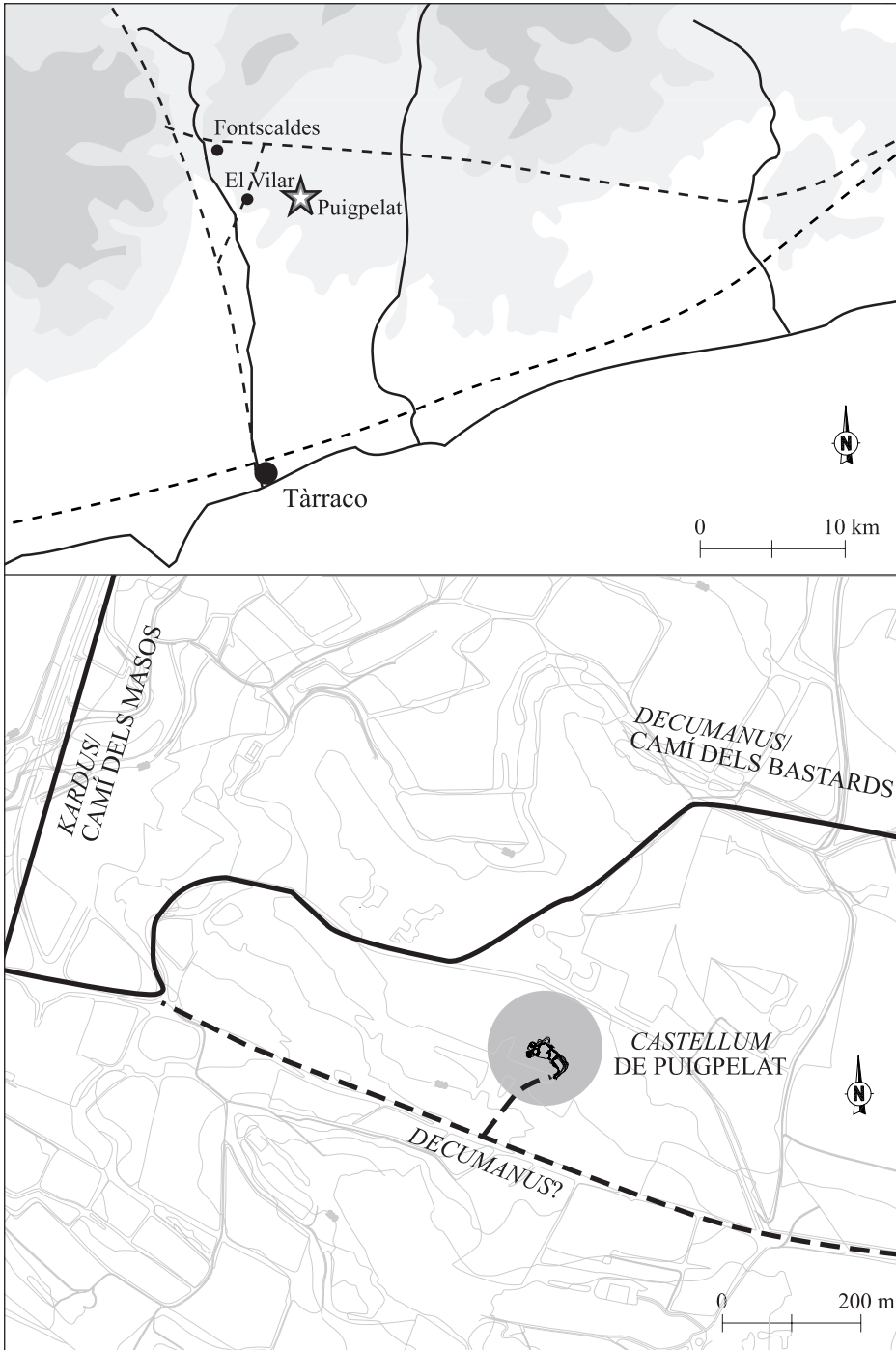
actus i en alguns casos de 20 por 15 *actus*. En aquesta ordenació (trama Tarraco III) se segueix un eix de *kardines* perpendiculars a la costa, i *decumani* paral·lels, entre els que destaca una via o “eix fort” principal, que és l’antic camí de Montblanc a Vilafranca, que al seu pas per la zona de Valls ha quedat fossilitzat en l’actual carretera N-240. Aquesta via salvava la dificultat orogràfica que constitueix la Serralada Pre-litoral a través del Coll de Lilla²⁴, que connecta la zona costanera amb les comarques de l’interior. S’han identificat també altres eixos menors, dels quals dos d’ells discorren pel municipi de Puigpelat. Concretament, un dels *kardines* segueix el camí dels Masos, remuntant el traçat aproximat del torrent dels Caus²⁵, i es dirigeix en sentit nord cap a la població d’Alió per creuar-se amb l’eix “fort” que acabem de descriure. Perpendicularment, i seguint el traçat de l’actual camí dels Bastards, discorria un dels *decumani* d’aquesta estructura de centúries, que passava a una distància de 450 metres al nord del *castellum*. Un altre *decumanus* seria el vial que passaria als peus de la fortificació, pel costat sud, aprofitant el suau pendent d’una antiga vall entre turons, i que seria la prolongació del camí de Bràfim, distant del camí dels Bastards 534 metres, és a dir, 15 *actus* (fig. 8b).

Figura. 7. Vista general de l'àrea ocupada pel castellum, amb la situació de Valls i de l'hipotètic vial romà.

24 Es tracta d'un dels passos que salven aquesta dificultat muntanyosa, i que s'ha vingut utilitzant des de la prehistòria fins als nostres dies. L'altre pas és el que transita pel vessant oest del riu Francolí, travessant l'estret de la Riba, i per o circulava la coneguda *Via de Italia in Hispania*, que sortia de Tàrraco i, passant per *Ilerda*, remuntava la vall de l'Ebre.

25 És a dir, transitant la zona baixa de la plana fluvial que ocupa l'oest del municipi.

Figura 8. Plànol amb la situació dels principals assentaments tardorepublicans propers.
8.B. Plànol topogràfic del castellum i el sistema viari antic.

El context històric

Corria l'any 218 aC quan, després d'un període de tensions que quasi podríem denominar com de “guerra freda” entre Roma i Cartago, es declara la Segona Guerra Púnica, que va tenir com a principal centre d'operacions Hispània²⁶. En aquest context, l'exèrcit púnic comandat pel general Anníbal es dirigí a Itàlia travessant el sud de França i els Alps, deixant un campament temporal en les immediacions de la ciutat ibèrica de *Cissis*²⁷. La reacció de Roma no es fa esperar i un exèrcit comandat pels germans Cneu i Publi Escipió desembarca en la colònia grega d'Empòrion, per atacar la reraguarda púnica i obligar a Anníbal a replegar-se. Els cartaginesos són derrotats en la batalla de *Cissis*, i l'exèrcit romà inicia un ràpid avenç cap a Carthago Nova, establint pactes i aliances amb els cabdills locals, o bé sotmetent als seus opositors. Després de veure's frenat l'avenç per la mort en campanya d'ambdós germans l'any 211 aC, serà el fill de Publi, Publi Corneli Escipió, qui doni el cop de gràcia als cartaginesos decantant la victòria del costat romà, i expulsant-los definitivament de la Península Ibèrica l'any 206 aC. S'iniciava així la conquesta d'Hispània per Roma, que encara trigaria quasi dos segles a completar-se.

En aquests dotze llargs anys de guerra, un fet ens interessa destacar: ja des de l'inici de les operacions els generals romans van decidir establir la seva base d'operacions, que després esdevingué “campament d'hivern, base naval, punt d'arribada de les tropes itàliques i centre de provisionament segur” (MORILLO 1991:146), en el turó tarragoní, un punt estratègic que dominava les vies de comunicació marítimes i terrestres, el port natural i la ciutat ibèrica de *Cese/Tarrácon* a la part baixa²⁸.

Aquest seria el panorama que M. Porci Cató es va trobar l'any 195 aC quan va arribar a Tàrraco per sotmetre els pobles indígenes que, a la província Citerior, s'havien rebel·lat contra Roma. De fet, durant els primers anys de domini romà d'Hispània, i en el cas que ens ocupa de l'entorn de Tàrraco, es produeix la substitució dels sistemes de control polític i territorial previs per part dels nous dominadors. La pròpia elecció de Tàrraco com a base d'operacions, quarter general i capital provincial de la Citerior, a més de respondre a criteris estratègics, el que fa és assumir el caràcter de capitalitat que l'*oppidum* ibèric de

26 A mode de breu introducció del període que ens ocupa, i sense voler aprofundir en un tema tractat de manera extensa en la bibliografia científica, contextualitzarem el fet de l'arribada de Roma al nostre territori, i els esdeveniments que derivaren en la creació de la primera província fora de la Península Itàlica, amb la conquesta i “romanització” d'Hispània.

27 Identificada amb l'*oppidum* ibèric que ocupava la part baixa de la ciutat de Tarragona, i que rebria el nom de *Tarrácon* (ADSERIAS *et alii* 1993), o bé de *Tarrácon/Cese/Tarraco* (OTIÑA, RUIZ DE ARBULO 2000), amb un doble topònim com succeiria en els casos de *Siganthe/Arse/Saguntum* o el de *Emporion/Untica-Indica/Emporiae*.

28 Separada un kilòmetre del quarter militar romà, i ubicada sobre un promontori que dominava la badia portuària des de la seva fundació en el segle V aC.

Cese/Tarrácon ja tenia dins de la *Regio Cessetania*²⁹. Sabem que aquest territori estava governat des de l'*oppidum* de Tarragona, del qual depenien altres establiments urbans de menor tamany i importància, des dels que s'articulava el control de les diferents parts del territori cessedà. Amb l'arribada dels romans, es substitueix l'antiga organització política i territorial, al davant de la qual estava *Cese/Tarrácon*, per una ocupació i explotació del territori no des de centre urbans perifèrics, sinó seguint un sistema rural dispers "romà", en assentaments de tipus vil·la, sota administració del *praesidium* de Tàrraco. Aquest fet va suposar l'abandonament progressiu de molts d'aquests *oppida*, i en alguns casos la destrucció violenta dels mateixos, tal vegada per haver recolzat el bàndol cartaginès durant la Segona Guerra Púnica, o per haver-se sublevat amb posterioritat. Igualment, és possible que alguns d'aquests *oppida* abandonats de forma no violenta fossin posteriorment destruïts, per evitar així la seva posterior utilització com a recintes fortificats en possibles revoltes contra el poder de Roma.

A nivell arqueològic, aquests fets han deixat la seva empremta en els diferents assentaments ibèrics de l'entorn de Tàrraco. Així, veiem com alguns *oppida* són arrasats i destruïts a finals del segle III aC, com és el cas de l'important *oppidum* ilercavó del Castellet de Banyoles, que dominava el pas de l'Ebre i, durant la Segona Guerra Púnica, patí el setge i la destrucció des d'un campament que els romans situaren a escasos tres-cents metres (NOGUERA 2008: 45). D'altra banda, tenim els *oppida* que pateixen destruccions i abandonaments a inicis del segle II aC, com fou el cas del proper *oppidum* del Vilar de Valls³⁰, probablement durant les campanyes pacificadores que Roma dugué a terme als anys immediats a la conquesta. En contraposició, altres assentaments continuaran actius i viuran una important expansió durant el segle II aC i el següent³¹, constituint-se en els centres urbans i de poder del seu territori, sota el beneplàcit i el control romà, com per exemple va succeir amb l'*oppidum* laietà de Burriac (SANMARTÍ *et alii* 1998:125).

En aquest punt hem de destacar, dins del territori on ens trobem, la importància de l'*oppidum* del Vilar. Aquest centre, que estigué actiu entre el segle IV i els inicis del II aC, ocupava un destacat paper dins de l'organització política i territorial de l'occident de la Cessedània, ja que era un centre de segon ordre en la jerarquia de poder al darrere de la capital, *Cese*. Des d'aquest *oppidum* es controlava tot el territori circumdant, com és la plana fluvial del Francolí. Però a això hem d'afegir que es trobava situat en un punt estratègic, dominant

---

29 Aquest ampli territori inclou el Camp de Tarragona fins al Coll de Balaguer, les comarques del Penedès i el Garraf, i potser la Conca de Barberà. D'aquesta manera, limitava al sud amb els ilercavons, al nord amb els laietans, i a l'oest amb els pobles interiors, ilergetes i lacetans.

30 De fet, aquesta destrucció violenta no va suposar la fi de l'ocupació d'aquest lloc, ja que als peus del que havia estat el poblat íber, es va construir una vil·la de tipus romà, que va estar en funcionament des del darrer terç del segle II aC fins a inicis del segle III dC (ADSERIAS, RAMON 2008).

31 Com és el cas de l'*oppidum* de Tarragona, la pervivència del qual es prolongà durant tot el segle II aC.

un nus de comunicacions on confluen la via procedent de l'interior que connectava la plana de les comarques del Penedès amb les comarques lleidatanes³², i la via de la costa que remuntava la vall del Francolí des de Tarragona³³. D'aquesta manera, i com demostren les troballes materials del jaciment, el Vilar era el punt de confluència dels pobles interiors amb els de la costa, en una destacada cruïlla de vies, fins que fou destruït i abandonat a inicis del segle II aC, moment en què es data la primera ocupació del *castellum* de Puigpelat.

S'obre llavors una etapa de relativa estabilitat de tres dècades, que es veié trencada per l'aixecament dels pobles de la Meseta i de l'occident peninsular, donant pas als episodis bèl·lics de les Guerres Lusitanes i Celtibèriques, en el període que va de l'any 155 al 133 aC. Aquest conflicte, l'escenari del qual es trobava força allunyat de Tàrraco, tingué no obstant una repercussió directa en la ciutat, que esdevé el principal centre d'arribada de les nombroses tropes itàliques que es dirigeixen al front. També serà el port des del que s'abastiran aquestes tropes, bé en campanya, bé als soldats en descans hivernal aquarterats en la pròpia Tàrraco i als seus voltants, en un destacat paper d'empori o port principal des del que es redistribueixen mercaderies cap a altres punts de la Península. Així, serà en aquests moments quan, potser utilitzant l'abundosa mà d'obra militar, s'amplia el recinte emmurallat del *praesidium* de Tàrraco. Aquest procés culminarà entorn a l'any 100 aC, quan s'aixeca una ciutat de nova planta de tipus plenament romà, que inclourà sota un mateix *pomerium* el campament romà i part de l'antic *oppidum* ibèric, en una superfície que superava les 51 hectàrees³⁴ i que unificava l'acròpolis militar amb l'àrea portuària.

Conseqüentment, tots aquests esdeveniments tindran llur reflex i repercussió a l'*ager* tarraconense, que serà ocupat seguint una ordenació romana de centúries, que citàvem en el capítol precedent, i parcel·lant el territori dels voltants de Tàrraco en lots de terra que estarien treballats bé per colons i/o veterans de l'exèrcit, bé pels indígenes que abans es concentraven en nuclis urbans i que foren reubicats sota un nou patró d'assentament i explotació de la terra.

Posteriorment, fins entrat el segle I aC no trobem cap fet de gran importància reflectit en les fonts o l'arqueologia, quan en el període que va del 82 al 72 aC es desenvolupen en territori hispà les Guerres Sertorianes.

Es tracta d'una guerra civil entre faccions enfrontades del senat romà que tingueren com escenari principal la Península Ibèrica. El bàndol "proscrit" de Sertori es

32 Una branca interior de la via de la costa o via Heraclea, que seguia el curs del conegut camí de Vilafranca a Montblanc, i que es dirigia cap a les comarques de l'interior de Catalunya i la vall de l'Ebre sense haver de passar per Tàrraco.

33 En aquest cas, una alternativa a la *Via de Italia in Hispanias*, que tenia el seu traçat principal pel costat dret del riu Francolí, i salvava la Serralada Pre-litoral pel pas de la Riba. En aquest cas, una bifurcació travessava el riu a l'alçada d'Alcover, en direcció a Valls, on es creuava amb l'esmentat camí de Vilafranca a Montblanc (PALET 2008: 358).

34 En un clar paral·lelisme amb el que succeeix, simultàniament, a Empúries: AQUILUÉ *et alii* 1984, MAR, RUIZ DE ARBULO 1993, RUIZ DE ARBULO 1991.

va fer fort a la Citerior, creant la seva capital a Osca, i durant una dècada va portar de cap l'exèrcit "oficial" del senat, fins que fou vençut per Pompeu Magne. Les fonts recullen les darreres accions de l'exèrcit sertorià per la costa propera a Tàrraco, a l'any 73 aC, i en el fòrum d'aquesta ciutat es va aixecar una estàtua dedicada al general victoriós.

Ja a mitjans de segle, les següents notícies ens porten a la guerra civil entre Juli Cèsar i Pompeu Magne³⁵, i ens expliquen que, després de la victòria de Cèsar a la batalla d'Ilerda del 49 aC, la ciutat de Tàrraco va enviar una delegació i vitualles, i en una hàbil maniobra política enretirà l'estàtua del derrotat Pompeu del fòrum de la ciutat i el pedestal amb la dedicatòria fou girat per gravar, en la cara oposada, una nova inscripció en honor al lloctinent de Cèsar, *P. Mucius Scaevola*. Així, el premi que va rebre la ciutat fou el de ser nomenada colònia romana, possiblement després d'acollir la celebració de l'assemblea de l'any 49 aC³⁶, amb el nom de *Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*.

Posteriorment, no serà fins a l'època de l'emperador August que tornem a tenir notícies relacionades amb Tàrraco. Així, amb motiu de les Guerres Càntabres³⁷, el gruix de l'exèrcit romà a la Península es desplaça cap al nord, per finalitzar la conquesta i pacificació d'Hispània. En aquestes campanyes participarà el propi emperador, a qui una malaltia va obligar a romandre durant més de dos anys, entre el 26 i 25 aC, a la seva base de reraguarda, Tàrraco. Aquest fet va suposar per a la ciutat un ric període en el que, a més d'incrementar la seva significació política i estratègica com a capital temporal de l'Imperi, es va produir un important desenvolupament econòmic, urbanístic i arquitectònic, recollit en la documentació arqueològica. A nivell territorial, aquests fets es reflectiren en la transformació de l'*ager* en un paisatge plenament romanitzat i amb una nova transformació, donat que la multitud de vil·les que es coneixen per al període tardorepublicà pateixen un procés de "concentració". Això és que, igual que va succeir durant la segona meitat del segle II aC en la zona centre i sud d'Itàlia, es produeix un fenòmen de concentració de la propietat i apareixen latifundis, de manera que els antics assentaments rurals més petits i nombrosos donen pas ara a propietats majors, vil·les més grans i luxoses que produïen, envasaven i exportaven a gran escala el seu vi a diferents parts de l'Imperi³⁸. Això coincidirà, dins de l'àmbit militar, amb el desplaçament de les tropes cap als llocs de conflicte, donat que pràcticament Hispània ha estat "pacificada", amb excepció de la regió cantàbrica. D'aquesta manera, serà en aquesta zona de la Península on es concentrarà l'exèrcit, en assentaments de

---

35 Que té el període més cruent centrat en els anys 49-44 aC.

36 Constituint-se una colònia de veterans per part del lloctinent de Cèsar *P. Mucius Scaevola*, tot i que no es descarta que la colònia es fundés l'any 45, o inclús el 44 aC, després de la mort de Cèsar, per part del seu successor August, "que hauria seguit els plans del dictador" (ALFÖLDY 2007:503).

37 Que es desenvoluparen entre els anys 29 i 19 aC.

38 Com succeeix als voltants de Puigpelat, on les nombroses vil·les documentades al llarg dels segles II i I aC, en aquest moment tendeixen a desaparèixer i tan sols perviuen unes poques, degut a aquest fenòmen latifundista de concentració de la propietat a què ens referíem.

campanya i setge en primera línia del front, o bé als grans campaments de rera-guarda, en la zona nord de la Meseta, com són els d'Astorga (*Legio X Gemina*), Lleó (*Legio VI Victrix*) o Herrera de Pisuegra (*Legio III Macedonica, Ala Parthorum, Cohors I Gallica*) (MORILLO 2007). Aquests esdeveniments, als que es suma la completa pacificació i romanització d'aquesta part de la Citerior, i el desplaçament dels punts d'interès militar, potser foren els que causaren que fortins com el de Puigpelat perdessin la seva raó de ser, i fossin derruïts i abandonats³⁹.

---

39 Aquest és el cas del *castellum* de Puigpelat, però també comptem amb altres dos exemples, com són els *castella* de la bastetània, a Granada, o de la zona de Caravaca a Múrcia, que estarien controlant la zona de penetració del Llevant cap a l'interior d'Andalusia, vigilant vies i zones d'explotació mineres, i que s'abandonen en aquest període (ADROHER *et alii* 2006, BROTONS, MURCIA 2006 i 2008).

LES EVIDÈNCIES DEL CASTELLUM DE PUIGPELAT

Com ja hem explicat, el *castellum* de Puigpelat es va situar sobre una lleugera elevació que domina, cap a la més abrupta vessant occidental, la plana del Francolí, ocupada per nombroses vil·les d'exploració agrària.

Centrant-nos en les restes conservades de la fortificació, aquestes ocupaven una superfície aproximada de 1.750 m², la planta de les quals sembla adaptar-se parcialment a l'orografia del terreny, com veiem que passa en molts *castella* de la Hispània tardorepublicana, i el modelava en terrasses per al seu millor aprofitament.

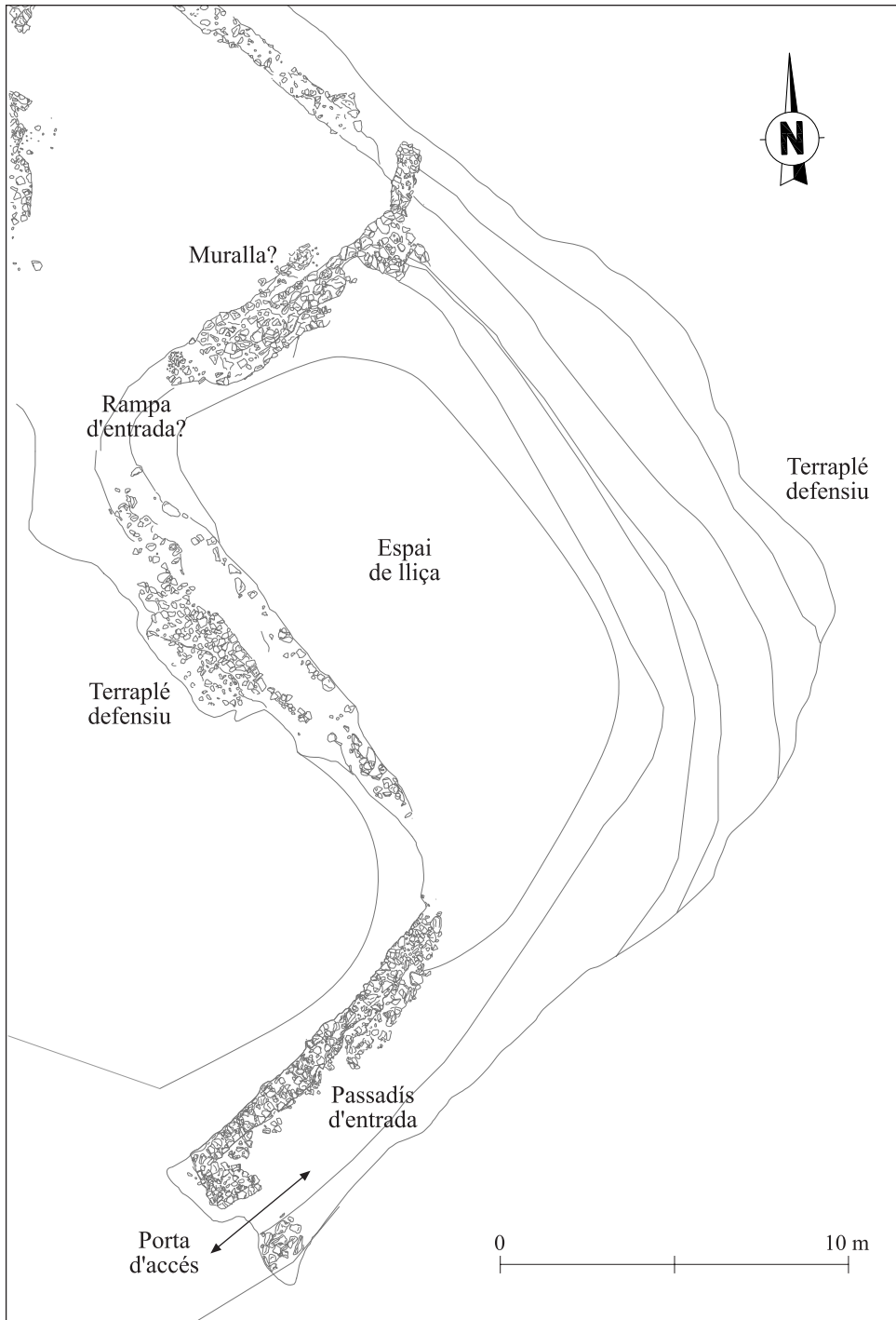
Desgraciadament, el nucli defensiu del *castellum* representa només una petita part de les estructures conservades, i ocupa l'espai més elevat de tres terrasses ben definides. En la part inferior tenim l'accès a través d'un estret passadís pel fons d'un fossat artificial, després un recinte sobreelevat a l'ingrés i quasi lliure d'edificacions, i en la terrassa superior l'edifici fortificat, del que es conserva part de la façana oriental defensada per torres⁴⁰.

Remetent al que ja explicàvem sobre la història de la investigació, els treballs arqueològics només es van completar en el recinte superior, mentre que als altres dos grans sectors l'excavació es va aturar un cop visualitzades les estructures i els nivells d'ús o paviments. Això ens impedeix precisar la seva cronologia, fet que sumat a l'alt grau de destrucció en què es trobava el jaciment, fa que no podem identificar amb claredat les diferents fases o reformes derivades del dilatat període d'ocupació d'aquest *castellum*. No obstant, un fet que es fa palès, és la diferència en l'alineació de les estructures del recinte fortificat superior, en comparació amb les dels altres dos espais definits, potser degut a fases constructives diferents. Les dels recintes inferiors sense una datació precisa, i la del recinte superior datada a inicis del segle I aC.

En darrer terme, abans de passar a descriure de forma pormenoritzada els diferents recintes identificats, hem de destacar que la primera ocupació del jaciment podríem remuntar-la, a partir dels materials recuperats, a inicis del segle II aC.

---

⁴⁰ Sense ànim de ser reiteratiu, voldríem recordar que, malgrat l'extensió excavada, aquesta no es correspon amb la totalitat del complex edificat. A més, la pràctica totalitat de les estructures es van trobar a nivell de fonament, molt arrasades, conservant apenes una o dues filades en alçada, el que dificulta encara més la seva identificació i interpretació funcional.

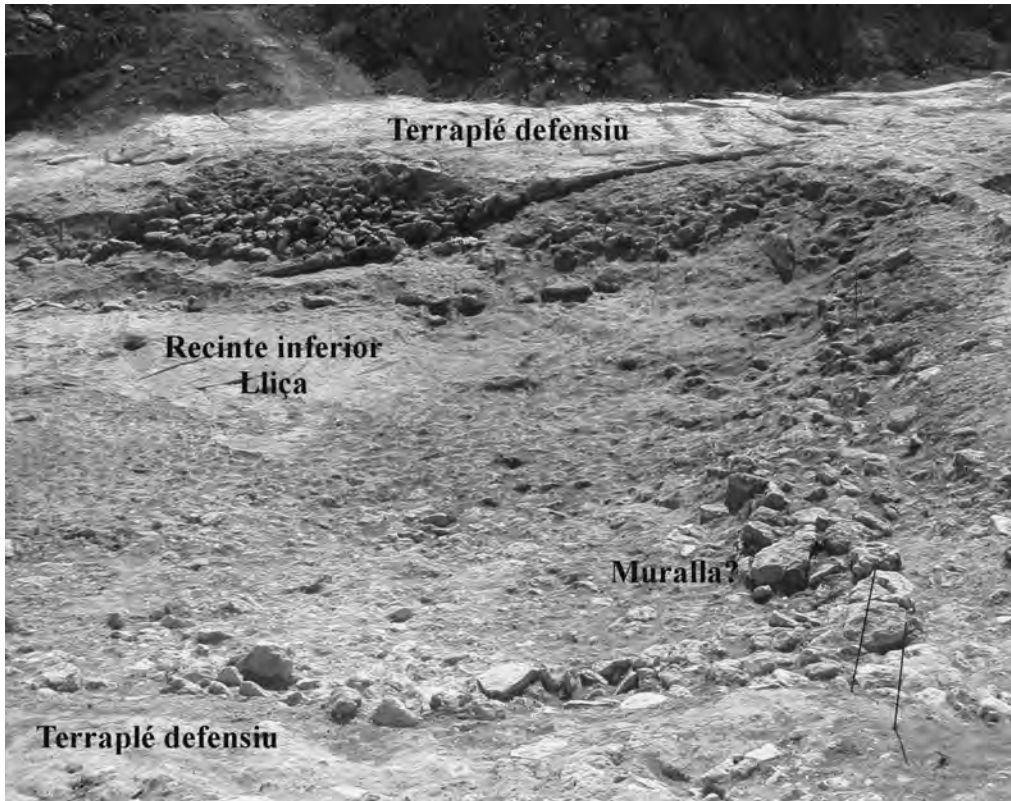

Figura. 9. Planta del recinte inferior d'accés al castellum (Arxiu CODEX).

L'accés al *castellum*

Com acabem de dir, aquest sector del jaciment no ha pogut datar-se estratigràficament, donat que l'excavació arqueològica es va aturar un cop visualitzades les estructures, sense que es poguessin excavar els nivells constructius que ens haurien permet precisar el moment constructiu o la presència de fases anteriors.

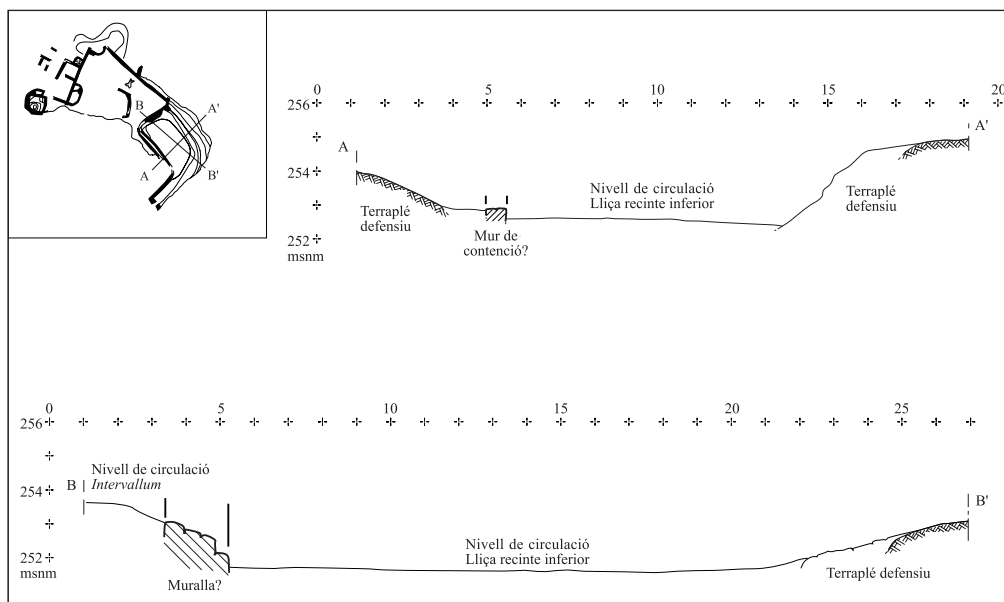
No obstant es va poder identificar l'entrada del *castellum*, en el recinte inferior, que es troba encarada cap a la part baixa d'un petit barranc, el qual travessa l'espai entre dos turons i actuaria com a límit natural de la fortificació pel costat sud. Per la part inferior d'aquest barranc, seguint la línia del camí de Bràfim, és per on deuria transitar un dels vials antics, *decumani*, al que fèiem referència en el capítol precedent, i que connectaria amb l'accés al *castellum*. Aquest vial, avui aprofitat per un dels carrers de recent urbanització, és el pas més fàcil i suau cap a la plana del Francolí i la ciutat de Valls, a diferència de l'actual carretera que travessa el nucli de Puigpelat, que ha de salvar un desnivell vertical d'uns vint-i-cinc metres a base de pronunciades corbes.

Figura. 10. Detall del terraplé defensiu que protegia la zona de lliça del recinte d'accés (Arxiu CODEX).

Des d'aquesta via un brançal devia conduir a l'ingrés del recinte inferior (fig. 9), per una porta d'1,25-1,1 metres d'amplada, a través d'un pas estret a mode de congost, que transita per la part baixa d'una fossa en V, flanquejat per terraplens de 2 metres d'ample i 12 de longitud. Les seves parets estaven parcialment excavades en el substrat natural, si bé es van acabar de formar amb un farciment de pedres de tamany mitjà i gran i terra. És a dir, defineixen un inclinat terraplé defensiu.

Desafortunadament, l'alt grau de destrucció no permet refer l'estructura original, tot i que les restes conservades semblen definir un mur perimetral inferior, en la base del terraplé, fet amb pedres mitjanes lligades amb fang en la cara externa i farciment de pedres i terra *-emplecton-* a l'interior⁴¹, entre la cara vista i el perfil de la fossa. No sabem si aquests murs tingueren una gran projecció en alçat, a mode de mur defensiu, o més aviat actuaven com elements de contenció del terraplé i, alhora, servien per a dificultar la pujada dels enemics. En qualsevol cas, la part superior dels terraplens es defineix com una zona elevada des de la que es controlava perfectament a aquells que entraven en la fortificació.

Figura. 11. Seccions de la zona de lliça amb les restes conservades del sistema defensiu.

41 Farcint l'espai buit entre la paret i el perfil de la fossa.

Al final d'aquest passadís de 12 metres, la fossa girava noranta graus a l'esquerra, descrivint una corba en sentit oest. És a partir d'aquest gir, seguint un efecte embut, que l'espai s'eixampla, quedant així una zona que podem denominar de lliça, avançada al *castellum*, i dominada des de la part més alta dels terraplens defensius. Aquest espai té una amplada mitja de 9 metres i una longitud de 15, i en el frontal o costat oest està tancat per un potent mur de pedres mitjanes i grans lligades amb fang, tal vegada part de la muralla, que separa el recinte d'entrada de la terrassa intermitja (fig. 10). Aquest hipotètic tram de muralla arriba a una amplada d'1,75 metres, i segueix la mateixa tècnica d'*em-plecton* o reompliment de terra i pedres entre el mur i el desnivell del terreny. De fet, és l'únic mur d'entitat suficient com per a ésser considerat una estructura defensiva de tipus muralla, ja que l'amplada de la resta dels murs està als voltants dels 60-70 centímetres, i les seves dimensions són similars a altres murs perimetrals o muralles de *castella* hispans del període tardorepublicà. Entre ells tenim els exemples del Cerro de las Fuentes (Caravaca, Murcia), on els murs perimetrals tenen unes amplades entre 1,82 y 1,37 metres (BROTÓNS, MURCIA 2008:53); el Peñón de Arruta (Jerez del Marquesado, Granda), amb una muralla que arriba als 1,20 metres d'amplada (ADROHER *et alii* 2006:629); el de Los Cascajos (Sangüesa, Navarra) que tenen un gruix entre 1,20 y 1,50 metres (SABUGO, RODRÍGUEZ 2007:241); o el campament I de Renieblas (LUIK 2007:289) amb uns murs perimetrals d'entre 2 i 2,3 metres d'ample.

Així, ens trobem amb un accés en forma de L, amb un nivell de circulació format per una superfície poc elaborada de terra trepitjada, que es trobava a una altitud de 252,7 metres, en contraposició als 254,5 metres de la part superior dels terraplens, des dels que es domina aquest passadís d'entrada y la zona de lliça. Desgraciadament les alteracions antròpiques han destruït en gran part les estructures, impeding-nos conèixer l'aspecte original d'aquest recinte. No obstant no descartem que les parts elevades que flanquegen i dominen el passadís d'entrada a la fossa, estigueren integrades dins del recinte protegit pel *vallum*. Igualment, les parts superiors dels terraplens defensius es podien haver protegit amb algun tipus d'empalissada, completant el característic sistema de l'*agger: fossa*, terraplé i *vallum* (fig. 11), tot i que d'aquest últim no es conserva cap evidència que confirmi aquesta hipòtesi. El que sí sembla clar és que l'entrada al *castellum* es troba avançada al nucli de la fortificació, a través d'un pas estret i enfonsat, aprofitant parcialment les tortuositats del terreny, fet que no és estrany en els sistemes defensius dels accessos. Exemples d'aquests tipus els trobem ja a l'arquitectura defensiva ibèrica, com és el cas de l'*oppidum* del Castellet de Banyoles, a Tivissa, l'entrada del qual es realitzava per un "angost pas de cinc metres d'ample i cent metres de longitud que restringeix l'accés al poblat" (NOGUERA 2008:42). Igualment, aquest sistema és utilitzat pels militars romans i un exemple el trobem en aquest mateix assentament, ja que durant la Segona Guerra Púnica fou assetjat i destruït per l'exèrcit romà, que va establir a només tres-cents metres de distància un campament de campanya, que utilitza en els accessos el mateix recurs, mitjançant passadisos estrets que aprofiten l'estrangulament natural del terreny.

D'una cronologia una mica més baixa, ja entrats en el segle I aC, tenim l'exemple del *castellum* del Cerro de las Fuentes de Archivel, a Múrcia⁴², on l'accés també es fa des d'una zona avançada, en aquest cas travessant una avantmuralla abastionada i avançada a la fortificació, que “es col·loca estratègicament en l'únic accés on aquest és més angost”, i a més està flanquejada per “vessants de pronunciat pendent que es desplomen” i donen pas a un espai de lliça, davant del *castellum* (BROTÓNS, MURCIA 2008:55).

Un darrer exemple d'aquest sistema el trobem en alguns assentaments militars d'època augustal, relacionats amb les Guerres Càntabres. És el cas del campament romà de Cildá, que si bé és una mica més recent i les seves dimensions són força més grans, per tractar-se d'un *castrum* i no d'un *castellum*, les solucions en els accessos són similars. Així, l'entrada del sector nord-est es feia a través d'una porta “a base de terraplens artificials de terra que formaven dos estrets i profunds passadisos (...) sistema que permetia controlar des de la part alta dels terraplens aquells que entressin pels passadisos” (PERALTA 1999:203).

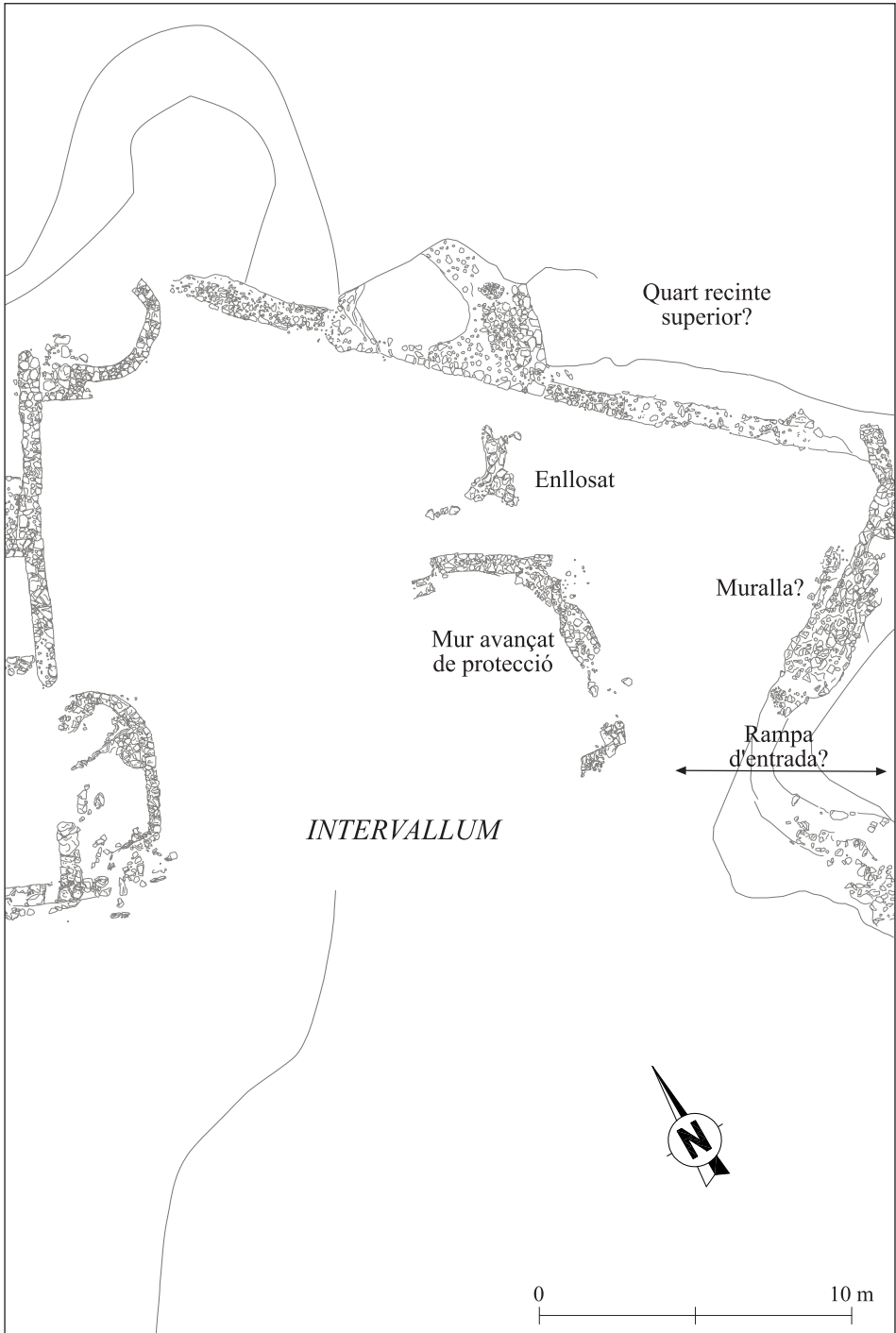
El recinte intermig

Del recinte inferior d'accés passem, salvant la hipotètica muralla del costat oriental, a la zona intermitja del *castellum*. Com en el cas anterior, els treballs desenvolupats en aquest sector es van aturar un cop visualitzats els murs i els nivells d'ús, de manera que tampoc comptem amb dades estratigràfiques per precisar el moment en què fou construït. Una altra dada a destacar, que evidencia l'alt grau de destrucció patit, és que es conservaven alguns marges de pedra seca del segle XIX, els quals es trobaven apenes uns centímetres per sobre del nivell d'ús d'època romana. Això significà, lamentablement, que els treballs agrícoles moderns havien destruït parcialment les restes antigues del subsòl, dificultant així la seva interpretació. Malgrat tot, la presència d'una zona aparentment oberta en l'angle sud-oest de la hipotètica muralla, d'uns 2 metres d'ample, sembla indicar el punt d'entrada des de l'espai de lliça inferior. Es salvaria aquí un desnivell superior a un metre, possiblement mitjançant una rampa. Un cop dins del segon recinte ens trobem en una zona quasi lliure d'edificacions, amb un nivell d'ús⁴³ format per rebliment de terra, pedres, fragments de ceràmica i restes del substrat argilós⁴⁴, tot compactat.

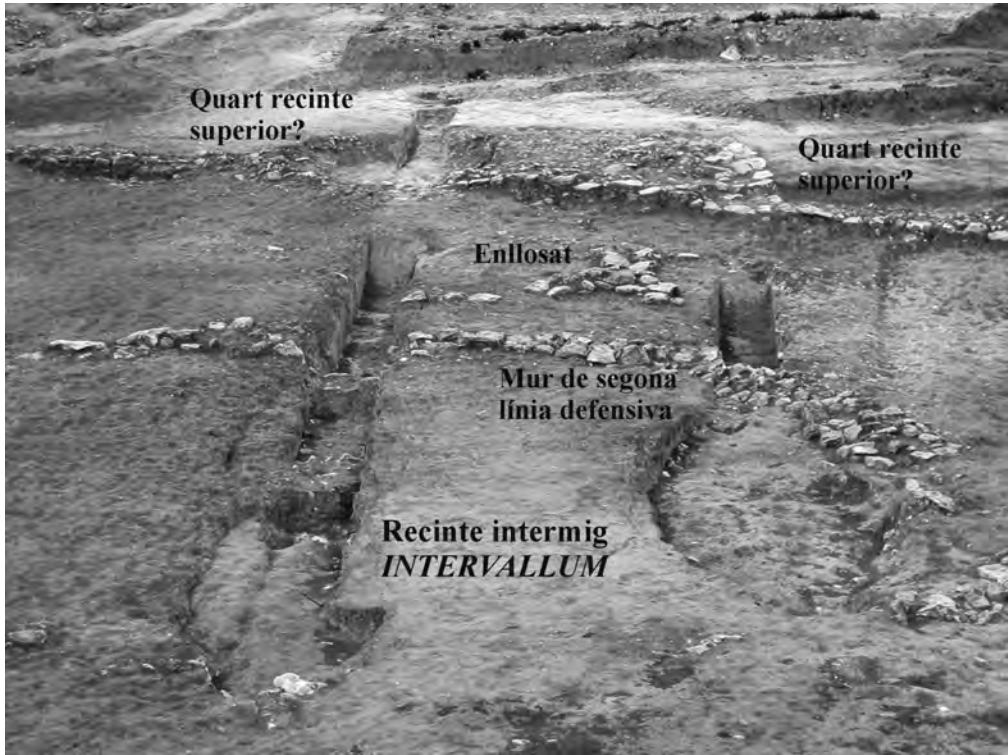
42 En dates recents, els treballs realitzats sobre aquesta fortificació i altres d'aquest territori han estat analitzades de forma exhaustiva (BROTÓNS, MURCIA 2006 i 2008), i també s'han sintetitzat en la guia sobre arqueologia militar de recent edició (MORILLO ed. 2007).

43 Establert a una altitud mitja de 255 metres.

44 Segurament originat durant els treballs d'adequació de l'entorn natural on es construeix el *castellum*: les zones irregulars més elevades es rebaixen, mentre que les depressions es reomplen creant espais plans i aptes per a l'ocupació.

Figura. 12. Planta del recinte intermig –intervallum- del castellum (Arxiu CODEX).

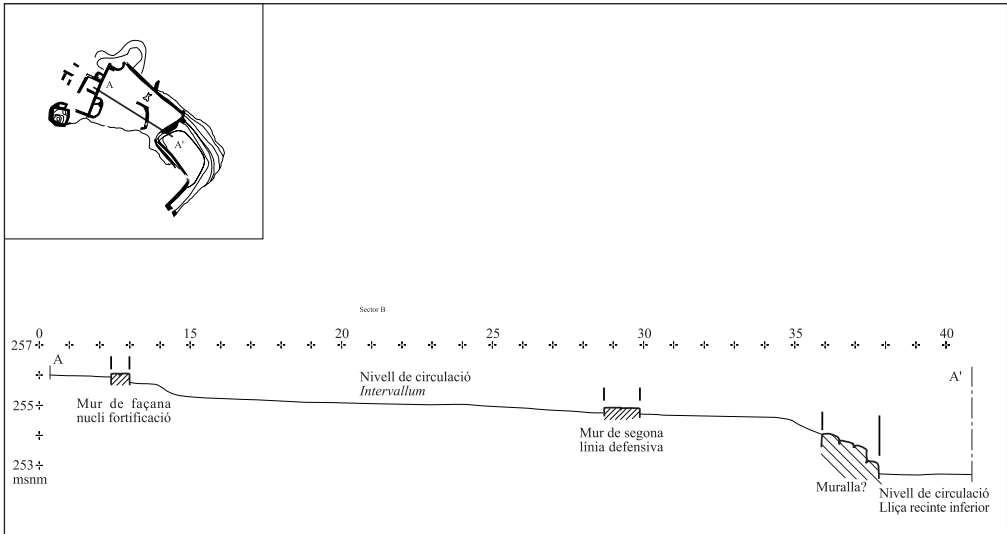
Figura. 13. Detall de l'interval·lum, amb les restes del mur defensiu de segona línia.

Hem de destacar, en un punt del recinte localitzat en la zona central i proper al límit nord, la presència d'un enllosat fet amb peces de tamany mitjà-gran. Potser només cobria una part del recinte, tot i que veient l'estat de conservació, no podem descartar que es tracti de l'únic vestigi conservat del paviment de lloses que s'estenia per tot aquest sector.

Respecte a la topografia d'aquest espai, sobta que el nivell d'ús no és regular, sinó que marca un doble pendent, en descens envers el recinte inferior, d'oest a est, amb un desnivell de poc més d'1 metre⁴⁵, i transversalment, en sentit nord-sud també amb un lleuger desnivell, de 30 cm de diferència⁴⁶. Aquesta diferència de cota, superior al metre en sentit longitudinal, potser respon a una tècnica defensiva en lleugera rampa, que servia per a mantenir sempre el nucli de la fortificació en un nivell més elevat, dominant als assaltants que poguessin arribar per l'entrada del costat oriental (fig. 14).

⁴⁵ En un espai que té 19 metres de longitud.

⁴⁶ En un espai que té 18 metres d'ample.

Figura 14: Secció longitudinal, on es veu el sistema de pendent que deixa el nucli del castellum en aventatja defensiva.

En referència a les dimensions d'aquest recinte, únicament hem pogut establir la seva longitud, que és de 19 metres, els límits de la qual són l'edifici fortificat de la terrassa superior per un extrem, i el mur que el separa de la zona de lliça inferior, la hipotètica muralla oriental del *castellum* en l'extrem oposat. Respecte a l'ample d'aquest recinte, comptem amb el seu límit nord, un mur construït amb la mateixa tècnica i funcionalitat que els descrits fins ara: una cara vista de pedres carejades i lligades amb argila i un rebliment intern de pedruscall, que folra el desnivell natural i actua alhora com a mur de terrassament. De les mesures del mur podem dir que l'alçada conservada no supera els 40 centímetres en el millor dels casos, i la seva amplada mitja és d'uns 60 centímetres, si bé en trobar-se folrant les irregularitats del terreny, el farcit d'*em-plecton* arriba a gruixos de fins a 3 metres. En aquests casos, per assegurar l'estabilitat del mur, es construeixen simultàniament murs perpendiculars a mode de tibants. Aquest mur, a més de limitar el recinte intermig, sembla haver funcionat com un marge de terrassament, al nord del qual es podia haver desenvolupat un espai incert, tal vegada el quart recinte del *castellum*, del que no queda apenes res⁴⁷. Respecte al tancament meridional d'aquest recinte no es conserva cap evidència estructural, si bé el límit natural vindria definit pel desnivell que marca la fi del promontori on es va construir el *castellum*, potser utilitzat com a terraplé natural per defensar aquest flanc, i que ens donaria una

⁴⁷ L'excavació en aquesta zona ens permeté comprovar que, poc més enllà del mur d'abancament, no quedava més que el substrat natural rebaixat, i havia desaparegut qualsevol evidència antiga per les actuacions agrícoles recents.

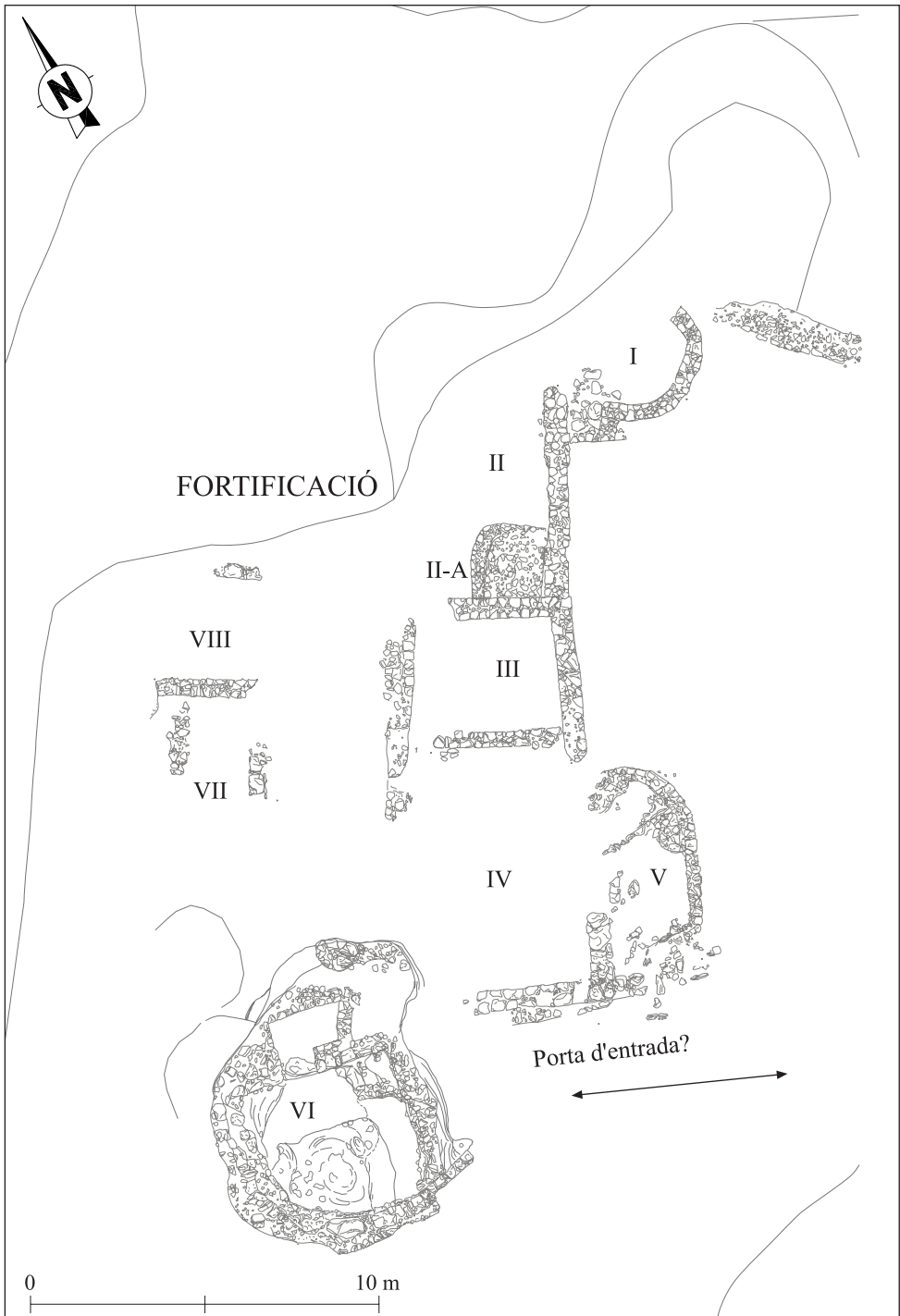
amplada aproximada per a aquest recinte de 35 metres. Ja en la part inferior d'aquest vessant, aprofitant una suau barrancada, és per on creiem que discorria el vial o *decumanus* al que abans ens referíem, sempre en un nivell inferior i de fàcil control i defensa, que permetia arribar al fortí.

En darrer terme hem de parlar de les construccions que ocupaven aquest sector (fig. 13), i que a banda del ja esmentat paviment de lloses, es redueix a la presència d'un mur. Aquest es trobava arrasat a nivell de fonamentació, i estava disposat després de la possible rampa d'accés, descrivint un traçat curvilini paral·lel al tancament nord i est del recinte, i enretirat uns 5 metres a l'interior d'aquests límits. D'aquesta manera, el mur sembla haver-se bastit com una barrera de seguretat interna, formant una segona línia concèntrica, que reforçava la protecció de l'accés al nucli del fortí, en el recinte superior.

Pel que fa a aquest sistema de defenses, amb vàries línies de murs defensius o de muralla, hem de referir-nos als exemples de la zona central de Cantàbria, en el marc de les Guerres Càntabres. Un d'ells és el castre de l'Espina del Gallego, que després de la seva presa per part de l'exèrcit romà, és utilitzat per deixar allà una petita guarnició. Entre les estructures de defensa que adequen els romans, a més d'un barracó de soldats, es documentaren fins a dues línies defensives concèntriques defensant la part superior de la fortificació (PERALTA 1999:197). A poca distància d'aquest castre-guarnició romana, es trobava el campament de Cildá, que abans esmentàvem, on el nucli central del *castrum* s'havia protegit amb dues línies defensives internes, a més de la muralla perimetral, disposades en un suau pendent. D'aquesta manera, aquests recintes militars càntabres semblen il·lustrar un sistema defensiu que, pel seu alt grau de destrucció, només queda insinuat al *castellum* de Puigpelat, i es basa en la disposició de línies internes concèntriques de murs, tot aprofitant els pendents, per dificultar l'accés dels enemics al nucli de la fortificació, i deixant sempre als defensors en una situació més elevada i aventatjada.

Les estructures de la fortificació

Com ja avançàvem a inicis d'aquest capítol, aquest és el sector pitjor conservat en quant a superfície, ja que va sofrir més directament les remocions agrícoles, per la seva posició més elevada respecte a la resta del jaciment. No obstant és també l'únic punt on es va poder completar l'excavació arqueològica, ja que el projecte constructiu del col·legi que motivà la nostra intervenció contemplava el desmuntatge de les restes aquí localitzades. D'aquesta manera es van poder recuperar materials procedents de l'argila que lligava les pedres dels murs, així com dels paviments de terra compactada i dels farciments constructius inferiors, que ens permeteren datar les estructures amb precisió. A més, el fet de poder esgotar l'estratigrafia ens ajudà a identificar una fase anterior a les construccions del *castellum*, de funcionalitat incerta.

Figura 15: Planta de les construccions del recinte superior del castellum (Arxiu CODEX).

Seguint una ordenació temporal, la primera fase detectada correspon a una sèrie de retalls realitzats en el substrat natural argilós (fig. 21). L'element principal és una espècie de fossa allargada, que té una longitud d'uns 12 metres, una amplada de 5 i una fondària que arribava a 1 metre. Aquest gran retall fou excavat seguint la mateixa orientació que les estructures posteriors tindrien, i en la part sud queda desdibuixat per les construccions i alteracions de la fase següent. Com element singular hem d'esmentar que en alguns trams, com succeeix en el perfil del costat est, el tall vertical estava folrat amb una mena de mur o marge irregular de pedres de tamany divers i argila. De l'estudi del material recuperat d'aquest mur⁴⁸ es despren una datació genèrica que ens porta a la primera meitat del segle II aC, tot i que l'escassetat de materials en què es basa aquesta data no ens permet confirmar-la de manera fefaent.

La segona fase documentada ens indica que aquestes estructures foren amortitzades per un potent farciment constructiu, format per un primer paquet on es barrejaven pedres de diversos tamany, gran quantitat de ceràmica no massa fragmentada i terra. Aquest primer rebliment sembla constituir una preparació de paviment o *statumen*, que per la seva composició facilitava la permeabilitat i el drenatge. La part superior fou rematada amb una capa de terra depurada i compactada, a mode de paviment o *nucleus*, que establia el nivell d'ús del nou recinte militar a una altitud de 256 metres, i alhora deixava una plataforma horitzontal sobre la qual edificar les estructures de la *fortificació*.

Entre el material recuperat d'aquests nivells trobem peces datables en un període que abraça de finals del segle III o inicis del II fins als inicis del segle I aC, moment en què es van bastir les edificacions d'aquesta segona fase. Aquestes dades, juntament amb la possible datació de la fase precedent al llarg de la primera meitat del segle II aC, indiquen que la fase inicial d'aquest assentament pot haver tingut lloc durant els primers anys del segle II aC, portant-se a terme un segle després una important reforma. A tot això hem de sumar que, entre els nivells que amortitzaven les estructures de la primera fase, s'hi localitzà material bèl·lic, concretament un projectil de *ballista*⁴⁹. És una troballa que podria indicar el desenvolupament d'enfrontaments bèl·lics en aquest lloc durant el segle II aC, o potser la presència d'un establiment militar previ, si bé és un fet que, arran dels resultats obtinguts, no podem *confirmar*.

L'edifici de la segona fase d'ocupació, pertanyent al nucli edificat del *castellum*, fou construït a inicis del segle I aC (fig. 15). Les restes conservades corresponen a un segment de la façana oriental, de la que sobresurten dues torres, i també s'han documentat diverses habitacions que responen a una compartimentació

48 Un total de dos-cents vint-i-vuit fragments ceràmics, dels que tan sols disset eren formes identificables. D'aquestes, l'únic fragment datable corresponia a un llavi d'àmfora greco-itàlica bd 4 (PY 1993), el que ens fa ser prudents a l'hora d'establir la data d'aquesta fase constructiva.

49 Concretament una bola de pedra calcària de 750 gr de pes i 8,5 cm de diàmetre.

interior de l'espai. Pel que fa a les alineacions que segueixen aquests murs, l'eix nord-sud presenta una inclinació respecte al nord geogràfic de 24° a l'est, i segueix una estructura ortogonal. No obstant, analitzant en conjunt els tres recintes, les construccions de la zona superior tenen una orientació diferent, i la planta global del *castellum* és, en conjunt, irregular. Aquest fet, vist el dilatat període d'ocupació, es podia haver degut a què ens trobem davant de diferents fases o afegits, dels que potser el recinte superior seria el més modern, si bé no comptem amb dades estratigràfiques per poder datar els recintes inferiors, com ja hem explicat.

Centrant-nos ja en l'edifici corresponent al nucli de la fortificació, podem dir que els murs conservats són fonaments de maçoneria fets a base de pedres carejades de tamany mitjà lligades amb fang, que tenen una amplada mitja de 60 centímetres, és a dir, 2 peus romans, si bé algunes parts arribaven als 70 centímetres d'ample. Hem de destacar que tots els murs es conservaven a nivell de la primera o segona filada, i no tenim evidència dels alaçats, tal vegada d'argila seguint la tècnica del tovot o de la tàpia, amb exemples en època tardorepublicana ben coneguts a la pròpia ciutat de Tàrraco (MACIAS 2000, DÍAZ *et alii* 2005). De fet, durant l'excavació vam trobar un nivell d'amortització d'aquestes estructures, compost per argila de color clar⁵⁰ i pedres de tamany mitjà, i format per restes de la caiguda dels murs. Lamentablement, les alteracions antròpiques de l'era contemporània⁵¹ no permeteren que es conservessin íntegres els nivells d'enderroc originals, fet que dificulta que poguem verificar la nostra hipòtesi sobre el sistema constructiu utilitzat. No obstant, a aquestes dades hem d'afegir que, entre el material recuperat, no van aparèixer evidències de l'ús del morter de calç, de manera que no creiem que hi hagués paviments de *cocciopesto* o d'*opus signinum* ni parets d'*opus caementicium* o d'*opus incertum*. És a dir, s'utilitzava la pedra, l'argila i probablement la fusta, com sabem que succeïa als *castella* i *castra* tardorepublicans documentats a Hispània.

En total es van poder identificar un total de set àmbits més o menys ben definits, dels quals dos semblen correspondre a torres obertes a l'exterior (àmbits I i IV), dues són estances que limiten amb el mur perimetral d'aquest edifici (àmbits II i III), mentre que la resta es troben en la part interna del recinte fortificat (àmbits V, VI i VII).

Àmbit I: Es tracta de la torre situada en l'extrem nord de la façana i sortida envers l'exterior (fig. 16), creiem que definint l'angle nord-est de la fortificació. La seva planta dibuixa un semicercle de 4,1 metres de radi, i fou construïda

---

50 El mateix tipus d'argila que servia per lligar les pedres dels sòcols, i alhora el mateix tipus d'argila que formava el substrat natural, de manera que és molt probable que el propi entorn del *castellum* s'utilitzés com a font de provisionament d'aquesta matèria primera.

51 Les ja esmentades activitats agrícoles, que per a la nostra desgràcia se desenvolupaven just per sobre d'aquests nivells.

amb un mur de 45 centímetres d'ample. Aquest mur, una mica estret per trobar-se a la façana, comptava amb un reforç a mode de dau o contrafort en l'entrega sud del mur perimetral, que manté un gruix de 60-70 centímetres. Respecte a l'interior de la torre, es trobava massisada per una amalgama de pedres diverses i terra argilosa similar a la de les parets, seguint la tècnica ja esmentada de l'*emplecton*, tot i que l'alt grau de destrucció no permet determinar si aquest farciment només afectava al nivell de fonamentació, o es trobava massisada en tota la seva alçada.

Àmbit II: Aquesta habitació es troba al costat de l'angle nord-est de la fortificació, i des d'aquí es podria accedir a la torre que acabem de descriure. Es tracta d'un espai adosat a la façana, que tenia una longitud original de 8,5 metres i una amplada que deuria ser de 3,8 metres⁵², si bé l'únic angle ben definit és el del costat sud-est, on se li adosa un massís de pedres irregulars lligades amb fang – àmbit II A–, i definit per un mur amb l'angle arrodonit de 2,05 per 2,1 metres de costat (fig. 17). Al voltant d'aquest massís, i sobre el nivell d'ús, es va trobar una fina capa de cendres, que no semblen tenir el seu origen en un incendi, ja que no s'hi van trobar evidències de foc com ara restes de fustes cremades o capes irregulars de cendres i altres materials carbonitzats. De fet, formava un nivell força horitzontal més aviat derivat del desenvolupament d'activitats relacionades amb l'ús del foc, tot i que novament la forta alteració antròpica patida ens impedí recuperar més evidències físiques per a interpretar la funcionalitat d'aquest àmbit.

Respecte a l'espai que hem diferenciat com àmbit IIA, hem de dir que aquests tipus de massisats del sòl en construccions defensives es troba, sobretot, en torres, de manera que no podem descartar que l'àmbit IIA pertanyi a una torre defensiva interna. De fet, la combinació de torres semicirculars obertes a l'exterior – àmbit I– junt amb torres quadrangulars internes ja es coneix en les fortificacions tardorepublicanes hispanes, essent un clar exemple el *vallum* de Renieblas III⁵³, tot i que l'estat de conservació de les restes excavades per nosaltres no permeten assignar amb certesa una proposta d'ús per a aquest àmbit.

Àmbit III: Situat al sud de l'àmbit II i adosat a la façana, té una longitud de 3,2 metres i una amplada de 4 metres⁵⁴. Aquesta habitació està ben delimitada pels quatre costats⁵⁵ amb murs que amidaven dos peus romans, és a dir, uns 60 centímetres d'amplada.

52 En total 32,2 m² de superfície.

53 Ens hem de remetre a la recent obra de M. Dobson, citada en l'apartat bibliogràfic, i a l'extensa documentació planimètrica dels campaments numantins, amb una reinterpretació de les dades originals de Schulten.

54 Que defineixen un espai de 12,8 m².

55 Si bé els angles nord-oest i sud-oest estan alterats per l'excavació de les rases de la intervenció arqueològica prèvia a les nostres, i no es conserven físicament les cantonades dels murs.

Figura 16. Detall dels àmbits I i II del recinte superior del castellum (Arxiu CODEX).

Figura 17. Detall dels àmbits adosats al mur perimetral del recinte superior del castellum (Arxiu CODEX).

Àmbit IV: Des d'aquesta habitació es podia accedir a una altra de les torres externes –àmbit V–, la qual creiem que flanquejaria el costat dret de la porta d'entrada al recinte. D'aquesta manera, el tancament meridional de l'àmbit IV marcaria un dels laterals de l'accés a l'interior de la fortificació. Les dimensions d'aquesta habitació són de 6,8 metres de longitud i 4,5 metres d'amplada⁵⁶.

Àmbit V: Es tracta de la segona torre sortida vers a l'exterior de la façana oriental (fig. 18), separada de la primera en 14,7 metres⁵⁷. La seva tipologia no respon al descrit per a l'anterior, ja que la seva planta no traça un semicercle regular, sinó que és allargada, dibuixant una línia frontal recta amb els tancaments laterals corbats, en quart de cercle. Es defineix així una estructura de 5,9 metres de longitud i una amplada de 2,4 metres, aixecada amb un sòcol de 45 centímetres d'ample, i que tenia en el seu interior un massísat de pedres i fang en forma de falca, la funcionalitat i l'alçat original del qual desconeixem.

A la vista de les restes conservades, pensem que podria tractar-se d'una torre de flanqueig de l'entrada al recinte. Això es fonamenta en què, en aquest mateix punt, el lateral sud de la torre coincideix amb el final del mur perimetral, de manera que aquí s'hi obria un espai que creiem reservat a la porta. Desafortunadament, l'alt grau de destrucció d'aquest sector, tantes vegades esmentat, no permeté trobar l'altre costat de la porta, de manera que no podem confirmar aquesta hipòtesi, ni plantejar l'amplada de l'hipotètic ingrés.

Àmbit VI: Es tracta de l'habitació més singular que hem identificat, per tractar-se d'una estructura excavada en el subsòl, fins a una profunditat de 2 metres per sota dels paviments de la resta dels habitacles. Es troba situada, respecte al mur perimetral de la façana est, en la segona bateria d'habitacions, però desplaçada cap al sud, “envaint” d'alguna manera el pas de la hipotètica entrada flanquejada per la torre de l'àmbit V, i trencant la disposició ortogonal dels àmbits identificats en aquest recinte (fig. 19).

Respecte al sistema constructiu, primer es va excavar un gran retall rectangular, i els perfils es van folrar amb murs de pedres de tamany variat i blocs quadrangulars lligats amb argila, que defineixen un espai no completament regular de 4,4 per 4,2 metres de costat⁵⁸. El nivell d'ús intern estava constituït per una capa de terra compactada, que regularitzava el substrat geològic, però dibuixant una concavitat o encaix d'algun element espoliat, i no una superfície plana. Pel que fa a l'accés a aquest àmbit, el trobem en l'angle nord-est de l'habitació, en l'hipotètic passadís d'entrada a la fortificació, i es feia mitjançant una escala de tres esglaons d'1,2 metres d'ample i 1,5 metres de longitud⁵⁹. Finalment, en l'eix nord, adosat

⁵⁶ Una superfície total de 30,6 m².

⁵⁷ Aquesta mesura es refereix a la distància entre els eixos d'ambdues torres. Respecte a la hipotètica torre interna de l'àmbit IIA, estaria separada 5,8 metres de l'eix de la torre circular, i 9 metres de la torre de l'àmbit V, al sud.

⁵⁸ Una superfície útil de 18,5 m².

⁵⁹ Els esglaons foren construïts amb la mateixa tècnica; utilitzant pedres carejades en el perímetre amb un rebliment de pedres i argila.

pel costat exterior, trobem un annex de reduïdes dimensions, d'1,1 per 1,7 metres⁶⁰, i situat uns 80 centímetres per sobre del paviment inferior, la funció del qual no hem pogut determinar.

En darrer terme hem d'esmentar la presència, a l'exterior de l'angle sud-est, d'una filada de pedres que segueix una orientació diferent a la resta dels murs. Creiem que es tracta d'una estructura pertanyent a una fase anterior, i que fou tallada i desmuntada durant la construcció d'aquest àmbit.

Figura 18. Detall de la torre que flanquejava la hipotètica entrada al recinte superior del castellum (Arxiu CODEX).

Respecte a la interpretació general d'aquest singular espai, no hem trobat paral·lels clars sobre l'ús a què es pogué destinar. L'únic exemple una mica similar seria el de l'estança parcialment excavada a la que s'accedia mitjançant un accés esglaonat del *castellum* del Cerro de La Cabezuela de Barranda, a Caravaca (Múrcia). En aquest cas la troballa de nombrosos fragments de *dolia* a l'interior de l'estança permeté interpretar-la com una estructura d'emmagatzematge d'aliments⁶¹ (BROTÓNS, MURCIA 2008:57). No obstant, l'àmbit del *castellum* de Puigpelat no guarda l'ordenació regular i ortogonal que sí compleix

---

⁶⁰ El mur del límit extern és lleugerament més llarg de l'intern/inferior, de manera que està lleugerament deformat en falca.

⁶¹ És a dir, serien els *borrea*, ben documentats en els *castra* de majors dimensions, com és el cas dels campaments numantins (DOBSON 2008).

La Cabezuela, ni es van recuperar al seu interior restes de ceràmica d'emmagatzematge, de manera que no podem assegurar que es tracti, en el nostre cas, d'un espai per a l'emmagatzematge de vitualles. De fet, l'excavació que vam dur a terme permeté verificar que aquest àmbit, en el moment de l'abandonament del *castellum*, es convertí en una espècie d'abocador on foren a parar els materials dels murs enderrocats, ja que estava colmatat per un nivell de pedres de tamany mitjà, igual a les que encara es conservaven als murs, i que deurién provenir del desmuntatge intencionat de les estructures d'aquesta edificació. De fet, aquesta és una pràctica ja documentada en altres recintes militars romans com es el cas del Cincho (Cantàbria), i es feia per evitar que la fortificació pogués ser reutilitzada pels enemics un cop abandonada (GARCÍA ALONSO 2006).

Figura 19. Detall del recinte superior del *castellum*, amb l'àmbit VI en primer terme (Arxiu CODEX).

Àmbit VII: Aquest espai es troba, respecte a les estances de la façana, en la segona bateria d'habitacions. Es tracta d'un gran espai sotmès a una forta erosió, del que hem pogut restituir les seves dimensions, no sense dificultat. La seva longitud seria de 8,5 metres i la seva amplada de 5,5 metres⁶², i es troba just al nord de l'àmbit VI, l'estança semi-subterrània. Com a element singular hem d'esmentar la presència, en l'angle nord-oest, de dues lloses de pedra col·locades sobre el paviment de terra compactada, que formen una estruc-

⁶² Una superfície de 46,75 m².

tura de 110 centímetres de longitud i 50 d'ample, i la funció de les quals desconexim⁶³.

Àmbit VIII: Aquesta és la darrera habitació més o menys ben definida de la fortificació. Es troba, com l'anterior, en la segona línia, just al nord de l'àmbit VII i a l'oest de l'àmbit III. Aquest habitacle té unes dimensions de 3 metres de longitud⁶⁴ i una amplada mínima de 5,5 metres⁶⁵, que obtindríem de prolongar el mur que defineix l'àmbit VII, ja que en aquest cas no s'ha conservat.

Figura 20. Detall del recinte superior del castellum, amb el mur perimetral defensat per torres en primer terme (Arxiu CODEX).

Valorant globalment aquestes edificacions, podem afirmar que coneixem una superfície de 234 m², que són els que aparentment ocupava el quadrant nord-est d'aquest recinte (fig. 20, 48). D'aquesta manera, si com creiem la torre de l'àmbit V es trobava flanquejant la porta d'entrada, i si considerem que aquest recinte respon a un model ortogonal, aquest punt d'accés ens marcaria l'eix d'axialitat, de manera que la façana oriental estaria definida per un mur perimetral d'uns 40 metres de longitud. Si bé no comptem amb dades suficients com

63 Donat l'elevat grau d'afecció d'aquesta part del jaciment, no podem descartar que formessin part d'algun mur de compartimentació, si bé no comptem amb dades suficients com per a confirmar o rebutjar cap opció.

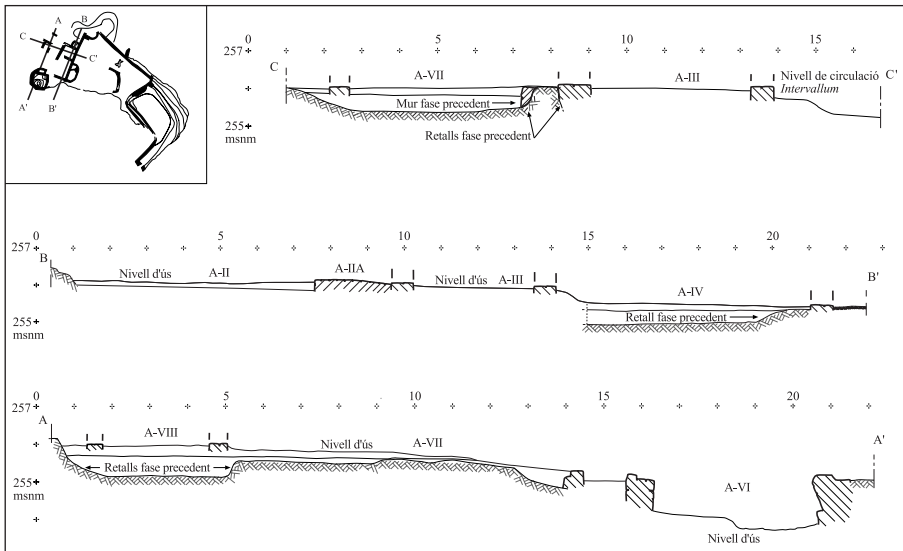
64 Hem de dir que el costat nord està definit per un segment de mur d'apenes 1,3 metres, molt mal conservat.

65 Essent la seva superfície hipotètica d'uns 16,5 m².

per a confirmar aquesta hipòtesi, donat que la franja meridional del recinte estava arrasada fins al substrat natural, un element a destacar és que aquesta distància coincideix amb el terraplé del costat sud, pertanyent al vessant d'una petita barrancada que sembla actuar com a tancament natural del *castellum*.

Respecte a la funcionalitat de les estances identificades al nucli del *castellum*, no podem fer grans precisions. L'alt grau de fragmentació de les dades no ens permet definir l'ús dels habitacles diferenciats, que formarien part del conjunt d'edificis destinats a l'allotjament de la tropa -*contubernia*-, així com dels magatzems d'aliments -*horrea*- o les estances on es guardaria l'armament -*arma*-, sense que puguem relacionar amb certesa cap dels nostres àmbits a aquests espais.

Un darrer element a destacar és que el mur perimetral, on s'obren les torres identificades, té una amplada petita, de 60-70 centímetres. Als *castella* estudiats a la Península, els murs perimetrals tenen una major amplada, en constituir-se com a elements defensius, superant el metre d'espessor. D'altra banda, també comptem amb algun exemple similar al nostre, com és el cas de La Cabezuela de Barranda (Caravaca), un petit *castellum* d'uns 869 m² definit per uns murs perimetrals que tenen una amplada de 60-80 centímetres. Aquest és un dels motius que han portat als seus excavadors a interpretar-lo com un assentament no concebut per a suportar una defensa prolongada, sino relacionat amb tasques policials i de control del territori i de les vies de comunicació (BROTÓNS, MURCIA 2008:62). De fet, la situació geogràfica del *castellum* de Puigpelat, ja descrita en el capítol anterior, i la dimensió dels murs que defensen el seu recinte superior, semblen anar en aquesta mateixa direcció, i indicar-nos que estem davant d'un fortí que compliria també tasques de control del territori i de les comunicacions.

Figura 21: Seccions del recinte superior del castellum, amb les dues fases d'ocupació documentades.

L'INSTRUMENTUM DOMESTICUM: LA VAIXELLA I ALTRES MATERIALS

No podem començar aquest capítol sense abans destacar que, gràcies a què es va poder realitzar una excavació extensiva en el *castellum*, s'aconseguí recuperar un ric registre moble⁶⁶ que ha servit per a datar diferents fases. D'aquesta manera, el material recuperat ens ha servit per determinar una ocupació anterior a les construccions descobertes durant la nostra intervenció, de la que apenes han quedat evidències estructurals en forma de retalls d'interpretació incerta, però sí moltes evidències materials que ens han servit per establir una ocupació del jaciment des de finals del segle III o inicis del II aC.

Finalment, abans de començar la descripció dels contextos ceràmics, hem de dir que, a nivell quantitatiu, l'estudi s'ha basat en el nombre mínim de peces, estimat bàsicament a partir dels llavis, si bé no s'ha descartat la presència d'algunes produccions, de les que no s'han recuperat llavis, a partir de bases o altres fragments.

El material recuperat dels farciments constructius del *castellum*.

El conjunt ceràmic que descrivim a continuació procedeix dels nivells de regularització del recinte superior del *castellum*. Aquests són els que s'utilitzaren per establir la plataforma constructiva i els nivells d'ús dels àmbits arquitectònics que formaven el nucli del fortí. Algunes de les peces es van recuperar de l'argila que lligava les pedres dels murs⁶⁷, i s'obtingueren durant el desmuntatge manual, en la fase final del procés d'excavació⁶⁸. Com ja hem explicat amb anterioritat, en els recintes intermig i inferior no es van arribar a excavar els nivells constructius, de manera que no els hem pogut datar amb precisió.

---

66 En total es van recuperar 23.378 fragments, majoritàriament d'objectes ceràmics. D'ells, 12.861 provenien de l'excavació dels farciments constructius de l'edifici de la fase 2, en el recinte superior; 13.442 procedien dels nivells de destrucció i abandonament, mentres que 1.814 es recolliren dels nivells superiors d'època modern-contemporània, que contenien nombroses peces de ceràmica antiga remoguda pels treballs agrícoles, i tan sols 228 es van recuperar de les estructures de la primera fase detectada en el recinte superior.

67 Com que formaven part dels murs i llur plataforma constructiva, en un mateix projecte edificatiu, foren estudiats de forma conjunta.

68 Complint el mandat administratiu per a què així es pogués construir el centre d'ensenyament que ara ocupa aquest indret.

La vaixella fina de taula*Campaniana A*

D'aquesta vaixella de vernís negre produïda al golf de Nàpols comptem amb almenys onze exemplars. Un d'ells, un plat de peix de la forma Lamboglia 23/F1122 (fig. 22.6) pertany a la variant antiga, que es data en el període 220-180 aC. La resta pertanyen a la variant mitja o clàssica, exemple d'una producció a gran escala per a la seva exportació a l'occident de l'Imperi, la cronologia de la qual es centra entre el 180 i el 100 aC. A aquesta variant pertanyen dos bols Lamboglia 27 ab/F2784 (fig. 22.8,9), una copa Lamboglia 33a i una altra copa Lamboglia 28/F2646 (fig. 22.10), així com quatre plats Lamboglia 36/F1312 (fig. 22.5,7) i una pàtera Lamboglia 55/F2255. A més, hem recuperat diverses bases decorades amb els motius característics d'aquesta producció, com són les palmetes impreses en disposició radial (fig. 22.3,4), així com les bandes blanques pintades formant cercles concèntrics. Finalment hauríem d'esmentar la decoració que apareix en la copa Lamboglia 33a (fig. 22.2), una gran roseta central de 4 cm de diàmetre, que es data entre finals del segle III i mitjans del II aC.

El darrer exemplar d'aquesta vaixella de vernís negre és una base pertanyent a la variant tardana, i que es data en la primera meitat del segle I aC.

Vernís negre de Cales

D'aquesta ciutat de la zona interna de la Campània procedeixen un total de tres exemplars. El primer d'ells pertany a la producció calena arcaica, caracteritzada per tenir el fons intern decorat amb motius en relleu. En aquest cas es tracta d'una copa àpoda F2151 amb una escena mitològica on es representa al déu Hèlios radiat⁶⁹ per la corona solar i amb lira (fig. 22.1). La cronologia d'aquestes peces hauríem de situar-la entre finals del segle III aC i els inicis del següent.

La resta de peces pertanyent al repertori de la denominada campaniana B de Cales o variant mitja i tardana, que es data en el període 130/120-90/80-40/20 aC. El repertori formal està representat per un bol Lamboglia 1 (fig. 22.15) i una píxi-de Lamboglia 3 (fig. 22.14).

Vernís negre de producció indeterminada

Dins d'aquest grup hem de diferenciar dos tipus de repertori. En el primer s'inclou un plat característic del segle II aC, i que apareix en menor quantitat en els contextos de la primera meitat del segle I aC, la forma Lamboglia 36. El segon

---

⁶⁹ Que es va poder identificar, malgrat ésser un fragment molt petit, al poder-lo comparar amb la peça procedent dels nivells d'abandonament, ja que es tracta de dues copes exactes –procedents del mateix motlle- a nivell decoratiu.

grup pertany a la producció del tipus B d'origen indeterminat, amb una cronologia que va del darrer terç del segle II aC als dos primers del següent, i del que s'han recuperat cinc exemplars. El repertori formal està compost per dues pàteres Lamboglia 5/F2252 i Lamboglia 5/7/F2283 (fig. 22.12), un bol Lamboglia 1/8 (fig. 22.16) i dos bols Lamboglia 1/F2323 (fig. 22.13), un d'ells en pasta grisa (fig. 22.17).

Imitació de vernís negre

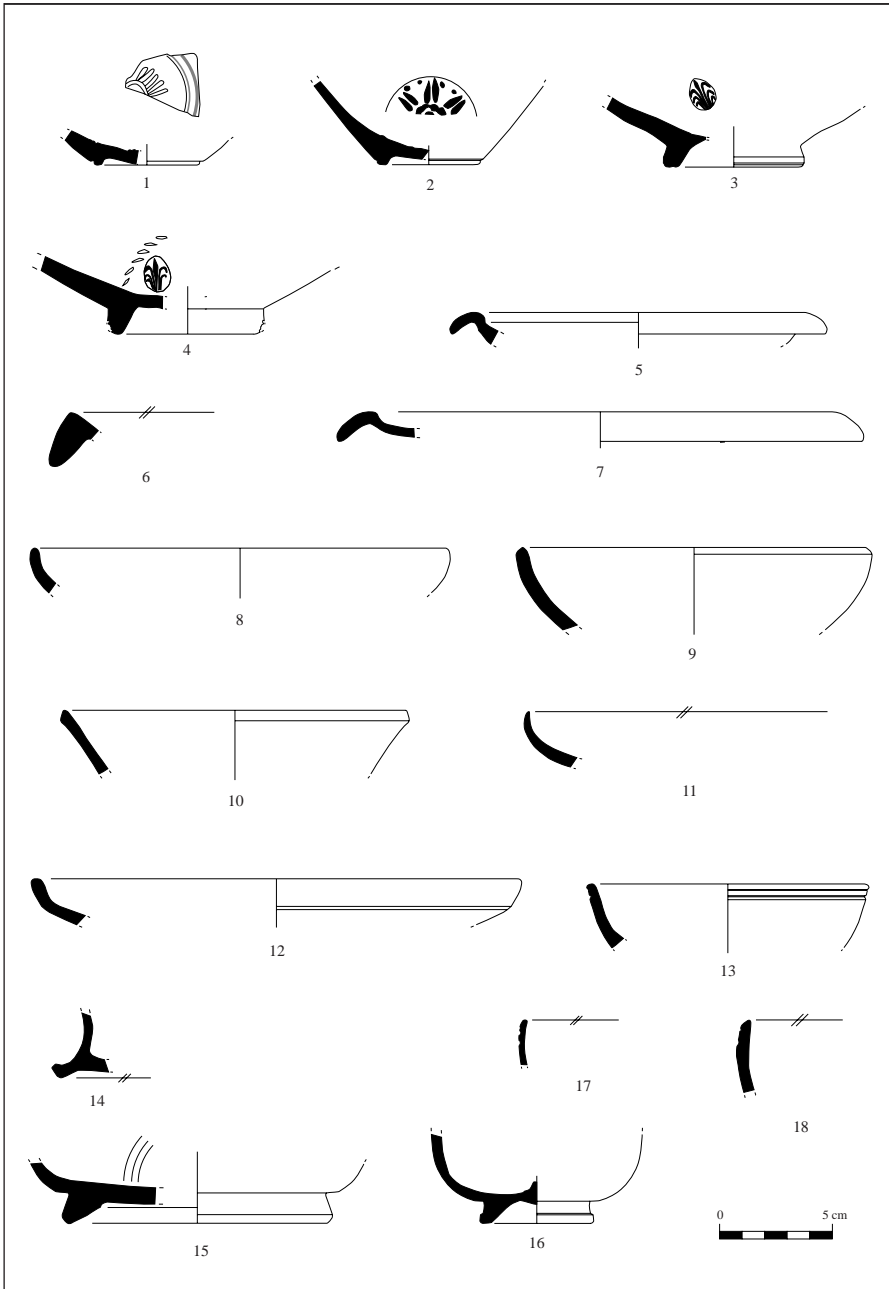
Ceràmiques de producció local, que són clares imitacions de vasos de vernís negre, tenim dues peces. Es tracta, en ambdós casos, d'imitacions del repertori de la campaniana B, i de la mateixa forma, la copa Lamboglia 1. Una d'elles és de ceràmica oxidada (fig. 23.1), mentre que l'altra pertany a la producció reduïda (fig. 22.18). Respecte a la cronologia, la producció de pasta grisa ha estat ben documentada recentment (ROCA, PRINCIPAL 2007) en contextos de finals del primer quart del segle I aC en la costa catalana (GARCÍA ROSELLÓ *et alii* 2007, NOLLA *et alii* 2007), i en Tàrraco (DÍAZ, GEBELLÍ 2001) en contextos del tercer quart del segle I aC. Així, vist la resta del conjunt ceràmic i les dates en què apareix aquesta producció en la costa catalana, pensem que aquestes copes han de datar-se durant el primer quart avançat del segle I aC.

Ceràmica de parets fines

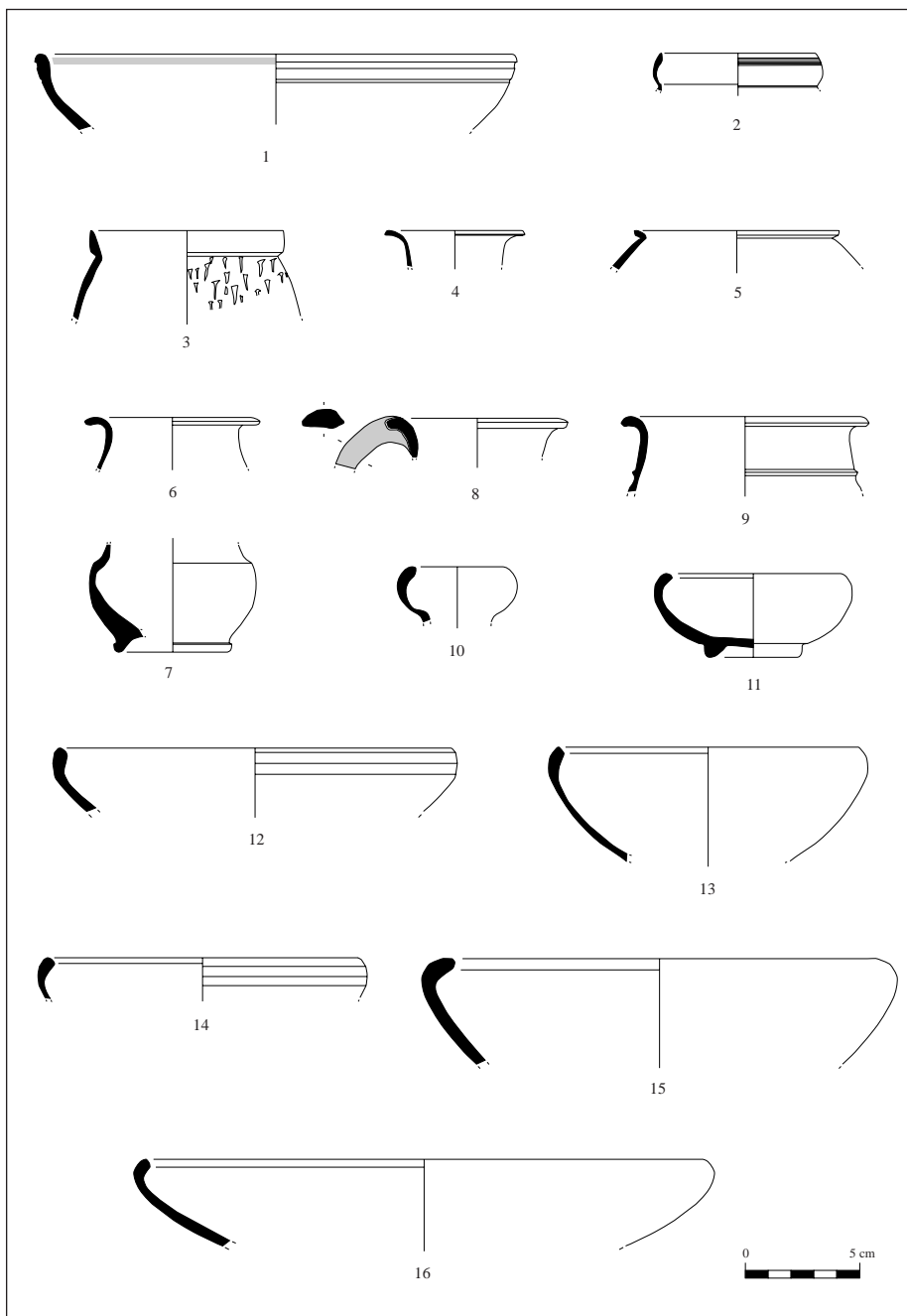
D'aquest tipus de got per al consum del vi, tan característics del període tardo-republicà, hem recuperat un total de catorze gobelets. D'ells, cinc els hem pogut adscriure a la forma Mayet 2 (fig. 23.2,4), un possiblement a la forma Mayet 1 (fig. 23.5), i un altre got a la forma Mayet 2.1 (fig. 23.3), la datació dels quals ens situa entre mitjans del segle II aC i la meitat o el final del segle següent. Pel que respecta a les decoracions, són les característiques d'aquestes formes, aplicades en forma d'espines en relleu.

Ceràmica grisa de la costa catalana

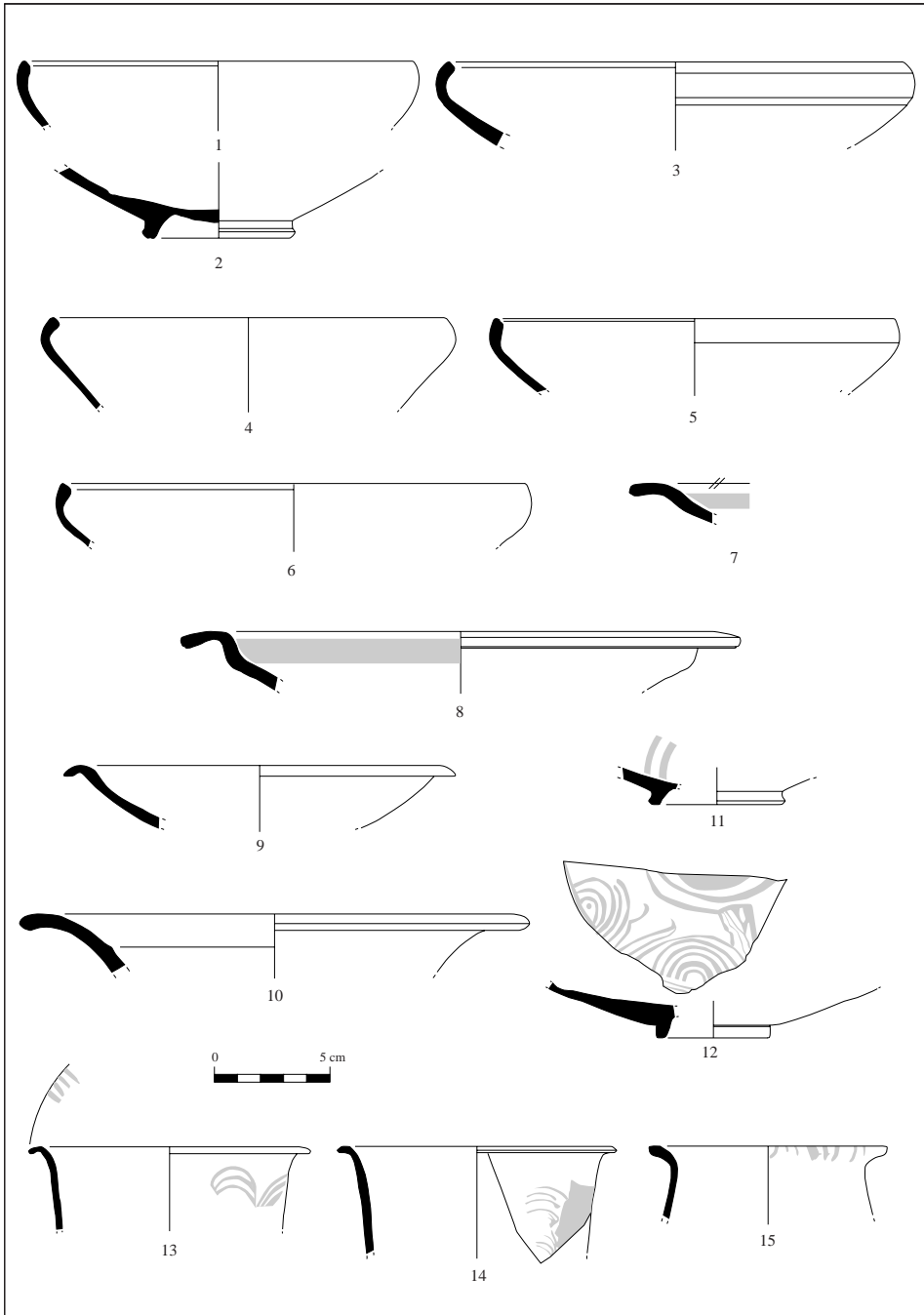
A aquesta producció hem d'adscriure quinze exemplars, que s'allunyen de la gran qualitat tècnica de les produccions grises empuritanes. Tant la qualitat com el repertori formal fa que ens decanem per proposar un origen regional, tenint en compte la proximitat del centre productor de Fontscaldes, situat a escassos kilòmetres del jaciment, i d'on creiem que procedirien les nostres peces. Dels vasos recuperats destaca el domini de les gerretes bicòniques ansades (fig. 23.6 a 9), amb vuit exemplars, a més d'un bol de llavi reentrant (fig. 23.12) que imita la forma Lamboglia 26 o 27ab de vernís negre, i dos bols d'aquest tipus a escala miniaturística (fig. 23.10,11), tal vegada de fireta. Pel que respecta a la cronologia, són formes que apareixen en els contextos tarraconenses durant tot el segle II aC i la major part del següent, tot i que la possible adscripció a la terrisseria de Fontscaldes concretaria la seva datació entre mitjans del segle II i els inicis del I aC.

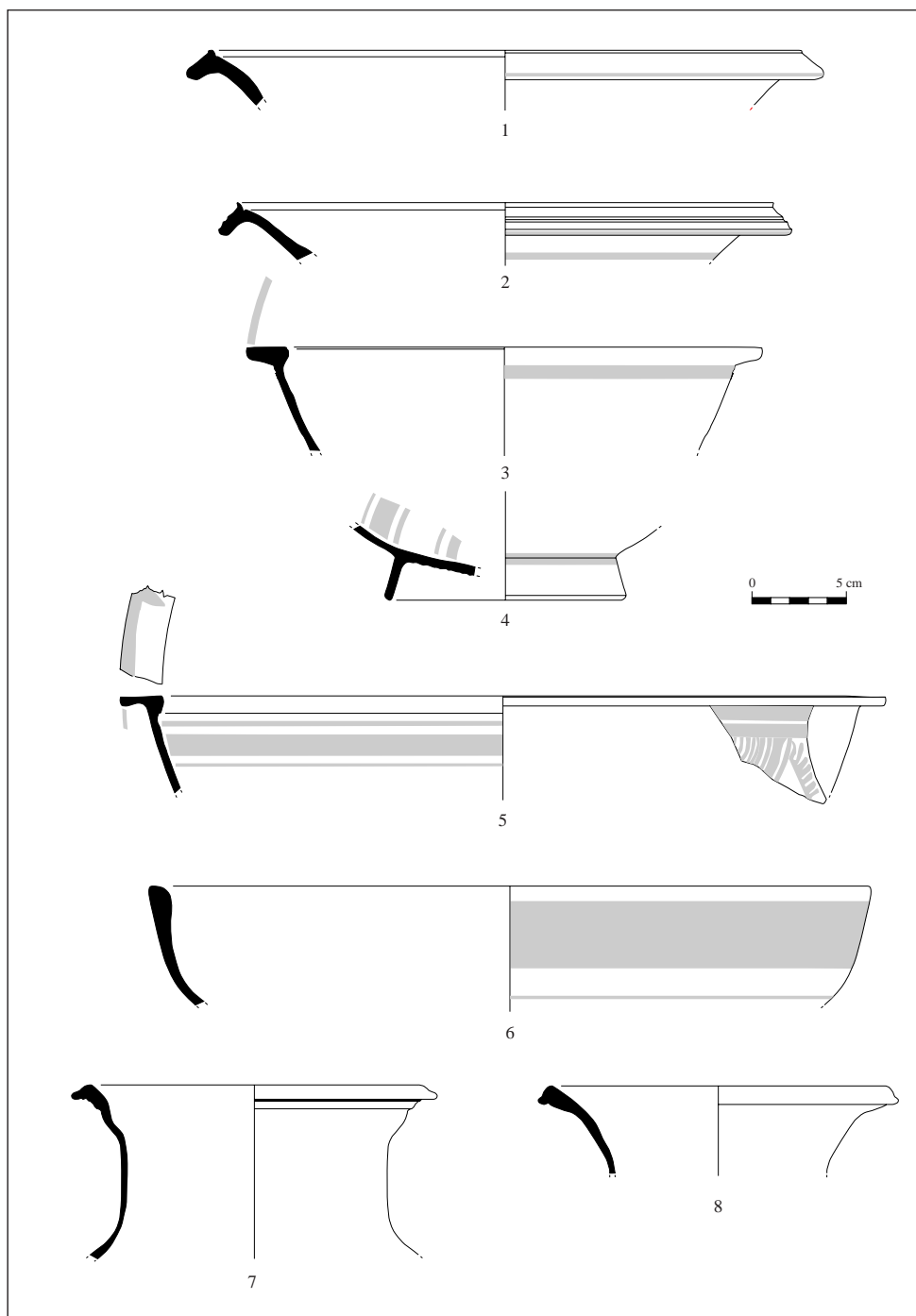
Figura 22. Vernís negre de Cales: 1-Calena arcaica de relleu F 2151. Campaniana A: 2- Lamb. 33; 3- copeta; 4- copeta; 5, 7- Lamb. 36; 6- Lamb. 23; 8, 9- Lamb. 27ab; 10- Lamb. 28; 11- Lamb. 5. Campaniana B indeter: 12- Lamb. 5/7; 13- Lamb. 1; 16- Lamb. 1/8. Campaniana B de Cales: 14- Lamb. 3; 15- Lamb. 1. Campaniana B indeter de pasta grisa: 17- Lamb. 1. Imitació campaniana B pasta grisa: 18- Lamb. 1

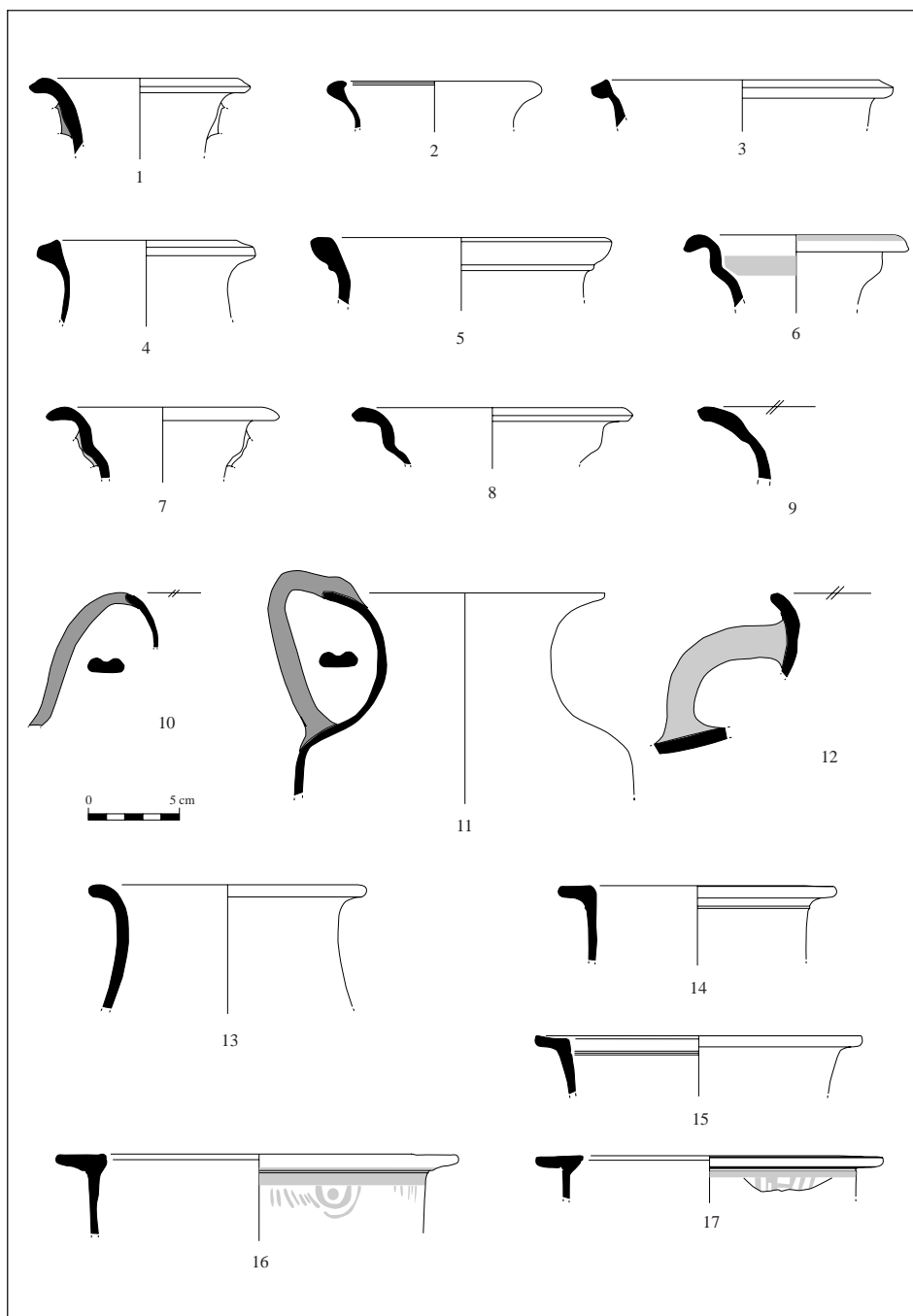
Figura 23. *Imitació campaniana B en comuna oxidada:* 1- Lamb. 1. *Parèts Fines:* 2- Mayet 2; 3- Mayet 2.1; 4- Mayet 2?; 5- Mayet 1? *Grisa de la costa:* 6 a 9- Gerret bicònic; 10 a 11- Bol en miniatura; 12- Bol símil Lamb. 26/27. *Ceràmica ibèrica reduïda:* 13- Bol símil Lamb. 26/27. *Ceràmica ibèrica oxidada:* 14 a 16- Bol símil Lamb. 26.

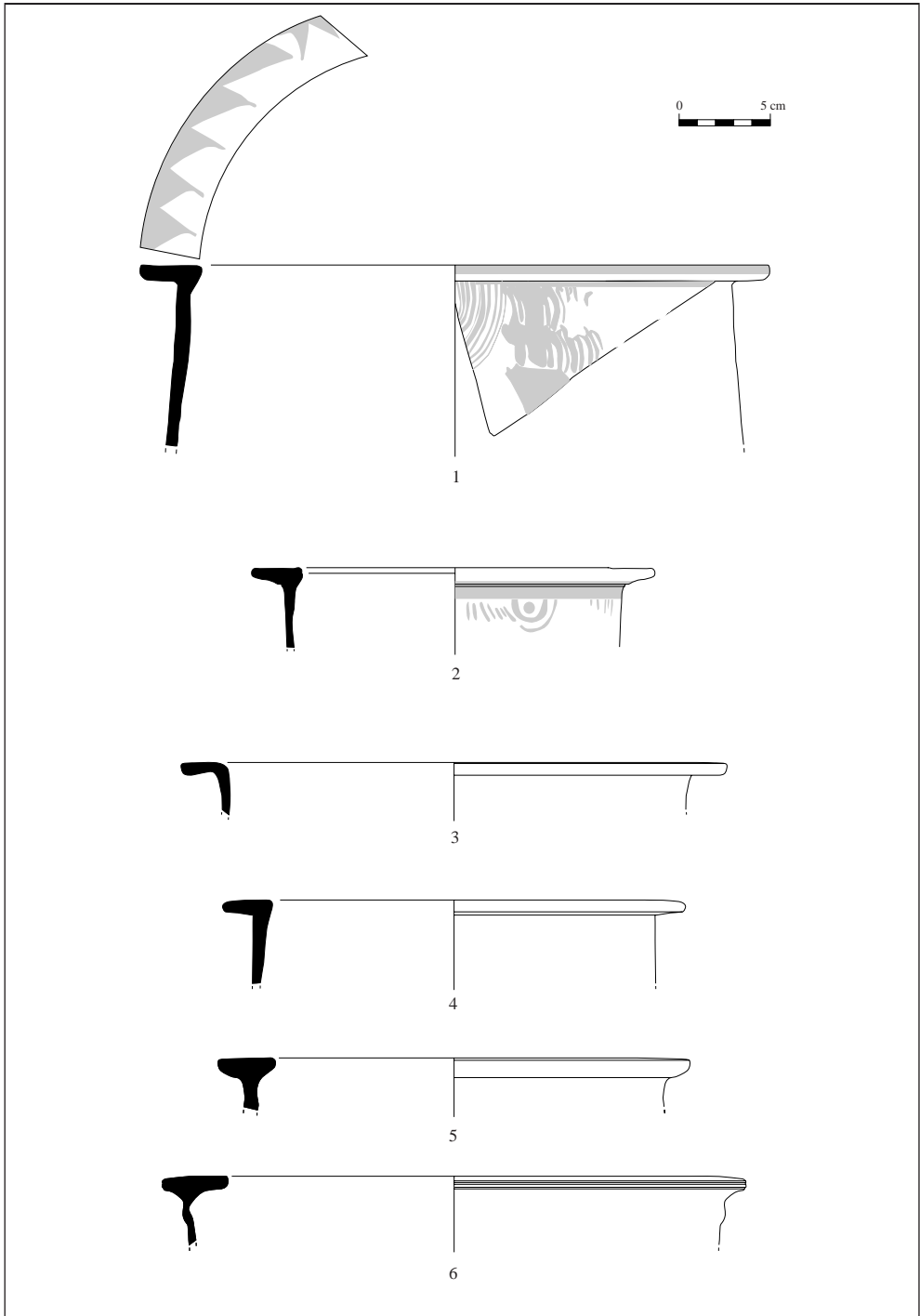
Figura 24. Ceràmica ibèrica oxidada: 1 a 6- Bol símil Lamb. 26/27; 9- Plat d'ala símil Lamb. 36; 10- Plat d'ala. Ceràmica ibèrica pintada: 7 a 8- Plat d'ala símil Lamb. 36; 11 a 12- Plat/bol; 13 a 15- Gerrets bicònics.

Figura 25. Ceràmica ibèrica pintada: 1- Copa; 2- Plat; 3 a 5- Bol hemiesfèric; 6- Bol. Ceràmica ibèrica oxidada: 7 a 8- Gerra zoomorfa.

Figura 26. Ceràmica ibèrica oxidada: 1 a 4, 7 a 9- Gerra; 10 a 12- Gerra trilobulada; 13- Olla emmagatzematge; 14 a 15- Càlats. Ceràmica comuna oxidada: 5- Gerra. Ceràmica ibèrica pintada: 6- Gerra; 16 a 17- Càlats.

Figura 27. Ceràmica ibèrica pintada: 1 a 2- Càlats. Ceràmica ibèrica oxidada: 3 a 6- Càlats.

La ceràmica comuna de taula

Ceràmica comuna ibèrica

Dins d'aquest grup incloem les típiques produccions ibèriques de pastes rosades que, en molts casos, presenten la doble coloració de tipus "sandvitx" fruit d'una cocció reductora i oxidant. També s'inclou la vaixel·la ibèrica amb decoració pictòrica⁷⁰, que en aquests casos sol reduir-se a bandes paral·leles i a combinacions geomètriques senzilles de semicercles. Es tracta d'una producció ben coneguda en el període tardorepublicà, i que en les zones properes al jaciment està present amb les produccions del taller de Fontscaldes (FABRA, SOLÉ 2008), que molt probablement fou una de les principals fonts d'abastiment de vaixel·la d'aquest lloc.

Entre les noranta-una peces identificades destaquen, pel seu elevat nombre, les gerres de diversos tipus, amb trenta-set exemplars. Es tracta de recipients exvasats amb el llavi de perfil zoomorf (fig. 25.7,8; fig. 26.1), senzill (fig. 26.6 a 9) o engruixit en triangle (fig. 26.3,4), així com gerres trilobulades (fig. 26.10 a 12) o de cos bicònic (fig. 24.13 a 15), vàries d'elles presents en les produccions de Fontscaldes.

El segon recipient més nombrós és el bol (fig. 23. 13 a 16; fig. 24.1 a 6), amb un total de trenta-tres exemplars. Bàsicament es tracta de bols amb el llavi lleugerament girat cap a l'interior, que imiten la vaixel·la de vernís negre en la seva forma Lamboglia 26 o 27ab, o bé amb la vora carenada.

Ja en menor quantitat hem d'esmentar la presència de plats d'ala (fig. 24.7 a 9), similars a la forma Lamboglia 36 de vernís negre. En total són cinc plats, alguns amb decoració pintada de bandes, als que hem de sumar un plat de gran diàmetre amb llavi motllurat i decoració de bandes (fig. 25.2). També s'han recuperat cinc gobelets, que recorden les produccions de parets fines, així com cinc possibles copes, una decorada amb bandes pintades (fig. 25.1), i un bol ample (fig. 25.6) també amb decoració de bandes. Finalment hem d'esmentar la presència de dos bols hemiesfèrics amb decoració pictòrica, caracteritzats per una vora d'aleta plana tipus càlat (fig. 25. 3 a 5), i probablement procedent del taller de Fontscaldes.

Ceràmica comuna oxidada

Dins d'aquest grup hem inclòs les peces de fabricació probablement local o regional, però que s'allunyen de les característiques de la ceràmica ibèrica, i

70 En alguns casos, el fet d'haver identificat algunes peces com de ceràmica llisa, es deu a què molts fragments han perdut la pintura. Això obeeix a l'efecte erosiu patit al llarg del temps, que unit a les concrecions del terreny, que s'adhereix a la superfície de les peces, hauria fet perdre la pintura a molts fragments que ara apareixen llisos.

responen a una tecnologia de tipus “romana”. Incloem aquí un total de cinc peces, pertanyents a dues gerres, dos bols i un got similar als gobelets de parets fines.

La ceràmica de cuina i preparació d'aliments

Ceràmica de cuina itàlica

De la vaixel·la procedent de la Campània, caracteritzada per les pastes típiques de l'àrea pompeiana amb nombrosos punts negres de desgreixant volcànic, hem recuperat cinc exemplars. Un és una tapadora forma⁷¹ Com It 7a/Burriac 38,100 (fig. 31.9), que arriba a Tàrraco a partir del segon quart del segle II aC, i una altra pertany a la forma Com It 7a-b/F3 Celsa 80.8145, amb una data de ple segle I aC. S'han recuperat també dues cassoles, destacant una amb engal·ba del tipus roig intern pompeià, forma R Pomp 1/F3 Luni 1 (fig. 31.10), data·da en el trànsit del segle II al I aC i que perdura fins a època augustal.

Ceràmica ibèrica a mà o a torn lent

Dintre d'aquest grup hem d'incloure nou peces, totes elles fabricades amb tècnica reductora, a excepció d'una tapadora oxidada. Els altres vuit recipients són olles (fig. 31.4) lleugerament exvasades i de perfil sinuós, que solen presentar part de la superfície externa rematada per un brunyit que li dóna un aspecte llis i brillant. Aquest tipus de recipients són freqüents en els contextos del període ibèric ple, i inclús anteriors, amb una producció molt dilatada en el temps, com demostra la seva aparició també en contextos del període tardorepublicà.

Ceràmica de cuina ibèrica

En aquest grup, present amb vint-i-una peces, incloem les ceràmiques indígenes a torn fabricades amb tècnica oxidant i reductora. Les formes es redueixen, com en el cas anterior, a un total de divuit olles (fig. 31.1,2,3,5) i tres tapadores (fig. 31.7,8). Igualment, la seva presència en contextos tardorepublicans dels segles II-I aC és ben coneguda.

Ceràmica comuna de cuina

Aquí s'inclouen, com ja hem descrit en la ceràmica comuna oxidada, les peces de fabricació local però ja de característiques “romanes”. Concretament ens referim a l'únic exemplar recuperat, pertanyent a una olla de fabricació reductora.

---

71 En la nomenclatura de las tipologies, quan fem referència a formes Com It (comuna itàlica), Cl Rc (clara recent), Com Pun (comuna púnica), R Pomp (roig intern pompeià), Gr It bd X (àmfora greco-itàlica, vora X), estem utilitzant la nomenclatura del diccionari ceramològic del número 6 de la revista *Lattara*, editat sota la direcció de Michel Py: PY 1993. D'altra banda, les formes de la ceràmica comuna itàlica FX ..., es refereixen al treball de C. Aguarod: AGUAROD 1993.

Ceràmica per a la preparació

Aquest grup està format per un total de dotze exemplars, dels quals dos són gibrells, un en ceràmica ibèrica i l'altre en ceràmica comuna oxidada. Els altres deu són morters de procedència diversa. D'origen itàlic tenim cinc peces (fig. 31.12,14,15,16): dos exemplars del tipus Com It 8a, un del tipus Com It 8b, un del tipus Com It 8d i un del tipus Com It 8e/Emporiae 36,2, que apareixen en els nostres jaciments des del primer moment de l'ocupació romana.

L'últim exemplar clarament d'importació correspon a un morter púnic, de procedència cartaginesa, forma Lancel 151c, datat àmpliament entre el 400 i el 100 aC.

Els quatre recipients restants pertanyen a la producció local "romana", és a dir, morters en ceràmica comuna oxidada (fig. 31.11,13), entre els que trobem un de similar als d'origen itàlic Com it 8c.

La ceràmica de magatzem i despensa

Aquesta és, amb diferència, el tipus de vaixel·la més nombrosa del registre ceràmic. En total s'han identificat un mínim de tres-cents trenta-set exemplars, dels quals únicament dos són de tipus "romà". La resta de les peces pertanyen a la producció ibèrica tardana, i en diversos casos creiem poder adscriure a taller de Fontscaldes.

Tenalles

Les tenalles suposen un total de dues-centes quaranta-i-cinc peces⁷² (fig. 32; fig. 34. 5 a 11; fig. 35), entre les que hem fet algunes diferenciacions morfològiques. Per un costat tenim els grans recipients de perfil globular rematats per una boca plana més o menys ressaltada i motllurada, alguns decorats amb bandes pintades, i que són en total dos-cents vint-i-set exemplars. En menor nombre comptem amb tenalles que marquen una pronunciada carena vertical en la part superior, concretament deu exemplars, alguns amb decoració de bandes pintades. Per últim esmentar la presència de tenalles amb doble llavi, de tipus pithoide, de les que se n'han recuperat dos exemplars.

Cronològicament és un tipus de contenidors ben coneguts en els jaciments del període ibèric ple, però que també apareixen en produccions de la fase tardana, com és el nostre cas.

---

72 Degut a l'alt grau de fragmentació de la ceràmica, la classificació s'ha basat en la identificació de les vores. En aquest cas, els llavis de les tenalles i els de les àmfores de boca plana, destinades al transport i també a l'emmagatzematge d'aliments, són difícils de distingir. És per això que algunes de les peces identificades com a tenalles podrien pertànyer, en realitat, al grup de les àmfores.

Càlats

A nivell quantitatiu és el segon contenidor més nombrós del jaciment, amb seixanta-tres exemplars (fig. 26. 14 a 17; fig. 27). Apareix tant en producció llisa com decorada, amb bandes i motius geomètrics de semicercles separats per línies ondulades, del tipus “decoració geomètrica-simbòlica complexa” que apareix a Fontscaldes (SOLÉ 2008:286), i amb decoració de línies paral·leles o dents de llop en la part superior del llavi. A més, respecte al format dels vasos, ens hem trobat amb una sèrie de peces, dotze en total, que responen a un tamany força més reduït de l’habitual, ja que el tamany d’aquests exemplars és la meitat que el dels “estàndard”. Respecte a la seva cronologia, hauríem de situar-los en la producció ibèrica tardana, i amb força probabilitat en el taller de Fontscaldes, que com ja hem dit estigué actiu entre mitjans del segle II i inicis del I aC.

Gerres de perfil zoomorf

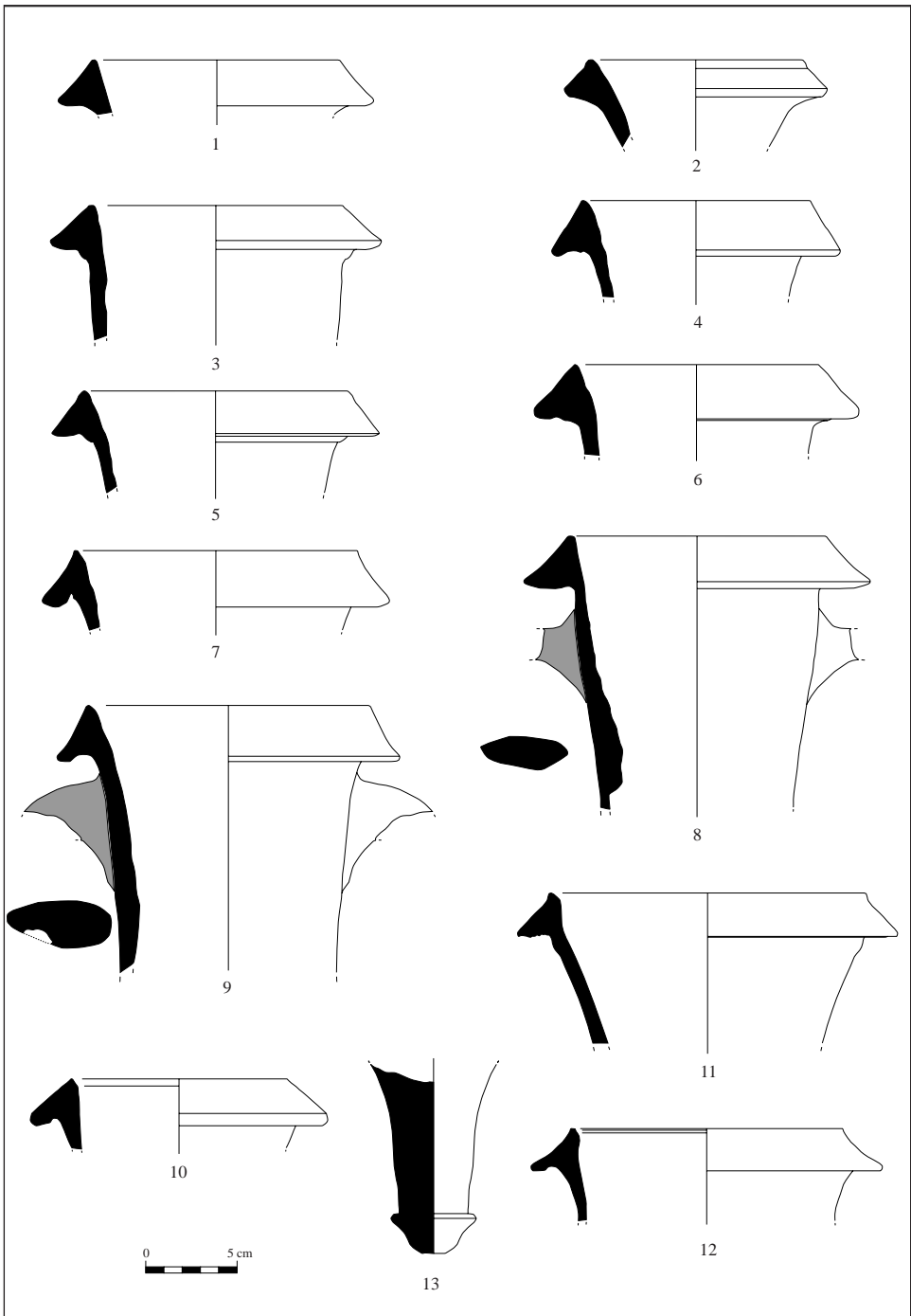
Dintre d’aquest grup tenim gerres amb les parets girades enfora de format gran o mitjà (fig. 33.2 a 10; fig. 34.1 a 3). El nom el reben per tenir el llavi rematat amb una motllura el perfil de la qual recorda el coll d’un cigne. En total hem recuperat vint-i-vuit exemplars, dels quals sis s’adscriuen a les grans gerres. Com succeeix en els casos anteriors, algunes peces estan decorades amb bandes pintades, i a nivell cronològic s’inclouen en les produccions documentades en els contextos tardorepublicans.

Olles d’emmagatzematge

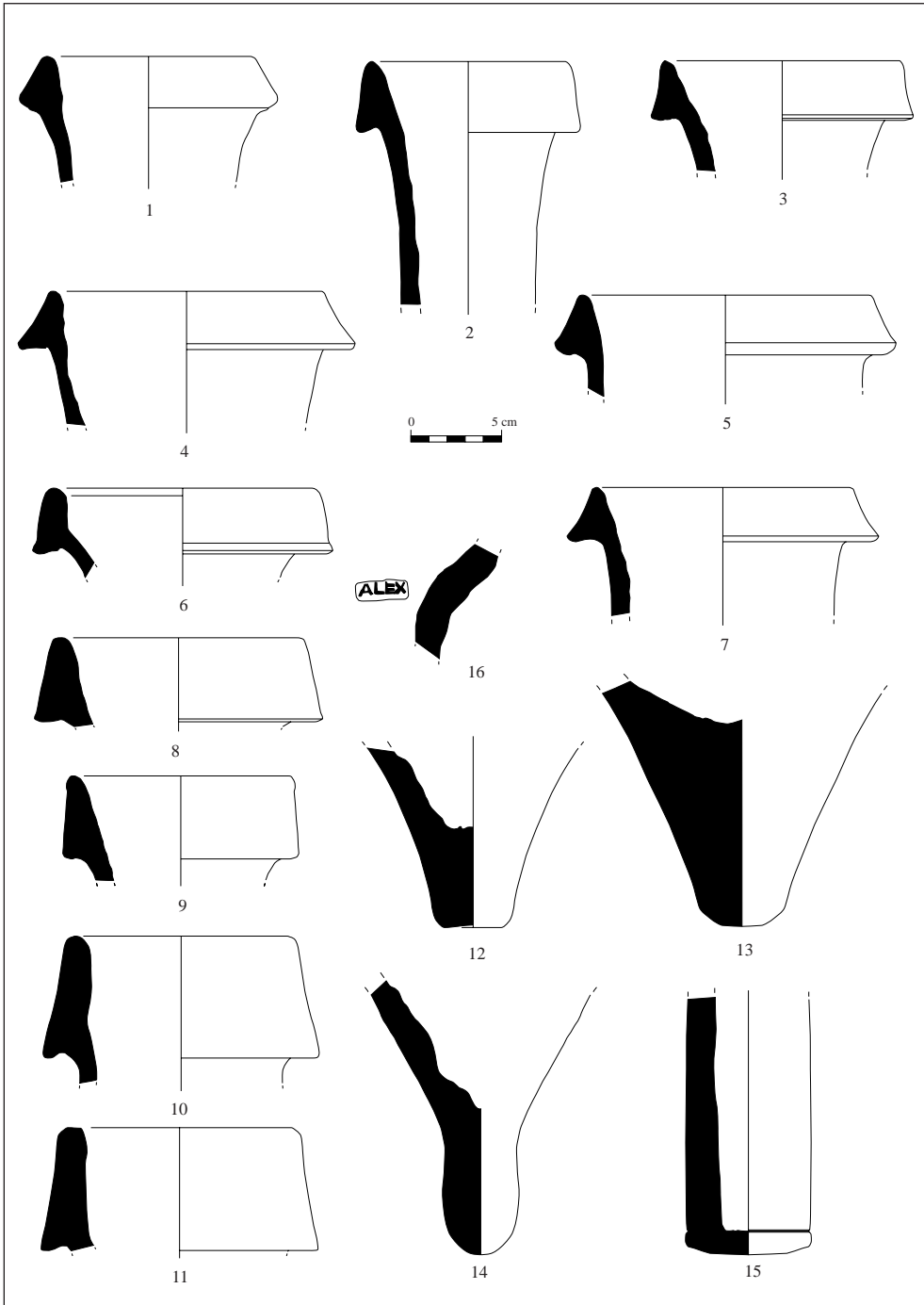
En producció de ceràmica ibèrica oxidada hem recuperat quatre exemplars d’aquesta classe (fig. 26.13; fig. 31.6). Es tracta de peces de perfils sinuosos, amb el cos globular i el llavi exvasat, similars a les olles de cuina. Però en aquest cas es fabriquen amb argila ben depurada, d’una consistència més tova i sense evidències d’ús al foc, que indicaria la seva utilització com a recipients de magatzem.

Dolia

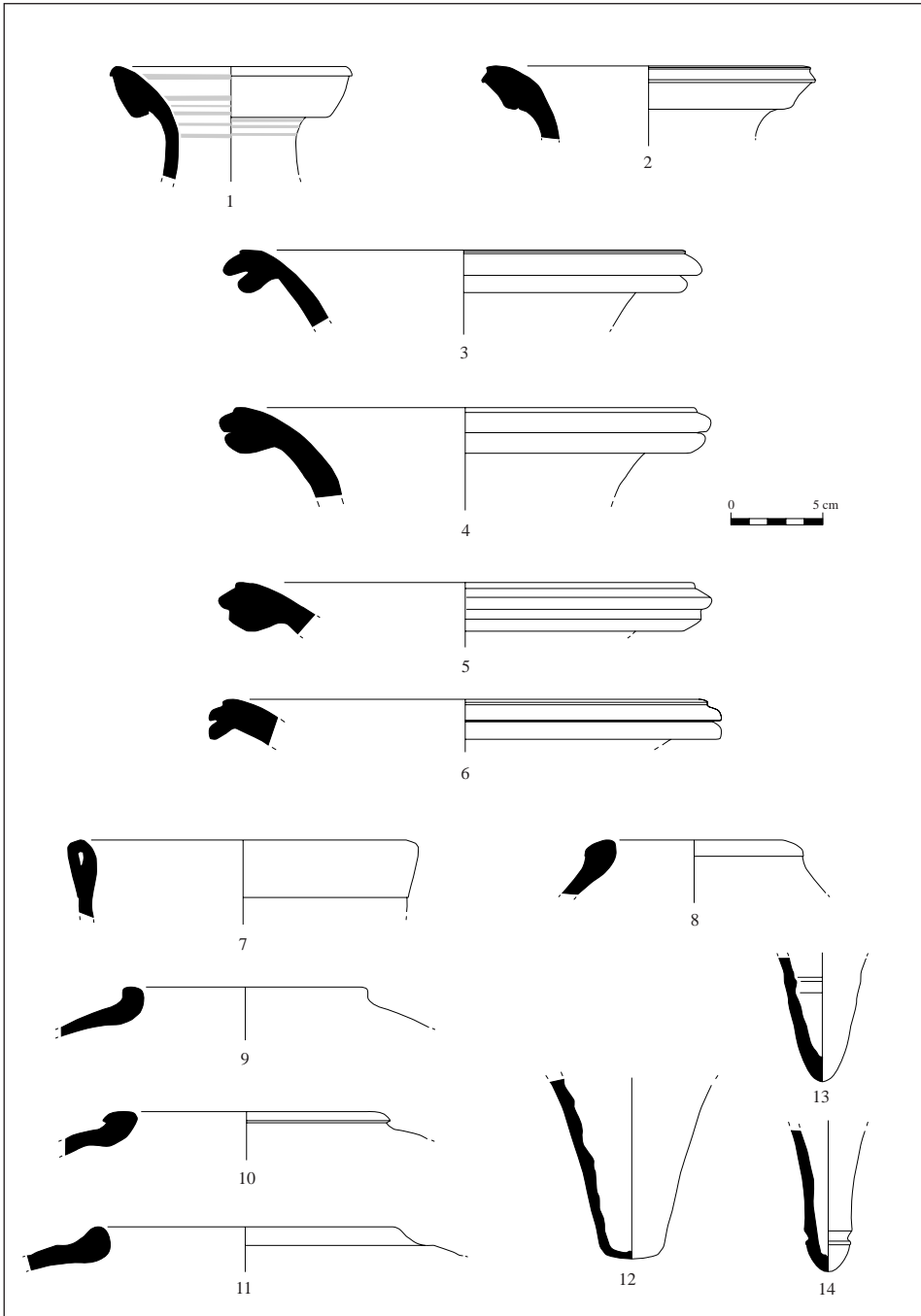
Aquest és el gran contenidor de tipologia pròpiament “romana”, que s’utilitza per a l’emmagatzematge i l’elaboració del vi, però que també és utilitzat per a contenir oli, llegums i gra. Únicament s’han recuperat dos exemplars (fig. 36.4,5), i la seva presència respecte a les ceràmiques d’emmagatzematge indígenes és minoritari, si bé constant, com ho demostra la seva presència als nivells d’abandonament que estudiarem a continuació. Aquest fenomen també es coneix en altres *castella* ben estudiats, com són els exemples ja citats de Caravaca i Granada, on els *dolia* tenen una funció diferenciada i complementària a la dels contenidors ibèrics d’emmagatzematge d’aliments.

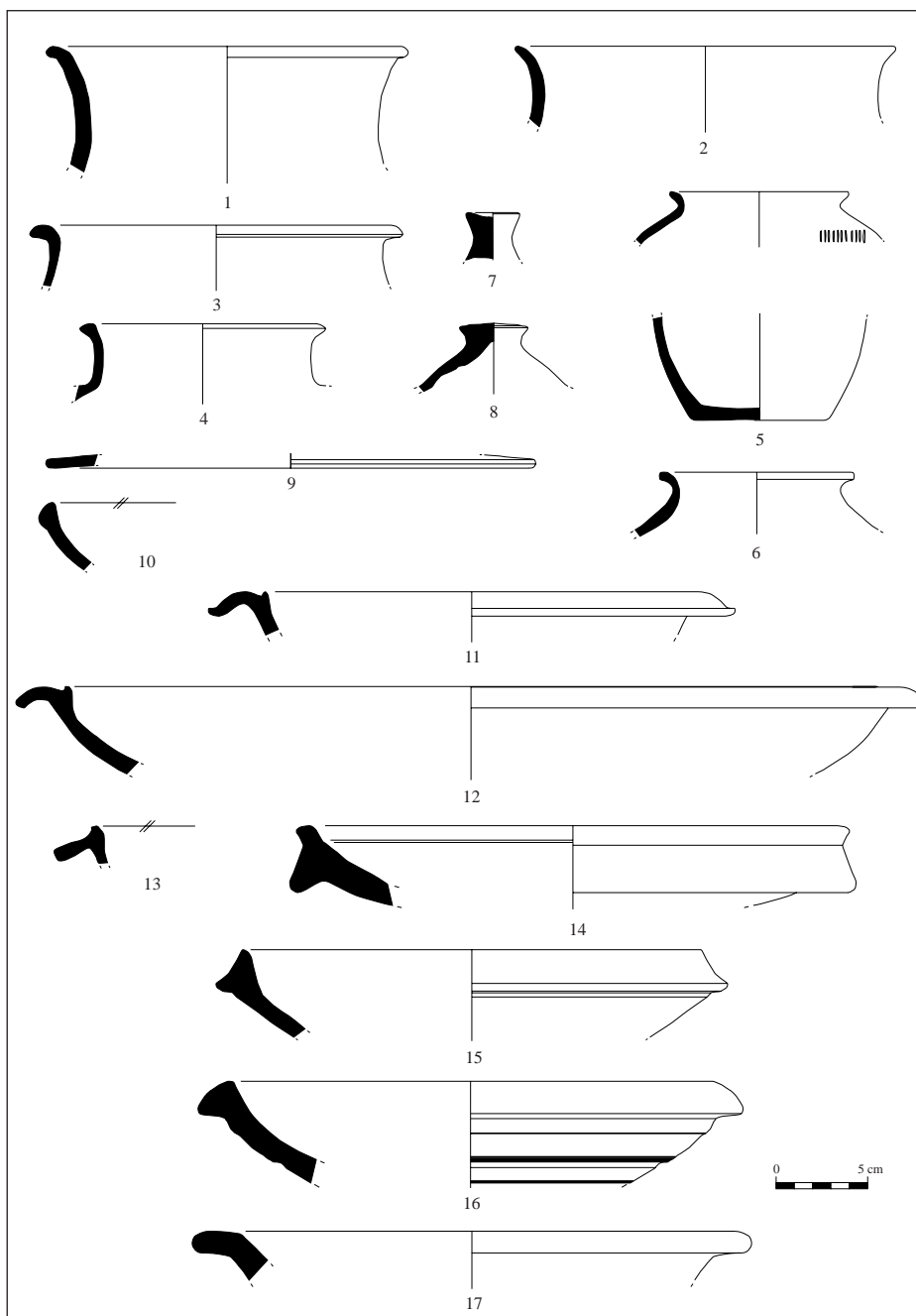
Figura 28. Àmfora greco-itàlica: 1 a 6, 8- *Gr it bd3/LW C-D*; 7, 9, 10- *Gr it bd 4/LW C-D*; 11 a 12- *El Vilar/G 4*. 13-*Greco-itàlica*.

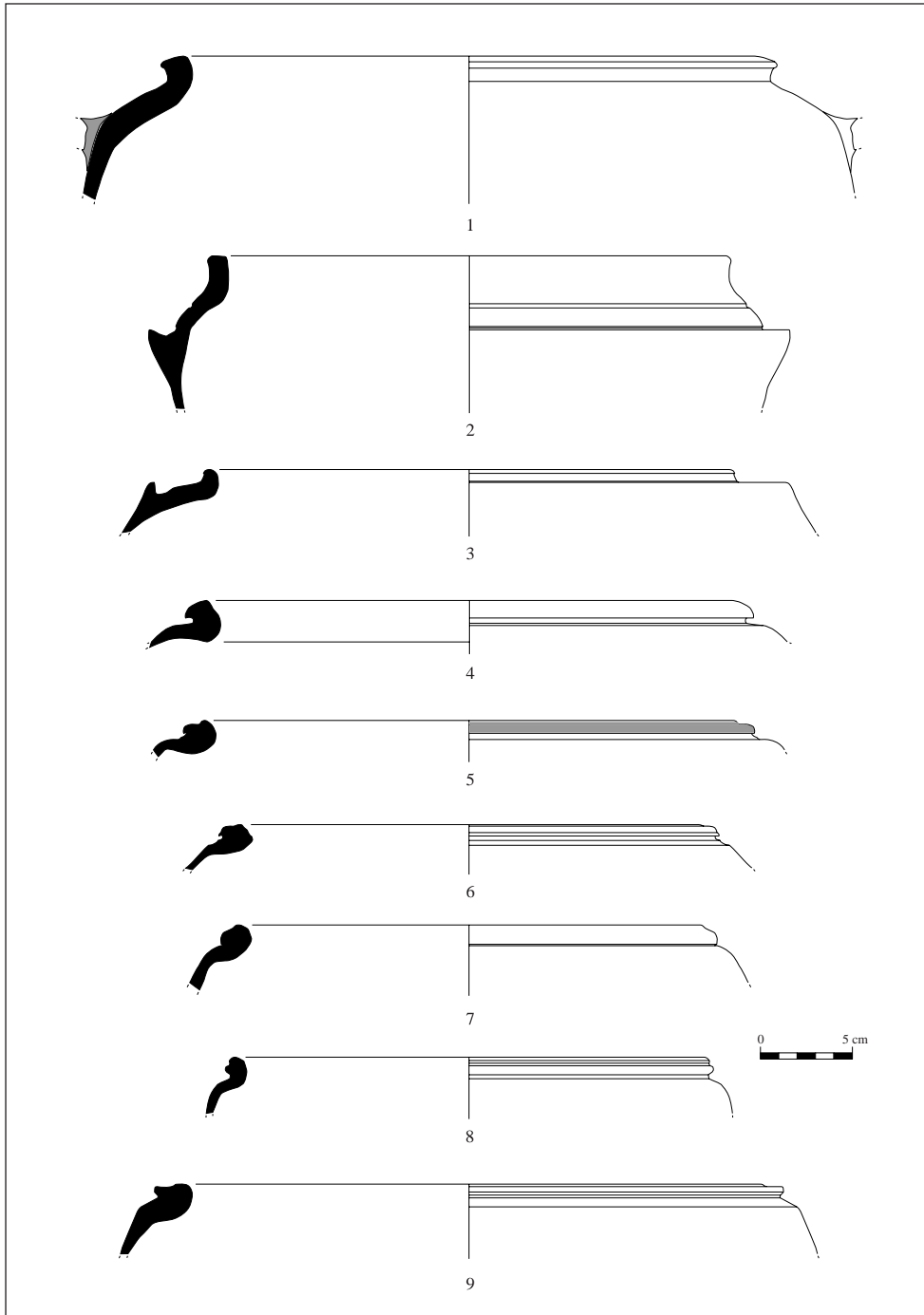
Figura 29. Àmfora greco-itàlica: 4- Gr it bd 5/transició Dr. 1; 1 a 3, 5 a 9- Dr. 1A; 10- Dr. 1B; 11- Dr. 1C; 12 a 15- Àmfora itàlica.

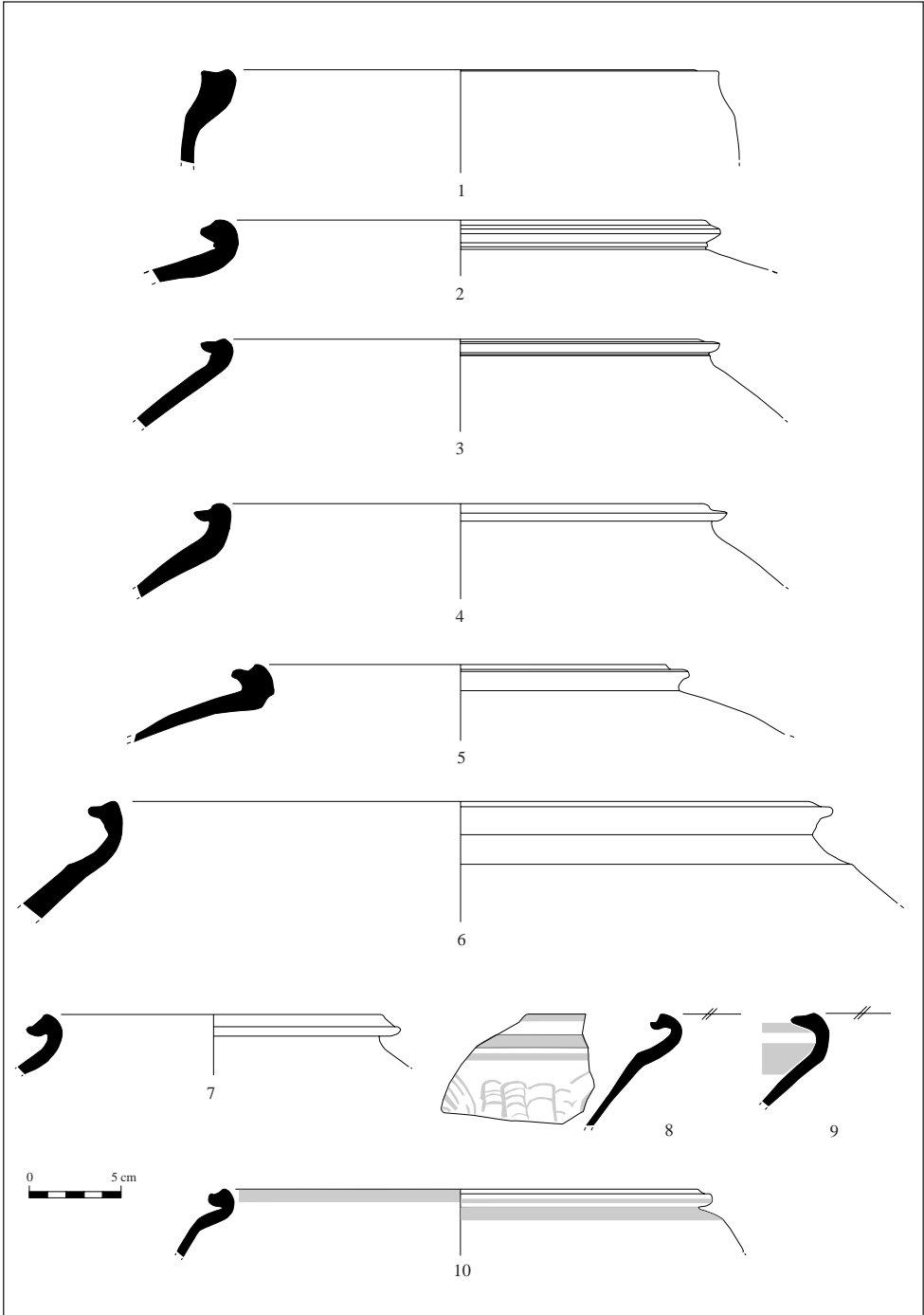
Figura 30. Àmfora púnica cartaginesa: 1- C1b/T-7.2.1.1; 2 a 3- C2a/T-7.4.2.1. Àmfora púnica cercle de l'Estret: 4 a 6- C2b/T-7.4.3.3; 7- CC.NN/T-9.1.1.1. Àmfora ebussitana: 8- PE 14. 9 a 14- Àmfora ibèrica.

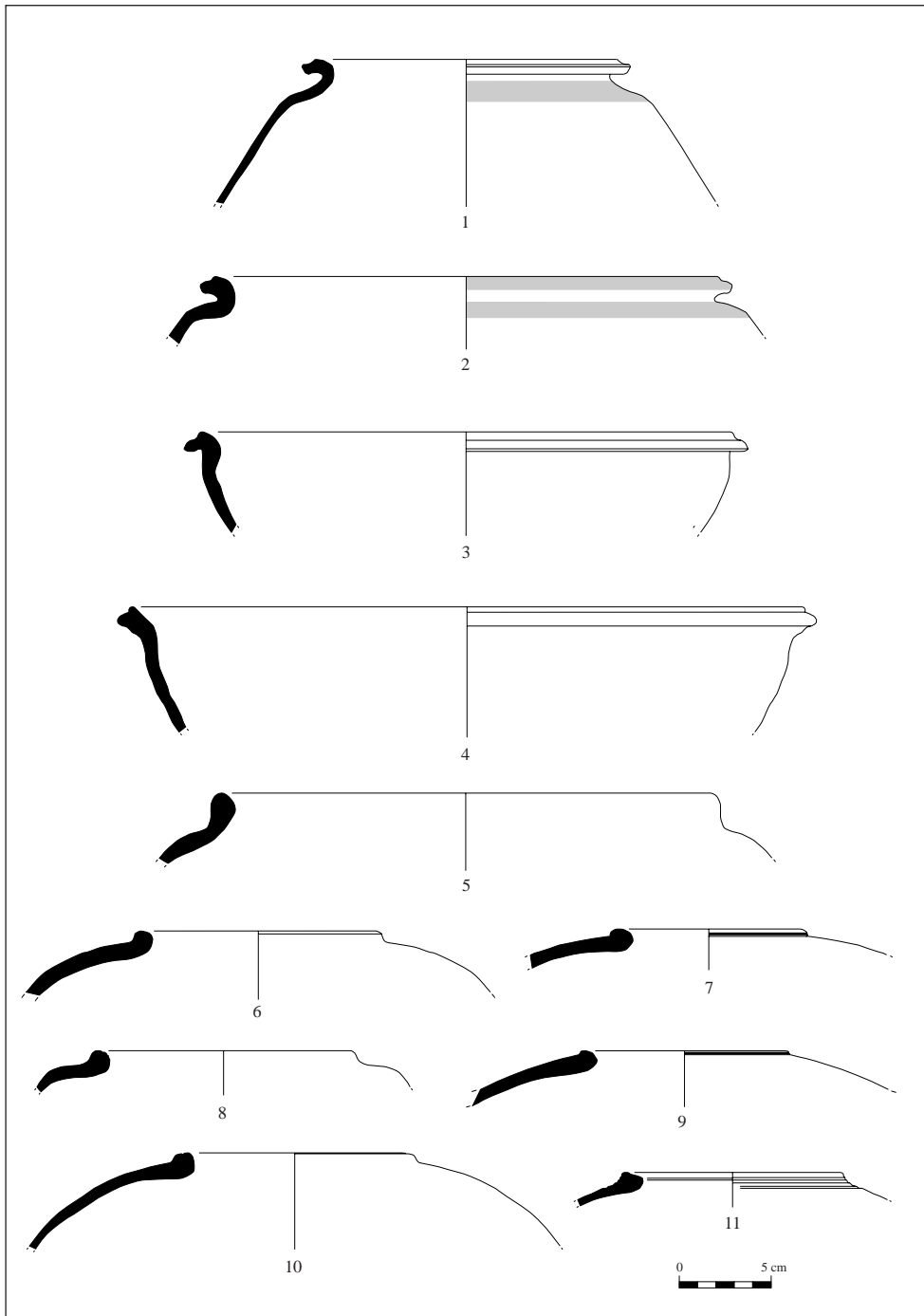
Figura 31. Ceràmica ibèrica de cuïna: 1 a 5- Olla; 7 a 8- Tapadora. Ceràmica ibèrica oxidada: 6- Olla emmagatzematge; 17- Gibrell. Comuna itàlica: 9- Burriac 38,100; 12- Com it 8c; 14- Emporiae 36,2; 15 a 16- Com it 8d. Roig intern pompejà: 10- F3 Luni 1. Comuna oxidada: 11, 13- Símil Com it 8c.

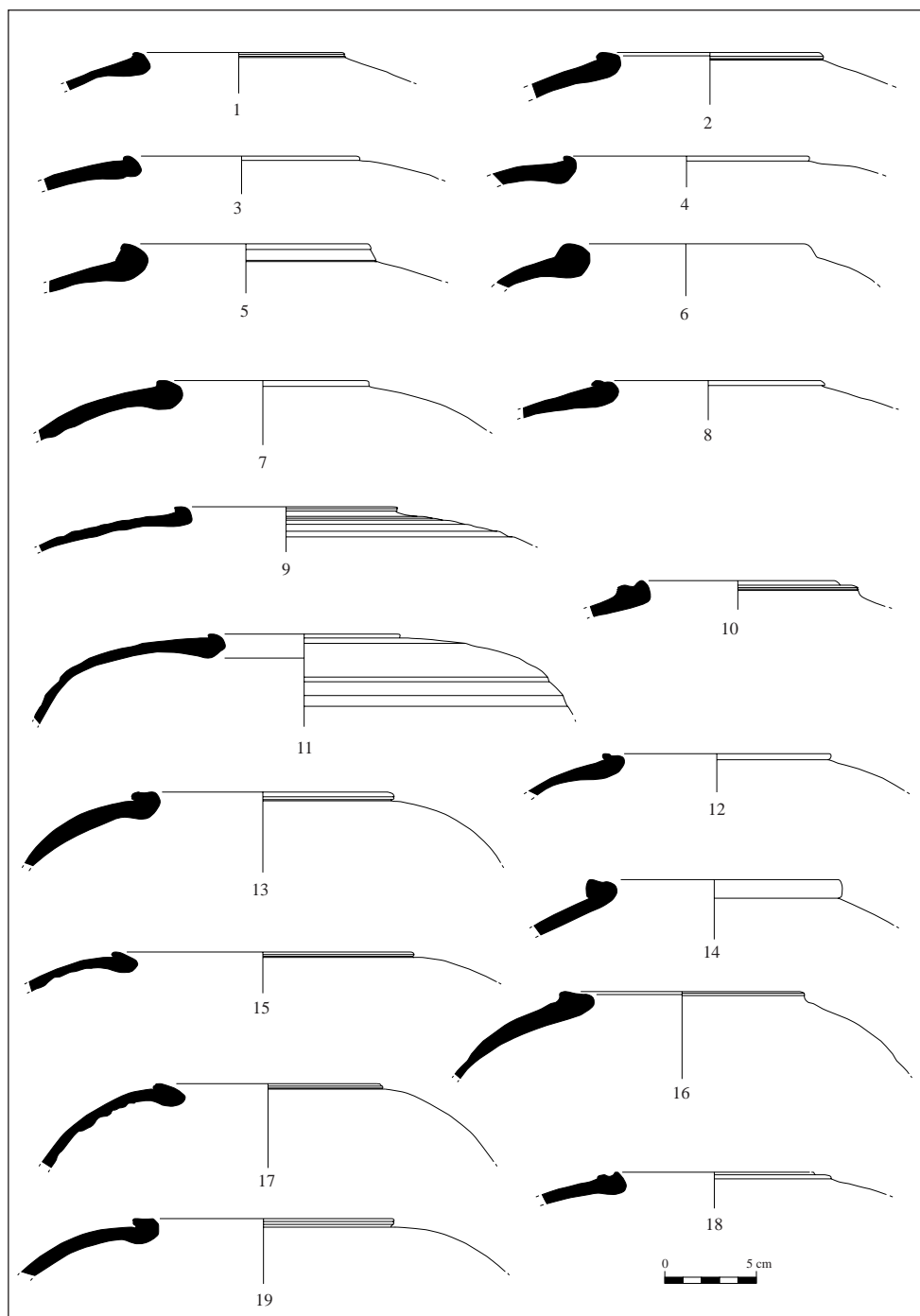
Figura 32. Ceràmica ibèrica oxidada: 1- Tenalla; 2 a 3- Tenalla pitboide de doble vora; 4 a 9- Tenalla carenada.

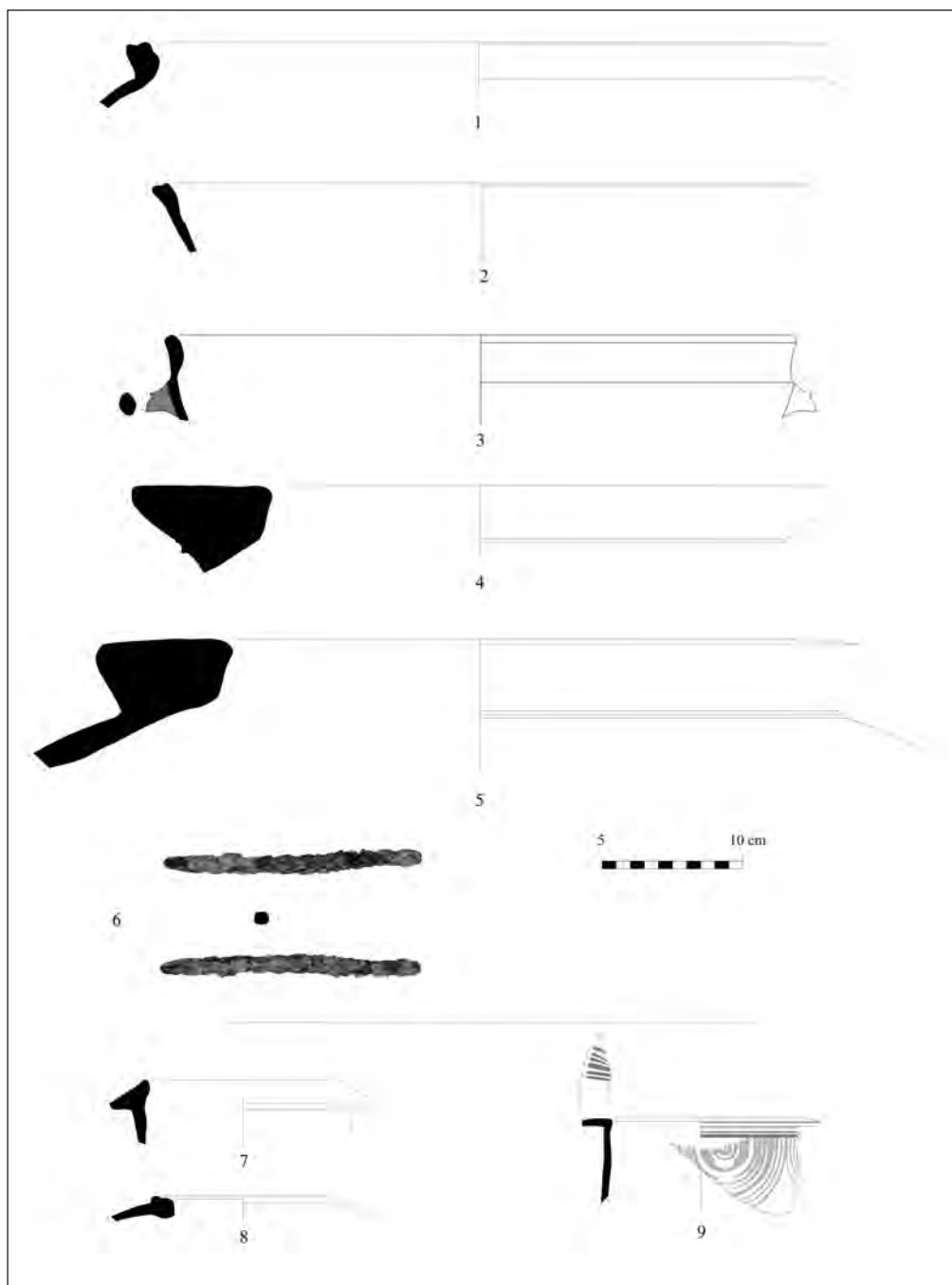
Figura 33. Ceràmica ibèrica oxidada: 1- Gran gerra; 2 a 7- Gran gerra de perfil zoomorf. Ceràmica ibèrica pintada: 8 a 10-Gran gerra zoomorfa.

Figura 34. Ceràmica ibèrica pintada: 1 a 2- Gran gerra zoomorfa. Ceràmica ibèrica oxidada: 3 a 4- Gran gerra zoomorfa; 5 a 11- Tenalles.

Figura 35. Ceràmica ibèrica oxidada: 1 a 20- Tenalles.

Figura 36. Ceràmica ibèrica oxidada: 1- Tenalla; 2 a 3- Gran gerra. Ceràmica romana d'emmagatzematge: 4 a 5- Dolia. Instrument metàl·lic: 6- Obelós/Broqueta?. Àmfora greco-itàlica: 7- Gr it bd 2/LW B. Ceràmica ibèrica oxidada: 8- Tenalla. Ceràmica ibèrica pintada: 9- Càlat.

Les àmfores

Àmfores itàliques

D'aquesta procedència hem recuperat un total de trenta-quatre exemplars, de diverses formes i llocs, que transportaven el vi itàlic. Del tipus greco-itàlic tenim catorze peces, l'evolució de les quals es pot seguir a partir del tipus de llavi, que han estat classificats per formes (PY 1993), per grups segons la seva inclinació (ASENSIO 1996), o la forma de l'àmfora completa (LYDING WILL 1982). Pertanyent al grup 3/Gr It bd 3 i 4 de la forma LW C-D tenim deu contenidors (fig. 28.1 a 10), i la seva datació es centra en la primera meitat del segle II aC. També hem de sumar les dues peces del tipus Gr It bd 5, de transició a la Dressel 1 (fig. 29.4), pròpies del segon i el tercer quart del segle II aC. Finalment hem d'afegir dos exemplars més de fabricació local, un d'ells del grup 3/4 i l'altre del tipus Gr It bd 5, procedents de la vil·la del Vilar de Valls (fig. 28.11 a 12), datats en el darrer terç del segle II aC.

Pel que respecta a la següent evolució dels envasos greco-itàlics, la forma Dressel 1A, està present amb un total de catorze exemplars (fig. 29.1 a 3; fig. 29.5 a 9). Sis d'ells són de procedència campana i la resta creiem que serien d'origen centre-itàlic. Aquests contenidors apareixen entorn l'any 135 aC i estan en circulació fins a mitjans del segle I aC.

La segona variant d'aquest tipus d'àmfora, la Dressel 1B, està representada per dos exemplars (fig. 29.10), un d'ells d'origen campà i l'altre possiblement centre-itàlic, i la seva datació abasta de l'any 100 aC al canvi d'era.

La tercera variant d'aquest contenidor, la Dressel 1C, apareix també amb dos exemplars (fig. 29.11), igualment un d'ells d'origen campà i l'altre possiblement centre-itàlic, i es daten entre el darrer quart del segle II aC i el darrer quart del segle I aC.

Hauríem d'afegir, també, almenys dos exemplars provinents de Bríndisi (fig. 29.12,15), en la costa adriàtica meridional, la forma dels quals no s'ha pogut determinar ja que només s'han recuperat els pivots.

Finalment hem d'esmentar un fragment informe amb un segell imprès en cartella rectangular (fig. 29.16) on es llegeix "ALEX". Es tracta d'un productor documentat en àmfores del tipus Dressel 1B, on el segell apareix imprès en el cos del recipient, com és el nostre cas, i també en àmfores adriàtiques del tipus Lamboglia 2, on el segell apareix en el llavi (MÁRQUEZ, MOLINA 2005: 25). Aquestes dades ens porten a situar al cronologia del nostre exemplar en el segle I aC, si bé comptem amb un precedent en exemplars greco-itàlics datats en el segle II aC, però amb una grafia lleugerament diferent: "ALIX..."

Àmfors púniques centre-mediterrànies

Les àmfors púniques, tant les cartagineses com les dels centres occidentals, estan presents al jaciment, si bé en un nombre més reduït que les d'origen itàlic.

Respecte als envasos que portaven el vi de la zona cartaginesa hem recuperat tres exemplars⁷³, un d'ells de la forma Mañá C1b/T-7.2.1.1 (fig. 30.1), datada entre el darrer quart del segle III i el primer del II aC. Els altres dos contenidors s'adscriuen a la forma Mañá C2a/T-7.4.2.1 (fig. 30.2 a 3), amb una cronologia que inclou tot el segle II aC.

Àmfors púniques del cercle de l'Estret

S'han recuperat quatre exemplars d'aquesta classe, tots ells destinats a la comercialització de les conserves de salaons. El primer és una àmfora de salaons gaditana del conegut tipus dels campaments numantins, CC.NN./T-9.1.1.1 (fig. 30.7), que comença a produir-se cap al 180 aC, però que en els contextos ceràmics de Tàrraco apareix bàsicament en nivells datats en el tercer quart del segle II aC. Els altres tres exemplars s'adscriuen a la forma Mañá C2b/T-7.4.3.3 (fig. 30.4 a 6), amb una difusió centrada en els tres primers quarts del segle I aC.

Àmfors ebussitanes

Tan sols s'ha recuperat un exemplar de fabricació eivissenca, que sembla correspondre a un recipient de la forma PE 14/T-8.1.1.1 (fig. 30.8), fabricat al llarg del segle IV aC, de manera que podria tractar-se d'una peça totalment residual i fora de context. No obstant, també trobem imitacions d'aquestes àmfors en alguns centres ibèrics catalans (RAMON 1995:222), de manera que tampoc podem descartar que es tracti d'una "versió" ibèrica de cronologia més baixa.

Àmfors ibèriques

D'aquest tipus de contenidors de fabricació regional, utilitzats com elements d'emmagatzematge o bé destinats al transport de cereals, cervesa i en algunes ocasions vi, hem identificat un total de seixanta exemplars. Es tracta de les característiques àmfors de boca plana d'àmplia cronologia (fig. 30.9 a 14), però ben documentades en els contextos tardorepublicans de Tàrraco i de la resta de Catalunya⁷⁴.

73 La classificació d'aquestes àmfors segueix la "tradicional" del tipus Mañá, si bé totes s'acompanyen de l'equivalència pertanyent al catàleg elaborat per J. Ramon en data més recent, que recull tota la producció fenicio-púnica de la zona central i occidental de la Mediterrània (RAMON 1995).

74 Segons el tipus de remat del llavi, més o menys complicat, hem diferenciat diversos subgrups: llavi lleugerament realçat -7 exemplars-, llavi lleugerament motllurat -19 exemplars-, llavi realçat -1 exemplar-, llavi motllurat -4 exemplars-, llavi realçat i motllurat -1 exemplar-.

Altres

Amforiscos

D'aquest tipus de petits envasos, amb forma de diminuta àmfora de fons pla, s'han recuperat quatre peces. Una d'elles pertany a la producció ibèrica pintada, una altra a la ceràmica comuna reduïda, i la resta a la ceràmica comuna oxidada. Degut a què únicament hem recuperat fragments de peu, no podem fer precisions sobre les seves formes i cronologia.

Tapadores

Dintre d'aquest grup hem inclòs cinc peces de forma circular, amb un diàmetre que oscil·la entre els 4 i els 9 cm. En realitat es tracta d'elements reciclats, és a dir, fragments de parets d'àmfora retallats i arrodonits com a tapadores⁷⁵.

Metall

Desgraciadament l'excavació ha estat poc generosa en quant a peces metàl·liques. A banda d'algun fragment de ferro totalment desfigurat i rovellat, hem pogut identificar diversos claus, també de ferro. Per últim, hem d'esmentar la troballa d'una peça (fig. 36.6) de secció quadrada amb els angles arrodonits, de 10 mm de gruix i 19 cm de longitud, amb els extrems punxaguts. Desafortunadament, l'alt grau d'oxidació no ens permet determinar la seva funció, tot i que no descartem que es tracti d'un *obelós*, una varilla punxaguda de metall que els soldats romans feien servir com a broqueta per rostir el menjar (HERREROS *et alii* 2006:372).

Projectils

Una de les troballes destacades és el de peces d'artilleria, que sembla indicar el desenvolupament d'activitats militars en el jaciment o el seu entorn amb anterioritat a la construcció del nucli del *castellum*. Aquesta dada, sumada a la possible adscripció dels dos recintes inferiors a una fase anterior, ens fa pensar que ja des dels seus inicis, el tipus d'ocupació d'aquest indret podia haver tingut un caràcter militar, si bé no comptem amb dades suficients per verificar aquesta hipòtesi. Respecte a les troballes de munició, en els nivells constructius del *castellum* aparegué una bola de pedra calcària arrodonida (fig. 47.5), amb un diàmetre de 8,5 cm i un pes de 750 gr. Algunes peces d'aquest calibre foren recuperades a Calahorra, en relació amb un dels assetjaments de les Guerres Sertorianes, i les peces allí recuperades oscil·laven en un pes, entre la major i la menor, que anava dels 1.400 als 400 gr (DÍAZ ARIÑO 2008:79).

---

⁷⁵ Si bé no descartem que es pogueren haver fet amb una altra utilitat, desconeguda per nosaltres.

Taula de les principals formes ceràmiques identificades

CLASSE	FORMA-TIPUS	NÚM PECES
Campaniana A antiga	Lamb. 23	1
Campaniana A mitja	Lamb. 27ab	2
Campaniana A mitja	Lamb. 33a	1
Campaniana A mitja	Lamb. 28	1
Campaniana A mitja	Lamb. 36	4
Campaniana A mitja	Lamb. 55	1
Campaniana A tardana	Bol	1
Calena arcaica	F 2151 amb relleu intern	1
Campaniana B Cales	Lamb. 1	1
Campaniana B Cales	Lamb. 3	1
Vernís Negre indeter.	Lamb. 36	1
Vernís Negre indeter.	Lamb. 5	1
Vernís Negre indeter.	Lamb. 5/7	1
Campaniana B indeter.	Lamb. 1	2
Campaniana B indeter.	Lamb.1/8	1
Campaniana B indeter. pasta grisa	Lamb. 1	1
Imit. campaniana B pasta grisa	Lamb. 1	1
Imit. campaniana B comuna oxid.	Lamb. 1	1
Parets Fines	Mayet 2	6
Parets Fines	Mayet 2.1	1
Àmfora greco-itàlica	Gr it bd 3-4/LW C-D	10
Àmfora greco-itàlica	Transició Dressel 1	2
Àmfora greco-itàlica local	G 4/El Vilar, Valls	2
Àmfora itàlica	Dressel 1A	14
Àmfora itàlica	Dressel 1B	2
Àmfora itàlica	Dressel 1C	2
Àmfora púnica cartaginesa	Mañá C1b/T-7.2.1.1	1

Àmfora púnica cartaginesa	Mañá C2a/T-7.4.2.1	2
Àmfora púnica Cercle Estret	Mañá C2b/T-7.4.3.3	1
Àmfora púnica Cercle Estret	CC.NN./T-9.1.1.1	1
Cuina itàlica	Burriac 38,100/ Com it 7a	1
Cuina itàlica	F3 Celsa 80.8145/Com it 7a-b	1
Cuina itàlica	Cassola baixa	1
Comuna itàlica	Com it 8a	2
Comuna itàlica	Com it 8b	1
Comuna itàlica	Com it 8d	1
Comuna itàlica	Emporiae 36,2/ Com it 8e	1
Comuna oxidada	Com it 8c	1
Roig intern pompeïà	F3 Luni 1/R pomp	1
Comuna púnica	Lancel 151c	1

Consideracions sobre el context

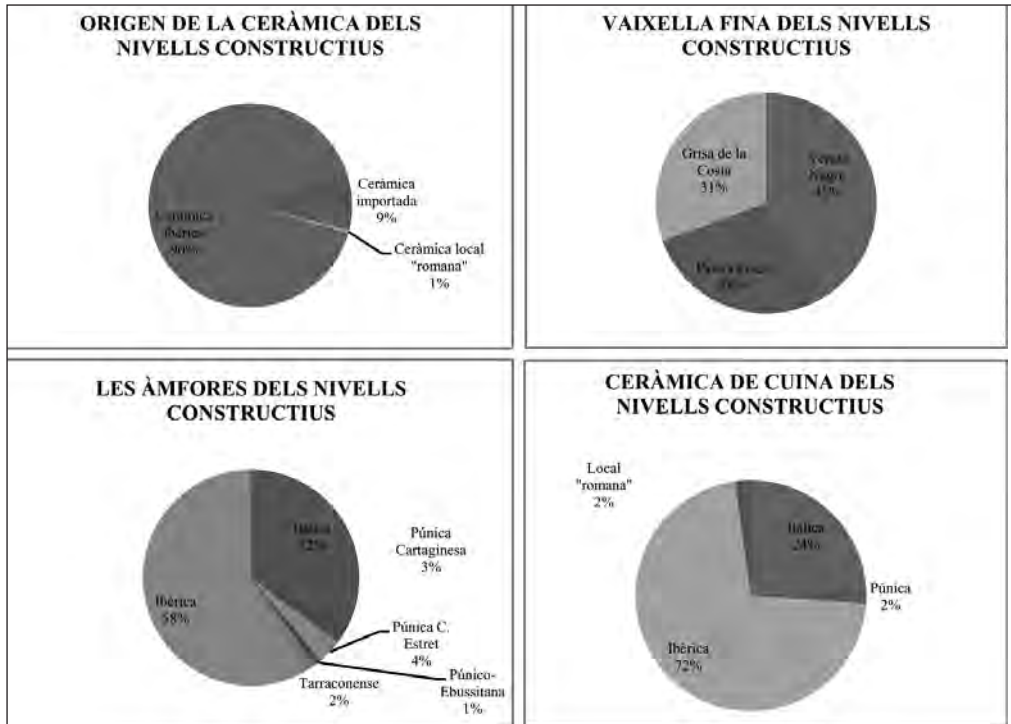
La primera cosa que crida l'atenció d'aquest context és, sense dubte, la seva composició, ja que la gran majoria de la ceràmica recuperada és de tradició indígena, concretament el 90% dels fragments inventariats⁷⁶, enfront d'un 9% d'importats i un 1% de producció local de tipus "romà". De fet, si com creiem els primers ocupants del jaciment ja foren militars romans, aquesta composició no ens ha de resultar estranya, ja que durant el període tardorepublicà l'abastiment de la tropa depenia dels comandaments militars (MORILLO 2006:37), el que explica la gran quantitat de productes indígenes en els *castella* tardorepublicans hispans, dels quals el nostre no es una excepció.

Així, dins d'aquest domini quasi absolut de la vaixel·la ibèrica, s'ha de destacar que una gran part correspon a contenidors de magatzem i transport, respectivament el 53% i el 17% de les peces identificades, davant del 15% de vaixel·la de taula, el 7% de ceràmica de cuina i també el 7% de vaixel·la final.

Pel que respecta al servei de taula, format per vaixel·la fina i comuna, el repertori està representat sobretot per alguns bols de vernís negre d'origen campà, napolità i calé, junt a un gran nombre de peces ibèriques que els imiten –formes Lamboglia 26 i 27ab-, fet que torna a repetir-se amb els plats d'ala

⁷⁶ Ens estem referint al conjunt total de fragments identificats pertanyents a la vaixel·la de taula, emmagatzematge, cuina i transport. No s'inclouen en aquest percentatge els fragments de metalls, material constructiu, fauna, etc.

Lamboglia 36, i incipientment amb copes del repertori formal de la campaniana B Lamboglia 1, tant en producció oxidada com reduïda. Completaria el servei bàsic els vasos de parets fines i els vasets ansats bicònics de la producció grisa de la costa i ibèrica oxidada. Finalment, el format de les gerres per al servei de líquids està cobert totalment per produccions indígenes, amb unes tipologies que ens porten, en diverses ocasions, a la terrisseria ja esmentada de Fontscaldes, d'on de ben segur arribarien molts dels exemplars.

Figura 37. Percentatges composició conjunt ceràmic.

Es repeteix de nou, entre la vaixel·la de taula, l'abastiment dels pobladors de l'assentament per part de terrissaires locals, que segueixen fabricant ceràmica de tipus ibèric però que, com acabem de veure, adapten les formes als gustos dels nous consumidors, fabricant vasos "italianitzats".

De nou es repeteix la situació en la vaixel·la de cuina, com així corroboren les nombroses olles de fabricació local amb les respectives tapadores, seguint uns models ja usats des del període ibèric antic, i que continuen vigents en època tardorepublicana. Aquesta oferta dels terrissaires locals explicaria l'absència d'olles d'importació itàlica. En contraposició, la manca de tradició culinària indígena en l'ús de la cassola baixa, fa que no existeixi una vaixel·la d'aquest

tipus, i s'hagi de portar d'Itàlia acompanyada de les seves respectives tapadores, com testimonien les peces procedents de la regió pompeiana. El mateix succeeix amb els morters, que o bé s'importen o bé es fabriquen aquí seguint una tècnica i una tipologia "romana".

La composició d'aquest context ceràmic, si exceptuem la gran quantitat de recipients indígenes per al magatzem i el transport, destaca per les nombroses importacions d'àmfores de vi itàliques, presents des dels models antics, com les greco-itàliques LW C o D, a les tres variants de Dressel 1, essent majoria les del tipus Dressel 1A i greco-itàlica, i en menor quantitat tenim l'arribada d'envasos púnics de la zona cartaginesa i el sud de la Península Ibèrica. A això hem d'afegir la presència de vaixella fina importada, concretament vasos de parets fines i vernís negre campà, destacant una peça calena amb decoració en relleu d'un motiu mitològic itàlic, com és la representació d'Hèlios amb corona solar. A més, dins de la ceràmica destinada a la preparació d'aliments, també trobem nombrosos exemples importats d'Itàlia, com són les cassoles i els morters, junt amb alguns d'origen púnic. D'aquesta manera, tenim diversos elements que semblen determinar un hàbit de consum de tipus "itàlic", el que sumat a la cronologia i al tipus d'assentament⁷⁷, coincidint amb l'inici de la dominació romana i el desmantellament del control polític i territorial dels íbers d'aquest territori, ens fa pensar que estigués ocupat per un destacament de l'exèrcit romà, sense que poguem precisar sobre l'origen geogràfic dels mateixos. Com ja hem anat apuntant, l'alt nombre de vaixella ibèrica respondria a les necessitats de l'abastiment de la tropa en aquest territori, fet ben documentat en altres assentaments militars⁷⁸. D'altra banda, la quasi absència d'estructures conservades en relació a aquesta primera fase del jaciment, no ens permet afirmar de manera categòrica que es tracti d'un assentament militar romà⁷⁹, si bé és es la hipòtesi que, amb les dades actuals, ens sembla més probable.

En aquest sentit, si acceptem que els ocupants d'aquest lloc durant la primera fase fos un destacament militar, la vaixella recuperada seria un bon exemple del sistema d'abastiment que, com ja hem dit, anava a càrrec dels comandaments, tant dels aliments com de la vaixella per a llur preparació i consum. Els estudis realitzats en aquest sentit (HERREROS *et alii* 2006), diuen que el gra era la base de l'alimentació, subministrat per l'estat, i es consumia en forma de pa (*ártos*)

---

77 A inicis del segle II aC, en una zona elevada de control estratègic del territori.

78 Entre els establiments de campanya temporals o *castra aestiva*, tenim els campaments de la Segona Guerra Púnica localitzats junt a la desembocadura de l'Ebre, on es va recuperar un conjunt ceràmic amb gran quantitat de vaixella ibèrica, bàsicament d'emmagatzematge i transport, completat amb nombrosos exemplars d'àmfores greco-itàliques (NOGUERA 2008:34). Entre els establiments estables, tenim els exemples del *castellum* de Cabezuela de Barranca, a Caravaca (BROTÓNS, MURCIA 2008:60), o de la pròpia Tàrraco (DÍAZ 2000; DÍAZ, OTIÑA 2003).

79 Recordem que en els moments de menor activitat bèl·lica durant el període tardorepublicà, es calcula que hauria desplegat uns deu-mil soldats per la Península, mentre que durant els conflictes bèl·lics que es desenvolupen en el nostre territori, per exemple les Guerres Sertorianes, s'arribaria a la xifra de cent-mil homes (ROLDÁN 1989:64).

o en farinetes (*póltos*), i en la seva preparació seria necessari l'ús de recipients baixos i de morters i/o olles (*chytra* y *aula/olla*) respectivament. La dieta se completava amb “carn, mantega, peix, sal, oli, llegums, vinagre i vi” (HERREROS *et alii* 2006:374). Es preparaven amb olles (*chytra*) i morters els bullits i les farinetes, mentres que per als guisats s'utilitzaven les cassoles (*caccabus*)⁸⁰. El vi es consumia en els gots de parets fines, bols i copes de vernís negre i les seves respectives versions locals, i es coneixien com *potérion* i *ékpoma*. Igualment, el menjar preparat havia de servir-se en els plats d'ala o de vora reentrant de vernís negre i les seves còpies locals. Hauríem d'esmentar, finalment, una altra eina associada a la vaixel·la personal del soldat, l'*obelós* o rostitdor, una varilla metàl·lica en la que es clavava el menjar per rostir-la directament al foc, i que potser es correspon amb la peça de ferro que hem recuperat⁸¹, si bé no ho podem confirmar degut al dolent estat de conservació. Finalment, l'estoc d'aliments d'aquesta guarnició militar s'emmagatzemava, com ha quedat evidenciat, en els nombrosos contenidors adquirits en els mercats locals; les tenalles ibèriques, i en menor mesura en els grans envasos itàlics, els *dolia*.

A més del material ceràmic, hem de destacar també la presència d'instruments bèl·lics en els nivells constructius del *castellum*, com és el projectil de *ballista*, que ens confirmarien el caràcter militar del jaciment des dels seus orígens.

Respecte a les qüestions cronològiques del conjunt, a partir del material recuperat podem plantejar l'edificació del recinte superior del *castellum* en els primers anys del segle I aC. Aquesta data vé determinada per la presència de peces datades a partir del 100 aC, com l'exemplar de vernís negre del tipus A tardà, o les àmfors itàliques Dressel 1B i les gaditanes Mañá C2B/T-7.4.3.3, junt amb ceràmica de cuina itàlica llisa forma F3 Celsa 80.8145 o del tipus roig intern pompeïà F3 Luni 1, i vasos de vernís negre del repertori de la campaniana B, que si bé són freqüents en contextos tarraconenses del darrer quart del segle II aC, apareixen en contextos d'inicis del segle I aC amb aquests envasos amfòrics (DÍAZ 2000). A més, comencen a aparèixer, amb dos exemplars, imitacions locals o regionals del repertori de la campaniana B, fet que s'ha documentat amb força precisió en la costa laietana a partir de final del primer quart del segle I aC (GARCIA ROSELLÓ *et alii* 2007). D'altra banda, és majoritària la vaixel·la pròpia del segle II aC, sobretot àmfors greco-itàliques i Dressel 1A, i el vernís negre de campaniana A mitja, el que sembla indicar que la formació d'aquest context es produí en un moment no molt avançat del segle I aC. De fet, comptem amb paral·lels ben datats en aquest període, com per

80 I potser s'utilitzaven les provistes de “capa anti-adherent” de roig intern pompeïà per al pa.

81 De fet, els estudis sobre l'alimentació i la vaixel·la utilitzada per l'exèrcit romà a partir del darrer terç del segle II aC, que ha estat realitzada sobretot en base a les reformes de P. Corneli Escipió Emilià, restringeixen la vaixel·la bàsica als tres elements que hem esmentat: la *chytra/olla/aula*, per a la cocció d'aliments, que pot completar-se o substituir-se amb l'ús del *caccabus*. L'*obelós* per punxar al foc l'aliment. El *potérion/ékpoma* per a beure (HERREROS *et alii* 2006).

exemple els materials de l'amfiteatre de Cartagena de la denominada Fase 3, que es data entre el 80-70 aC, i que presenta un conjunt ceràmic pràcticament idèntic al nostre, si bé en el cas de Puigpelat la quantitat de vaixel·la de vernís negre és força més reduïda (PÉREZ BALLESTER 2000:133). Un altre exemple seria el context procedent dels nivells de destrucció de València, datats en el 75 aC (MARÍN, RIBERA 2000:98), on les diferències més significatives són l'aparició de vernís negre del tius C, junt amb àmfores ròdies i hispàniques del tipus Tarraconense I, que a Tàrraco apareixen en contextos del segon quart del segle I aC, el que ens serviria com a terme *ante quem* per datar el nostre context. Un altre exemple ben datat en el període 80-70 aC seria el de les sitges de l'ala est del criptopòrtic d'Empúries (AQUILUÉ *et alii* 2000:35), on el material recuperat és pràcticament idèntic al nostre, a excepció novament de la diferència en la quantitat i varietat del vernís negre, en el seu cas molt més rica, i on destaca també el gran nombre de ceràmica indígena. En darrer terme podríem citar els materials provinents de la ciutat romana d'*Iluro* (Mataró) i del proper *oppidum* de Burriac (GARCÍA ROSELLÓ *et alii*, 2000), on els contextos datats en el primer quart del segle I aC són similars al descrit per nosaltres, però també amb una major representativitat formal i quantitativa en la vaixel·la de vernís negre. En contraposició, si seguim una lectura diacrònica del material, aquest ens indica que les primeres importacions arribaren a les acaballes del segle III aC o els inicis del segle II, com es pot veure a partir de la presència del contenidor púnic Mañá C1b/T-7.2.1.1, i les peces de vernís negre de la producció calena arcaica i campaniana A antiga, respectivament la copa amb relleu figurat d'Hèlios i el plat de peix Lamboglia 23. D'altra banda, el gruix de les importacions amfòriques l'hem de situar en el període que inclou la primera meitat o els dos primers terços del segle II aC, com exemplifiquen els nombrosos exemplars d'àmfora greco-itàlica LW C o D i els contenidors púnics Mañá C2a/T-7.4.2.1, datats en aquest moment, i que s'acompanyen de vaixel·la de vernís negre campaniana A mitja. Igualment importants són les importacions d'àmfores itàliques pròpies del darrer terç del segle II aC, com posa de manifest la troballa de nombrosos exemplars del tipus Dressel 1A, junt amb algun contenidor Dressel 1C, versions locals d'àmfores greco-itàliques procedents de la vil·la del Vilar, i un exemplar gadità CCNN/T-9.1.1.1, que estarien acompanyades de campaniana A mitja, vasos de parets fines i les primeres produccions del tipus B. Aquest conjunt de materials està en consonància amb el que succeeix a la propera ciutat de Tàrraco (DÍAZ 2000), un important port al que arribaven aquests productes i des d'on es redistribuïen, però també en consonància amb el que succeeix en altres assentaments militars, dels quals els campaments de circumvalació de Numància o el *praesidium* d'Empúries serien bons exemples.

El material procedent de la primera fase del recinte superior

Aquest context, compost per tan sols 228 fragments ceràmics, fou recuperat del desmuntatge del mur de pedres i argila que revestia un dels perfils de les fosses

del recinte superior, excavades al substrat natural i amortitzades pels farciments constructius de l'edifici fortificat. Si bé és un conjunt escàs, i els materials susceptibles de proporcionar una datació fiable són pocs, no deixa de ser indicatiu de l'evolució cronològica del jaciment.

En primer lloc hem de lamentar l'absència de vaixel·la fina d'importació, de manera que del servei de taula només comptem amb un plat, un bol amb restes de decoració pintada, i una gerra, tots ells de producció ibèrica. A aquestes peces hem d'afegir nou recipients d'emmagatzematge també ibèrics, concretament dos càlats, un amb restes de decoració pictòrica (fig. 36.9), sis tenalles de boca plana (fig. 36.8), una d'elles amb pintura de bandes vermelles al costat del llavi, i una gran gerra de perfil zoomorf. Respecte a la vaixel·la de cuina hem recuperat una olla de producció ibèrica, amb la superfície brunyida. Per últim, hem d'esmentar la recuperació d'almenys sis contenidors amfòrics, dels que tres corresponen a les típiques produccions ibèriques de boca plana, i un és d'origen eivissenc⁸². En última instància hem de destacar una vora d'àmfora greco-itàlica (fig. 36.7) que creiem poder adscriure al grup 2/LW B, i que és la peça més antiga d'aquesta producció recuperada al jaciment, amb una datació entre la segona meitat del segle III aC i els inicis del següent, i un probable origen magno-grec o siciliota. D'altra banda, si bé correspon a un fragment informe, hem d'esmentar la presència d'una àmfora de producció campana, amb la típica pasta pompeiana de color vermell i abundant desgriant volcànic en forma de nombrosos punts negres. És una dada significativa, ja que d'aquesta zona geogràfica tenim tant contenidors greco-itàlics clàssics, del tipus LW C o D, datables en la primera meitat del segle II aC, així com envasos més evolucionats del tipus Dressel 1. Aquestes dades, fragmentàries i escasses, ens ajuden no obstant a datar de forma imprecisa la primera fase d'ocupació d'aquest recinte en el segle II aC, més aviat suggerint una datació a inicis de centúria, tot i que amb la poca quantitat de material, l'única dada significativa és el terme *ante quem*, que està definit per la construcció del recinte superior en el primer quart del segle I aC.

El material recuperat dels nivells de destrucció i abandonament del *castellum*⁸³

El conjunt ceràmic que ens ha permès datar el moment final d'aquest assentament⁸⁴ fou recuperat dels estrats d'enderroc i abandonament que cobrien els nivells d'ús del *castellum*. Aquests nivells contenien, sobretot en el recinte

82 Donat que el fragment recuperat, que es pot adscriure amb claredat a la producció púnico-ebussitana, és informe, no s'ha pogut determinar la tipologia de l'envàs ni la seva datació.

83 Degut a què moltes de les produccions que apareixen en aquest context ja s'han descrit en l'estudi dels nivells constructius, evitarem fer més pesada l'explicació amb reiteratives i llargues descripcions sobre produccions, cronologies, tallers, etc.

84 Precedit probablement de l'enderroc intencionat de les instal·lacions, almenys en el recinte superior, com ha quedat de manifest en la descripció de l'àmbit VI.

superior, on la densitat de construccions era major, gran quantitat de pedres de tamany mitjà. Morfològicament eren iguals a les utilitzades en la construcció dels murs conservats, i estaven barrejades amb un nivell de terra argilosa. Aquest fet creiem que es deu a què, en origen, formaven part de les parets de terra i fang, i tal vegada dels alçats superiors d'argila⁸⁵, enderrocats sobre els paviments. Desafortunadament les alteracions antròpiques, degut als treballs agrícoles, havien afectat aquests nivells, de manera que estaven parcialment remoguts i barrejats amb terra de conreu negra superposada, que els tenia de color negre. Malgrat tot, el material recuperat ens permeté establir la datació de l'abandonament definitiu del *castellum*.

La vaixella fina de taula

Campaniana A

El vernís negre d'origen napolità està present amb onze exemplars de formes diverses⁸⁶, concretament dos bols Lamboglia 27ab/F2784 (fig. 38.9), un de la forma Lamboglia 31, una copeta Lamboglia 34/F2737 (fig. 38.7), una altra cope-ta F2544 (fig. 38.5), una copa Lamboglia 33b/F2974 (fig. 38.10), una pàtera Lamboglia 27Bb/F2825 (fig. 38.8), una altra de la forma Lamboglia 27c/F2821, i dos plats Lamboglia 36. A més hem recuperat una base decorada amb una roseta de set pètals en posició central (fig. 38.2), datable en la primera meitat del segle II aC. Pel que respecta a la datació dels vasos, són formes que apareixen ja al llarg de tot el segle II aC i perduren en els contextos de la primera meitat del segle I aC.

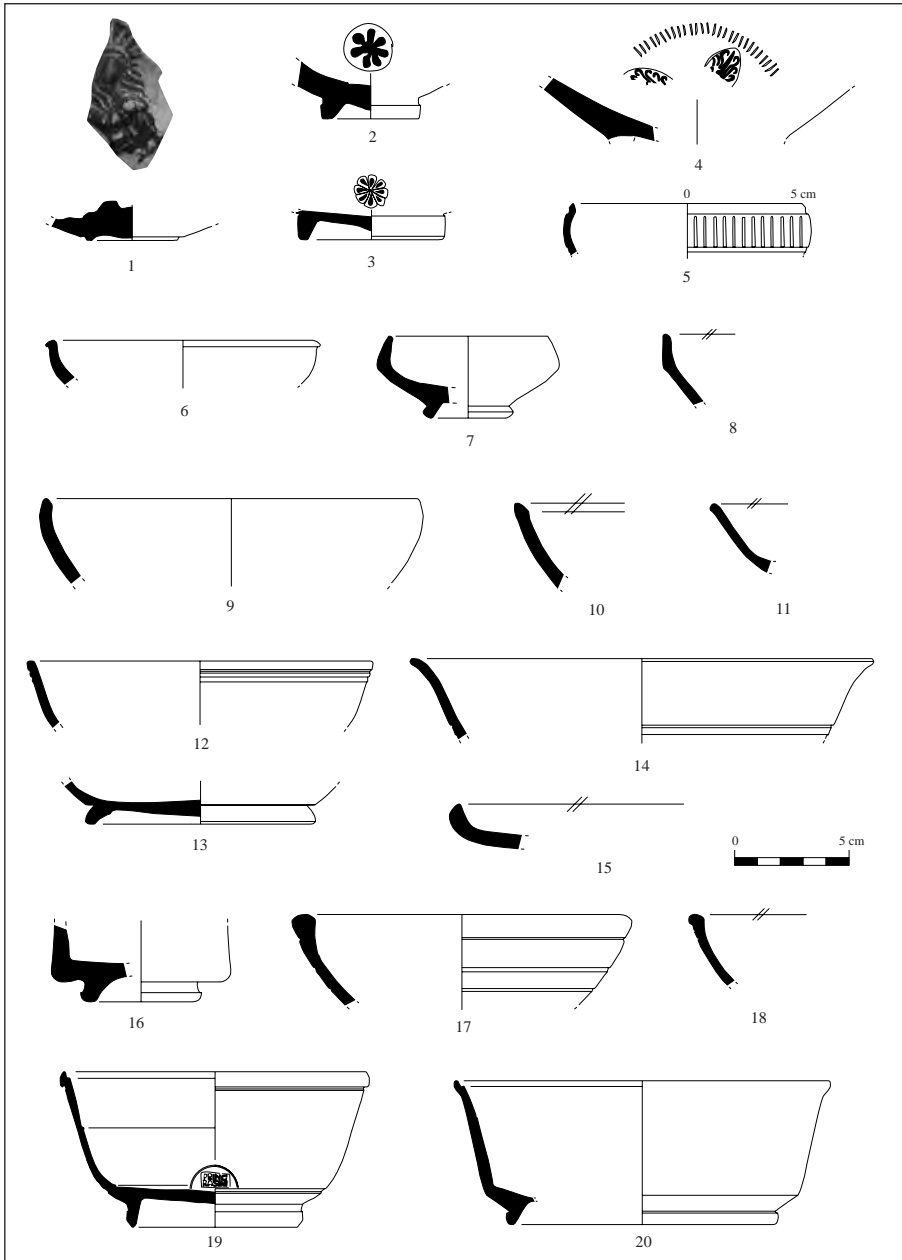
Vernís negre de Cales

De producció calena hem recuperat un total de tres exemplars. Curiosament un d'ells, de la producció arcaica, és una copa F2151 amb decoració interna en relleu (fig. 38.1), i on es representa de nou a Hèlios amb corona solar i lira, com ja hem vist en els nivells constructius. El segon exemplar és una copa de la variant antiga forma Sanmartí 166 (fig. 38.14), amb una datació al llarg dels dos primers terços del segle II aC. El tercer pertany al tipus B de Cales, de nou un bol Lamboglia 1/F2323 (fig. 38.12 a 13), sense dubte la copa més nombrosa d'aquest repertori formal, tant d'importació com de producció local, que podem datar entre el darrer terç del segle II i el tercer quart del segle I aC.

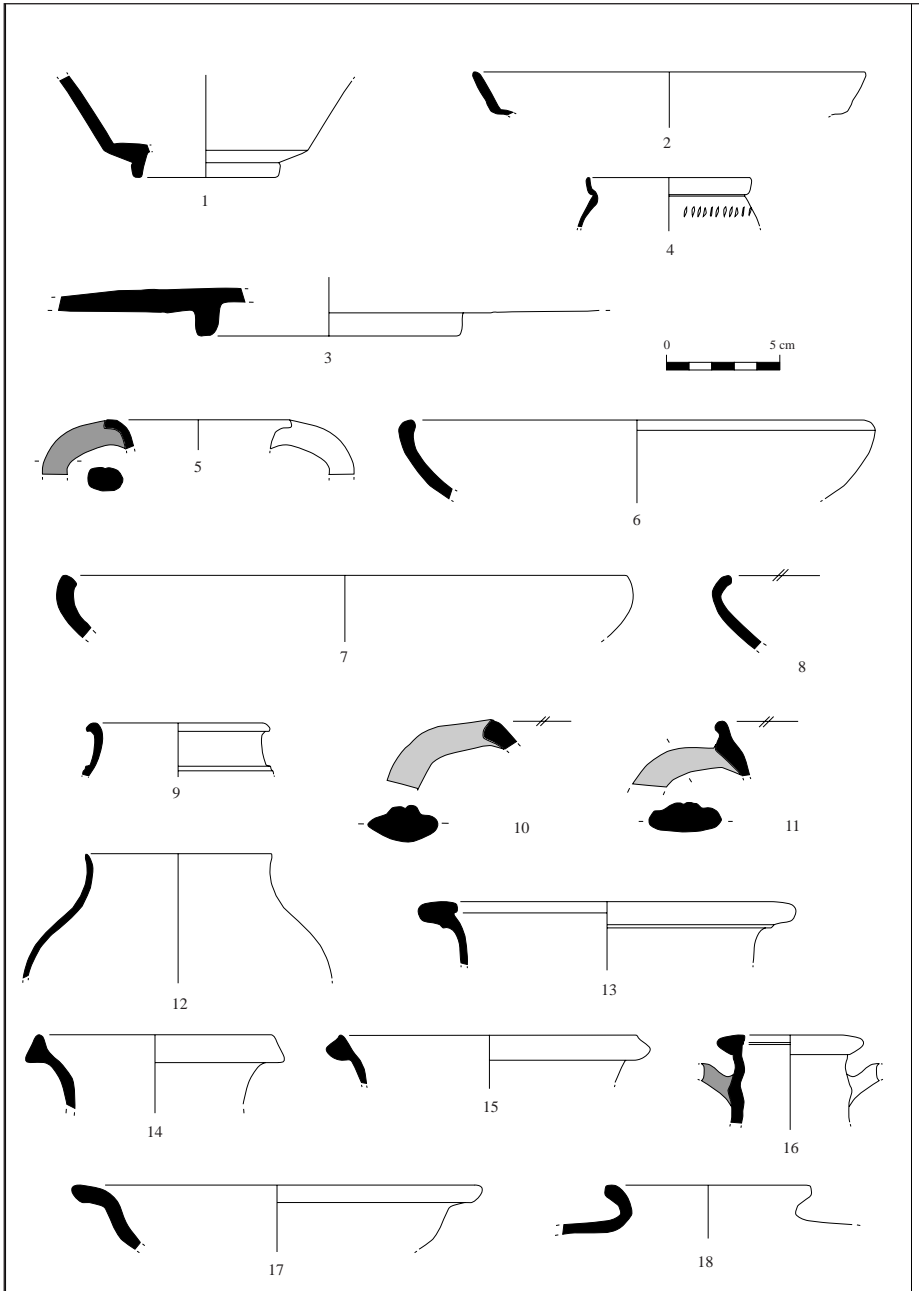
---

85 Probablement tàpia o tovot, sense que puguem verificar-ho pel pèssim estat de conservació d'aquests estrats.

86 Les peces recuperades creiem que pertanyien a la variant mitja, si bé les fortes concreccions del terreny que tenien adherides impediien una identificació del tot precisa. D'aquesta manera, no descartem que algun dels vasos pertanyi a la variant tardana, pròpia del segle I aC.

Figura 38. Vernís negre de Cales: 1- Calena arcaica de relleu F 2151. Campaniana A: 2 a 4- bol/copa; 5- F 2544; 6- F 2686; 7- Lamb. 34; 8- Lamb. 27Bb; 9- Lamb. 27ab; 10- Lamb. 33b; 11- F 2943. Calena antiga: 3- bol/copa; 14- Sanmartí 166. Campaniana B de Cales: 12 a 13- Lamb. 1; 15- Lamb. 5. Campaniana B indeter: 16- Lamb. 2. Imitació campaniana B pasta grisa: 17- Lamb. 1/8; 18- Lamb. 1. TS Itàlica: 19- Consp. 14.1. TS Itàlica local: 20- Consp. 14.

Figura 39. TS Itàlica local: 1- Consp. 14; 2- Consp. 1; 3- Consp. 1?. Pareds Fines: 4- Mayet 3.B1?. Grisa de la costa: 5- Gerret bicònic; 6- Bol símil Lamb. 26/27. Ceràmica ibèrica oxidada: 7 a 8- Bol símil Lamb. 26/27; 10, 11, 13- Gerra; 12- Gobelet; 17- Plat d'ala símil Lamb. 36; 18- Gerra tipus cistella. Ceràmica comuna: 9- Gerra bicònica; 14 a 15- Gerra; 16- Ampolla.

Vernís negre de producció indeterminada

Dins d'aquest grup hem inclòs dos plats de la forma Lamboglia 36, que no hem sapigut adscriure amb claredat a cap dels centres productors itàlics. Respecte a la seva datació, és un tipus de plat característic dels contextos del segle II aC, si bé durant la primera meitat del segle I aC segueix present en menor quantitat en els contextos tarraconenses (DÍAZ 2000; DÍAZ, OTIÑA 2003).

Imitació de vernís negre

De producció reductora, potser atribuïble al tipus gris de la costa catalana, hem recuperat dues peces que imiten la copa de vernís negre del tipus B Lamboglia 1 (fig. 38.18) i Lamboglia 1/8 (fig. 38.17). Aquest fenomen s'ha analitzat de forma conjunta en data recent (ROCA, PRINCIPAL 2007), i s'ha comprovat que hi ha un corrent d'imitacions locals de vernís negre, amb o sense vernís, al llarg dels jaciments costaners de la Hispània Citerior. Aquest fenomen es data en un arc cronològic que va del segon quart del segle I aC al període augustal, i concretament a Tàrraco ha estat documentat en contextos del tercer quart del segle I aC (DÍAZ, GEBELLÍ 2001).

Ceràmica de parets fines

En aquesta ocasió s'han recuperat set exemplars d'aquesta classe de vasos. Cinc s'han pogut identificar com a gobelets de la forma Mayet 2⁸⁷, mentre que la resta s'han adscrit, amb alguns dubtes, a la variant Mayet 3.B1 (fig. 39.4), que es data en l'últim terç del segle I aC.

Ceràmica grisa de la costa catalana

D'aquesta producció s'han recuperat sis exemplars. Dos d'ells corresponen a gerretes bicòniques (fig. 39.5), dos a bols reentrants que segueixen les formes de vernís negre Lamboglia 26 i 27ab (fig. 39.6), i una gerra.

Terra Sigillata Itàlica

Comptem amb dues peces pertanyents a aquesta producció de vaixel·la fina de vernís vermell, que inicia la seva producció en el segon quart del segle I aC, i al llarg d'aquesta centúria acabarà per desplaçar del mercat a la de vernís negre. En primer lloc hauríem de destacar una copa de la forma Conspectus 14.1 (fig. 38.19), que en el fons intern presenta un segell amb doble línia en cartel·la rectangular: "PRINC/RASINI". Sabem que *Rasinius* és un dels principals productors de terra sigillata d'Arezzo, que inicia la seva producció entre els anys 30/25 o

---

87 Un d'ells, amb seguretat, era d'origen campà, ja que estava fabricat amb la característica pasta del tipus "pompeià", caracteritzada per contenir gran quantitat de desgreixant volcànic.

el 15 a.C.⁸⁸, i que va obrir sucursals a Lió. D'aquesta sucursal procedeix el nostre vas, que al seu segell porta marcat, en primer lloc, el nom del treballador, el cap d'esclau o esclau principal, i en segon lloc el nom del propietari: "*Princeps* (esclau) *Rasinius*" (CVARR 1673). Pel que respecta a la seva cronologia, aquests segells s'han datat entorn a l'any 15 aC, moment en què es comença a fabricar, a més, aquest tipus de copa.

La segona peça recuperada està força fragmentada, però creiem que es pot adscriure a la forma *Conspectus R-3*. Cal matitzar, no obstant, que aquesta copa troncocònica i exvasada, pertany a la producció decorada, però en el nostre cas els fragments recuperats no tenien decoració en relleu. En qualsevol cas, la cronologia d'aquestes copes és similar a l'anterior, abraçant un període que va de l'any 10 aC al 15 dC.

Terra sigillata itàlica local

En aquest grup hem inclòs un total de cinc peces, de característiques homogènies i procedents d'un únic taller, creiem que d'àmbit local. La pasta és depurada i rosada, una mica granulosa i amb el nucli una mica enfosquit. El vernís és de color vermell, molt similar a l'autèntica terra sigillata itàlica, però de menor qualitat, ja que tendeix a desprendre's. Respecte al repertori formal, dos dels vasos recuperats corresponen a pàteres *Conspectus 1.1* (fig. 39.2), forma datada entre mitjans del segle I aC i el 15 aC. També tenim una copa *Conspectus 8.3.1*, datada entre l'any 30 aC i el canvi d'era, i una altra copa *Conspectus 16*, fabricada entre el 10 aC i el 25 dC.

Terra sigillata indeterminada

Finalment, el grup de la vaixela de vernís vermell l'hem de completar amb aquesta peça, pertanyent a una base de pàtera, possiblement de la forma *Conspectus 1* (fig. 39.3). Tècnicament, la pasta és de color beix-rosat, una mica tova i sabonosa. Però el que més crida l'atenció és el vernís, que es troba a mig camí entre la ceràmica de vernís negre i la de vernís vermell, amb una gamma que va del roig vinós, passant pel marró, el gris i el negre. Hem de dir que vasos de característiques molt similars han estat identificats recentment a Tarragona (LÓPEZ *et alii* 2007), i s'associen a una terrisseria de la pròpia ciutat que va fabricar vasos entre els anys 20 i 60 dC, tot i que la nostra peça es dataria en el segle I aC, de manera que la seva adscripció a aquest taller no és segura⁸⁹.

---

88 La primera datació és la que va proposar inicialment A. Stenico (STENICO 1960:20), si bé darrerament s'ha rebaixat aquesta cronologia (MONTESINOS 2004:54).

89 Potser procedia d'un altre taller, tot i que no podem descartar que la terrisseria de Tàrraco pogués tenir una activitat més dilatada en el temps, i iniciés les seves produccions en una data anterior a la que actualment es coneix.

La ceràmica comuna de taula

Ceràmica comuna ibèrica

D'aquest grup hem recuperat noranta-cinc exemplars. Majoritàriament pertanyen a la producció ibèrica oxidada, tot i que vuit d'aquestes peces estan fetes amb tècnica reductora, i altres cinc més conservaven decoració pintada. Destaca pel seu gran nombre les gerres (fig. 39. 10, 11 i 13), trenta-nou en total, amb el llavi exvasat simple, motllurat, amb engruiximent triangular, o bé trilobulades. Entre elles destaca una de tipus cistell, amb l'ansa per sobre de la boca de secció globular (fig. 39.18) ben documentades entre la producció de Fontscaldes.

Pel que respecta als bols i pàteres, que imiten formes de la vaixel·la de vernís negre, tenim nou peces en total: cinc segueixen la forma Lamboglia 26 i 27ab (fig. 39.7 a 8), dues de la forma Lamboglia 55, i una de la forma Lamboglia 5.

Respecte als vasos, hem de distinguir entre dues formes bàsiques. La primera és la dels monoansats, dels que s'han recuperat tres peces, i la tipologia dels quals segueix la forma de les gerretes bicòniques de producció grisa de la costa. En segon lloc destacar que semblen seguir els models de parets fines d'origen itàlic (fig. 39.12). D'aquesta classe tenim dos vasos, un d'ells molt similar a la forma Mayet 2 i l'altre a la forma Mayet 24 de la ceràmica de parets fines, aquest darrer amb una cronologia que va del 15 aC al 50 dC.

Els plats, dels que hem recuperat sis exemplars, imiten en ocasions la forma Lamboglia 36 de vernís negre (fig. 39.17), concretament dues peces. Finalment, hem d'esmentar la presència d'un bol ample, així com set possibles ampolles (fig. 39.16).

Ceràmica comuna oxidada

Com ja hem explicat, en aquest grup incloem la vaixel·la comuna de tipus "romà" que, probablement, té un origen local o regional. En total tenim disset exemplars, repartits de la següent manera: vuit dels vasos són gerres⁹⁰, quatre són ampolles, i tres són gobelets, dos molt similars a la forma Mayet 24 i l'altre a la forma Mayet 2 de parets fines⁹¹. En darrer terme, tenim dos plats que imiten formes de vernís negre, un d'ells el plat de peix Lamboglia 23, característic de la producció A antiga, i l'altre de llavi reentrant Lamboglia 55.

⁹⁰ Tenim raons per pensar que una d'elles és una importació itàlica, donat que les seves característiques de fabricació coincideixen amb la de moltes àmfores greco-itàliques localitzades en el jaciment.

⁹¹ No descartem que es tracti d'imitacions, o directament d'algun exemplar procedent de la producció autèntica de parets fines.

La ceràmica de cuina i preparació d'aliments

Ceràmica de cuina itàlica

Hem recuperat un total de quatre exemplars de procedència itàlica. El primer correspon a una olla del tipus Com It 1a/Vegas 1a (fig. 43.4), de producció centre-itàlica, amb una cronologia que ens situa en els segles III-II aC, amb pervivència segurament durant el segle I aC (OLCESE 1996). La resta de peces presenten les característiques pastes volcàniques de la zona campana, i es daten en el període tardorepublicà. Així, les cassoles baixes estan presents amb una forma de vora bífida Com It 6c/Vegas 14 (fig. 43.5) i una altra de llavi recte Com It 6e, així com una tapadora Com It 7a/Burriac 38,100.

Ceràmica de cuina ibèrica

Novament aquesta és la producció majoritària entre la vaixel·la de cuina, amb vint-i-un exemplars de tècnica oxidant o reductora. Bàsicament es tracta d'olles (fig. 43.1 a 2), de les que tenim disset exemplars, vuit d'elles fabricades a mà o a torn lent. També trobem tapadores (fig. 43.3), amb tres peces, i finalment hem de destacar la presència d'una cassola, forma que no apareixia entre el material indígena de la fase anterior.

Ceràmica comuna de cuina

La producció local o regional de tipus "romà", respecte a la vaixel·la de cuina, es redueix a un únic exemplar de tècnica reductora, concretament una olla.

Ceràmica per a la preparació

Aquí hem inclòs un total de catorze exemplars, tots ells morters. Així, de clara procedència itàlica hem recuperat quatre peces, una d'elles és del tipus Com It 8e/Emporiae 36,2, (fig. 43.6) que presenta la típica decoració de ditades en el llavi, mentre que les altres tres no han podgut identificar-se amb claredat, si bé una d'elles és d'origen campà, i l'altra creiem que procedeix dels centres on es fabricaven les àmfores greco-itàliques, donada la gran similitud entre les pastes.

D'origen cartaginès hem recuperat dos morters de la forma Lancel 151 (fig. 43.7 a 8), amb una producció dilatada que va des d'inicis del segle IV aC fins el 100 aC.

De producció púnico-ebussitana s'ha recuperat un únic morter, pertanyent a la forma Lancel 152 (fig. 43.9), la datació del qual és la mateixa que la forma 151.

Finalment, tenim vuit morters de procedència indeterminada, però que en moltes ocasions coincideixen amb tipologies itàliques o púniques. Entre aquestes imitacions o produccions que segueixen models importats tenim un exemplar

forma Com It 8d, un altre de la forma Com It 8f (fig. 43.12), dos més de la forma Emporiae 36,2/Com It 8e, un que segueix el tipus púnic Lancel 152 (fig. 43.11) i l'últim del tipus Azaila/Aguarod 218, fig. 30 (fig. 43.13). Tots ells responen a formes que es daten en el període tardorepublicà.

En darrer terme hem d'esmentar un morter de producció indeterminada, que podem associar a la vaixel·la comuna "clara recent" Cl Rc 18a (fig. 43.10), que es data entre el 75 aC i el 200 dC.

La ceràmica de magatzem i despensa

Com succeeix en els nivells associats a l'edificació del *castellum*, entre els nivells d'abandonament la vaixel·la més nombrosa és, clarament, la de magatzem, amb un total de quatre-cents vint-i-sis exemplars, majoritàriament de producció ibèrica.

Tenalles

Novament, les tenalles són el recipient més abundant del conjunt ceràmic, amb un total de tres-cents seixanta-set exemplars. Destaquen els contenidors de boca plana amb el llavi més o menys diferenciat i motllurat (fig. 45.1 a 11), present amb tres-cents divuit peces, de les quals cinc tenien decoració pictòrica de bandes. Els segueixen les tenalles de boca plana però amb una marcada carena en la part superior (fig. 44.9 a 10), de les que s'han recuperat vint-i-set exemplars. A continuació tenim contenidors de perfil zoomorf de coll de cigne (fig. 44.7), amb divuit exemplars, tres d'ells pintats. Tancaria aquest grup les tenalles de doble llavi de tipus pithoide, amb un total de quatre.

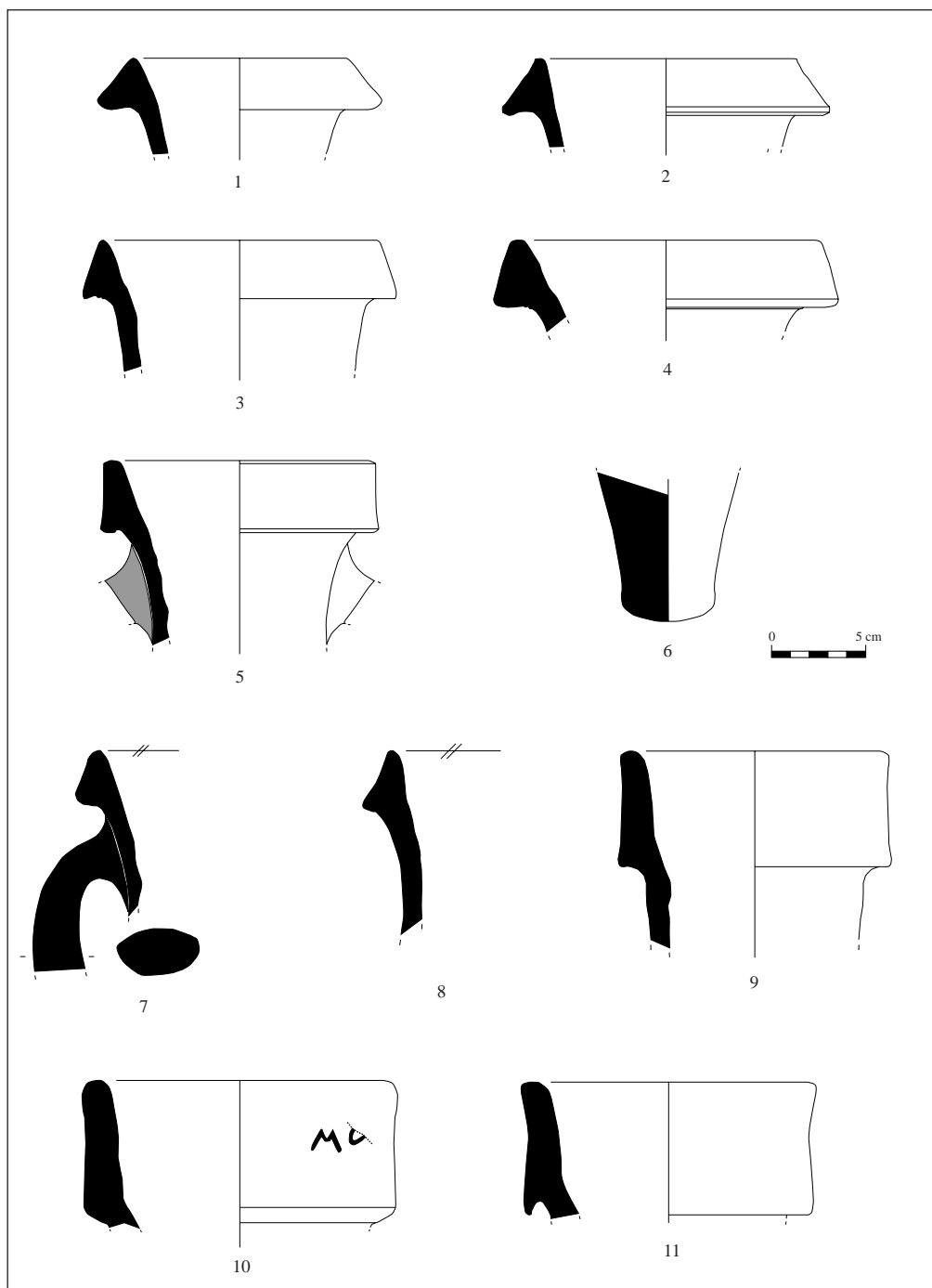
Com en els nivells de la fase precedent, hauríem de datar-les en el període ibèric tardà, i és probable que moltes de les peces procedeixin del veí taller de Fontscaldes.

Càlats

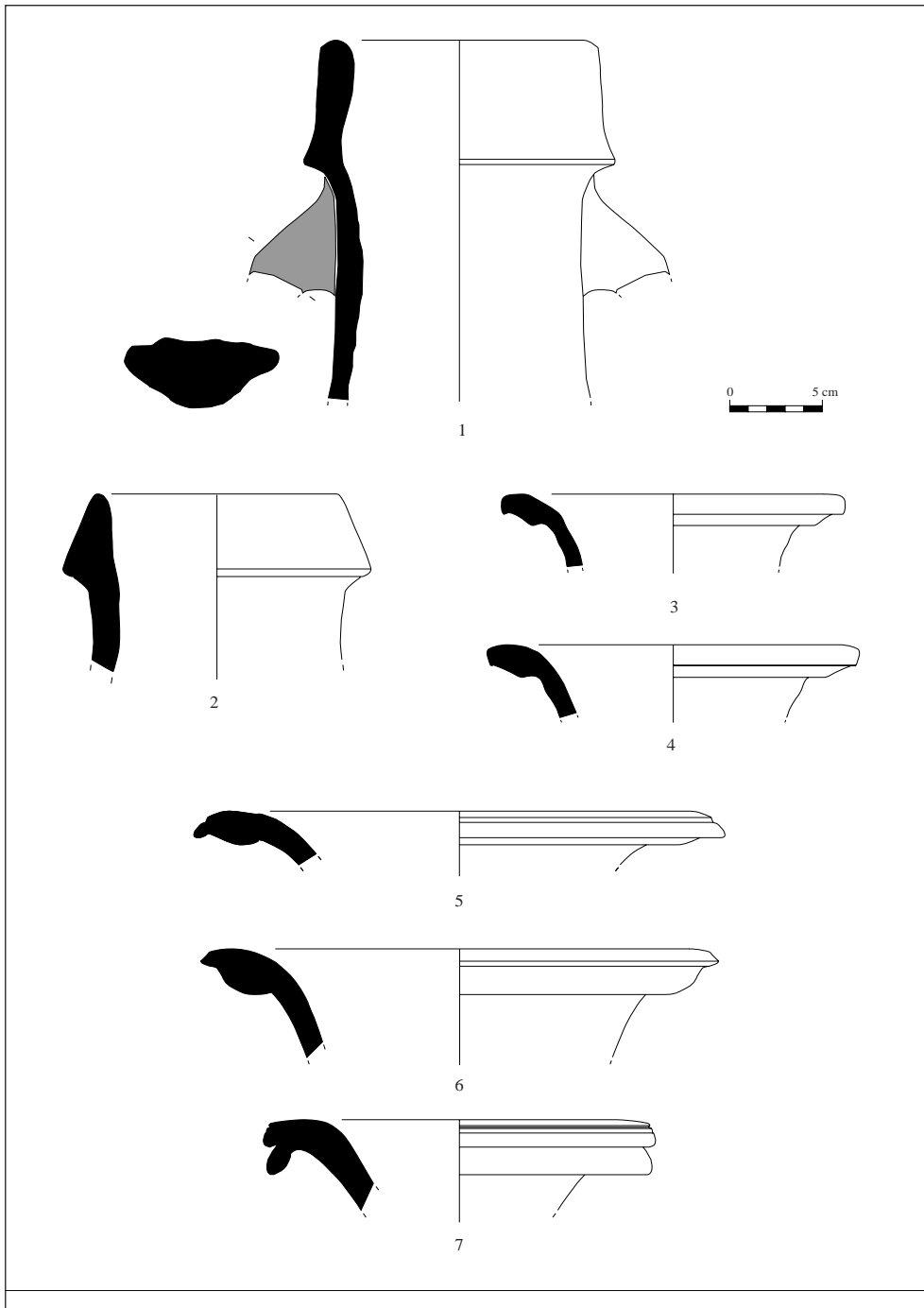
Aquests recipients estan presents amb quaranta-tres exemplars (fig. 44.2 a 5), dels que deu d'ells corresponen als que abans hem denominat de petit format. Els de tamany estàndard estan decorats, en deu casos, amb bandes pintades i motius geomètrics de semicercles.

Gerres de perfil zoomorf

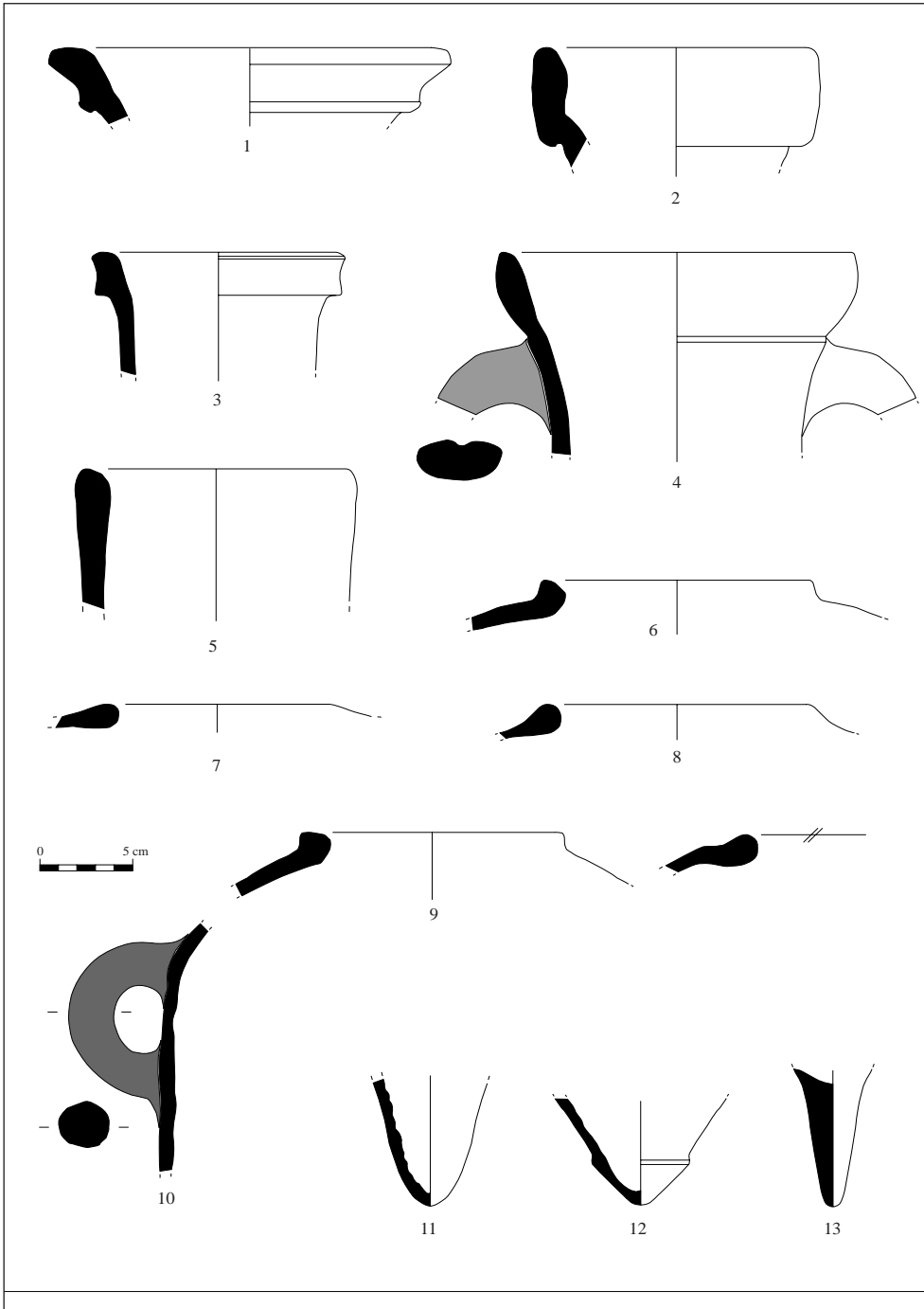
D'aquest tipus de contenidors hem recuperat cinquanta-quatre exemplars (fig. 44.6,8). D'ells, trenta eren de tamany mitjà i la resta de gran tamany, i tan sols tres conservaven decoració pictòrica en forma de bandes.

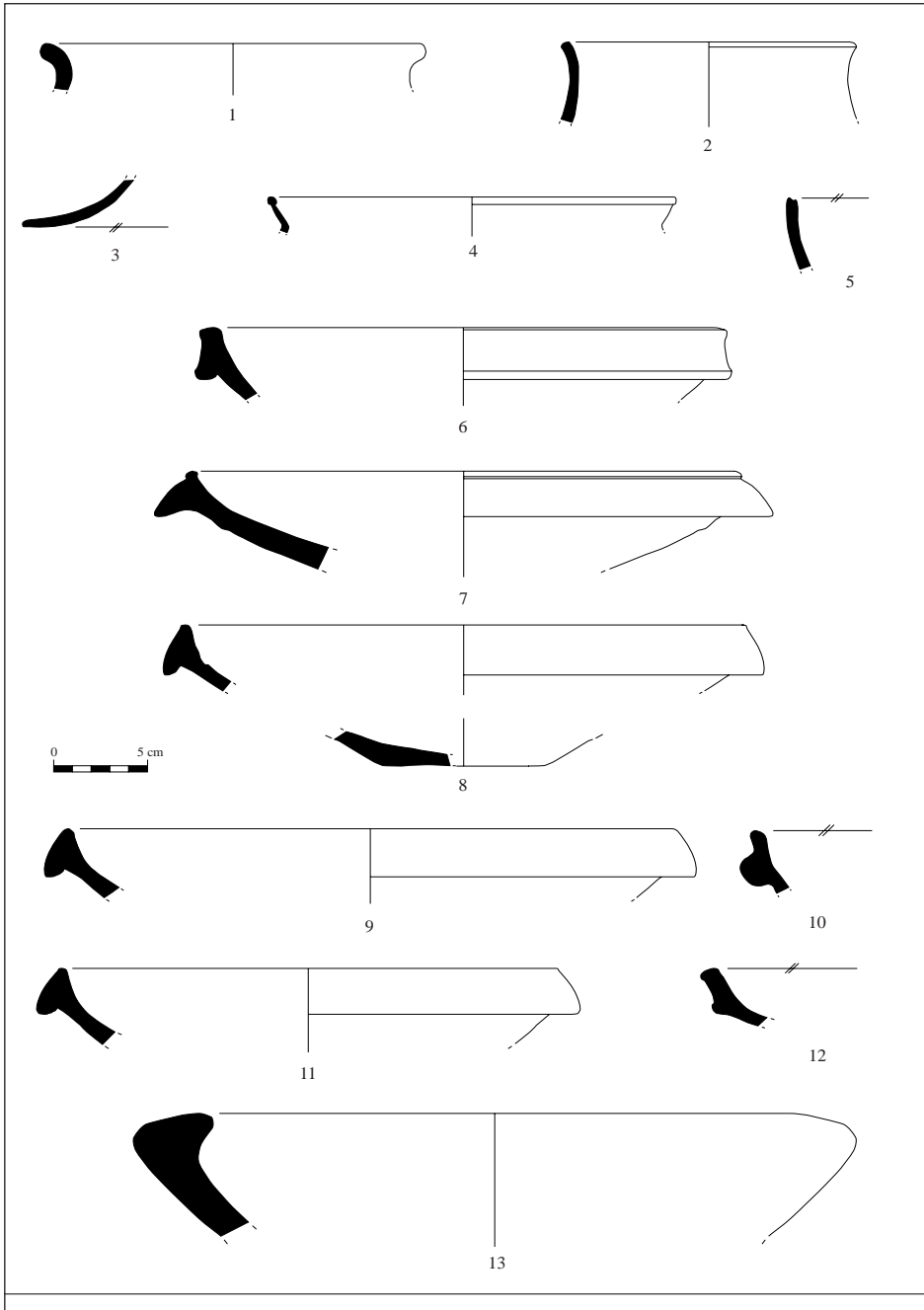
Figura 40. Àmfora greco-itàlica: 1- Gr it bd 4/LW C-D; 2- Transició a Dr. 1. Àmfora itàlica: 3 a 5, 7 a 8- Dr. 1A; 9 a 11- Dr. 1B.

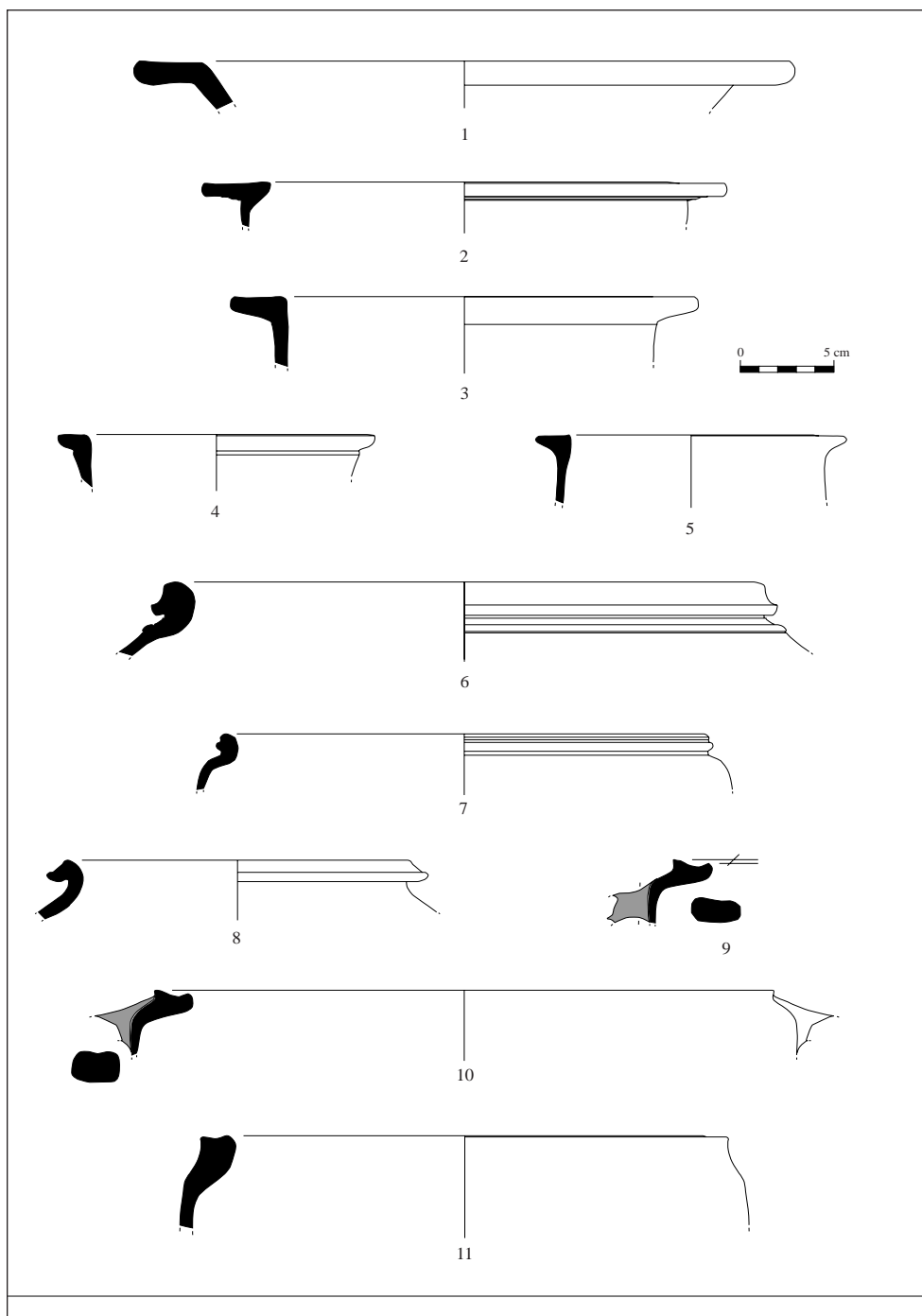
Figura 41. Àmfora itàlica: 1- Dr. 1B; 2- Dr. 1C. Àmfora púnica cartaginesa: 3 a 6- C2a/T-7.4.2.1. Àmfora púnica cercle de l'Estret: 7- C2b/T-7.4.3.3.

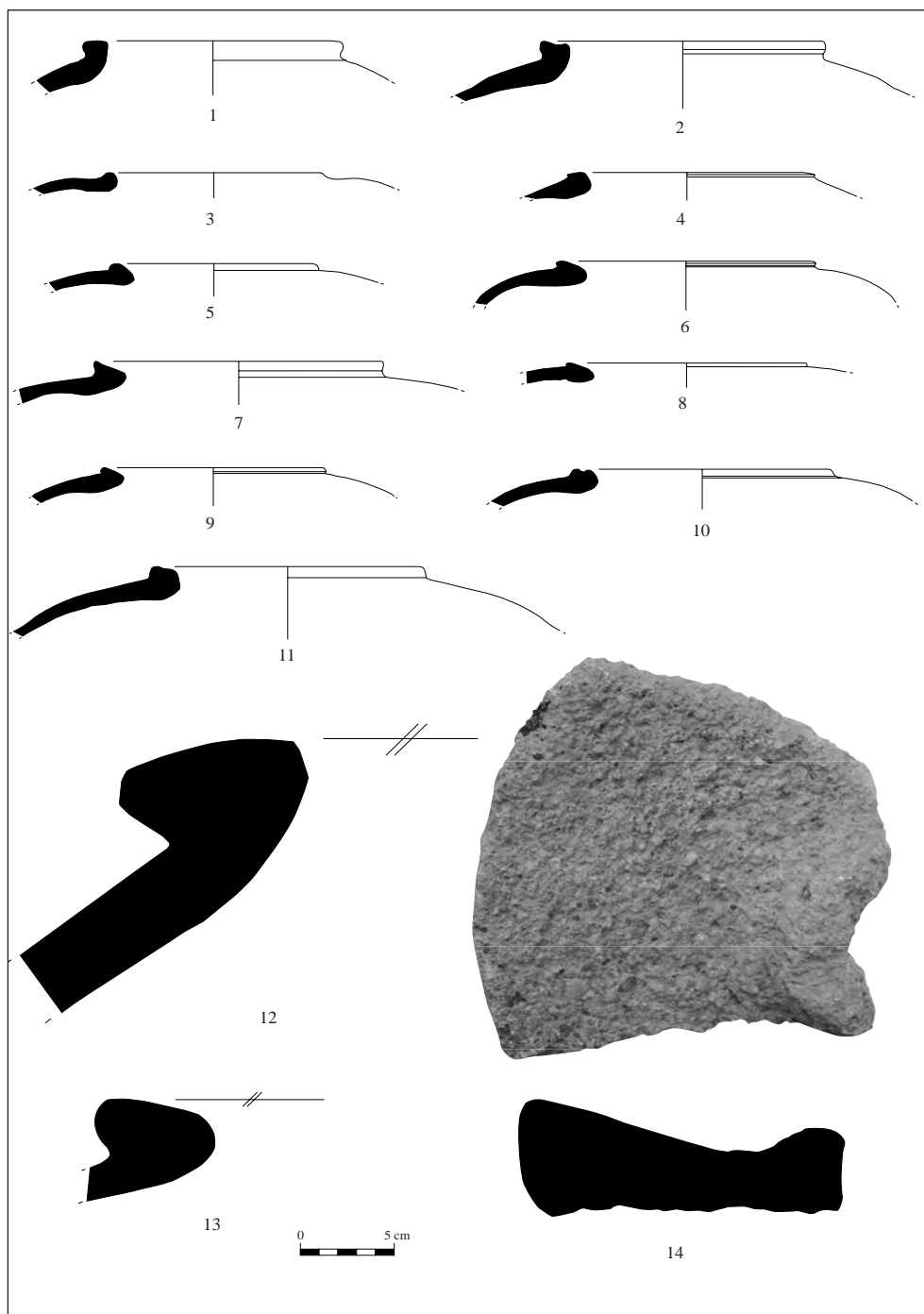
Figura 42. Àmfora ebussitana: 1- PE 23; 2- PE 25. Àmfora bètica: 3- Dr. 28; 4- Dr. 12. Àmfora tarraconense: 5- Pascual 1. 6 a 13- Àmfora ibèrica.

Figura 43. Ceràmica ibèrica de cuina: 1 a 2- Olla; 3- Tapadora. Comuna itàlica: 4- Vegas 1a; 5- Vegas 14; 6- Emporiae 36,2. Comuna púnica: 7 a 8- Lancel 151. Comuna ebussitana: 9- Lancel 152. Comuna oxidada: 10- Cl rc 18a; 11- Símil Lancel 152; 12- Símil Comit 8f; 13- Tipus Azaila.

Figura 44. Ceràmica ibèrica oxidada: 1- Gibrell; 2 a 5- Càlat; 6, 8- Gran gerra zoomorfa; 7- Gerra carenada; 9 a 10- Tenalla carenada; 11- Gran contenidor.

Figura 45. Ceràmica ibèrica oxidada: 1 a 11- Tenalles. Ceràmica romana d'emmagatzematge: 12 a 13- Dolia / Instrument petri: 14- Molí rotatori de mà.

Olles d'emmagatzematge

D'aquest tipus de recipients hem recuperat set exemplars. Tipològicament són molt similars a les olles de cocció, però no presentaven cap evidència d'ús en el foc, així que pensem que es van utilitzar per a l'emmagatzematge d'aliments.

Dolia

En aquesta ocasió, com succeïa en el context de la fase constructiva del recinte superior, tornen a aparèixer les grans tenalles de tipologia romana, *dolia*, en petita quantitat, ja que només es van recuperar tres exemplars (fig. 45.12 a 13). Novament apareixen en clara minoria respecte a la vaixel·la ibèrica, però sense deixar d'estar presents entre els recipients d'emmagatzematge.

Les àmfores

Àmfores itàliques

De variada procedència i tipologia hem recuperat un total de seixanta exemplars. Així, de la forma més antiga, que és la greco-itàlica clàssica dels tipus Gr It bd 3 i 4/LW C i D, tenim un total de set peces (fig. 40.1), de les que tres són de la franja tirrènica campana, i una procedeix de la zona adriàtica, de Bríndisi. Del tipus transicional a la Dressel 1 (fig. 40.2) hem recuperat dos exemplars, mentre que el tipus evolucionat Dressel 1A és el més nombrós, amb trenta-una peces, de les que vint-i-dos haurien arribat de la zona campana (fig. 40.5), tres de Bríndisi (fig. 40.3,4,6), quatre de la zona centre-itàlica tirrènica, i dues més presenten una pasta idèntica a moltes de les greco-itàliques, indicant un probable origen sud-itàlic magno-grec. De la variant amfòrica que apareix cap al 125 aC, la Dressel 1C, hem recuperat sis exemplars (fig. 41.2), tots de fabricació campana. Finalment, de la variant Dressel 1B, pròpia del segle I aC, tenim catorze exemplars, dels que set procedirien de la zona campana (fig. 40.10), sis de l'àrea tirrènica centre-itàlica (fig. 40.9, 11; fig. 41.1) i un de Bríndisi. Finalment, hem de destacar que una de les àmfores campanes Dressel 1B presentava un grafit *ante cocturam* en el llavi, del que es conserva la primera lletra i part de la segona: "MC..." (fig. 40. 10).

Àmfores púniques centre-mediterrànies

En els nivells d'abandonament del *castellum* s'han recuperat tres exemplars púnics, tots ells residuals, ja que pertanyen al tipus Mañá C2a/T-7.4.2.1 (fig. 41.3 a 6), que s'exporta durant el segle II aC.

Àmfores púnico-ebussitanes

De procedència eivissenca tenim tres exemplars. Dos d'ells corresponen a

àmfores PE 16/T-8.1.3.1, essent elements residuals dels primers moments d'ocupació del jaciment, ja que la seva cronologia ens situa entre mitjans del segle III i els inicis del II aC. L'altre exemplar és del tipus PE 23 (fig. 42.1), també d'època tardorepublicana, que es data en els tres primers quarts del segle II aC.

Àmfores bètiques

De la zona costanera sud-hispànica tenim dos exemplars. Un d'ells creiem que es pot adscriure al tipus Dressel 28 (fig. 42.3), producció que s'inicia cap al 20 aC i es prolonga durant tot el segle I i part del II dC. Aquests contenidors es dedicaven al transports de derivats del raïm, bé sigui vi, *defrutum*, *sapa* o *mulsum* (GARCÍA VARGAS 2000:88). L'altre exemplar l'hem identificat com una possible Dressel 12 (fig. 42.4), un contenidor per al transport de salaons que es data entre mitjans del segle I aC i mitjans del següent, amb alguns exemples datats en la segona meitat del segle I dC.

Àmfores tarraconenses

Les àmfores catalanes estan presents, en aquest cas, amb només un exemplar (fig. 42.5). Es tracta del contenidor de vi típic de l'inici de les grans produccions tarraconenses, la forma Pascual 1, que es data entre mitjans del segle I aC i mitjans del següent.

Àmfores ibèriques

Les àmfores ibèriques de boca plana estan presents amb un total de nou exemplars (fig. 42.6 a 13), de llavi més o menys motllurat, i amb una cronologia que va del període ibèric ple fins al canvi d'era.

Altres

Ungüentaris

En aquesta ocasió s'han recuperat dos exemplars d'aquesta vaixel·la de tocador. Un d'ells és de ceràmica de vernís negre, i l'altre de ceràmica comuna oxidada.

Vaixella de vidre

S'han recuperat poquíssims fragments de vaixel·la vítria, entre els que hem identificat un fragment de coll que podia pertànyer a una ampolleta.

Vaixella metàl·lica

Igualment puntual és la presència de vaixel·la metàl·lica, de la que tan sols s'ha recuperat un exemplar, pertanyent a un got de bronze la tipologia del qual no s'ha pogut determinar.

Tapadores

Com ja hem vist en l'estudi dels nivells constructius, aquí tornen a aparèixer peces fabricades a partir d'un fragment de paret d'àmfora, trencat i retallat en cercle, a mode de tapadora. En aquest cas només s'ha trobat un exemplar de 6,5 cm de diàmetre.

Metalls

Novament els fragments de metall recuperats són molt escassos i, per desgràcia, es trobaven en un estat pèssim que no permetia identificar-los amb claredat, a excepció de tres claus de ferro.

Projectils

Entre el material recuperat destaca la troballa de tres projectils de pedra calcària. Dos d'ells són boles de *ballista*, el primer té una forma circular un tant irregular, d'11 cm de diàmetre i 1,250 kg de pes⁹² (fig. 47.4). El segon té un diàmetre de 24 cm i un pes que inicialment superava els 9,900 kg, ja que li falta una part, possiblement degut a un fort impacte (fig. 47.3).

L'últim projectil de pedra és una peça arrodonida d'uns 20 mm de diàmetre (fig. 47.1). Respecte al seu ús tenim notícies que aquest tipus de munició s'emprava com a projectils de fona, a més dels típics glans de plom de secció romboïdal⁹³ (CONTRERAS *et alii* 2006).

En aquest grup hauríem d'afegir, a més, una peça metàl·lica circular (fig. 47.2), de 14 mm de diàmetre, que té unes característiques molt similars al projectil de fona fabricat en pedra que acabem de descriure.

Pondus

D'aquestes peces, utilitzades com a pesos per al teixit als tel·lers, n'hem recuperat un exemplar. La seva presència potser indicaria el desenvolupament d'una activitat de teixit, en el *castellum* o els seus voltants, tot i que el mal estat de conservació del jaciment no ens permet plantejar això com una hipòtesi ferma.

---

92 Tenim exemples similars entre els projectils de catapulta localitzats a Azaila, que van dels 1,950 kg de pes i 12 cm de diàmetre, als 7,3 kg de pes i 19,4 cm de diàmetre.

93 Amb alguns exemples fabricats també en terracota. I entre els de plom hi ha nombroses peces amb inscripcions, però desafortunadament aquest no és el nostre cas.

Material constructiu

En darrer terme hem d'esmentar la troballa d'algunes peces, poquíssimes, de material constructiu pròpiament romà: *tegulae*, *imbrices* i dues peces laterícies. En total són quaranta-cinc fragments, dels més de tretze-mil recuperats en els nivells d'abandonament, fet que ens indica que les construccions del fortí foren aixecades utilitzant materials com ara pedres i fang, és a dir, sòcols de pedra amb alçats possiblement de tàpia o tovots, combinant tècniques itàliques i indígenes⁹⁴. Igualment, en les teulades s'utilitzaria l'encanyissat o el ramatge i la fusta, combinat amb l'argila, en comptes de les cobertes "romanes" de *tegulae* i *imbrices*. Tal vegada la presència puntual d'aquests materials respon a reformes o reparacions d'alguna de les edificacions detectades en el recinte superior, però de nou el pèssim estat de conservació del jaciment ens impedeix confirmar aquesta hipòtesi.

Taula de les principals formes ceràmiques identificades

CLASSE	FORMA-TIPUS	NÚM PECES
Campaniana A mitja	Lamb. 27ab	2
Campaniana A mitja	Lamb. 27Bb	1
Campaniana A mitja	Lamb. 27c	1
Campaniana A mitja	Lamb. 31	1
Campaniana A mitja	Lamb. 34	1
Campaniana A mitja	Lamb. 33b	1
Campaniana A mitja	Lamb. 36	2
Campaniana A mitja	F2544	1
Calena arcaica	F2151 amb relleu intern	1
Calena antiga	Sanmartí 166	1
Campaniana B Cales	Lamb. 1	1
Imitació campaniana B pasta grisa	Lamb. 1	1
Imitació campaniana B pasta grisa	Lamb. 1/8	1

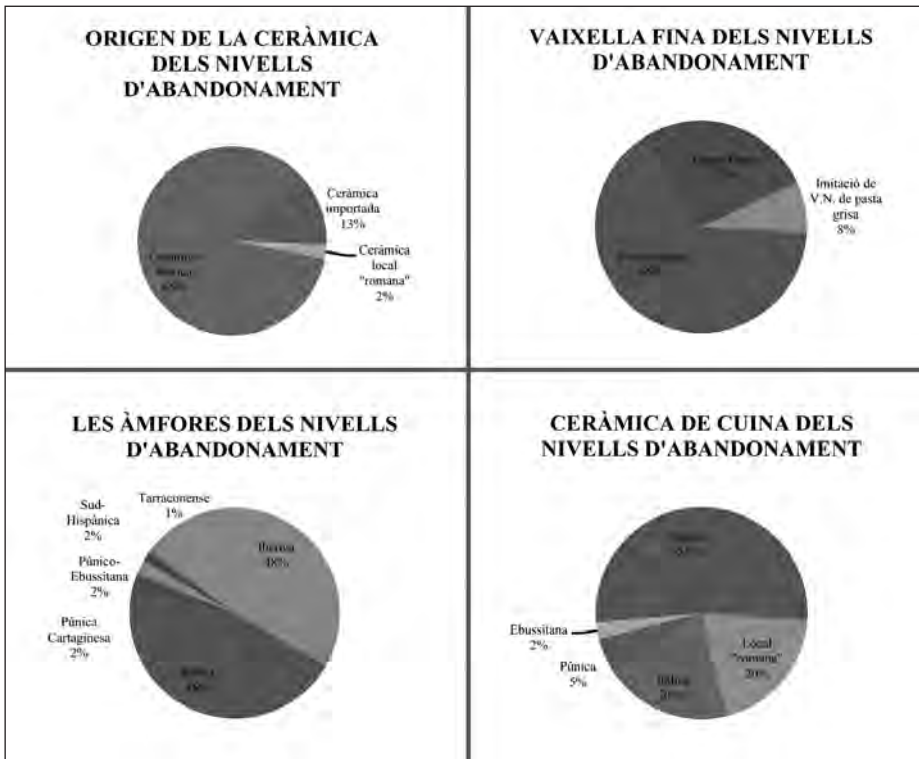
94 Un fet comú en els *castella* hispans d'època tardorepublicana, també documentat en les fortificacions de l'orient d'Andalusia i el Llevant (ADROHER *et alii* 2006, BROTONS i MURCIA 2006 i 2008). A més, aquesta tècnica constructiva està ben documentada en construccions de tipus domèstic o industrial/artesanal en el període tardorepublicà a la ciutat de Tàrraco (MACIAS 2000, DÍAZ *et alii* 2005).

Parets Fines	Mayet 2	5
Parets Fines	Mayet 3B1?	1
Parets Fines locals	Mayet 2	1
Parets Fines locals	Mayet 24	1
TS Itàlica	Consp. 14.1	1
TS Itàlica	Consp. R-3	1
TS Itàlica local	Consp. 1.1	2
TS Itàlica local	Consp. 8.3.1	1
TS Itàlica local	Consp. 14	1
TS Itàlica local	Consp. 16	1
TS Itàlica local	Consp. 1?	1
Àmfora greco-itàlica	Gr it bd 3-4/LW C-D	7
Àmfora greco-itàlica	Transició a Dr. 1	2
Àmfora itàlica	Dressel 1A	31
Àmfora itàlica	Dressel 1B	14
Àmfora itàlica	Dressel 1C	6
Àmfora púnica cartaginesa	Mañá C2a/T-7.4.2.1	3
Àmfora púnico-ebussitana	PE 16	2
Àmfora púnico-ebussitana	PE 23	1
Àmfora tarraconense	Pascual 1	1
Àmfora bètica	Dressel 12	1
Àmfora bètica	Dressel 28	1
Cuina itàlica	Vegas 1/Com it 1	1
Cuina itàlica	Vegas 14/Com it 6c	1
Cuina itàlica	Com it 6e	1
Cuina itàlica	Burriac 38,100/Com it 7a	1
Comuna itàlica	Emporiae 36,2/Com it 8e	1
Comuna púnica	Lancel 151	1
Comuna ebussitana	Lancel 152	1
Comuna oxidada	Lancel 152	1

Comuna oxidada	Com it 8d	1
Comuna oxidada	Emporiae 36,2/Com it 8e	1
Comuna oxidada	Com it 8f	1
Comuna oxidada	Tipus Azaila	1
Comuna oxidada	Cl rc 18a	1

Consideracions sobre el context

A nivell general, les dades que ens proporcionen els nivells de destrucció i abandonament del *castellum* no difereixen, en gran mesura, del que ja hem exposat per als farciments constructius. Novament és la ceràmica ibèrica la majoritària, amb un 85% dels fragments recuperats, davant del 13% de material importat i un 2% de producció local de tipus "romana". I novament són els recipients d'emmagatzematge els que dominen les formes identificades, amb el 53% i el 10% del total, davant del 18% de vaixel·la fina i el 14% de vaixel·la comuna de taula.

Figura 46. Percentatges composició conjunt ceràmica.

Respecte a la vaixel·la de taula, les dades més destacables ens les proporcionen les ceràmiques fines, que són un reflex dels hàbits de consum en el període en què estigué actiu el *castellum*, és a dir, gairebé tot el segle I aC. En primer lloc hem de destacar la presència d'algunes peces residuals de vernís negre, com és la copa calena de relleu novament decorada amb el motiu d'Hèlios amb corona solar i lira⁹⁵, i la copa de la forma Sanmartí 166. Això podria evidenciar un ús prolongat en el temps d'aquesta vaixel·la importada de gran qualitat, o tal vegada que les alteracions antròpiques dels darrers segles arrencaren aquestes peces de llur posició original, dins dels farciments constructius. La resta del vernís negre pertany al repertori formal de la vaixel·la usada entre el segle II i la primera meitat/dos terços del segle I aC, principalment d'origen campà, tant del tipus A com B de Cales. El mateix passa amb els vasos de parets fines, entre els que tenim gobelets que es comencen a fabricar en el segle II aC i perduren fins a mitjans de la següent centúria, junt a formes com la Mayet 3.B1, que es data a finals del segle I aC.

El servei es completa amb versions locals de bols de vernís negre, com la forma Lambogia 26 o 27ab, en producció local de grisa de la costa. A més hem d'afegir les imitacions locals o regionals en ceràmica grisa de formes de la campaniana B, en concret copes de la forma Lambogia 1 i 1/8. Aquest és un fet, com ja apuntàvem, recentment estudiat (ROCA, PRINCIPAL 2007), i que es produeix de forma extensa durant el segle I aC en les zones més romanitzades de la Citerior. Altres investigacions han assenyalat, a més, que aquest fet també es dona a la Ulterior, com testimonien les dades procedents del *castellum* tardorepublicà del Cerro del Trigo⁹⁶ (ADROHER *et alii* 2006:629). Així, les imitacions de vernís negre del tipus B apareixen en major quantitat en els centres de forta tradició terrissaire pròpia, com Empúries, i en els centres "secundaris", mentre que en els ports de primer ordre, on arriben directament els vaixel·ls amb els productes "originals", com Tàrraco o Carthago Nova, la seva presència és minoritària.

Finalment, el fet més nou entre la vaixel·la fina és l'aparició de la ceràmica de vernís vermell, la terra sigillata itàlica. En aquesta ocasió hem d'esmentar la presència de peces "originals", algunes procedents de la sucursal lionesa del productor aretí *Rasinius*, junt a produccions de tipus local o regional, de les que hem pogut identificar-ne dues de diferents. Del primer únicament tenim una base, possiblement pertanyent a una pàtera Conspectus 1, i el seu centre productor podia haver estat a Tarragona, com es despren dels paral·lels amb característiques anàlogues identificats a la terrisseria descoberta a la zona de l'antic

---

95 Hem de destacar que les dues copes de Cales amb decoració en relleu, pertanyents a la producció Calena Arcaica, tenien el mateix motiu decoratiu.

96 Situat en la localitat de Puebla de Don Fadrique, Granada.

praesidium de Tàrraco, l'actual Plaça de la Font⁹⁷. Tot i que l'escassetat de dades ens fa plantejar aquesta hipòtesi de forma prudent, i no serà sinó amb noves troballes que es pugui confirmar o desestimar l'adscripció a aquest taller.

També d'origen local o regional, tot i que no coneixem el possible centre productor, serien les copes Conspectus 8, 14 i 16, i la pàtera Conspectus 1.1. Es tracta d'una sèrie de vasos procedents d'un mateix taller, que estan fets amb una tècnica similar a la ceràmica ibèrica, amb unes pastes molt depurades, rosades i sabonoses, recobertes per un vernís vermell molt similar a l'aretina autèntica, però de poca qualitat, amb tendència a desprendre's⁹⁸. De fet, el fenomen de les produccions locals de terra sigillata itàlica ha estat objecte de diverses anàlisis ja des de fa dècades, amb un tractament més recent en el cas de la Península Ibèrica⁹⁹. S'ha comprovat que aquestes produccions estan directament lligades a la presència de l'exèrcit romà en les zones de conflicte, tant en els campaments estables¹⁰⁰ com seguint l'avenç de les tropes en campanya¹⁰¹. Així, tenim evidències d'autèntiques fàbriques militars de terra sigillata itàlica, com la de *L. Terentius* a la *Legio VI Victrix* de Lleó, tot i que també coneixem instal·lacions de franquícies per part de productors civils aretins, com és el cas de *Rasinius*¹⁰², que va enviar dos esclaus seus a obrir una sucursal "militar" (GOUDINEAU 1968: 42). En darrer terme, tampoc hem de menystenir la possibilitat de què aquestes peces fossin producte de terrissaires indígenes que copiaven els models itàlics, com ja succeïa uns anys abans amb els vasos del repertori formal del vernís negre del tipus B¹⁰³.

97 Si bé la datació d'aquest centre ceràmic, com ja hem exposat, seria una mica posterior a l'abandonament del *castellum*. D'altra banda, sí que tenim evidències d'una possible activitat terrissairea en aquest mateix indret durant el període tardorepublicà: l'explotació d'unes argileres que foren parcialment esgotades i amortitzades durant el tercer quart del segle I aC (DÍAZ, GEBELLÍ 2001).

A més hem d'esmentar la troballa d'un sobremotlle amb un motiu mitològic en relleu, extret d'un vas de vernís negre de Cales, recuperat en una excavació molt propera (DÍAZ 1996) en un context excavació molt ropera, en la Rambla Vella (DÍAZ 1996), en un context del tercer quart del segle II aC.

98 En aquest cas podria tractar-se de còpies realitzades per terrissaires indígenes, com indicaria la menor qualitat i la similitud amb les pastes ibèriques. No obstant, aquest fenomen també es dona en les produccions dels *figlinari* militars itàlics, com en el cas de les produccions de *L. Terentius* a Lleó, amb uns vasos que presenten un aspecte "força descurat a nivell de pasta i de vernís", donat que els compradors, els militars del campament on es trobava l'*officina*, no són consumidors exigents (GARCÍA MARCOS, 2006:106).

99 Remetem a la bibliografia, concretament a les obres de Ch. Goudineau d'una banda, i a la recollida en diversos congressos i compendis: MORILLO 2006 ed.; ROCA, PRINCIPAL 2007; MORILLO 2008.

100 En el *limes* alemany, seguint la línia del Rin, tenim l'exemple de Xanten (GOUDINEAU 1968:38), on es van instal·lar les sucursals dels productors aretins. A la Península Ibèrica tenim els campaments de les Guerres Càntabres, com els de la *Legio IIII Macedonica* a Herrera de Pisuerga, o el de la *Legio VI Victrix* a Lleó (GARCÍA MARCOS 2006:100).

101 Novament a la zona del Rin, al campament de Haltern (GOUDINEAU 1968:38).

102 Els seus vasos, curiosament, també apareixen al nostre *castellum*, en concret els procedents de la sucursal de Lió, com ja hem explicat.

103 En el cas de les imitacions locals de vernís negre, també s'ha plantejat l'existència de tallers itinerants que fabricarien versions *in situ* de vasos del repertori de la Campaniana A i sobretot de la B, cobrint la demanda de l'exèrcit i de la població indígena que demanava els seus productes, com sembla succeir a zones de Granada i Portugal (ADROHER *et alii*, 2006:636).

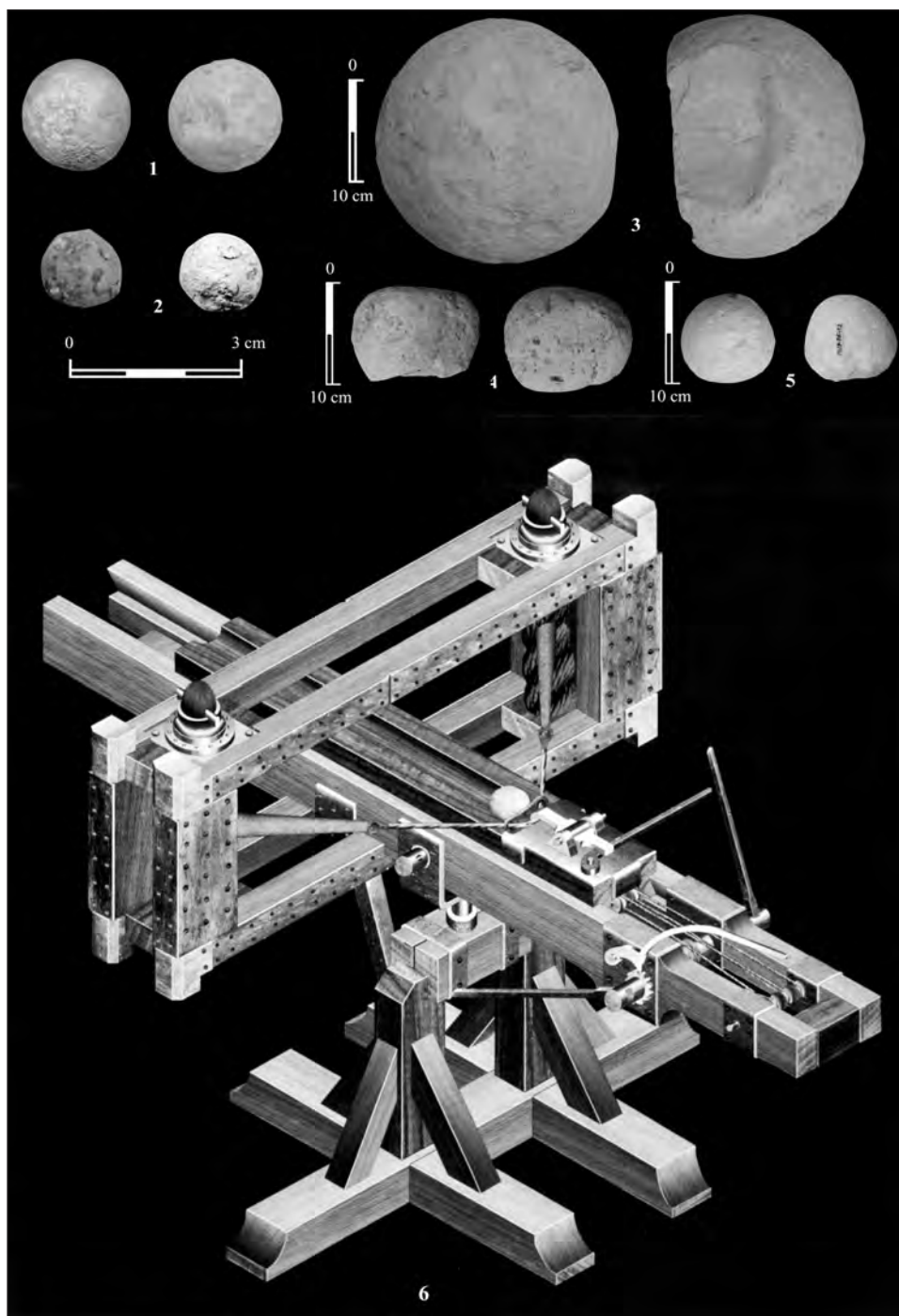
En darrer terme hem de destacar la presència, si bé puntual, de restes de vaixel·la de taula metàl·lica i vítria, un fet inèdit respecte al context de la fase anterior.

Respecte a la vaixel·la de cuina, cal dir que no es produeixen gaires novetats en comparació al que succeïa en la situació anterior, si bé el fet més destacat és la disminució de recipients de tipus “ibèric”, tot i que continuen essent majoritaris, amb un 53% del total, i es contraposa a l’augment de vaixel·la de fabricació local de tipus “romà”, que augmenta fins al 20% del total. Ja són minoria les importacions d’origen cartaginès, amb un 5%, i ebussità, amb un 2%, que a més són peces residuals pròpies del segle II aC.

Un grup a destacar en aquest context és el de les àmfores. Novament les importacions itàliques són les grans dominadores, amb un 45% del total, i que porten vi de diverses zones: la costa tirrènica de Campània i del centre d’Itàlia, i la costa adriàtica brindisina. També es manté l’arribada d’envasos que porten salaons de l’àrea de l’Estret de Gibraltar, però ara en contenidors de tipus “romà”, com són les àmfores Dressel 12, acompanyades d’àmfores bètiques de vi o derivats tipus Dressel 28, que representen el 2% del total amb només dues peces. També s’incorporen en aquest moment els primers envasos de vi tarraconense, del tipus Pascual 1, que són les àmfores que caracteritzen els moments inicials de la comercialització del vi català, i que en el context apareix de forma testimonial amb un únic exemplar que suposa l’1%. Un percentatge similar representen les àmfores cartagineses i ebussitanes, ambdues amb el 2%. Tancant el conjunt de les àmfores hem d’esmentar l’elevat nombre de contenidors ibèrics de boca plana, que representen el 48% del total, i que juntament amb les tenalles ibèriques formen el grup majoritari de la vaixel·la: ceràmica de magatzem i transport local, un fet freqüent en els assentaments tardorepublicans hispans dels segles II i I aC, com ja hem explicat.

Per tancar el comentari sobre el context ceràmic recuperat, hem de destacar la troballa dels pocs materials constructius de tipus “romà” ja descrits. Com explicàvem, representen una ínfima part del material del conjunt, el que ens fa pensar que no es van utilitzar de manera habitual i sistemàtica, en detriment de l’ús de tècniques “ibèriques” o “indígenes”, adaptades a l’entorn geocultural, com posa de manifest la gran quantitat de restes materials com ara pedres i argila.

Finalment, tornem a constatar la presència de munició d’artilleria (fig. 47) de diferent calibre. En concret una bola de pedra calcària de 1,250 kg i una altra de 9,900 kg amb un possible impacte d’ús, als que hem d’afegir dos probables projectils de fona, un també petri i l’altre metàl·lic. Aquestes dades són rellevants, donada la importància estratègica del *castellum* com element de control del territori i de la cruïlla de vies procedents de la costa, de Tàrraco, i que conduïa a l’interior de Catalunya i a la vall de l’Ebre pel pas de Lilla. Si a això afegim que, durant el període de vigència de la fortificació van tenir lloc al nostre territori conflictes de gran importància, com són les Guerres Sertorianes i les Guerres Civils entre Cèsar i Pompeu, no seria estrany que la fortificació es veiés implicada en les lluites entre

Figura 47. Projectils de ballista recuperats al castellum de Puigpelat i reproducció d'una ballista (segons RUSSO 2004:301).

faccions confrontades de l'exèrcit romà, de les que aquests projectils podien haver estat testimoni.

Vist el material en conjunt, la cronologia que es despren indica que durant el darrer decenni del segle I aC es va produir l'abandonament d'aquest lloc, fet que fou precedit del desmuntatge de les estructures. Aquesta datació es basa en què la majoria del material pot datar-se durant tot el segle I aC o bé a partir de mitjans de centúria. De fet, els elements més moderns són únicament quatre peces de terra sigillata itàlica, de les formes *Conspectus* 14, 16 i R-3, que es daten a partir del 10 aC, i un contenidor bètic *Dressel* 28, que es comença a produir a partir del 20 aC. Si a més tenim en compte que no apareixen formes de terra sigillata pròpies del segle I dC, creiem que la datació de l'abandonament del *castellum* poc abans del canvi d'era està prou justificada. De fet, a la pròpia ciutat de Tàrraco tenim contextos ceràmics datats en aquest mateix període del principat d'August (DÍAZ, OTIÑA 2003:75), on trobem un alt nombre de ceràmica ibèrica, així com gran quantitat de vaixel·la fina de vernís negre, imitacions de campaniana B en ceràmica grisa, i nombroses àmfores itàliques del tipus *Dressel* 1 en totes les seves variants. Però a més, la presència de contenidors bètics com els *Dressel* 7/11 i *Lomba do Canho* 67, i també tarraconenses *Oberaden* 74, *Pascual* 1 i *Dressel* 2-4, com els que es van recuperar dels nivells constructius del suburbi occidental de Tàrraco (LÓPEZ 2006:56), juntament amb formes inicials de sigillata itàlica, són els materials que caracteritzen els contextos datats amb anterioritat al canvi d'era a Tarragona, entre els que es trobaria l'estudiat per nosaltres.

El material recuperat dels nivells moderno-contemporanis

En aquest darrer apartat hem volgut incloure¹⁰⁴, almenys de forma superficial, un breu comentari del registre moble d'època romana recuperat dels paquets contemporanis, i la datació del qual ens situa entre els segles II i I aC. Si bé els estrats a què corresponen aquests materials¹⁰⁵ no tenien una major significació, els treballs agrícoles van barrejar el material modern amb alguns fragments que originalment es trobaven en els estrats inferiors d'època antiga. Com succeeix en els casos anteriors, la major part del material recollit estava format per ceràmica ibèrica, on novament les tenalles i recipients d'emmagatzematge eren majoria, juntament amb diversos vasos de vaixel·la de taula de fabricació indígena (gots, bols, plats, ampolles, olles, tapadores, gobelets), i en menor quan-

---

104 Probablement aquest material fou arrossegat dels nivells d'abandonament del *castellum*. Per aquest motiu hem cregut convenient afegir, en les làmines que il·lustren el material d'abandonament, alguna de les peces més significatives recuperades dels estrats superiors.

105 Les terres de conreu d'època moderno-contemporània, que foren extretes parcialment amb mitjans mecànics, però que en la part inferior foren excavades manualment, per evitar afectar les restes arqueològiques del subsòl.

titat de fabricació local de tipus romà o importada (morters i tapadores de cuina itàlica). Igualment, entre les importacions més destacades cal esmentar la vaixel·la de vernís negre del tipus A de Nàpols i la de Cales (fig. 38.15 a 16), que acompanya a les àmfores de la zona campana i central de la costa tirrènica d'Itàlia, així com algun exemplar de la zona adriàtica brindisina. Finalment, hem de citar la presència de contenidors púnics cartaginesos i del cercle de l'Estret, amb formes ja documentades en els nivells inferiors, com les Mañá C2a/T-7.4.2.1 i Mañá C2b/T-7.4.3.3 (fig. 41.7). Per últim destacar la troballa d'un petit molí rotatori de pedra (fig. 45.14), una eina que no havíem localitzat en context estratigràfic durant l'excavació, però en canvi sí que es va recuperar dels nivells superficials.

CONSIDERACIONS FINALS

El desembarcament de l'exèrcit romà a Empúries durant al Segona Guerra Púnica hauria de suposar, poc després, l'inici de la conquesta, el control i l'administració de Roma sobre Hispània. D'aquesta manera, avançaran cap al sud aprofitant l'eix viari costaner, la Via Heraclea, i s'imposaran als pobles íbers que van trobant al seu pas, bé mitjançant pactes i aliances, bé per la força als més bel·licosos. Així, Roma establirà la seva base operativa a la Península sobre un turó, als peus del qual es trobava la capital de l'ampli territori que l'envoltava: l'*oppidum* de Cese/Tarrácon i la *Regio Cessetania*.

Un cop finalitzat el conflicte, els esforços es centraren en pacificar, organitzar i administrar el nou territori adquirit. Com ja hem dit, la divisió inicial va suposar la creació de les províncies Citerior i Ulterior, sota administració d'un governador provincial. Dintre de cada província, i en el cas que ens ocupa en el territori de Tàrraco, els treballs per controlar el territori i els seus habitants van consistir en l'adopció de l'organització ibèrica preexistent. Així, la població que estava organitzada en assentaments urbans dispersos pel territori, en *oppida*, fou reubicada seguint un model romà: una ciutat principal, que en el nostre cas fou l'*urbs* de Tàrraco, que quedava com a únic centre urbà, des del que s'administra l'ampli territori que la circumdava, l'*ager*, ocupat per uns tipus d'assentaments rurals dispersos, des de les que s'explotaven els recursos agropecuaris, seguint el model itàlic de vil·la. Però en moltes ocasions el pragmatisme de Roma va portar, en aquests moments inicials, a promoure alguns *oppida* "amics" com a centres urbans de control del territori, en perjudici d'altres que en moltes ocasions havien estat més importats (OLESTI 2000). D'aquesta manera els ocupants s'adaptaven a l'organització territorial i política ibèrica per controlar els propis íbers, que durant els primers anys de domini romà mostraren, en diverses ocasions, la seva oposició als conqueridors en forma de revoltes, com així quedà reflectit a les fonts, que esmenten les campanyes pacificadores de Cató de l'any 195 aC. Això va accentuar encara més la forçada política de despoblament dels *oppida* ibèrics, essent alguns d'ells destruïts de forma violenta. De fet, aquests *oppida* solien estar ubicats en zones de control estratègic del seu territori d'influència, de manera que quan foren destruïts o abandonats per mandat dels nous governants romans, en alguns casos es crearen nous centres de control territorial i viari, aquest cop de tipus romà, com són els *castella*¹⁰⁶.

---

106 Aquest és un fet que, a Hispània, l'arqueologia ha permès conèixer durant els últims anys.

En aquest context hem d'entendre la lògica del nostre jaciment, ja que si bé la tipologia del primer assentament ens resulta desconeguda, la cronologia sí que la podem establir amb força precisió. D'aquesta manera, l'ocupació inicial data de finals del segle III aC o inicis del II, tot coincidint amb el desenvolupament de les Guerres Púniques o més aviat amb les campanyes de pacificació i control del territori conquerit. Aquesta és una data important ja que coincideix, en aquest sector de la cerssetània, amb la destrucció i abandonament del seu *oppidum* principal, el del Vilar de Valls, que fins aleshores s'erigia com a centre de control territorial i polític¹⁰⁷ (fig. 8). D'aquesta manera, veiem que els conqueridors romans provocaren la destrucció i l'abandonament d'aquest important *oppidum*, i de forma paral·lela establiren un nou centre de control del seu territori i de les vies de comunicació: el de Puigpelat. A més, apareixen nombrosos assentaments dispersos per la plana compresa entre el Vilar i el nostre jaciment, on sembla ser que es va reubicar la població ibèrica desplaçada en granges. Amb aquestes dades, sembla probable que el lloc estratègic on s'ubica el nostre jaciment, a inicis del segle II aC, respongués a un establiment romà per al control d'aquest territori, de caire militar.

En qualsevol cas, aquests primers anys d'ocupació i organització del territori ocupat semblen posar en evidència una adaptació als esquemes previs per part de Roma, que s'aniran mantenint durant el segle II aC. De fet, no serà fins a mitjans del segle II aC, coincidint amb l'arribada de nombroses tropes¹⁰⁸ a la Península, i en concret a la ciutat de Tàrraco, que s'iniciarà un programa d'organització de la xarxa viària i del territori (MERCADO *et alii* 2006: 259). En el nostre cas concret, aquesta fase de reorganització territorial coincideix amb l'ampliació del *praesidium* de Tàrraco, que a més és la base naval de l'armada romana, on arriben les tropes per al seu desplegament a través de la vall de l'Ebre cap al front, i on es repleguen com a centre d'hivernada.

Tot aquest moviment suposa un increment considerable de la població immigrada¹⁰⁹, fet que significa un increment poblacional de Tàrraco i el seu territori immediat, i derivarà en la fundació de nombroses vil·les seguint una nova ordenació en parcel·les agràries definides per un nou cadastre¹¹⁰: la centuriació coneguda com Tàrraco II (PALET 2003).

També l'entorn de Puigpelat fou objecte d'una reordenació, la centuriació denominada Tàrraco III (PALET 2003 i 2008). Els treballs més recents han datat aquesta reorganització viària i parcel·lària, que compren el territori de la comarca de

107 I dominava el nus de comunicacions de la via procedent de la costa, de Tàrraco, amb la variant interior de la Via Heraclea, que connectava les comarques del Penedès amb *Ilerda* travessant aquest territori.

108 És el moment en què es produeixen els grans conflictes bèl·lics de l'interior de la Península, com les Guerres Celtibèriques i Lusitanes.

109 Soldats romans, comerciants i artesans encarregats d'abastir l'exèrcit, etc.

110 Datada cap al 110 aC, que afectaria la plana litoral del Camp de Tarragona situada al sud-est de Tàrraco, al voltant de la Via Heraclea.

l'Alt Camp, entre finals del segle II i els inicis del I. Aquest fet estaria directament relacionat amb la fundació real de la ciutat de Tàrraco (DÍAZ, PUCHE 2003), ja que és entorn l'any 100 aC quan s'unificaran el *praesidium* militar de la part alta amb l'*oppidum* ibèric de la zona portuària inferior, i s'aixeca una ciutat de nova planta a partir d'eixos perpendiculars, *kardines i decumani*, que defineixen una estructura interna en *insulae* d'un per dos *actus* (MACIAS 2000). A partir de l'ordenació de la part interna de la ciutat, sembla que es projectaren els eixos per aplicar-los a la centuriació del territori que encara no s'havia estructurat. Aquest seria el cas de la comarca de l'Alt Camp, i el tenim exemplificat amb la instal·lació de nombroses vil·les en el període tardorepublicà, algunes d'elles en els immediacions del *castellum*, com és la vil·la del Torrent de les Voltes, i una mica més allunyada la vil·la del Vilar, construïda als peus de l'antic poblat ibèric.

En algunes ocasions, aquests canvis en l'organització viària i territorial signifiquen la desaparició dels antics posts de control militars¹¹¹, *castella* que actuaven com a establiments policials i punts de reorganització de les tropes en cas de conflictes, com testimonien l'arqueologia i les fonts clàssiques¹¹². En el nostre cas, la reorganització territorial datada entorn el 100 aC no significà la desaparició d'aquest assentament estratègic, ja que durant el primer quart del segle I aC es portà a terme una important reforma, l'estructura final de la qual és la que coneixem del *castellum* de Puigpelat (fig. 48). De fet, els estudis sobre la centuriació d'aquesta zona de l'Alt Camp han permès identificar un *kardo* i un *decumanus* en les immediacions del poble de Puigpelat, fossilitzats en els camins dels Masos i dels Bastards respectivament. A més, hauríem d'afegir la possible identificació d'un nou *decumanus*, el vial derivat de la prolongació del camí de Bràfim amb la carretera de Valls, que passaria a poca distància de l'entrada al conjunt fortificat. El seu traçat segueix una línia paral·lela al camí dels Bastards, amb una separació de 534 metres, és a dir, 15 *actus*, i que podria estar relacionat amb la trama centuriada Tarraco III (fig. 49) amb el mòdul de 20 per 15 *actus* (PALET 2008).

D'aquesta manera, la perduració durant el segle I aC del *castellum*, prèviament reformat, posa de manifest que un segle després de la seva instal·lació en aquest indret, encara hi havia raons per a mantenir aquest post militar. La seva posició estratègica per a assegurar les línies de comunicacions era un factor al seu favor, ja que es troba a escassament tres kilòmetres al sud del vial principal abans esmentat, i que connectava les comarques del Penedès amb *Ilerda* i la vall mitja de l'Ebre¹¹³. D'altra banda, com ja hem explicat durant la descripció de les restes

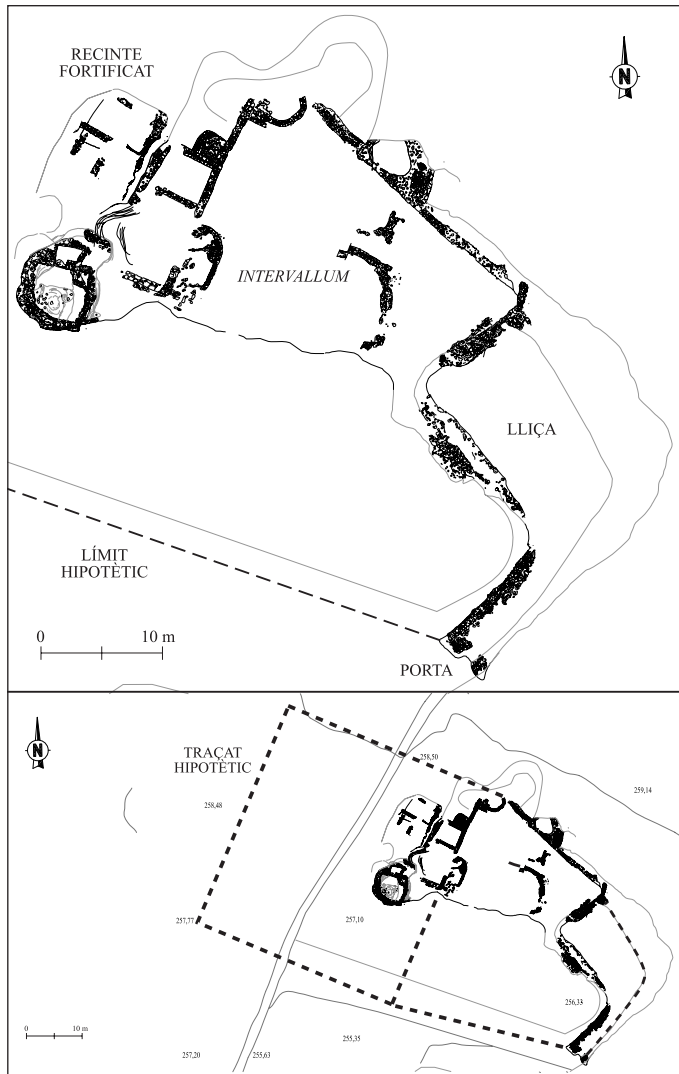
---

111 En perdre, els llocs on s'ubicaven, aquest caràcter estratègic que tenien inicialment.

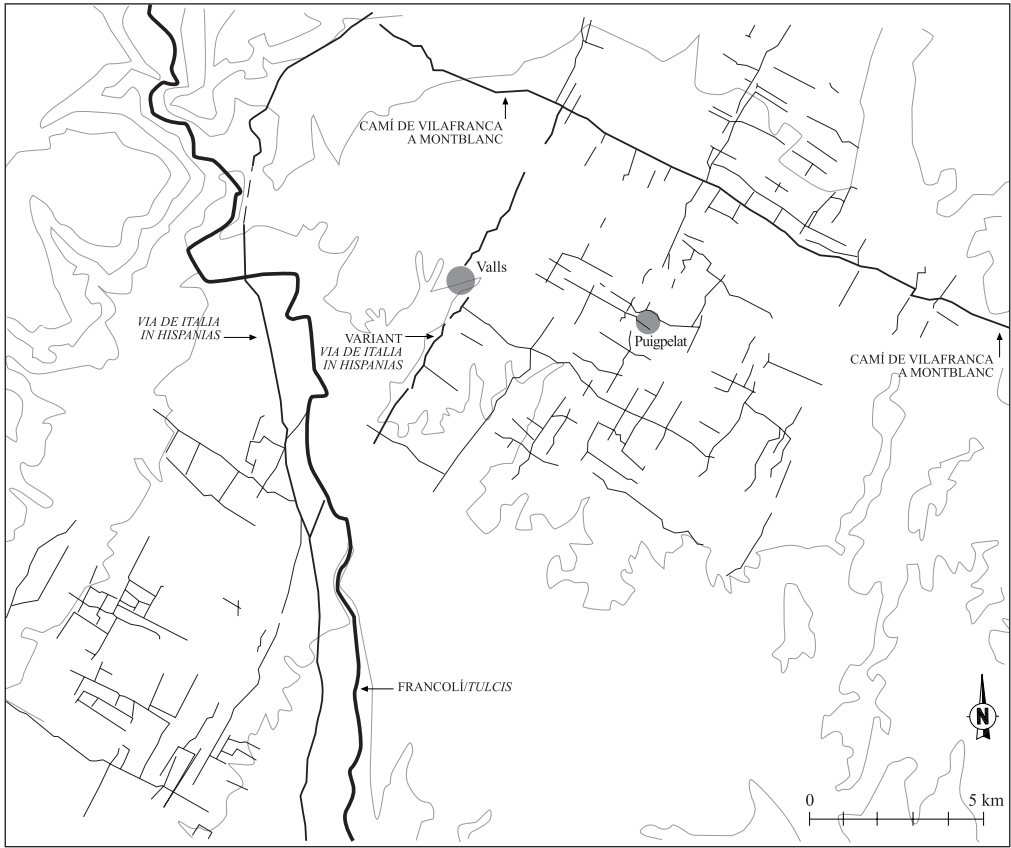
112 "Vegeci i el corpus cesarià posen de manifest que un *castellum* és un fortí provisional aixecat per controlar el territori" (JIMÉNEZ DE FURUNDARENA 1995: 134).

113 L'alternativa a la via que remuntava la vall del Francolí des de Tàrraco (*Via de Italia in Hispania*), o a la ruta fluvial remuntant el propi riu Ebre, navegable fins a Varèia (Varea, Logroño) (BELTRÁN 1961). De fet, les vies de comunicació són claus en el desenvolupament de la conquesta i el domini d'Hispania, ja que com J.M. Blázquez diu, "les dades extretes de les fonts relatives a les guerres d'època romana republicana que tingueren com escenari la Península Ibèrica confirmen que les calçades eren les artèries de la guerra" (BLÁZQUEZ 2002: 499).

conservades, les dimensions de les construccions i la poca entitat dels murs perimetrals del nucli del fortí, semblen indicar que no fou concebuda com un lloc de defensa pròpiament. De fet, tenim els exemples de La Cabezuela de Barranda o el Castello da Lousa, *castella* de petites dimensions i protegits també per murs no massa gruixuts, que els seus excavadors relacionen amb tasques de tipus policial, controlant el territori, les vies de comunicació, i tal vegada actuant com a centres d'avituallament segurs, donat l'alt nombre de vaixela d'emmagatzematge recuperada (BROTÓNS, MURCIA 2008:62; MURCIA *et alii* 2008:556), com sembla ser també succeí al *castellum* de Puigpelat.

Figura 48. Planta general del castellum.

Figura 49. El castellum de Puigpelat dins trama centuriada Tarraco III (segons PALET 2008, fig. 221)

En aquest cas, l'assentament podria ser catalogat també dins de les *turres specuale* o *burgus speculatorius*, mots que s'apliquen com a diminutius o com a centres amb una certa especialització dins dels *castella*, i que serien petites fortificacions destinades a la vigilància del territori, dels camins i al manteniment de l'ordre (BROTÓNS, MURCIA 2008:62; LE BOHEC 2006:216). Tot això justificaria plenament la vigència estratègica del nostre *castellum*, ja que es troba, com hem dit, en un nus de comunicacions que permetia arribar a les comarques del sud de Barcelona o a l'interior de la província Citerior d'una banda, i en direcció sud a la seva capital, Tàrraco. Tampoc podem descartar que la reforma del *castellum*, amb la construcció del recinte superior protegit per torres, s'edifiqués amb motiu de les Guerres Sertorianes, tot controlant un dels passos que l'exèrcit rebel pogué utilitzar per arribar des de la seva capital, Osca, a una de les principals ciutats portuàries, Tàrraco, travessant la Serralada Prelitoral. De fet, la datació dels nivells constructius d'aquest recinte, en el primer quart avançat del segle I aC, així ho sembla indicar.

Amb posterioritat aquest enclavament estratègic també romangué actiu durant les Guerres Civils entre Cèsar i Pompeu, on una de les claus fou la victòria cesariana a *Ilerda*, i la nostra fortificació podia haver estat un dels centres des d'on, els diferents bàndols en conflicte, es pogueren abastir, vigilar o executar maniobres d'assetjament o replegament.

D'aquesta manera, quan Tàrraco i el seu territori deixen de ser escenari de conflictes bèl·lics, amb la pacificació del territori i el desplaçament de l'exèrcit cap al nord de la Península durant les Guerres Càntabres, el *castellum* de Puigpelat serà desmantellat i abandonat de forma definitiva. De fet, la presència militar hauria perdut la seva raó de ser, i la nova reorganització de Tàrraco i llur territori, portada a terme per August amb una important reordenació de les vies, acabarà per fer definitivament innecessària l'existència de la fortificació.

En conclusió, a escala local, les dades derivades d'aquest estudi aporten novetats inèdites fins al moment, com seria l'existència de petites guarnicions militars exercint tasques de control policial en “zones recentment annexionades, potencialment hostils i propenses a la sedició”¹¹⁴ dels voltants de Tàrraco, de les que el *castellum* de Puigpelat n'és l'únic exemple conegut fins al moment. Aquest sistema de control territorial en el període republicà, que sembla haver tingut una aplicació general al territori hispà, ha estat ben documentat a la zona portuguesa, com és el cas de la fortificació de Lomba do Canho (FABIAO 2007), i també a l'àrea de Múrica¹¹⁵ i Granada¹¹⁶. De fet, en aquesta regió del sud-est peninsular s'han estudiat un seguit de *castella* que segueixen la línia de connexió del Llevant amb Carthago Nova i amb l'interior de l'Andalusia oriental, és a dir, protegint una ruta estratègica per al moviment de tropes, el seu avituallament, i la vigilància dels centres d'explotació miners interiors. Així que, si bé no es pot dir que la creació de fortificacions siguin fruit d'una política sistemàtica per crear xarxes de control del territori acabat de conquerir (CADIOU 2001:89), sí que sembla que aquest sigui un recurs habitual al llarg del territori hispà.

D'altra banda, respecte a la morfologia del *castellum* de Puigpelat, la part conservada no ens permet fer grans precisions, tot i que hem pogut comprovar que el seu perímetre s'adapta a la topografia, mentre que la seva ordenació interna segueix una disposició ortogonal, dins de la qual es va definir una zona d'accés avançada, que donava pas a l'*intervallum* i, al cim de l'elevació, construccions protegides per torres cantoneres i flanquejant la porta. Com ja hem dit, aquest recinte estava delimitat per murs d'uns 60-70 centímetres de gruix, de manera que no sembla concebuda per a tasques de defensa i assetjament prolongat, sinó més aviat per a funcions de control policial del territori i de les comunicacions. Ja al seu interior, s'han identificat diversos habitacles, però en

114 JIMÉNEZ DE FURUNDARENA 1995:135.

115 Ens referim als ja esmentats *castella* del Cerro de las Fuentes de Archivel i del Cerro de la Cabezuela de Barranda (BROTÓNS, MURCIA 2006 i 2008) .

116 En aquest cas, els *castella* del Peñón de Arruta i del Cerro del Trigo a Puebla de Don Fadrique.

un estat de destrucció tan gran que no ens ha permès relacionar-los amb espais propis d'aquests establiments com podrien ser els *contubernia*, els *arma* o els *horrea*. En general, veiem com part de les estructures, bàsicament els recintes inferiors, tenen una orientació diferent, que evidencien una adaptació a l'orografia i ens podrien indicar la seva adscripció a una fase anterior a l'edifici del segle I aC. Així, el vessant del costat sud, que mira a una petita barrancada, és aprofitat com a límit pel fortí, i el mateix succeeix amb els desnivells per on es reconduïx l'accés enfonsat i estret del recinte inferior, delimitat per terraplens defensius que aprofiten en part el pendent natural del terreny. Això lliga novament amb els exemples dels *castella* hispans coneguts fins ara¹¹⁷, que segueixen aquesta premissa d'adaptació al terreny natural, ubicats sobre turons o promontoris¹¹⁸. Si bé en la mesura del possible segueixen una planta quadrangular¹¹⁹, com succeeix amb les construccions del recinte superior, aplicant el model descrit per Polibi al qual fem referència a l'inici d'aquest treball. Finalment, les tècniques constructives emprades, tant al *castellum* de Puigpelat com a la resta de fortificacions que hem anat esmentant, són similars: utilització de murs amb sòcols de pedra amb la tècnica de l'*emplecton* i possible alçat de fang –tàpia o tovo-, amb sostres de ramatge i absència quasi total del morter i de les teules romanes¹²⁰. Aquesta tècnica, de tipus indígena, és un fet que també es dona en la composició de l'*instrumentum domesticum*, amb una majoria de ceràmica indígena¹²¹. En definitiva, tot sembla indicar que durant el període tardorepublicà, i durant els primers moments d'implantació i consolidació de la “romanització” d'Hispania, tant els sistemes de control polític i territorial, com els sistemes constructius, comparteixen aquesta característica que podem denominar “indigenista”, i que evidencia una actitud pragmàtica d'adaptació al medi geogràfic, polític i econòmic.

---

117 Que es poden trobar reunits a la guia editada per A. Morillo: *El ejército romano en Hispania. Guía arqueológica* (León 2007).

118 Com és el cas del Cerro de las Fuentes d'Archivel a Caravaca (Múrcia) (BROTÓNS, MURCIA 2008), el Peñón de Arruta a Jerez del Marquesado (Granada) (ADROHER *et alii* 2006), les Choes de Almpompé a Santarém (Portugal), el fortí d'Alpasenque a Sòria, o els fortins del setge de Numància (MORILLO 2007).

119 Aquest és el cas dels *castella* del Cerro del Trigo a Puebla de Don Fadrique (Granada) (ADROHER *et alii* 2006), o el de La Cabezueta de Barranda a Caravaca (Múrcia) (BROTÓNS, MURCIA 2008).

120 Les teules planes –*tegulae*- i les teules corbes que les cobrien –*imbrices*-.

121 Un fet comú, d'altra banda, als establiments d'origen militar com Tàrraco o Empúries, a ciutats plenament romanitzades com *Carthago Nova*, o a fundacions romanes de nova planta com *Iluro*.

BIBLIOGRAFIA

Obres generals

ANGUERA, P.; ROVIRA, S.; VENTURA, D. 1982: *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. 7, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

GIRALT I RAVENTÓS, E. (dir.), GUITART, J. (coord.) 2004: *Història agrària dels Països Catalans. Vol. 1, Antiguitat*, Fundació Catalana per a la Recerca, Barcelona.

Arqueologia militar

ADROHER, A.M.; BRAO, F.J.; BRAVO, A.D.; CABALLERO, A.; GODOY, R.; GUERRERO, A.; LÓPEZ, A.; LÓPEZ, M.P.; MORALES, E.; SALVADOR, J.A.; SÁNCHEZ, F.J., SÁNCHEZ, A. 2004: La fortificación romana del Cerro del Trigo. Perspectivas arqueológicas, *El territorio de las altiplanicies granadinas entre la Prehistoria y la Edad Media. Arqueología en Puebla de Don Fadrique* (1995-2002), Sevilla, capítol 11.

ADROHER, A.M.; CABALLERO, A.; SÁNCHEZ, A.; SALVADOR, J.A.; BRAO, F.J. 2006: Estructuras defensivas tardorrepúblicas en el ámbito rural de la bastetania, *Arqueología militar romana en Hispania II: producción y abastecimiento en el ámbito militar*, Lleó, 625-638.

BLÁZQUEZ, J.M. 2002: Las calzadas. Arterias de la guerra en la Hispania romana republicana, *Arqueología militar romana en Hispania, Anejos de Gladius* 5, Madrid, 493-501.

BROTÓNS, F.; MURCIA, A.J. 2006: El *castellum* tardorrepúblico del Cerro de las Fuentes de Archivel (Caravaca de la Cruz, Murcia). Estudio preliminar, *Arqueología militar romana en Hispania II: producción y abastecimiento en el ámbito militar*, Lleó, 640-653.

BROTÓNS, F.; MURCIA, A.J. 2008: Los *castella* tardorrepúblicas romanos de la cuenca alta de los ríos Argos y Quípar (Caravaca, Murcia). Aproximación arqueológica e histórica, *Del Imperium de Pompeyo a la Auctoritas de Augusto*, Madrid, 49-66.

CADIOU, F., 2001: Garnisons et camps permanents: un réseau défensif des territoires provinciaux dans l'Hispanie Républicaine?. *Defensa y territorio en Hispania de los Escipiones*

a Augusto (Espacios urbanos rurales, municipales y provinciales), Lleó, 81-100.

CONTRERAS, F.; MÜLLER, R.; VALLE, F.J. 2006: El asentamiento militar romano de Sanitja (123-45 aC): una aproximación a su contexto histórico, *Mayurqa*, 31, Mallorca, 231-250.

DIONISO, F. 2005: El "castellum" romano del Cerro del Trigo (Puebla de Don Fadrique, Granada) y el control del territorio en la época republicana, *Archivo Español de Arqueología* 78, Madrid, 119-128.

DOBSON, M. 2008: *The army of the roman republic. The second century BC, Polybius and the camps at Numantia, Spain*. Oxford.

GARCÍA MARCOS, V. 2006: La producción de terra sigillata local de tradición itálica en el campamento de la Legio VI Victrix en León, *Arqueología militar romana en Hispania II: producción y abastecimiento en el ámbito militar*, Lleó, 97-110.

HERREROS, C.; SANTAPAU, M.C., SANFELIU, D. 2006: Vajilla y alimentación en los campamentos numantinos. Acerca de las pautas disciplinarias introducidas por Publio Cornelio Escipión Emiliano (*Africanus Minor*), *Arqueología militar romana en Hispania II: producción y abastecimiento en el ámbito militar*, Lleó, 370-375.

JIMÉNEZ DE FURUNDARENA, A. 1995: *Castellum* en la *Hispania* romana: su significado militar, *Hispania Antiqua*, 19, Valladolid, 129-150.

LE BOHEC, Y. 2004: *El ejército romano: instrumento para la conquista*, Barcelona.

MERCADO, M.; PALET, J.M.; RODRIGO, E.; GUITART, J. 2006: El *castellum* de Can Tacó/Turó d'en Roina (Montmeló-Montornès) i la romanització de la Laietània Interior. Cap a un estudi arqueològic del jaciment i del territori, *Notes 2006, vol. 21. El Patrimoni Arqueològic del Baix Vallès*, Mollet del Vallès, 241-266.

MERCADO, M.; RODRIGO, E.; FLÓREZ, M.; PALET, J.M.; GUITART, J. 2008: El castellum de Can Tacó/Turó d'en Roina (Montmeló-Montornès

del Vallès, Vallès Oriental), i el seu entorn territorial, *Tribuna d'Arqueologia* 2007, Barcelona, 95-211.

MORET, P.; CHAPA, M.T. (eds.) 2004: *Torres, atalayas y casas fortificadas: explotación y control del territorio en Hispania (s. III a. de C.- s. I d. de C.)*, Jaén.

MURCIA, A.J.; BROTONS, F.; GARCÍA SANDOVAL, J. 2008: Contextos cerámicos de época republicana procedentes de enclaves militares ubicados en la cuenca del Argos-Quípar en el noroeste de la Región de Murcia (España), *Iberia e Italia: modelos romanos de integración territorial, Tabularium* 2008, Múrcia, 545-560.

NOGUERA, J. 2008: Los inicios de la conquista romana de Iberia: los campamentos de campaña del curso inferior del río Ebro, *Archivo Español de Arqueología*, 81, CSIC, Madrid, 31-48.

PERALTA, E. 1999: El asedio del castro de la Espina del Gallego (Cantabria) y el problema de *Araceliu*, *Complutum*, 10, Madrid, 195-212.

PÉREZ-GONZÁLEZ, C.; ILLAREGUI, E. (coords.) 2005: *Arqueología militar romana en Europa*, Segòvia.

ROLDÁN, J.M. 1989: *Ejército y sociedad en la Hispania romana*, Granada.

SALVATORE, J. P. 1996: *Roman Republican castrametation: a reappraisal of historical and archaeological sources*, Oxford.

WILKES, J. 1990: El Ejército romano, Madrid.

Tàrraco i el territori

ADSERIAS, M., BURÉS, L., MIRÓ, M.T., RAMON, E. 1993: L'assentament pre-romà de Tarragona, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 3, Lleida, 177-227.

ALFÖLDY, G. 1991: Tarraco, Forum 8, Tarragona.

AQUILUÉ, X., DUPRÉ, X., MASSÓ, J., RUIZ DE ARBULO, J. 1991: La cronologia de les muralles de Tàrraco, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 1, Lleida, 271-304.

AQUILUÉ, X., DUPRÉ, X., MASSÓ, J., RUIZ DE ARBULO, J. 1999: *Tàrraco. Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya*, 2, Tarragona.

ARRAYÁS, I. 2005: *Morfología histórica del territorio de Tarraco (ss. III-I a.C.)*, Instrumenta 19, Barcelona.

BELTRÁN, A. 1961: El río Ebro en la Antigüedad Clásica, *Caesaraugusta* 17-18, Saragossa, 55-76.

BURILLO, F. 2002: *Oppida*, ciudades estado y *populi* en la transición del Ibérico Pleno al Tardío en el nordeste de la Península Ibérica, *I Jornades d'Arqueologia Ibers a l'Ebre. Recerca i interpretació. Tivissa, 23 i 24 de novembre de 2001, Ilercavònia* 3, Ribera d'Ebre, 205-220.

CIURANA, J. 2008: El poblament romà a l'oest de l'Alt Camp (segles II a.C.- V d.C.), *Valls i la seva història. Volum II, Prehistòria i Història Antiga*, Valls, 400-412.

DÍAZ, M. 2009: *Memòria de les intervencions arqueològiques al solar del CEIP Joan Plana de Puigpelat (Alt Camp), 16 d'agost-31 d'octubre de 2006. 23 de juliol-24 d'agost de 2007*, Memòria d'intervenció arqueològica inèdita dipositada a la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya.

DÍAZ, M., PUCHE, J.M. 2003: El proceso de urbanización de la *Tarraco* republicana: los niveles constructivos del colector principal de la ciudad, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 11, Lleida, 291-319.

DÍAZ, M., MACIAS, J.M., TEIXELL, I. 2005: Intervencions al carrer Sevilla núms. 12-14. Noves dades per l'evolució urbana del "Casac Antic" de Tàrraco, *Butlletí RSAT, Època V*, 27, Tarragona, 47-104.

FABRA, E.; VILALTA, E. 2008: El poblament ibèric del Vilar, *Valls i la seva història. Volum II, Prehistòria i Història Antiga*, Valls, 163-183.

MACIAS, J.M. 2000: L'urbanisme de Tàrraco a partir de les excavacions de l'entorn del Fòrum de la ciutat, *Tarraco 99, Arqueologia d'una capital provincial romana, Documents d'Arqueologia Clàssica* 3, Tarragona, 83-106.

MAR, R.; RUIZ DE ARBULO, J. 1993: *Ampurias Romana, historia, arquitectura y arqueología*, Sabadell.

OTIÑA, P., RUIZ DE ARBULO, J. 2000: De *Cese a Tarraco*. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibèrica i el proceso de romanización, *Empúries* 52, Girona, 107-136.

PALET, J.M. 2003: L'organització del paisatge agrari al Penedès i les centuriacions del territori de Tàrraco: estudi arqueomorfològic, *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental, Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*, Barcelona, 211-229.

- PALET, J.M. 2008: Formes del paisatge i estructuració del territori a l'Alt Camp, *Valls i la seva història. Volum II, Prehistòria i Història Antiga*, Valls, 352-364.
- RUIZ DE ARBULO 1991: Los inicios de la romanización en occidente: los casos de *Emporion* y *Tarraco*, *Athenaeum* 79.2, 470-495.
- RUIZ DE ARBULO, J. 1992: *Tarraco y Carthago* y el problema de la capitalidad en la Hispania Citerior, *Miscel·lània Arqueològica a Josep M. Recasens*, Tarragona, 115-130.
- SANMARTÍ, J. 2001: La formació i desenvolupament de les societats ibèriques a Catalunya, *Butlletí Arqueològic RSAT*, 23, Tarragona, 101-132.
- VERGÈS, J.M., LÓPEZ, J. (eds.) 2008: *Valls i la seva història. Volum II, Prehistòria i Història Antiga*, Valls.
- Ceramologia*
- AGUAROD, C. 1991: *Ceràmica romana importada de cocina en la Tarraconense*, Saragossa.
- AQUILUÉ, X., GARCÍA, J., GUITART, J. (Coords.) 2000: *La ceràmica de vernís negre dels segles II i I aC: centres productors mediterranis i comercialització a la Península Ibèrica, Taula rodona. Empúries 4 i 5 de juny de 1998*, Mataró.
- AQUILUÉ, X.; CASTANYER, P.; SANTOS, M.; TREMOLEDA, J. 2000: Les ceràmiques de vernís negre dels segles II i I aC a Empúries, l'Escala, Alt Empordà, *La ceràmica de vernís negre dels segles II i I aC: centres productors mediterranis i comercialització a la Península Ibèrica, Taula rodona. Empúries 4 i 5 de juny de 1998*, Mataró, 31-58.
- ASENSIO, D. 1996: Les àmfores d'importació de la ciutatella ibèrica d'Alorda Park o Les Toixoneres (Calafell, Baix Penedès, Tarragona), *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 6, Lleida, 35-79.
- DÍAZ, M. 2000: Tipo-cronologies de los contextos cerámicos tardo-republicanos en *Tarraco*, *Empúries* 52, Girona, 201-260.
- DÍAZ, M.; OTIÑA, P. 2003: Valoración comercial de *Tarraco*: importaciones cerámicas entre el siglo III a.C. y la dinastía julio-claudia, *Bolskan*, 20, Osca, 67-82.
- DÍAZ, M., OTIÑA, P. 2007: Importaciones e imitaciones de vajilla de barniz negro en Tarragona en los siglos II-I a.C., *Les imitacions de vaixel·la fina importada en la Hispania Citerior* (segles I aC-I dC), *Documenta* 6, Tarragona, 99-118.
- ETTLINGER, E., HEDINGER, B., HOFFMAN, B., KENRICK, P.M., PUCCI, G., ROTH-RUBI, K., SCHNEIDER, G., VON SCHNURBEIN, S., WELLS, C.M., ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S., 1990: *Conspectus formarum terrae sigillatae Italico modo confectae*, Römisch-germanische Kommission des deutschen archäologischen Instituts zu Frankfurt, Bonn.
- FABRA, E. 2008: Fontscaldes, *Valls i la seva història. Volum II, Prehistòria i Història Antiga*, Valls, 242-281.
- GARCÍA ROSELLÓ, J.; PUJOL DEL HORNO, J.; ZAMORA, M.D. 2000: Las cerámicas de barniz negro de los siglos II-I a.C. en la zona central de la costa Layetana: los ejemplos de Burriac, *Iluro* y sus territorios, *La ceràmica de vernís negre dels segles II i I aC: centres productors mediterranis i comercialització a la Península Ibèrica, Taula rodona. Empúries 4 i 5 de juny de 1998*, Mataró, 59-70.
- GARCÍA ROSELLÓ, J.; MARTÍN, A.; ZAMORA, M.D. 2007: Les ceràmiques grises d'època tardorepublicana i augustal que imiten la vaixel·la d'importació: la costa laietana, *Les imitacions de vaixel·la fina importada en la Hispania Citerior* (segles I aC-I dC), *Documenta* 6, Tarragona, 69-84.
- GARCÍA VARGAS, E. 2001: La producción de ánforas "romanas" en el sur de *Hispania*. República y Alto Imperio, *Congreso Internacional Ex Baetica Amphorae. Conservas, aceite y vino de la Bética en el Imperio Romano. Sevilla-Écija, 17 al 20 de diciembre de 1998*, vol. 1, Écija, 57-174.
- GEBELLÍ, P., DÍAZ, M. 2001: Importaciones béticas en Tarraco en contextos pre-augusteos, *Congreso Internacional Ex Baetica Amphorae. conservas, aceite y vino de la Bética en el Imperio Romano. Sevilla-Écija, 17 al 20 de diciembre de 1998*, vol. 1, Écija, 1349-1359.
- GOUDINEAU, Ch. 1968: La céramique arétine lisse, *Fouilles de l'École Française de Rome à Bolsena (Poggio Mosani) 1962-1967*, IV, París.
- LAFUENTE, A. 1992: La producció de ceràmica ibèrica del taller de Fontscaldes (Valls, Alt Camp), *Les ceràmiques de tècnica ibèrica a la Catalunya romana (segles II a.C.-I d.C.)*, Barcelona, 47-77.
- LÓPEZ, J., MESAS, I., OTIÑA, P. 2007: Notes sobre la presència d'algunes produccions locals i importades de vernís roig en la Tàrraco julio-

- clàudia, *Les imitacions de vaixel·la fina importada en la Hispania Citerior (segles I aC-I dC)*, Documenta 6, Tarragona, 119-132.
- LYDING-WILL, E. 1982; Greco-italic amphoras, *Hesperia* 51, 3, Atenes, 338-356.
- MARÍN, C.; RIBERA, A. 2000: Las cerámicas de barniz negro de Valentia, *La ceràmica de vernís negre dels segles II i I aC: centres productors mediterranis i comercialització a la Península Ibèrica, Taula rodona. Empúries 4 i 5 de juny de 1998*, Mataró, 91-106.
- MONTESINOS, J. 2004: *Terra Sigillata: antigüedades romanas*. Real Academia de la Historia, Catálogo del Gabinete de Antigüedades, Madrid.
- MOREL, J.P. 1981: *La céramique campanienne*, Bibliothèque de l'École Française d'Archeologie de Rome 244, París.
- NOLLA, J.M.; SAGRERA, J.; BURCH, J. 2007: Les ceràmiques emporitanes tardanes. Una producció terrissaire d'abast regional a cavall del canvi d'era. Estat de la qüestió, *Les imitacions de vaixel·la fina importada en la Hispania Citerior (segles I aC-I dC)*, Documenta 6, Tarragona, 47-68.
- OXÉ, A. 2000: *Corpus vasorum arretinorum: a catalogue of the signatures, shapes and chronology of italian sigillata*, Rudolf Habelt Verlag, Bonn.
- PEDRONI, L. 2001: *Ceramica calena a vernice nera. Produzione e diffusione*, Nàpols.
- PÉREZ BALLESTER, J. 2000: Cerámicas de barniz negro de los niveles republicanos del anfiteatro (Cartagena), *La ceràmica de vernís negre dels segles II i I aC: centres productors mediterranis i comercialització a la Península Ibèrica, Taula rodona. Empúries 4 i 5 de juny de 1998*, Mataró, 129-142.
- PRINCIPAL, J. 2000: Vajilla de barniz negro de los campamentos del cerco numantino (Garray, Soria), *La ceràmica de vernís negre dels segles II i I aC: centres productors mediterranis i comercialització a la Península Ibèrica, Taula rodona. Empúries 4 i 5 de juny de 1998*, Mataró, 269-280.
- PRINCIPAL, J.; SANMARTÍ, E. 1997: Las cerámicas de importación, itálicas e ibéricas, procedentes de los campamentos numantinos, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 7, Lleida, 35-76.
- PY, M. (dir.) 1993: *Dictionnaire des Céramiques Antiques en Méditerranée nord-occidentale*, Lattara 6, Lattes.
- RAMON, J. 1995: *Las Ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y occidental*, Instrumenta 2, Barcelona.
- RAMON, J., SANMARTÍ, J., ASENSIO, D., PRINCIPAL, J. (eds.) 1998: *Les façies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, *Arqueo Mediterrània* 4, Barcelona.
- REMESAL, J. 2004: *Epigrafia anfòrica*, Instrumenta 17, Barcelona.
- ROCA, M., PRINCIPAL, J. (eds.) 2007: *Les imitacions de vaixel·la fina importada en la Hispania Citerior (segles I aC-I dC)*, Documenta 6, Tarragona.
- SANMARTÍ, J., GARCIA, J., ASENSIO, D., PRINCIPAL, J. 1998: *Les façies ceràmiques d'importació del segle III aC i la primera meitat del segle II aC a la costa central de Catalunya*, *Arqueo Mediterrània* 4, Barcelona, 111-128.
- SOLÉ, D. 2008: Fontscaldes: El repertori decoratiu. Estudi sistemàtic, *Valls i la seva història. Volum II, Prehistòria i Història Antiga*, Valls, 282-309.
- STENICO, A. 1960, *La ceramica aretina, I, Collama di testi e documenti per lo studio dell'Antichità*, 4, Museo Archeologico di Arezzo, Varese-Milà.
- Armament*
- CINCA, J.L.; RAMÍREZ, J.L.; VELAZA, J. 2003: Un depósito de proyectiles de catapulta hallado en Calahorra (la Rioja), *Archivo Español de Arqueología*, 76, Madrid, 263-271.
- DÍAZ ARIÑO, B. 2008: *Epigrafía latina republicana de Hispania*, Instrumenta 26, Barcelona.
- GARCÍA DÍEZ, F. 2002: Las catapultas de Azaila (Teruel), *Arqueología militar romana en Hispania, Anejos de Gladius* 5, Madrid, 293-302.
- RUSSO, F. 2004: *L'artiglieria delle legioni romani*, Roma.
- VELAZA, J.; CINCA, J.L.; RAMÍREZ, J.L. 2003: Nuevos testimonios de las guerras sertorianas en Calahorra: un depósito de proyectiles de catapulta, *Kalakorikos* 8, Calahorra, 9-30.

BIBLIOTECA TÀRRACO D'ARQUEOLOGIA

EL *CASTELLUM* DE PUIGPELAT

Moisés Díaz García

Fundació Privada Liber

ÍNDICE

Pág.

135	Nota preliminar
136	Presentación
137	Prólogo
139	Introducción
141	Historia de la investigación
144	El <i>castellum</i> tardorrepblicano de Puigpelat
151	Las evidencias conservadas del <i>castellum</i> de Puigpelat
161	El <i>Instrumentum domesticum</i> : La vajilla y otros materiales
187	Consideraciones finales
192	Traducción del texto de las figuras
125	Bibliografía
197	Traducción al inglés
261	Títulos publicados por la Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia

NOTA PRELIMINAR

La ambición de la Biblioteca Tarraco de Arqueología ha sido siempre la de poder editar textos de reputados especialistas así como de otros que inician su camino científico. Siempre bajo una premisa de calidad y 'exportabilidad' de los contenidos. De manera que, más allá de las virtudes expositivas, el volumen que saliera de la imprenta tuviera para siempre una marca indeleble de aportación cierta a la comunidad científica. Ahora, de todo este proyecto, estamos ya en el quinto volumen, lo que ciertamente supone pasar de la barrera temerosa de los inicios al camino franco de la consolidación. Al complemento de autores consagrados y noveles se une la idea de la difusión trilingüe que llega a los cinco continentes. El patrimonio de *Tarraco* y su ámbito de influencia invita, desde nuestro punto de vista, a ser valientes en esa difusión internacional de su conocimiento.

Hasta el momento la Fundación ha vivido todo tipo de experiencias en su labor editorial y en su anclaje en la comunidad científica local, que de todo hay como diríamos en expresión popular. La idea de ayudar, de ser un complemento de la actividad profesional que se desarrolla en la arqueología local es una pretensión que constituye uno de nuestros principios. Y en esto estamos. Ha habido sorpresas muy gratas, incluso desde el punto de vista institucional, en el que algunas administraciones, gracias a sus representantes, han visto que la Biblioteca Tarraco de Arqueología era una idea que merecía ser apoyada.

Moisés Díaz nos invita a descubrir casi una primicia con 'El *Castellum* de Puigpelat', en todo caso una rareza de la arqueología militar romana: el primer *castellum* del territorio tarraconense. Como dice el autor, la singularidad del hallazgo hacía imprescindible su publicación. Una reflexión que viniendo del mismo autor podría clasificarse de osada, pero comprobarán los especialistas que no le falta razón.

Desde la Fundación le agradecemos la celeridad en la entrega de originales y corrección de los mismos, porque lo cierto es que dispuso de muy poco tiempo para su puesta en limpio y las mejoras oportunas tras el repaso del original. Pero aprovechó la oportunidad y los días. Y esa virtud de reacción y rapidez también hay que trasladarla a la consellera Rosa Rosell, comprensiva con los avatares de la Fundación, a Imma Teixell, autora de un volumen de la colección e impulsora de este en concreto. Y a nuestro buen colaborador Joaquín Ruiz de Arbulo: sus opiniones y dictámenes constituyen una garantía para nuestra labor.

Joan Antoni Domènech
Director Fundació Privada Liber

PRESENTACIÓN

La ejecución de proyectos derivados de necesidades urbanísticas y constructivas que generan la construcción de una mejor calidad de vida o, al menos, que renuevan la que ya se ha conseguido, nos sumerge muchas veces en un ritmo frenético que tiene como objetivo el resultado final, bien tangible y bien visible. Esta situación, tan característica del mundo actual en el que la paciencia no tiene muchos adeptos y en el que los recursos destinados a la reflexión son escasos, nos puede hacer caer en el error de dejar olvidado en cualquier rincón los resultados del trabajo de profesionales que participan en el desempeño de un trabajo bien hecho.

Así, en esta espiral de inmediatez, muchas veces las labores arqueológicas únicamente han sido consideradas hasta el momento de ser valoradas por la idoneidad y viabilidad de cualquier acción. De esta manera, desafortunadamente, muchos de los resultados de las intervenciones arqueológicas no son divulgados más allá de la documentación exigida por ley, obviando la suma necesaria y constante para conocer cada vez más nuestro patrimonio, que explica nuestro pasado y, por tanto, es indicador de nuestro presente.

Las instituciones tenemos mucho que decir. Hace falta que trabajemos conjuntamente y que pongamos las herramientas a nuestro alcance, para asegurar esta necesaria divulgación de los resultados del trabajo bien hecho, aunque sea motivado por razones y por necesidades bien distintas al patrimonio arqueológico. Tenemos que felicitar a los arqueólogos por su trabajo de investigación, con la finalidad de poder cerrar el círculo que nace con las labores arqueológicas de campo y que tendría que completarse con la divulgación del conocimiento obtenido.

No nos engañemos, queda mucho trabajo por hacer por nuestra parte. Pero anima y, a la vez, nos exige una más grande implicación, el trabajo de arqueólogos como Moisés Díaz, con inquietudes y dedicación para profundizar en el estudio de los resultados obtenidos, y que nos facilitan un poco más la inmersión en nuestra historia.

Rosa María Rossell Rigau

Teniente de alcalde de Patrimonio Histórico, Cultura y Enseñanza. Ayuntamiento de Tarragona.

PRÓLOGO

El metódico trabajo que tenéis en las manos aporta datos arqueológicos, bien documentados y reflexionados, a la configuración del *ager* de *Tarraco* a partir de resultados de una excavación preventiva en el yacimiento del *castellum* de Puigpelat, el primero identificado en el territorio tarraconense. De esta manera el estudio individualizado del yacimiento añade a los trabajos de territorio ya existentes, un poco más de luz para llegar a comprender la materialización fáctica del proceso de conquista y romanización de *Tarraco* y de su territorio inmediato a partir de los últimos años del siglo III a C.

La entrada de los recién llegados ejércitos romanos hacia la *Regio Cessetania* se articula desde el territorio ocupado por el núcleo de *Tarrakon/Kese*, identificado como un asentamiento ibérico por algunos autores o como dos realidades poblacionales para otros. Esta constatación, lejos de ser una acción más o menos puntual de la Segunda Guerra Púnica, fue el embrión de la ciudad de *Tarraco*, como exponente de lo que sería la conquista de *Hispania*, y desde aquí se aplicaron los sistemas necesarios para pacificar, organizar y administrar el nuevo territorio conquistado. Hay que entender que la ocupación de la ciudad es un primer escalón de un proyecto mucho más amplio: conseguir el dominio de la Península Ibérica.

Por esta razón es necesario, tal como apunta y define este trabajo de investigación del arqueólogo Moisés Díaz, acercarse a la imagen dinámica de una *Tarraco* que codiciaba una unión permanente entre Roma e Iberia. Así hacia el año 200 aC., en la parte más alta del cerro se implanta la zona militar romana, con una primera fortificación de piedra. Con este nuevo asentamiento se crea una dicotomía urbana, conjuntamente con el ya existente yacimiento ibérico que ocuparía, sin poder definir si de forma continua o intermitente, el espacio alrededor del cerro, dominando la zona del puerto natural y su playa, así como las llanuras fértiles del cauce del Francolí. Se definiría pues, una zona alta con el *praesidium* romano y otra en la parte baja con el *oppidum* ibérico.

En esta configuración, *Tarraco* se alza durante los primeros años del siglo II a C. como un centro político y administrativo de la provincia *Citerior*, no podemos afirmar rotundamente una capitalidad como tal con todas las implicaciones que denota este estatus. Pese a esto se puede apuntar que la ciudad se define como punto neurálgico para planificar y para reprimir las primeras revueltas indígenas, y a la vez, se transformará en sede de reunión de las asambleas de los generales romanos con las delegaciones de indígenas.

Este crecimiento en importancia de la nueva ciudad hay que contextualizarlo dentro de un asentamiento que ya amplía la muralla con la intencionalidad de incluir en su perímetro el antiguo asentamiento Ibérico, que entre la segunda mitad del siglo II aC. e inicios del siglo I a C. se materializa en una nueva ciudad urbana que unifica el antiguo *praesidium* militar y el área residencial desarrollada en torno del puerto y del asentamiento ibérico, tal como indica la segunda fase de la muralla y la ordenación intramuros. También el territorio se encuentra en proceso de organización y las viejas estructuras ibéricas comienzan a adaptarse a los gustos romanos, “dando la

oportunidad” a la élite indígena a optar a participar del inmenso Imperio romano, y valiéndose de diversos recursos de ocupación tal como ilustra las páginas de este libro.

En definitiva, se reorganiza el territorio utilizando todos los recursos territoriales, sociales, económicos..., y en la ciudad de *Tarraco*, el resultado fue una única realidad poblacional en la que el asentamiento ibero queda inmerso y participa en el establecimiento de un nuevo urbanismo muy incisivo de tipo romano republicano, el cual queda evidenciado por la arqueología en la parte baja de la ciudad donde se ha documentado una intensa actividad constructiva, que requería de una planificación previa y de una ejecución sistemática, acciones que debieron ser dirigidas por el nuevo estamento de poder con la complicidad del substrato indígena.

Este proceso de *Tarraco* de paso firme y continuo hacia la romanización, en las páginas de este preciso trabajo, queda enriquecido y ampliado con el estudio del curso vital del *castellum* de Puigpelat como centro de control territorial y viario romano interrelacionado con la misma ciudad, y, evidentemente intrínseco a la organización y control de su *ager* desde finales del siglo III a C. y hasta el siglo I a C.

Inmaculada Teixell Navarro.

Arqueóloga. Consejería de Patrimonio Histórico. Ayuntamiento de Tarragona.

INTRODUCCIÓN

La llegada de la democracia a nuestro país, dejando de lado su importantísima significación para las libertades sociales o políticas, tuvo una destacada repercusión en la cultura, la historia y, por tanto, en la arqueología. Fue cuando se empezó a dotar de un marco legal la actividad arqueológica, y se inició el desarrollo de lo que conocemos como “arqueología de urgencia”. Esta actividad, fuera de los proyectos de universidades o instituciones de investigación, que normalmente actuaban en campañas programadas sobre yacimientos previamente protegidos, pasó a ocuparse de las intervenciones derivadas de proyectos urbanísticos y constructivos. Así, el arqueólogo de urgencia fue convirtiéndose en un miembro más en el escalafón de las obras públicas y privadas, cuyo informe se convirtió en condición *sine qua non* para que la administración se pronunciara sobre la idoneidad de los proyectos que motivaban las intervenciones, y el destino de los restos exhumados.

A lo largo de las dos últimas décadas, el gran “boom” de la construcción llevó consigo la realización de numerosísimas excavaciones arqueológicas. De esta manera, el conocimiento de nuestro patrimonio arqueológico, y por ende de los periodos más antiguos de nuestra historia, contó con una ingente aportación de nuevos datos.

El peligro intrínseco a esta frenética actividad excavadora de urgencia, que en la mayoría de casos significaba la concatenación de una intervención tras otra, era que no se podía prestar la atención debida a la interpretación de los datos, al menos, no en un lapsus temporal breve. De todas formas, la administración se preocupó de que los resultados básicos de las intervenciones se presentaran en las correspondientes memorias de excavación, centralizando y gestionando la información generada.

En este marco de intervenciones de urgencia, ahora denominadas preventivas, que preceden a los proyectos edificativos, se desarrolló la excavación arqueológica que llevamos a cabo en el municipio de Puigpelat. De esta manera, la documentación exhaustiva del registro generado en el trabajo de campo, así como las inquietudes y dedicación posterior en profundizar el estudio de los datos obtenidos, y la oportunidad de presentarlos en un soporte como el que tenemos entre manos, ha permitido dar a conocer a los investigadores del mundo antiguo, y a los interesados en nuestra historia, el primer *castellum* del territorio tarraconense.

Se trata de un hecho inédito en la arqueología militar romana de Cataluña, ya que si exceptuamos los casos de la protegida ciudad de Ampurias o la ciudad de *Tarraco*, donde se asentaron los principales campamentos estables de la romanización, hasta el momento únicamente conocíamos el recientemente identificado *castellum* de Can Tacó (MERCADO *et alii* 2007) en las comarcas barcelonesas (Montmeló-Montornès), el espectacular hallazgo de los campamentos de campaña de la Segunda Guerra Púnica (NOGUERA 2008), que los Escipiones establecieron junto al río Ebro, o el *castellum* bajoimperial de Sant Julià de Ramis en Gerona (BURCH *et alii* 2005).

La singularidad del hallazgo, y su importancia en el desarrollo histórico de su territorio circundante, hacía imprescindible su publicación. Así, los datos que se presentan a continuación, salvando los handicaps que un arqueólogo profesional tiene, sobre todo de disponibilidad de tiempo, medios y

recursos para desarrollar su investigación, son un salto adelante a la recogida e interpretación superficial de los datos generados por las “urgencias”.

Con esto, se ha intentado superar esa primera fase administrativa, un tanto positivista, para tratar de aportar, interpretar y completar los conocimientos sobre nuestra historia antigua, en un posicionamiento que algunos colegas han convertido en principios morales: “Un naturalista es algo más que un simple coleccionista de mariposas y un arqueólogo que se limite a recoger, un coleccionista o un simple recopilador de tiosos no merece el título de arqueólogo, pues aunque *ab initio* sea un descubridor de hechos, esto es cierto, estos hechos son pruebas tangibles de la conquista humana y si este aserto es aceptado el arqueólogo es también un humanista y su función inmediata es la de hacer revivir o humanizar su material con imaginación controlada, la cual sin ninguna duda debe de ir acompañada de cualidades artísticas y filosóficas” (Mortimer Wheeler, *Archeology on the Earth*, 1962)¹.

Pero no debemos iniciar la exposición de los datos, fruto de un trabajo de investigación unipersonal, sin destacar que el punto al que hemos podido llegar es gracias a la labor de un equipo profesional, el de Codex, tanto en las árduas tareas de campo, como en los levantamientos planimétricos. Finalmente, tampoco se puede olvidar el soporte de los colegas de profesión, a los que agradecemos sus indicaciones y soporte científico y moral², con especial mención a Jaume Noguera, quien nos puso en la pista del *castellum*, y sobre todo de Francisco Brotóns, cuyas notas y sugerencias han servido para orientar y pulir este estudio.

---

¹ Extraído de Guillem Roselló: “Introducció a l’estudi de la ceràmica andalusina”, *Arqueologia Medieval, reflexions des de la pràctica*, Lleida 2007, pág. 45.

² No podemos dejar de mencionar a Joaquín Ruiz de Arbulo, Imma Teixell, Rosa Palau, Inma Mesas, Jordi López, Marta Brú o César Pociña.

HISTORIA DE LA INVESTIGACIÓN

El término municipal de Puigpelat fue, durante nuestra antigüedad, un paraje del *ager tarracensis* sometido a una densa ocupación (fig. 2), como así nos lo demuestran los numerosos yacimientos arqueológicos conocidos. De hecho, antes de iniciar las excavaciones que permitieron conocer el *castellum* de Puigpelat³, al que dedicamos este libro, se habían identificado hasta once yacimientos. En primer lugar debemos mencionar un asentamiento del periodo ibérico pleno y tardío⁴, al que hay que sumar nueve establecimientos más⁵, y que durante el periodo tardorrepublicano explotaban los recursos agrícolas de la llanura situada en torno al cercano torrente de la Fonollosa, al oeste del municipio. Además, contamos con un último asentamiento, ubicado en las inmediaciones del núcleo urbano⁶ y a unos 300 metros al norte de nuestra fortificación. En último lugar no podemos obviar la cercana ubicación del *oppidum* del Vilar de Valls (fig. 8), distante sólo 4 km. de Puigpelat, y eje vertebrador de este territorio de la *cessetania* ibérica hasta su destrucción y abandono a inicios del siglo II a.C. (VERGÈS, LÓPEZ 2008).

Todos estos datos han sido el fruto, básicamente, de diversas prospecciones realizadas sobre el terreno. Las primeras son las que, en los años setenta del siglo XX, llevaron a cabo los miembros del Institut d'Estudis Vallencs, y tuvieron su continuación en los años ochenta con las prospecciones del equipo del *Ager Tarracensis* dirigido por S.J. Keay y J.A. Remolà⁷ (CARRETÉ *et alii* 1995). Posteriormente, bajo tutela del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, se realizaron nuevas prospecciones que sirvieron para elaborar una carta arqueológica del territorio catalán, los "*Inventaris del Patrimoni Arqueològic*" (IPAC). Por último, una visión actualizada y de conjunto sobre la prehistoria y la historia antigua de esta zona de la comarca del Alt Camp ha sido recogida en el segundo volumen de "*Valls i la seva Història*" (VERGÈS, LÓPEZ 2008).

En este rico contexto arqueológico, las primeras actuaciones arqueológicas realizadas sobre el yacimiento, fueron consecuencia de la ejecución de un nuevo plan urbanístico, que el ayuntamiento de Puigpelat aprobó en el año 2002. En este sentido, se iniciaron las intervenciones preventivas, antes conocidas como "de urgencia", en forma de prospecciones superficiales sobre las áreas afectadas por el proyecto de urbanización, bajo la dirección de Susanna Adell y Xavier Bayarri⁸, y se centraron en la prospección superficial de las áreas afectadas por el proyecto de urbanización, básicamente parcelas agrícolas plantadas de viña. Ya entonces se verificó la presencia de los yacimientos incluidos en la carta arqueológica y afectados por el plan urbanístico, además de una nueva zona

---

³ Cuya existencia, hasta entonces, era desconocida.

⁴ Catalogado en la carta arqueológica como Esquadres IV.

⁵ Se trata de los yacimientos catalogados en la carta arqueológica con los nombres de Torrent de les Voltes, Els Horts, La Bomba I, La Bomba II, La Bomba III, Esquadres I, Esquadres II, Esquadres III, Els Calders.

⁶ Catalogado con el nombre de La Bassa, ya que ocupa esta partida a los pies del núcleo urbano. En general de estos yacimientos tenemos poca información, ya que mayoritariamente han sido definidos a través de los hallazgos en superficie. Tenemos la excepción de la villa del Torrent de les Voltes, que sí fue objeto de una excavación arqueológica preventiva, a raíz de las obras de ampliación de la empresa papelera SCA Higiene Paper España S.L.

⁷ En una colaboración de la Universidad de Southampton con el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

⁸ Técnicos de la empresa de arqueología tarraconense CODEX-Arqueologia i Patrimoni.

arqueológica, situada en un viñedo donde se acumulaban numerosos materiales cerámicos de época antigua. A raíz de esto, y motivado por la intención de urbanizar este lugar⁹, en el año 2004 el arqueólogo Carlos Sentís¹⁰ llevó a cabo una nueva intervención, la delimitación arqueológica, que consistió en la excavación de sondeos con medios mecánicos y en forma de zanjas. Se pretendía así confirmar o no la existencia de un yacimiento arqueológico, y en caso positivo delimitar su extensión, potencia y cronología. Una vez finalizada esta intervención, se definió una área positiva de unos 1750 m², de la cual se conservaban los niveles de amortización de unas estructuras de “piedras unidas con fango” y unos niveles interpretados inicialmente como “vertederos con material cerámico tardorrepublicano”. Finalmente, una nueva intervención, dirigida por Moisés Díaz¹¹ entre los años 2006 y 2007, sirvió para sacar a la luz los restos del *castellum* republicano de Puigpelat (fig.3).

En este caso, nuestras primeras acciones en el proceso de excavación consistieron en la extracción, con ayuda mecánica, de los potentes rellenos de tierra de cultivo depositados sobre los restos. De hecho, hasta ese momento, la parcela era una gran terraza artificial ocupada por vides, y formada a base de rellenos de tierra vegetal para optimizar la producción y el trabajo. De esta forma, tras extraer un grosor de tierra superpuesta que en algunos casos llegaba a los tres metros de potencia, dejamos a la luz los niveles de amortización y abandono del yacimiento. Esto nos permitió hacer una primera estimación del estado en que se encontraban los restos, así como las vicisitudes que habían sufrido desde su abandono. Pudimos entonces comprobar que en época moderna los trabajos agrícolas se desarrollaron justo por encima de los niveles de abandono romanos, lo que significaba que las roturaciones de la tierra habían alterado parte del yacimiento. Ya en fechas más recientes una nueva actuación agrícola supuso, como acabamos de decir, la formación de una terraza artificial. Así que se rellenaron las zonas donde la estratigrafía antigua era más baja, mientras que las zonas más elevadas del yacimiento, donde por desgracia se concentraban las edificaciones, fueron rebajadas a una cota homogénea. Finalmente, las últimas destrucciones antrópicas se derivan de la delimitación arqueológica, ya que durante la realización de las zanjas mecánicas, quizás en un exceso de celo o de confianza por parte de su excavador, se profundizó en demasía, seccionando los niveles conservados y parte de los muros¹².

En este punto fue, como decíamos, donde se iniciaron nuestros trabajos, que tendrían por objeto la excavación extensiva de un yacimiento cuya morfología y funcionalidad aún desconocíamos, y que finalizarían con el desmontaje arqueológico de las estructuras conservadas.

Cabe decir que, nuestra actuación, estuvo siempre supeditada al proyecto constructivo que la había motivado. De esta manera, en las partes donde los niveles y estructuras arqueológicas eran más bajos, nuestros trabajos consistieron en la extracción de los niveles de abandono, deteniéndose una vez aflorados los niveles de uso y los restos de muros que se conservaban. Es decir, como no se iban a afectar –destruir– por cimentaciones ni rebajes relacionados con el colegio a edificar, no se

⁹ Como suele suceder en estos casos, la empresa interesada en el proyecto edificativo fue la encargada de financiar la intervención. En esta ocasión se trataba de la papelera SCA Hygiene Paper España S.L., que estaba buscando un emplazamiento para ampliar sus instalaciones preexistentes en el municipio.

¹⁰ Técnico de la empresa COTA 64, S.L.

¹¹ También técnico de la empresa CODEX-Arqueología i Patrimoni. En este caso el encargo de los trabajos y su financiación fueron realizados por la administración pública, a través de GISA. Esto se debía a que la antes citada empresa papelera decidió ubicarse otra zona del municipio, conocida como el Torrent de les Voltes, donde también se excavó un yacimiento, el de la villa romana del mismo nombre.

Así, el renovado proyecto edificativo que motivó nuestras excavaciones era el de la construcción del nuevo Centro de Enseñanza Inicial y Primaria Joan Plana de Puigpelat, que a la postre acabaría ocupando el sitio del *castellum*.

¹² De hecho, las zanjas de delimitación profundizan en medio metro por debajo de los niveles de amortización, de uso y en algunos casos de los propios muros, dejando una serie de profundos de surcos de 60 cm. de ancho y decenas de metros de longitud.

nos permitió agotar la estratigrafía. De esta manera quedaron por excavar los niveles de circulación y construcción, y no se recuperó material para poder fechar con precisión el momento en que se levantan las estructuras de la zona media e inferior del *castellum*.

Por otro lado la parte más alta del yacimiento, donde se concentraban las construcciones de la fortificación, sí estaba afectada por la ubicación de los edificios del colegio. De esta manera, una vez descubiertos y documentados los muros y niveles de uso, y por resolución administrativa, nuestra actuación final fue la del desmontaje manual de los restos aquí conservados. Procedimos entonces a extraer los muros y excavar los pavimentos y sus preparaciones hasta agotar la estratigrafía, lo que nos permitió detectar una fase incierta de ocupación anterior, en forma de fosos excavados en el subsuelo, y recuperar un conjunto de materiales muy importante que sirvió para fechar las estructuras del recinto fortificado superior. Paradójicamente, el motivo que sacó a la luz el primer *castellum* del territorio tarraconense, fue a la postre la “causa” de su destrucción, para dejar paso al nuevo centro de enseñanza inicial y primaria (fig. 4).

EL CASTELLUM TARDORREPUBLICANO DE PUIGPELAT

Para poder llegar a comprender el porqué de la presencia de esta fortificación y del lugar dónde fue ubicada, así como el largo periodo en el que estuvo en activo, creemos que es necesario hacer un breve repaso al proceso de conquista y romanización de *Tarraco* y su territorio circundante. Igualmente, antes de continuar hablando de términos como *castella*, *praesidia* o *agger*, haremos una breve descripción de los mismos, de manera que nos permita familiarizarnos con el vocabulario básico de la arqueología militar.

Los campamentos y fortificaciones romanos

Los *castra* son los campamentos militares propiamente dichos, cuya extensión media se sitúa entorno a las 20 hectáreas¹³, y estaban preparados para albergar una legión o incluso dos¹⁴. En función de su uso, tenemos campamentos temporales, que se levantaban y se dismantelaban por el ejército durante su marcha, y se conocen como *castra aestiva*. También tenemos campamentos permanentes, conocidos como *castra stativa*, y campamentos donde hibernaba la tropa al final de las campañas, los denominados *castra hiberna*¹⁵. En este sentido, los campamentos de pequeñas dimensiones, cuya función no era la de albergar el grueso del ejército, sino una pequeña guarnición o destacamento, se conocían como *castella*, que es un diminutivo del término *castra*. También existían las *stationes*, pequeñas construcciones desde donde un pequeño grupo de soldados podían ejercer labores de policía y de control de la seguridad en las rutas, así como la *turris* y el *burgus*, centros aislados de vigía, postas o transmisiones. Finalmente, hemos de mencionar el término *praesidium*, que se utiliza para designar de forma genérica a la guarnición de la fortificación y, por extensión, acabaría siendo un equivalente al *castrum* y al *castellum* en época imperial (LE BOHEC 2006).

Respecto al procedimiento seguido para construir una fortificación, tanto para los *castra* como para los *castella*, era el mismo. Inicialmente se debía elegir el emplazamiento, que debía ser fácil de defender, y cuya forma es inicialmente cuadrada, como indica el historiador griego Polibio en sus *Historias*, escritas a mediados del siglo II a.C. Pero en muchos casos los trazados se adaptan a la topografía del emplazamiento¹⁶, y buscarán una forma rectangular, como indica Higinio en su obra *De Metatione*

¹³ Si bien el estudio de los campamentos militares hispanos conocidos ha llevado a agruparlos, según su superficie, en dos grupos: el primer grupo lo formarían campamentos cuya extensión se sitúa entre las 4 y 6 hectáreas, el segundo lo formarían campamentos de 14-16 hectáreas (MORILLO 1991:179).

¹⁴ Las legiones de época tardorrepública estaban formadas por unos 4 o 5.000 soldados romanos, 300 jinetes, una *cohorte* de 300 *socii* itálicos de infantería, y un ala de 500 o 1.000 jinetes itálicos (ROLDÁN 1989:64).

¹⁵ Ambos tipos de asentamientos, temporales o permanentes, se diferencian por la extensión y la solidez de las defensas, lo que en la arqueología actual ha conllevado que apenas se puedan identificar los lugares ocupados por campamentos temporales, al contrario de lo que ocurre con los *castra stativa* y los *hiberna*.

¹⁶ Siendo las obras clásicas muy ilustrativas sobre la organización campamental y la historia bélica en general, animamos al lector a profundizar en estos aspectos, que algunos autores ya han recogido en sus investigaciones: MORILLO 1991, 1993; MORILLO y MARTÍN 2005, LE BOHEC 2006; DOBSON 2008. Así, además de las citadas obras de Polibio e Higinio, habría que añadir las de Tito Livio (*Ab urbe condita* y *Periochae*), Vitrubio (*De Architectura*), Vegetio (*Epitome rei militari*), Frontino (*Stragemata*), Flavio Josefo (*Bellum Iudaicum*) o las experiencias directas de César (*De Bello Galico*, *De Bello Civile*, *De Bello Hispaniensi*, *De Bello Alexandrino*).

Castrorum, escrita a incios del siglo II d.C. A continuación se acondicionaba el terreno del lugar elegido, y seguidamente se excavaba un foso alrededor de la fortificación proyectada, denominado *fossa*, con sección en forma de V. Con la tierra sobrante, en el lado interno del campamento se levantaba un terraplén o *agger*, continuando la ladera del foso, de manera que se ganaba más altura. Justo detrás se alzaba el *vallum*, nombre que recibe la empalizada o la muralla, y que solía estar protegido con torres, dispuestas de forma regular en los ángulos y en zonas estratégicas del perímetro amurallado. A este conjunto de *fossa*, terraplén y *vallum* se le denomina, de forma genérica, *agger* (fig. 6a), y en la parte interna, entre el *vallum* y los edificios, se dejaba una zona libre de construcción llamada *intervallum*, que constituía una franja de seguridad donde, en caso de ataque, caerían los proyectiles arrojados por los enemigos desde el exterior.

Así, una vez resueltas las defensas exteriores del campamento debemos resolver la del acceso, dado que es el punto más vulnerable al encontrarse abierto al exterior. Por este motivo, las puertas solían estar flanqueadas por torres (fig. 6b), que estaban unidas en su parte superior por un paso de ronda elevado, y formaban así un pasillo de entrada bien protegido. Además, frente a las puertas solemos encontrar defensas avanzadas, como es el caso del *titulum*, un muro construido frente a la puerta de entrada y adelantado respecto a la línea de muralla. El otro sistema de protección de los accesos es la *clavicula*, que consiste en un doble giro del *agger* en cuarto de círculo, esto es, que uno de los lados marca una curva hacia el exterior mientras que el otro hace esa curva hacia el interior, transformando el ingreso en un pasillo curvado y fácilmente defendible (fig. 5b).

Por lo que respecta a la organización interna¹⁷, como ocurre con las ciudades, los *castra* estaban estructurados a partir de dos ejes perpendiculares (fig. 5a). El eje longitudinal se encontraba uniendo dos de las puertas de acceso, y era la denominada *Via Praetoria* o *Via Decumana*, que conectaba la *Porta Praetoria* y la *Porta Decumana*. El eje perpendicular estaba definido por dos vías paralelas: una de ellas es la *Via Principalis*, que conecta las otras dos puertas de entrada -*Porta Principalis Dextra* y *Porta Principalis Sinistra*-, y la otra es la *Via Quintana*. Estas vías definen una serie de áreas donde se disponen las diferentes estancias, reservando un espacio para los *principia*, un conjunto de edificios que conformaban el centro religioso-augural y jurídico-administrativo, y donde estaba la caja con el tesoro y las enseñas de la guarnición. Frente a ellos encontramos la residencia del general, denominada *praetorium*, la del cuestor, denominada *quaestorium*, así como una plaza o *forum*. El resto del campamento era ocupado de forma ordenada por las residencias de la tropa, denominados *contubernia*, así como los almacenes del armamento, conocidos como *arma*, o los graneros y almacenes de alimentos, denominados *borrea*.

De esta manera, tenemos que los campamentos militares o *castra*, de mayor tamaño, están directamente relacionados con labores de conquista, ocupación y control militar y administrativo. También actuaban, como hemos visto, como lugares de repliegue de las tropas al final de la campaña, *biberna* donde se reorganiza el ejército y de donde se redistribuye para las nuevas campañas, como fue el caso de *Tarraco*.

---

¹⁷ De hecho, la fundación y estructuración de un campamento romano no difiere en gran medida de la de una ciudad, y son numerosos los ejemplos de campamentos transformados en ciudades. Así, la ubicación y orientación de un *castrum* dependía no sólo de condicionamientos orográficos, sino que también era muy importante la cuestión religiosa-augural (MORILLO 1991:136), y en su construcción se debían seguir una serie de pasos que se iniciaban con la consulta a los dioses sobre la idoneidad del lugar elegido -*inaguratio*-, el establecimiento de los ejes urbanísticos y del área central por parte de los augures -*orientatio*-, el marcate del perímetro de la ciudad o el campamento -*limitatio*-, y una vez concluida su fundación, el acto de consagrarlo -*consecratio*- (ANDRÉS HURTADO, 2002:140).

Por otro lado, los *castella* o pequeños fuertes tenían un carácter provisional, y su función estaba relacionada con el control del territorio y las vías de comunicación¹⁸. Además, su ubicación en lugares estratégicos los convertían en ocasiones en centros de abastecimiento de las tropas o lugares donde se podían retirar los comandantes, cumpliendo las funciones que *praetorium* o *principia* tenían en el *castrum*. Es decir, desde los *castella* se garantizaban funciones policiales sobre un territorio ya dominado¹⁹, en mayor o menor grado, como es caso del *castellum* de Puigpelat, en contraposición a la función de conquista y control de fronteras de los *castra*.

El contexto geográfico

El municipio de Puigpelat forma parte de la comarca del Alt Camp, cuya capital es la ciudad de Valls, y está situado sobre un cerro que se encuentra a unos 255 metros de altitud, desde el que se tiene un importante control visual del Camp de Tarragona²⁰. Este cerro finaliza de forma abrupta hacia su extremo occidental, donde encaramos la fértil llanura fluvial del río Francolí²¹ y, a una distancia de 4 km., la villa de Valls (fig. 8a).

Por lo que respecta a la posición concreta del *castellum* dentro del municipio, si llegamos a la localidad desde el este²², antes de entrar en el núcleo urbano, a la izquierda, se encontraba un llano encarado hacia un pequeño barranco. Aquí fue donde se dispuso esta fortificación, cuyo acceso parece abrirse hacia la ladera de este barranco (fig. 7). Se trata de una zona de fácil tránsito hacia la parte baja de la llanura y hacia el entorno de Valls, de manera que es probable que por aquí pasara un antiguo vial, vigilado por el *castellum* (fig. 2). De hecho, los trabajos sobre este territorio en época antigua de J.M. Palet²³ han permitido identificar un sistema viario que marca los ejes de una partición del *territorium* de *Tarraco* siguiendo un modelo romano de centurias, en base a un módulo de 20 por 20 *actus* y en algunos casos de 20 por 15 *actus*. En esta ordenación (trama Tarraco III) se sigue un eje de *kardines* perpendiculares a la costa, y *decumani* paralelos, entre los que destaca una vía o “eje fuerte” principal, que es el antiguo camino de Montblanc a Vilafranca, que en su paso por la zona de Valls ha quedado fosilizado en la actual carretera N-240. Esta vía salvaba la dificultad orográfica que constituye la Cordillera Prelitoral a través del paso de Lilla²⁴, que conecta la zona costera con las comarcas del interior, y nos conduce hacia *Ilerda*. Se han identificado también otros ejes menores, de los cuales dos de ellos coinciden con el municipio de Puigpelat. Concretamente, uno de los *kardines* sigue el camino de Els Masos, remontando el trazo aproximado del torrente de Els Caus²⁵, y se dirige en sentido norte hacia la población de Alió

¹⁸ No debemos olvidar, sin embargo, que existen una clase de *castellum* de tipo “urbano”, es decir, que se construían dentro de las ciudades a modo de ciudadela, como elemento fuerte de defensa (JIMÉNEZ DE FURUNDARENA 1995:129).

¹⁹ No obstante, también hemos de mencionar que algunos de los *castella* edificados en nuestro territorio cumplían funciones de asedio, como ejemplifican los fortines de circunvalación de Numancia, que hizo construir Escipión durante el sitio de la ciudad. Finalmente, un tercer tipo de *castella* son los levantados en periodos de paz, documentados en época alto y bajoimperial, y que hacían las labores de campamento de unidades auxiliares (JIMÉNEZ DE FURUNDARENA 1995).

²⁰ Con esta denominación se conoce a la llanura situada entorno a la ciudad de Tarragona, flanqueada por varias estribaciones montañosas que forman una especie de semicírculo, y que incluiría el territorio perteneciente a las comarcas del Tarragonès, Alt Camp y Baix Camp, ocupando una superficie aproximada de 1.568 Km².

²¹ Que, como ya hemos dicho anteriormente, en época romana estaba densamente poblada.

²² Por una carretera local que, siguiendo una orientación este-oeste paralela a la línea de costa, conecta las carreteras que remontan el valle del Gayá -TP 2031- y el Francolí -N 240-.

²³ Remitimos a las publicaciones de este investigador destacadas en el apartado bibliográfico.

²⁴ Se trata de uno de los pasos que salvan esta estribación montañosa, y que se ha venido utilizando desde la prehistoria hasta nuestros días. El otro paso es el que discurre por la vertiente oeste del río Francolí, que salva el paso montañoso por el estrecho de La Riba, y por donde circulaba la conocida *Via de Italia in Hispania*, que partía de *Tarraco* y, pasando por *Ilerda*, remontaba el valle del Ebro.

²⁵ Es decir, transitando la zona baja del llano fluvial que ocupa el oeste del municipio.

para cruzarse con el “eje fuerte” que acabamos de describir. Perpendicularmente, y siguiendo el trazado del actual camino de Els Bastards, discurría uno de los *decumani* de esta estructura de centurias, que pasaba a una distancia de 450 metros al norte del *castellum*. Otro *decumanus* sería el vial que pasaría a los pies de la fortificación, por su lado sur, aprovechando la suave ladera de un antiguo valle-barranco entre cerros, y que sería la prolongación del camino de Bràfim, distante del camino de Els Bastards 534 metros, es decir, 15 *actus* (fig. 8b)

El contexto histórico

Corría el año 218 a.C. cuando, tras un periodo de tiranteces que casi podríamos denominar como “guerra fría” entre Roma y Cartago, se declara la Segunda Guerra Púnica, cuyo principal centro de operaciones será *Hispania*²⁶. En este contexto, el ejército púnico comandado por el general Aníbal se dirigió rumbo a Italia atravesando el sur de Francia y los Alpes, dejando un campamento temporal en las inmediaciones de la ciudad ibérica de *Cissis*²⁷. La reacción de Roma no se hace esperar y un ejército comandado por los hermanos Cneo y Publio Escipión desembarca en la colonia griega de *Emporion*, para atacar la retaguardia púnica y obligar a Aníbal a replegarse. Los cartagineses son derrotados en la batalla de *Cissis*, y el ejército romano inicia un rápido avance hacia *Carthago Nova*, estableciendo pactos y alianzas con los caudillos locales, o bien sometiendo a sus opositores. Tras verse el avance frenado por la muerte en campaña de ambos hermanos, en el año 211 a.C., será el hijo de Publio, Publio Cornelio Escipión, quien dé la puntilla a los cartagineses decantando la victoria del lado romano, y expulsándolos definitivamente de la Península Ibérica el año 206 a.C. Se iniciaba así la conquista de *Hispania* por Roma, que aún tardaría casi dos siglos en completarse.

En estos doce largos años de guerra, un hecho nos interesa destacar: ya desde el inicio de las operaciones los generales romanos decidieron establecer su base de operaciones, a la postre “campamento de invierno, base naval, punto de llegada de las tropas itálicas y centro de aprovisionamiento seguro” (MORILLO 1991:146), en la colina tarraconense, un punto estratégico que dominaba las vías de comunicación marítimas y terrestres, el puerto natural y la ciudad ibérica de *Cese/Tarrácon* en la parte baja²⁸.

Este sería el panorama que M. Porcio Catón encontró el año 195 a.C. al llegar a *Tarraco* para someter los pueblos indígenas que, en la provincia *Citerior*, se habían rebelado contra Roma. De hecho, los primeros años de dominio romano de *Hispania*, y en el caso que nos ocupa del entorno de *Tarraco*, supusieron una sustitución de los sistemas de control político y territorial previos por parte de los nuevos dominadores. La propia elección de *Tarraco* como base de operaciones, cuartel general y a la postre capital provincial de la *Citerior*, aparte de responder a criterios estratégicos, lo que hizo fue asumir el carácter de capitalidad que el *oppidum* ibérico de *Cese/Tarrácon* ya tenía dentro de la *Regio Cessetania*²⁹. Sabemos que este territorio estaba gobernado desde el

---

²⁶ A modo de una breve introducción al periodo que nos ocupa, y sin pretender profundizar en un tema tratado de manera extensa en la bibliografía científica, contextualizaremos el hecho de la llegada de Roma a nuestro territorio, y los acontecimientos que derivaron en la creación de la primera provincia fuera de la Península Itálica, con la conquista y “romanización” de *Hispania*.

²⁷ Identificada con el *oppidum* ibérico que ocupaba al parte baja de la ciudad de Tarragona, cuya denominación sería la de *Tarrácon* (ADSERIAS et alii 1993), o bien *Tarrácon/Cese/Tarraco* (OTIÑA, RUIZ DE ARBULO 2000), con un doble topónimo como ocurriría en los casos de *Sigantbe/Arse/Saguntum* o el de *Emporion/Untica-Indica/Emporiae*.

²⁸ Separada un kilómetro del cuartel militar romano, y ubicada sobre un promontorio que dominaba la bahía portuaria desde su fundación en el siglo V a.C.

²⁹ Ese amplio territorio abarcaba el Camp de Tarragona hasta el Coll de Balaguer, las comarcas del Penedès y Garraf, y tal vez la Conca de Barberà. De esta manera, limitaba al sur con los Ilercavones, al norte con los Layetanos, y al oeste con los pueblos interiores, Ilergetas y Lacetanos..

oppidum de Tarragona, del cual dependerían otros establecimientos urbanos de menor tamaño e importancia, desde los que se articulaba el control de las diferentes partes del territorio csetetano.

Con la llegada de los romanos, se sustituye la antigua organización política y territorial, a cuyo frente estaba *Cese/Tarrácon*, por una ocupación y explotación del territorio no desde centros urbanos periféricos, sino siguiendo un sistema rural disperso de tipo romano, en asentamientos de tipo *villa*, bajo administración del *praesidium* de *Tarraco*. Este hecho supuso el abandono progresivo de muchos de estos *oppida*, y en algunos casos la destrucción violenta de los mismos, quizás por haber apoyado al bando cartaginés durante la Segunda Guerra Púnica, o por haberse sublevado posteriormente. Igualmente, es posible que varios de los *oppida* abandonados de forma no violenta fueran posteriormente destruidos, para evitar así su posterior uso como recintos fortificados en posibles revueltas contra el poder de Roma.

A nivel arqueológico, estos acontecimientos han tenido su reflejo en los diferentes asentamientos ibéricos del entorno de *Tarraco*. Así, vemos como algunos *oppida* son arrasados y destruidos a finales del siglo III a.C., como es el caso del importante *oppidum* ilerconvón del Castellet de Banyoles, que dominaba el paso del Ebro y, durante la Segunda Guerra Púnica, sufriría el asedio y la destrucción desde un campamento que los romanos situaron a escasos trescientos metros (NOGUERA 2008: 45). Por otro lado, tenemos *oppida* que sufren destrucciones y abandonos a inicios del siglo II a.C., como fue el caso del cercano *oppidum* de El Vilar de Valls³⁰, probablemente durante las campañas pacificadoras que Roma llevó a cabo en los años inmediatos a la conquista. En contraposición, otros asentamientos continuarán activos y vivirán una importante expansión durante el siglo II a.C. y el siguiente³¹, constituyéndose en los centros urbanos y de poder de un territorio, bajo el auspicio y el control romano, como por ejemplo sucedió en el *oppidum* layetano de Burriac (SANMARTÍ *et alii* 1998:125).

En este punto cabe destacar, dentro del territorio donde nos encontramos, la importancia del *oppidum* del Vilar. Este centro, que estuvo activo entre el siglo IV y los inicios del II a.C., ocupaba un destacado papel dentro de la organización política y territorial del occidente de la *Cesetania*, ya que era un centro de segundo orden en la jerarquía de poder detrás de la capital, *Cese*. Desde este *oppidum* se controlaba todo el territorio circundante, que comprendía una zona muy fértil a nivel agrícola, como es la llanura fluvial del Francolí. Pero a esto debemos añadir que se encontraba situado en un punto estratégico, dominando un nudo de comunicaciones donde confluía la vía procedente del interior que conectaba la llanura de las comarcas del Penedès con las comarcas ilerdeneses³², y con la vía de la costa que remontaba el valle del Francolí desde Tarragona³³. De esta manera, y como demuestran los hallazgos materiales del yacimiento, el Vilar era el punto de confluencia de los pueblos interiores con los de la costa, en un destacado cruce de vías, hasta que fue destruido y abandonado a inicios del siglo II a.C., fecha en que, justamente, fechamos la primera ocupación del *castellum* de Puigpelat.

³⁰ De hecho, esta destrucción violenta no supuso el fin de la ocupación de este lugar, ya que a los pies de lo que había sido el poblado ibérico, se construyó una villa de tipo romano, que estuvo en funcionamiento desde el último tercio del siglo II a.C. hasta inicios del siglo III d.C. (ADSERIAS, RAMON 2008)

³¹ Como es el caso del *oppidum* de Tarragona, cuya pervivencia se alargará durante todo el siglo II a.C.

³² Un ramal interior de la vía de la costa o vía Heraklea, que seguía el curso del conocido camino de Vilafranca a Montblanc, y que se dirigía hacia las comarcas del interior de Cataluña y el valle del Ebro sin tener que pasar por *Tarraco*.

³³ En este caso, una alternativa a la *Via de Italia in Hispanias*, cuyo trazado principal discurría por el margen derecho del río Francolí, y salvaba la Cordillera Prelitoral por el paso de La Riba. En este caso, una bifurcación cruzaba el río hacia su margen izquierdo a la altura Alcover, en dirección a Valls, donde se cruzaba con el citado camino de Vilafranca a Montblanc (PALET 2008: 358).

Se abre entonces una etapa de relativa estabilidad de tres décadas, que se verá rota por el levantamiento de los pueblos de la meseta y el occidente peninsular, dando lugar a los episodios bélicos de las Guerras Lusitanas y Celtibéricas, en el periodo que va del año 155 al 133 a.C. Este conflicto, cuyo escenario se encontraba muy alejado de *Tarraco*, tuvo sin embargo una repercusión directa en la ciudad, que deviene en el principal centro de llegada de las numerosas tropas itálicas que se dirigen hacia el frente. También será el puerto desde el que se abastece a estas tropas, bien en campaña, bien a los soldados en descanso invernal acuartelados en la propia *Tarraco* o en sus alrededores, en un destacado papel de “*emporio*” o puerto principal desde el que se redistribuyen mercancías hacia otros puntos de la Península. Así, será en estos momentos cuando, tal vez usando una abundante mano de obra militar, se amplíe el recinto amurallado del *praesidium* de *Tarraco*. Este proceso culminará entorno al año 100 a.C., cuando se levanta una ciudad de nueva planta de tipo plenamente romano, que incluirá bajo un mismo *pomerium* el campamento romano y parte del antiguo *oppidum* ibérico, en una superficie que superaba las 51 hectáreas³⁴ y que unificaba la acrópolis militar con el área portuaria.

Consecuentemente, todos estos acontecimientos tendrán su reflejo y repercusión en el *ager* tarraconense, que será ocupado siguiendo una ordenación romana de centurias, a las que hacíamos mención en el capítulo precedente, parcelando el territorio alrededor de *Tarraco* en lotes de tierra, que estarían trabajadas bien por colonos y/o veteranos del ejército, bien por los indígenas que antes se concentraban en núcleos urbanos y que fueron reubicados bajo un nuevo patrón de hábitat y explotación de la tierra.

Posteriormente, hasta entrado el siglo I a.C. no encontramos ningún hecho de gran importancia reflejado por las fuentes o la arqueología, cuando en el periodo que va del 82 al 72 a.C. se desarrollen en territorio hispano las Guerras Sertorianas.

Se trata de una guerra civil entre facciones enfrentadas del senado romano que tuvieron como escenario principal la Península Ibérica. El bando “proscrito” de Sertorio se hizo fuerte en la *Citerior*, creando su capital en *Oscá* (Huesca), y durante una década tuvo en jaque el ejército “oficial” del senado, hasta que fue vencido por Pompeyo Magno. Las fuentes recogen las últimas acciones del ejército sertoriano por la costa cercana a *Tarraco*, en el año 73 a.C., y en el foro de la misma ciudad se levantó una estatua dedicada al general vencedor.

Ya a mediados de centuria, las siguientes noticias nos llevan a la guerra civil entre Julio César y Pompeyo Magno³⁵, y nos mencionan que, tras la victoria de César en la batalla de *Ilerda* del 49 a.C., la ciudad de *Tarraco* envió una delegación y vituallas, y en un hábil quiebro político, retiró la estatua de Pompeyo, su enemigo derrotado, del foro de la ciudad y el pedestal con la dedicatoria lo giró para grabar, en la cara opuesta, una nueva inscripción en honor al lugarteniente de César, *P. Mucio Scaevola*. Así, el premio que recibió la ciudad fue la de ser nombrada colonia romana, posiblemente tras acoger la celebración de la asamblea del año 49 a.C.³⁶, con el nombre de *Colonia Iulia Urbis Triumphalis Tarraco*.

---

³⁴ En un claro paralelismo con lo que sucede, simultáneamente, en Ampurias: AQUILLUÉ *et alii* 1984, MAR, RUIZ DE ARBULO 1993, RUIZ DE ARBULO 1991.

³⁵ Cuyo periodo de mayor recrudecimiento se centra en los años 49-44 a.C.

³⁶ Constituyéndose una colonia de veteranos por parte del lugarteniente de César *P. Mucio Scaevola*, aunque no se descarta que la colonia se fundara el año 45, o incluso el 44 a.C., tras la muerte de César, por parte de su sucesor Augusto, “que habría seguido los planes del dictador” (ALFÖLDY 2007:503).

Posteriormente, no será hasta época del emperador Augusto que volvamos a tener noticias relacionadas con *Tarraco*. Así, con motivo de las Guerras Cántabras³⁷, el grueso del ejército romano en la Península se desplaza al norte, para finalizar la conquista y pacificación de *Hispania*. En estas campañas participará el propio emperador, a quién una enfermedad lo obligó a permanecer durante más de dos años, entre el 26 y 25 a.C., en su base de retaguardia, *Tarraco*. Este hecho supuso para la ciudad un rico periodo en el que, además de incrementar su significación política y estratégica como capital temporal del Imperio, se produjo un importante desarrollo económico, urbanístico y arquitectónico, recogido en la documentación arqueológica. A nivel territorial, estos hechos tienen su reflejo en la transformación del *ager* en un paisaje plenamente romanizado, y con una nueva transformación dado que, la multitud de *villae* que se conocen para el periodo tardorrepublicano, fruto de la recolocación de los íberos y/o colonos itálicos por la nueva política territorial romana, sufren un proceso de “concentración”. Esto es, que igual que sucedió durante la segunda mitad del siglo II a.C. en la zona centro y sur de Italia, se produce un fenómeno de concentración de la propiedad y aparecen latifundios, de manera que los antiguos asentamientos rurales más pequeños y numerosos dan paso ahora a propiedades mayores, *villae* más grandes y lujosas que producían, envasaban y exportaban a gran escala su vino a diferentes partes del Imperio³⁸. Esto coincidirá, dentro del ámbito militar, con el desplazamiento de las tropas hacia los lugares de conflicto, dado que prácticamente *Hispania* ha sido “pacificada”, con excepción de la región cantábrica. De esta manera, será en esta zona de la Península donde se concentrará el ejército, en asentamientos de campaña y asedio en primera línea del frente, o bien en los grandes campamentos de la retaguardia, en la zona norte de la Meseta, como son los de Astorga (*Legio X Gemina*), León (*Legio VI Victrix*) o Herrera de Pisuerga (*Legio III Macedonica, Ala Parthorum, Cohors I Gallica*) (MORILLO 2007). Estos acontecimientos, a los que se suma la completa pacificación y romanización de esta parte de la *Citerior*, y el desplazamiento de los puntos de interés militar, tal vez fueron los que llevaron a que fortines como el de Puigpelat perdieran su razón de ser, y fuesen derruidos y abandonados³⁹.

³⁷ Que se desarrollaron entre los años 29 y 19 a.C.

³⁸ Como ocurre en los alrededores de Puigpelat, donde las numerosas *villae* documentadas a lo largo de los siglos II y I a.C., en estos momentos tienden a desaparecer y tan sólo perviven unas pocas, debido a este fenómeno latifundista de concentración de la propiedad a que nos referíamos.

³⁹ Este es el caso del *castellum* de Puigpelat, pero también contamos con otros ejemplos, como son los *castella* de la bastetania, en Granada, o de la zona de Caravaca en Murcia, que estarían controlando la zona de penetración del Levante hacia el interior de Andalucía, vigilando vías y zonas de explotación minera, y que se abandonan en este periodo (ADROHER *et alii* 2006, BROTONS, MURCIA 2006 y 2008)

LAS EVIDENCIAS CONSERVADAS DEL CASTELLUM DE PUIGPELAT

Como ya hemos explicado, el *castellum* de Puigpelat se situó sobre una ligera elevación que domina, hacia su más abrupta vertiente occidental, la llanura del Francolí, ocupada por numerosas *villae* de explotación agraria.

Centrándonos en los restos conservados de la fortificación, estos ocupaban una superficie aproximada de 1.750 m², cuya planta parece adaptarse a la orografía del terreno, como vemos que ocurre en muchos *castella* de la *Hispania* tardorrepública, y lo modelaba en terrazas para su mejor aprovechamiento. Desgraciadamente, el núcleo defensivo del *castellum* representa sólo una pequeña parte de las estructuras conservadas, y ocupa el espacio más elevado de tres terrazas bien definidas. En la parte inferior tenemos el acceso a través de un estrecho pasillo por el fondo de un foso artificial, luego un recinto sobreelevado al ingreso y casi libre de edificaciones, y en la terraza superior el edificio fortificado, del que se conserva parte de la fachada oriental defendida por torres⁴⁰.

Recordando lo que ya indicábamos sobre la historia de la investigación, los trabajos arqueológicos sólo se finalizaron completamente en el recinto superior, mientras que en los otros dos grandes sectores la excavación se detuvo una vez visualizadas las estructuras y niveles de uso o pavimentos. Esto nos impide precisar su cronología, lo que sumado al alto grado de destrucción en que se encontraba el yacimiento, hace que no podamos identificar con claridad las diferentes fases o reformas derivadas del dilatado periodo de ocupación de este *castellum*. No obstante, un hecho se hace patente, y es la diferencia en la alineación de las estructuras del recinto fortificado superior, con las de los otros dos espacios definidos, tal vez fruto de fases constructivas diferentes. Las de los recintos inferiores sin una datación precisa, y la del recinto superior fechada a inicios del siglo I a.C.

Por último, antes de pasar a describir de forma pormenorizada los diferentes recintos identificados, hemos de destacar que la primera ocupación del yacimiento podríamos remontarla, a partir de los materiales recuperados, a inicios del siglo II a.C

El acceso al *castellum*

Como acabamos de decir, este sector del yacimiento no ha podido datarse estratigráficamente, dado que la excavación arqueológica se detuvo una vez visualizadas las estructuras, sin que se pudieran excavar niveles que permitieran precisar el momento constructivo o la presencia de fases anteriores.

No obstante se pudo identificar la entrada del *castellum*, en el recinto inferior, que se encuentra encarada hacia la parte baja de un pequeño barranco, el cual surca el espacio entre dos cerros y

---

⁴⁰ Sin ánimo de ser reiterativo, quisiera recordar que, a pesar de la extensión excavada, ésta no supone más que una parte del complejo edificado. Además, la práctica totalidad de las estructuras se hallaron a nivel de cimentación, muy arrasadas, conservando apenas una o dos hiladas en altura, lo que dificulta aún más su identificación e interpretación funcional.

actuaría como límite natural de la fortificación por su lado sur⁴¹. Por la parte inferior de este barranco, siguiendo la línea del camino de Bràfim, es por donde debía transitar uno de los viales antiguos, *decumani*, al que hacíamos referencia en el capítulo precedente, y que conectaría con el acceso al *castellum*. Este vial, hoy en día aprovechado por una de las calles de reciente urbanización, es el paso más sencillo y suave hacia la llanura del Francoí y la ciudad de Valls, a diferencia de la actual carretera que atraviesa el núcleo de Puigpelat, que debe salvar un desnivel vertical de unos veinticinco metros a base de pronunciadas curvas.

Desde esta vía un ramal debía conducir al ingreso del recinto inferior (fig. 9), por una puerta de 1,25-1,1 metros de ancho, a través de un paso estrecho a modo de desfiladero, que transita por la parte baja de un foso en V, flanqueado por terraplenes de unos 2 metros de desnivel. Se conforma así un angosto pasillo de unos 2 metros de ancho y 12 de longitud, cuyas paredes, los terraplenes, estaban parcialmente excavadas en el sustrato natural, si bien se acabó de perfilar con un relleno de piedras de tamaño mediano y grande y tierra. Es decir, definen un inclinado terraplén defensivo. Desafortunadamente, el alto grado de destrucción no permite recomponer la estructura original, aunque los restos conservados parecen definir un muro perimetral inferior, en la base del terraplén, hecho con piedras medianas trabadas con barro en la cara externa y relleno de piedras y tierra *-emplecton-* en el interior⁴², entre la cara vista y el perfil del foso. No sabemos si estos muros tuvieron una gran proyección en altura, a modo de muro defensivo, o más bien actuaban como elementos de contención del terraplén y, a la vez, servían para dificultar la subida a los enemigos. En cualquier caso, la parte superior de los terraplenes se define como una zona elevada desde la que se controlaba perfectamente a quienes entraban en la fortificación.

Al final de este pasillo de 12 metros, el foso gira noventa grados a la izquierda, describiendo una curva en sentido oeste. Es a partir de este giro, siguiendo un efecto de embudo, que el espacio se ensancha, quedando así una zona que podíamos denominar de liza, avanzada al *castellum*, y dominada desde lo alto de los terraplenes defensivos. Este espacio tiene una anchura media de 9 metros y una longitud de 15, y en su frontal o lado oeste está cerrado por un potente muro de piedras medianas y grandes ligadas con barro, tal vez parte de la muralla, que separa el recinto de entrada de la terraza intermedia (fig. 10). Este hipotético tramo de muralla alcanza una anchura de 1,75 metros, y sigue la misma técnica de *emplecton* o relleno de tierra y piedras entre el muro y el desnivel del terreno. De hecho, es el único muro de suficiente entidad como para considerarlo una estructura defensiva externa o muralla, ya que la anchura del resto de muros ronda entre los 60-70 centímetros, y sus dimensiones son similares a otros muros perimetrales o murallas de *castella* hispanos del periodo tardorrepublicano. Entre ellos tenemos los ejemplos del Cerro de las Fuentes (Caravaca, Murcia), donde los muros perimetrales tienen unas anchuras entre 1,82 y 1,37 metros (BROTÓNS, MURCIA 2008:53); el Peñón de Arruta (Jerez del Marquesado, Granada), cuya muralla llega a los 1,20 metros de ancho (ADROHER *et alii* 2006:629); el de Los Cascajos (Sangüesa, Navarra) que tienen un espesor entre 1,20 y 1,50 metros (SABUGO, RODRÍGUEZ 2007:241); o el campamento I de Renieblas (LUIK 2007:289) cuyos muros perimetrales tenían una anchura entre 2 y 2,3 metros.

Así, nos encontramos con un acceso en forma de L, cuyo nivel de circulación, formado por una superficie poco elaborada de tierra apisonada, se encontraba a una altitud de 252,7 metros, en contraposición a los 254,5 metros de la parte superior de los terraplenes, desde donde se dominaba este pasillo de entrada y la zona de liza. Desgraciadamente las alteraciones antrópicas han destrui-

⁴¹ El cerro situado frente al que ocupa la fortificación se encuentra unos 200 metros al sur, en línea recta, y se le conoce como Els Espous.

⁴² Rellenando el espacio hueco entre la pared y el perfil del foso.

do en gran parte las estructuras, impidiéndonos conocer la estructura original de este recinto. No obstante no descartamos que las partes elevadas que flanquean y dominan el pasillo de entrada en foso, estuvieran integradas dentro del recinto protegido por el *vallum*. Igualmente, las partes superiores de los terraplenes defensivos pudieron estar protegidas con algún tipo de empalizada, completando el característico sistema del *agger*, *fossa*, terraplén y *vallum* (fig. 11), aunque de éste último no se conserva ninguna evidencia que confirme esta hipótesis.

Lo que sí parece claro es que la entrada al fuerte se encuentra adelantada al núcleo de la fortificación, a través de un paso estrecho y rehundido, aprovechando en parte las tortuosidades del terreno, lo que no es algo desconocido en los sistemas defensivos de los accesos. Así, encontramos ejemplos ya en la arquitectura defensiva ibérica, como es el caso del *oppidum* del Castellet de Banyoles, en Tivissa, cuya entrada se realizaba por un “angosto paso de cinco metros de anchura y cien metros de longitud que restringe el acceso al poblado” (NOGUERA 2008:42). Igualmente, este sistema es utilizado por los militares romanos y un ejemplo lo encontramos en este mismo asentamiento, ya que durante la Segunda Guerra Púnica fue sitiado y destruido por el ejército romano, que estableció a sólo 300 metros de distancia un campamento de campaña, que en sus accesos utiliza este mismo recurso, mediante pasillos estrechos que aprovechan el estrangulamiento natural del terreno.

De una cronología algo más baja, ya entrado el siglo I aC., tenemos el ejemplo del *castellum* del Cerro de las Fuentes de Archivel, en Murcia⁴³, donde el acceso también se hace desde una zona avanzada, en este caso cruzando un antemuro abastionado y avanzado a la fortificación, que “se coloca estratégicamente en el único acceso donde éste es más angosto”, y además está flanqueado “por laderas de pronunciada pendiente que se desploman” y dan paso a un espacio de liza, frente al *castellum* (BROTÓNS, MURCIA 2008:55).

Un último ejemplo de este sistema lo encontramos en algunos asentamientos militares de época augustea, relacionados con las Guerras Cántabras. Es el caso del campamento romano de Cildá, que si bien es algo más reciente y sus dimensiones son bastante mayores, por tratarse de un *castrum* y no de un *castellum*, las soluciones en los accesos son similares. Así, la entrada del sector nordeste se hacía a través de una puerta “a base de terraplenes artificiales de tierra que forman dos estrechos y profundos pasillos (...) sistema que permitía controlar desde lo alto de los terraplenes a quienes entrasen por los pasillos” (PERALTA 1999:203)

El recinto intermedio.

Del recinto inferior de acceso pasaríamos, salvando la hipotética muralla del lado oriental, a la zona intermedia del *castellum*. Como en el caso anterior, los trabajos desarrollados en este sector se detuvieron una vez visualizados los muros y los niveles de uso, de manera que tampoco contamos con datos estratigráficos para precisar el momento en que fue construido. Otro dato a destacar, que evidencia el alto grado de destrucción sufrido, es que se conservaban algunos linderos de piedra seca del siglo XIX, los cuales se encontraban apenas unos centímetros por encima del nivel de uso de época romana. Esto significó, lamentablemente, que los trabajos agrícolas modernos destruyeron parcialmente los restos antiguos del subsuelo, dificultando así su interpretación.

---

⁴³ En fechas recientes, los trabajos realizados sobre esta fortificación y otras de este territorio han sido analizados de forma bastante exhaustiva (BROTÓNS, MURCIA 2006 y 2008), y también se han resumido en la guía sobre arqueología militar de reciente edición (MORILLO ed. 2007).

A pesar de ello, la presencia de una zona aparentemente abierta en el ángulo sudoeste de la hipotética muralla, de unos 2 metros de ancho, parece indicar el punto de entrada desde el espacio de liza inferior. Se salvaría aquí un desnivel superior a 1 metro, posiblemente mediante una rampa. Una vez dentro del segundo recinto nos encontramos en una zona casi libre de edificaciones, cuyo nivel de uso⁴⁴ estaba marcado por un suelo hecho con un relleno de tierra, piedras, fragmentos de cerámica y restos del sustrato natural arcilloso⁴⁵, todo ello compactado. Debemos destacar, en un punto del recinto localizado en la zona central y cercano al límite norte, la presencia de un enlosado hecho en piezas de tamaño mediano-grande, que tal vez cubriría sólo una parte del recinto, aunque viendo el estado de conservación, no podemos descartar que se trate del único vestigio conservado del pavimento de losas que se extendía por este sector.

Respecto a la topografía de este espacio, un hecho llama la atención, y es que el nivel de uso no es regular, ya que marca una doble pendiente, en descenso hacia el recinto inferior, de oeste a este, con un desnivel de poco más de 1 metro⁴⁶, y transversalmente, en sentido norte-sur también marca un ligero desnivel, de 30 cm de diferencia⁴⁷. Esta diferencia de cota, superior al metro en sentido longitudinal, tal vez responda a una técnica defensiva en ligera rampa, que servía para mantener siempre el núcleo de la fortificación en un nivel más elevado, dominando a los asaltantes que pudieran llegar por la entrada del lado oriental (fig. 14).

Por lo que respecta a las dimensiones de este recinto, únicamente hemos podido establecer su longitud, que es de 19 metros, cuyos límites son el edificio fortificado de la terraza superior por un extremo, y el muro que lo separa de la zona liza inferior, la hipotética muralla oriental del *castellum*. Respecto al ancho de este recinto, contamos con su límite norte, un muro construido según la misma técnica y funcionalidad que los descritos hasta ahora: una cara vista de piedras careadas ligadas con arcilla y un relleno interno de cascajo, que forra el desnivel del suelo y actúa a la vez de muro de terracamiento. De las medidas del muro podemos decir que la altura conservada no supera los 40 centímetros en el mejor de los casos, y su anchura media es de unos 60 centímetros, si bien al encontrarse forrando las irregularidades del terreno, el relleno de *emplecton* en algunos casos alcanza gruesos de hasta 3 metros. En esos casos, para asegurar la estabilidad del muro, se construyen simultáneamente muros perpendiculares a modo de tirantes. Este muro, aparte de limitar el recinto intermedio, parece haber funcionado como un bancal de aterrazamiento, al norte del cual se desarrolló un espacio indeterminado, tal vez el cuarto recinto del *castellum*, del que apenas ha quedado nada⁴⁸. En cuanto al cierre meridional de este sector no se conserva ninguna evidencia estructural, si bien el límite natural vendría definido por el desnivel que marca el fin del promontorio donde se construyó el *castellum*, tal vez utilizado como terraplén natural para defender este flanco, lo que nos daría una anchura aproximada para este recinto de 35 metros. En la parte inferior de esta ladera, aprovechando un pequeño barranco, es por donde creemos que discurriría el vial o *decumanus* al que antes hacíamos referencia, siempre en un nivel inferior de fácil control y defensa, que permitía llegar al fuerte.

En último término debemos hablar de las construcciones que ocupaban este sector (fig. 13), y que aparte del ya mencionado pavimento de losas, se reducen a la presencia de un muro. Éste se

⁴⁴ Establecido a una altitud media de 255 metros.

⁴⁵ Seguramente originado durante los trabajos de adecuación del entorno natural donde se construye el *castellum*: las zonas irregulares más elevadas se rebajan, mientras que las depresiones se rellenan creando espacios llanos aptos para la ocupación.

⁴⁶ En un espacio que tiene 19 metros de longitud.

⁴⁷ En un espacio que tiene 18 metros de ancho.

⁴⁸ La excavación en esta zona nos permitió comprobar que, poco más allá del muro de abancalamiento, no quedaba más que el sustrato natural arcilloso rebajado, habiendo desaparecido toda evidencia antigua por las actuaciones agrícolas recientes.

encontraba arrasado a nivel de cimentación, y estaba dispuesto tras la posible rampa de acceso, describiendo un trazado curvilíneo y paralelo al cierre norte y este del recinto, y retirado unos 5 metros al interior de estos límites. De esta manera, el muro parece haberse concebido como una barrera de seguridad interna, formando una segunda línea concéntrica, que reforzaba la protección del acceso al núcleo del fortín en el recinto superior.

Por lo que respecta a este sistema de defensas, con varias líneas de muros defensivos o de muralla, debemos referirnos a los ejemplos de la zona central de Cantabria, en el marco de las Guerras Cántabras. Uno de ellos es el castro de la Espina del Gallego, que tras su toma por parte del ejército romano, es utilizado para dejar allí una pequeña guarnición. Entre las estructuras de defensa que adecuaban los romanos, aparte de un barracón para los soldados, se documentaron hasta dos líneas defensivas concéntricas defendiendo la parte superior de la fortificación (PERALTA 1999:197). A poca distancia de este castro-guarnición romana, se hallaba el campamento de Cildá, también antes mencionado, donde el núcleo central del *castrum* se había protegido con dos líneas defensivas internas, además de la muralla perimetral, dispuestas en una suave pendiente. De esta manera, estos recintos militares cántabros parecen ilustrar un sistema defensivo que, por su alto grado de destrucción, se intuye en el *castellum* de Puigpelat, basado en la disposición de líneas internas concéntricas de muros, aprovechando desniveles, para dificultar el acceso de los enemigos al núcleo del fuerte y manteniendo siempre a los defensores en una situación más elevada y ventajosa.

Las estructuras de la fortificación.

Como referíamos a inicios de este capítulo, este es el sector peor conservado en cuanto a superficie, al haber sufrido más directamente las remociones agrícolas, por su posición más elevada respecto al resto del yacimiento. No obstante es también el único punto donde se pudo completar la excavación arqueológica, ya que el proyecto constructivo del colegio que motivó nuestra intervención contemplaba el desmontaje de los restos aquí localizados⁴⁹. De esta manera se pudieron recuperar materiales procedentes de la arcilla que unía las piedras de los muros, así como de los pavimentos de tierra apisonada y de los rellenos constructivos inferiores, que nos permitieron datar las estructuras con precisión. Además, al poder agotar la estratigrafía logramos identificar una fase anterior a las construcciones del *castellum*, de funcionalidad incierta.

Siguiendo una ordenación temporal, la primera fase detectada corresponde a una serie de recortes realizados en el sustrato natural arcilloso (fig. 21). El elemento principal es una especie de fosa alargada, que tiene una longitud de unos 12 metros y una anchura de 5, y cuya profundidad alcanzaba 1 metro. Este gran recorte fue hecho siguiendo la misma orientación que las estructuras posteriores seguirían, y en la parte sur queda desdibujado por las construcciones posteriores. Como elemento singular cabe mencionar que en algunos tramos, como ocurre en el perfil del lado este, el recorte vertical estaba revestido por una especie de murete irregular de piedras de tamaño diverso y arcilla. Del estudio del material recuperado de este murete⁵⁰ se desprende una datación genérica que nos lleva a la primera mitad del siglo II a.C., aunque la escasez de material en que se basa esta fecha no nos permite confirmarla de manera fehaciente.

---

⁴⁹ Como finalmente así sucedió, con la correspondiente autorización administrativa, emitida una vez finalizados nuestros trabajos.

⁵⁰ Un total de doscientos veintiocho fragmentos cerámicos, de los que tan sólo diecisiete eran formas identificables. De estos, el único fragmento fechable pertenecía a un labio de ánfora greco-italica bd 4 (PY 1993), lo que nos hace ser prudentes a la hora de establecer la datación de esta fase con rotundidad.

La segunda fase documentada en este recinto nos indica que estas estructuras fueron amortizadas por un potente relleno constructivo, formado por un primer paquete donde se mezclaban piedras de diversos tamaños, gran cantidad de cerámica no demasiado fragmentada y tierra. Este primer relleno parece constituir una preparación de pavimento o *statumen*, que por su composición facilitaba la permeabilidad y el drenaje. La parte superior fue rematada por una capa de tierra depurada y apisonada, a modo de pavimento o *nucleus*, que establecía el nivel de uso del nuevo recinto militar a una altitud de 256 metros, y a la vez dejaba una plataforma horizontal sobre la que edificar las estructuras del fortín.

Entre el material recuperado de estos niveles encontramos piezas fechables en un periodo que abarca de finales del siglo III o inicios del II hasta los inicios del siglo I a.C., momento en que se construyó el edificio de esta segunda fase. Estos datos, juntamente con la posible datación de la fase precedente a lo largo de la primera mitad del siglo II a.C., indican que la fase inicial de este asentamiento pudo tener lugar durante los primeros años del siglo II a.C., llevándose a cabo un siglo después una importante reforma. A esto hemos de sumar que, entre el material que amortizaba las estructuras de la primera fase, se hallaba material bélico, concretamente un proyectil de *ballista*⁵¹, lo que podría indicar el desarrollo de enfrentamientos bélicos en este sitio durante el siglo II a.C., o tal vez la presencia de un establecimiento militar previo, si bien es algo que, a partir de los datos obtenidos, no podemos confirmar.

El edificio de la segunda fase de ocupación, perteneciente al núcleo edificado del *castellum*, fue construido a inicios del siglo I a.C. (fig. 15). Los restos conservados corresponden a un segmento de la fachada oriental, de la que se sobresalen dos torres, y también se han documentado diversas habitaciones que responden a una compartimentación interior del espacio. Respecto a las alineaciones que siguen estos muros, el eje norte-sur presenta una inclinación respecto al norte geográfico de 24° al este, y sigue una estructura ortogonal. No obstante, viendo en conjunto los tres recintos, las construcciones de la zona superior tienen una orientación diferente, y la planta global del *castellum* es, en conjunto, irregular. Este hecho, visto el dilatado periodo de ocupación del yacimiento, podría deberse a que nos encontramos ante diferentes fases y añadidos, de los que tal vez el recinto superior sería el más moderno, si bien no contamos con datos estratigráficos para fechar los recintos inferiores, como ya hemos explicado.

Centrándonos ya en el edificio de la parte superior de la fortificación, los muros conservados correspondían a cimientos de mampostería hechos a base de piedras careadas de tamaño medio trabadas con barro, que tienen una anchura media de 60 centímetros, es decir, 2 pies romanos, si bien en algunas partes alcanzaban anchuras de 70 centímetros. Cabe destacar que todos los muros se conservaban a nivel de la primera o la segunda hilada, y no tenemos evidencia de los alzados, tal vez de arcilla siguiendo la técnica del adobe o de la tapia, cuyo ejemplo en el periodo tardorrepublicano está bien atestiguado en la propia ciudad de *Tarraco* (MACIAS 2000, DÍAZ *et alii* 2005). De hecho, durante la excavación excavamos un nivel de amortización de estas estructuras, compuesto por arcilla de color claro⁵² y piedras de tamaño mediano, formado por restos de la caída de los muros. Lamentablemente, las alteraciones antrópicas de la era contemporánea⁵³ no permitieron que se conservaran íntegros los niveles de derribo originales, lo que dificulta que podamos verificar nuestra hipótesis sobre el sistema constructivo utilizado. No obstante, a estos datos

⁵¹ Concretamente un bolaño de piedra calcárea de 750 gr. de peso y 8,5 cm. de diámetro.

⁵² El mismo tipo de arcilla que servía para ligar las piedras de los zócalos, y a la vez el mismo tipo de arcilla que formaba el sustrato natural, de manera que es muy probable que el propio entorno del *castellum* sirviera como fuente de aprovisionamiento de esta materia prima.

⁵³ Las ya citadas actividades agrícolas, que para nuestra desgracia se desarrollaban justo por encima de estos niveles.

fragmentarios hemos de sumar que, entre el material recuperado, no aparecieron evidencias algunas del uso del mortero de cal, de manera que no creemos que hubiera suelos de *cocciopesto* ni paredes de *opus caementicium* u *opus incertum*. Es decir, se empleaba la piedra, la arcilla y probablemente la madera, como vemos que sucedía en los *castella* y *castra* tardorrepublicanos documentados en *Hispania*.

En total se pudieron identificar un total de siete ámbitos más o menos bien definidos, de los cuales dos parecen corresponder a torres abiertas al exterior (ámbitos I y IV), dos son estancias que limitan con el muro perimetral este del edificio (ámbitos II y II), mientras que el resto se encuentran en la parte interna del recinto fortificado (ámbitos V, VI y VII).

Ámbito I: Se trata de la torre situada en el extremo norte de la fachada y saliente hacia el exterior (fig. 16), creemos que definiendo el ángulo noreste del fortín. Su planta traza un semicírculo de 4,1 metros de radio, y fue construida con un muro 45 centímetros de ancho. Este muro, un tanto estrecho para encontrarse en la fachada, contaba con un refuerzo a modo de dado o contrafuerte en la entrega sur con el muro perimetral, que mantiene un grosor de 60-70 centímetros. Respecto al interior de la torre, se encontraba macizada con una amalgama de piedras diversas y tierra arcillosa similar a la de las paredes, siguiendo la técnica ya mencionada del *emplecton*, aunque el alto grado de destrucción no permite determinar si este relleno sólo afectaba al nivel de cimentación, o se encontraba macizada en toda su altura.

Ámbito II: Esta habitación se encuentra junto al ángulo noreste de la fortificación, y desde aquí se podría acceder a la torre que acabamos de describir. Se trata de un espacio adosado a la fachada, cuya longitud original era de 8,5 metros y su anchura debió ser de 3,8 metros⁵⁴, si bien el único ángulo bien definido es el del lado sureste, donde se le adosa un macizo de piedras irregulares trabadas con barro –ámbito II A–, y definido por un muro con el canto redondeado de 2,05 por 2,1 metros de lado (fig. 17). Alrededor de este macizo, y sobre el nivel de uso, se encontró una fina capa de cenizas, que no parecen ser fruto de un incendio, ya que no encontramos evidencias de fuego como restos de maderas quemadas o capas irregulares de cenizas u otros restos carbonizados. De hecho, formaba un nivel bastante horizontal que más bien parece derivado del desarrollo de actividades relacionadas con el uso del fuego, aunque de nuevo la fuerte alteración antrópica no nos permitió recuperar más evidencias físicas que nos ayuden a interpretar la funcionalidad de este espacio.

Respecto al espacio que hemos diferenciado como ámbito IIA, debemos decir que este tipo de macizados del suelo en construcciones defensivas se encuentra, sobretodo, en torres, de manera que no podemos descartar que el ámbito IIA corresponda a una torre defensiva interior. De hecho, la combinación de torres semicirculares externas –ámbito I– junto a torres cuadrangulares internas ya se conoce en las fortificaciones tardorrepublicanas hispanas, siendo un claro ejemplo el *vallum* de Renieblas III⁵⁵, aunque el estado de conservación de los restos no permiten asignar con certeza una propuesta de uso para este ámbito.

Ámbito III: Situado al sur del ámbito II y adosado a la fachada, tiene una longitud de 3,2 metros y una anchura de 4 metros⁵⁶. Esta habitación se encuentra bien delimitada por sus cuatro lados⁵⁷ por muros que medían dos pies romanos, unos 60 centímetros de ancho.

---

⁵⁴ En total 32,2 m² de superficie.

⁵⁵ Remitimos a la reciente obra de M. Dobson, citada en el apartado bibliográfico, y a la extensa documentación planimétrica de los campamentos numantinos, con una reinterpretación de los datos originales de Schulten.

⁵⁶ Que definen un espacio de 12,8 m².

⁵⁷ Si bien los ángulos noroeste y suroeste están alterados por la excavación de las zanjas de la intervención arqueológica previa a las nuestras, y no se conservan físicamente las esquinas de los muros.

Ámbito IV: Desde esta habitación se podía acceder a otra de las torres externas -ámbito V-, la cual creemos que flanquearía el lado derecho de la puerta de entrada al recinto. De este modo, el cierre meridional del ámbito IV marcaría uno de los laterales del paso de acceso al interior de la fortificación. Las dimensiones de esta habitación son de 6,8 metros de longitud y 4,5 metros de anchura⁵⁸.

Ámbito V: Se trata de la segunda torre abierta al exterior en la fachada oriental (fig. 18), separada de la primera en 14,7 metros⁵⁹. Su tipología no responde a lo descrito para la anterior, ya que su planta no traza un semicírculo regular, sino que es alargada, dibujando una línea frontal recta con los cierres laterales curvados, en cuarto de círculo. Se define así una estructura de 5,9 metros de longitud y una anchura de 2,4 metros, levantada con un zócalo de unos 45 centímetros de ancho, cuyo interior conservaba restos de un macizado de piedras y barro en forma de cuña, cuya funcionalidad y alzado original desconocemos. A tenor de los restos conservados, pensamos que podría tratarse de una torre de flanqueo de la entrada a este recinto. Esto se fundamenta en que, en este mismo punto, el lateral sur de la torre coincide con el final del muro perimetral, de manera que aquí se abriría un vano, pensamos que para la puerta. Desgraciadamente, el alto grado de destrucción de este sector, tantas veces mencionado, no permitió que se encontrara el otro lateral de la puerta, de manera que no podemos confirmar esta hipótesis, ni plantear la anchura del posible ingreso a este recinto.

Ámbito VI: Se trata de la habitación más singular que hemos identificado, por tratarse de una estructura excavada en el subsuelo, hasta una profundidad de 2 metros por debajo de los pavimentos del resto de habitáculos. Se halla situada, respecto al muro perimetral que marca la fachada este, en la segunda batería de habitaciones, pero desplazada hacia el sur, "invadiendo" de alguna manera el pasillo de la hipotética entrada flanqueada por la torre del ámbito V, y rompiendo la disposición ortogonal de los ámbitos identificados en este recinto (fig. 19). Respecto al sistema constructivo, primero fue excavado un gran recorte rectangular, cuyos perfiles fueron forrados con muros de piedras de tamaño variado y bloques cuadrangulares trabados con arcilla, que definen un espacio no completamente regular de 4,4 por 4,2 metros de lado⁶⁰. El nivel de uso interno estaba constituido por una capa de tierra apisonada, que regularizaba el substrato geológico, pero dibujando una concavidad o encaje de algún elemento expoliado, y no una superficie plana. Por lo que respecta al acceso a este ámbito, lo encontramos en el ángulo noreste de la habitación, el espacio del hipotético pasillo de entrada al fortín, y se hacía mediante una escalera de tres escalones de 1,2 metros de ancho y 1,5 metros de longitud⁶¹. Finalmente, en el eje norte, adosado por el lado exterior, encontramos un anexo de reducidas dimensiones, 1,1 por 1,7 metros⁶², situado unos 80 centímetros por encima de la base, y cuya función particular no hemos podido determinar.

En última instancia hemos de mencionar la presencia, al exterior del ángulo sudeste, de una hilada de piedras que sigue una orientación diferente al resto de muros. Creemos que se trata de una estructura perteneciente a una fase anterior, y que fue cortada y desmontada durante la construcción de este ámbito.

⁵⁸ Una superficie total de 30,6 m².

⁵⁹ Esta medida se refiere a la distancia entre los ejes de ambas torres. Respecto a la hipotética torre interna del ámbito IIA, estaría separada 5,8 metros del eje de la torre circular, y 9 metros de la torre del ámbito V, al sur.

⁶⁰ Una superficie hábil de 18,5 m².

⁶¹ Los escalones fueron construidos con la misma técnica; usando piedras careadas en el perímetro con un relleno de piedras y barro.

⁶² El murete del límite externo es ligeramente más largo del interno o inferior, de manera que el rectángulo está ligeramente deformado en cuña.

Respecto a la interpretación general de este singular espacio, no hemos encontrado paralelos claros sobre el uso a que pudo ser destinado. El único ejemplo un tanto parecido sería el de la estancia parcialmente excavada a la que se accedía por un acceso escalonado del *castellum* del Cerro de La Cabezuela de Barranda, en Caravaca (Murcia). En este caso el hallazgo de numerosos fragmentos de *dolia* en el interior de la estancia permitió interpretarlo como una estructura de almacenaje de alimentos⁶³ (BROTÓNS, MURCIA 2008:57). No obstante, el ámbito del *castellum* de Puigpelat no guarda la ordenación regular y ortogonal que sí se cumple en La Cabezuela, ni se recuperaron en su interior restos de cerámica de almacenaje, por lo que no podemos asegurar que se trate, en nuestro caso, de un espacio para el almacenaje de vituallas. De hecho, la excavación que llevamos a cabo permitió verificar que este ámbito, en el momento del abandono del *castellum*, se convirtió en una especie de vertedero donde fueron a parar los mampuestos de los muros derruidos, ya que estaba colmatado por un nivel de piedras de tamaño medio, igual a las que aún se conservaban en los muros, y que debían proceder del desmontaje intencionado de las estructuras de este recinto. De hecho, esta es una práctica ya documentada en otros recintos militares romanos como es el caso del Cincho (Cantabria), y se realizaba para que la fortificación no pudiera ser utilizada por los enemigos una vez abandonada (GARCÍA ALONSO 2006).

Ámbito VII: Este ámbito se encuentra, respecto a las estancias de fachada, en la segunda batería de habitaciones. Se trata de un gran espacio sometido a una fuerte erosión, del que hemos podido restituir sus dimensiones, no sin dificultad. Su longitud sería de 8,5 metros y su anchura sería de 5,5 metros⁶⁴, y se encuentra justo al norte del ámbito VI, la habitación semisubterránea. Como elemento singular cabe mencionar la presencia, en el ángulo noroeste, de dos losas de piedra colocadas sobre el suelo de tierra compactada, que forman una estructura de 110 centímetros de longitud y 50 de ancho, y cuya función desconocemos⁶⁵.

Ámbito VIII: Esta es la última habitación más o menos bien definida del fortín. Se encuentra, como la anterior, en la segunda batería de habitaciones, justo al norte del ámbito VII y al oeste del ámbito III. Este habitáculo tiene unas dimensiones de 3 metros de longitud⁶⁶ y una anchura mínima de 5,5 metros⁶⁷, que obtendríamos de prolongar el muro que define el ámbito VII, ya que en esta ocasión no se ha conservado.

Valorando globalmente este recinto, podemos afirmar que conocemos una superficie de 234 m², que son los que aparentemente ocupaba el cuadrante noreste de este recinto (fig. 20). De esta manera, si como creemos la torre del ámbito V se encontraba flanqueando la puerta de entrada, y si consideramos que este recinto responde a un modelo ortogonal, este punto de acceso nos marcaría el eje de axialidad, de manera que la fachada oriental estaría definida por un muro perimetral de unos 40 metros de longitud. Si bien no contamos con datos suficientes para confirmar esta hipótesis, dado que la franja meridional del recinto estaba arrasada hasta el substrato natural, un elemento a destacar es que esta distancia coincide con el terraplén del lado sur, correspondiente a la ladera del pequeño barranco que parece actuar como cierre natural del *castellum*.

Respecto a la funcionalidad de las estancias identificadas en el núcleo del *castellum*, que ocupa el recinto superior del fortín, no podemos hacer grandes precisiones. El alto grado de fragmentación

---

⁶³ Es decir, serían los *borrea* que se conocen bien en los *castra* de mayores dimensiones, como sería el caso de los campamentos numantinos (DOBSON 2008).

⁶⁴ Una superficie de 46,75 m².

⁶⁵ Dado el elevado grado de afección de esta parte del yacimiento, no podemos descartar que formaran parte de algún muro de compartimentación de este espacio, si bien no contamos con datos suficientes para confirmar o desmentir ninguna opción.

⁶⁶ Cabe decir que el lado norte está definido por un segmento del muro norte de apenas 1,3 metros, muy mal conservado.

⁶⁷ Siendo su superficie hipotética de unos 16,5 m².

de los datos no nos permite llegar a saber el uso de los habitáculos diferenciados, que formarían parte del conjunto de estancias destinadas al alojamiento de la tropa -*contubernia*-, así como de los almacenes de alimentos -*horrea*- o las estancias donde guardaría su armamento -*arma*-, sin que podamos relacionar con certeza ninguno de nuestros ámbitos a estos espacios.

Finalmente, un elemento a destacar de este conjunto de construcciones del recinto superior, es que el muro perimetral, donde se abren las torres identificadas, tiene un grosor pequeño, de 60-70 centímetros. En los *castella* estudiados en la Península, los muros perimetrales tienen una mayor anchura, al ser elementos defensivos, superando el metro de espesor. Por otro lado, también contamos con algún ejemplo similar al nuestro, como es el caso de La Cabezuela de Barranda (Caravaca), un pequeño *castellum* de unos 869 m² definido por unos muros perimetrales que tienen una anchura de 60-80 centímetros. Este es uno de los motivos que han llevado a sus excavadores a interpretarlo como un asentamiento no concebido para soportar una defensa prolongada, sino relacionado con labores policiales de control del territorio y las vías de comunicación (BROTÓNS, MURCIA 2008:62). De hecho, la situación geográfica del *castellum* de Puigpelat, ya descrita en el capítulo anterior, y la dimensión de los muros que defienden su recinto superior, parecen ir en esa misma dirección, e indicarnos que estamos ante un fortín que cumpliría también labores de control del territorio y sus comunicaciones.

EL INSTRUMENTUM DOMESTICUM: LA VAJILLA Y OTROS MATERIALES

No debemos empezar este capítulo sin antes destacar que, gracias a que se pudo completar en todos sus aspectos la excavación extensiva del *castellum*, se logró recuperar así un rico registro mueble⁶⁸ que ha servido para datar diferentes fases. De esta manera, el material recuperado nos ha servido para determinar una ocupación anterior a las construcciones descubiertas durante nuestra excavación, de la que apenas han quedado evidencias estructurales en forma de recortes de interpretación incierta, pero sí muchas evidencias materiales que nos han servido para establecer una ocupación del yacimiento desde finales del siglo III o inicios del II a.C.

Finalmente, antes de empezar la descripción de los contextos cerámicos, hemos de decir que, a nivel cuantitativo, el estudio se ha basado en el número mínimo de piezas, estimado básicamente a partir de los labios, si bien no se ha descartado la presencia de algunas producciones, de las que no se han recuperado labios, a partir de bases u otros fragmentos.

El material recuperado de los rellenos constructivos del *castellum*.

El conjunto cerámico que describimos a continuación fue fruto de la excavación de los niveles de regularización del recinto superior del *castellum*. Son los que sirvieron para establecer la plataforma constructiva y los niveles de uso de los ámbitos arquitectónicos que formaban el núcleo del fortín. Alguna de las piezas proceden de la arcilla que trababa las piedras de los muros⁶⁹, y se obtuvieron al desmontarlos manualmente, en la fase final del proceso de excavación, cumpliendo el mandato administrativo para que así pudiera construirse el centro de enseñanza que ahora ocupa este sitio. Como ya hemos explicado con anterioridad, en los recintos intermedios e inferior no se llegaron a excavar niveles constructivos, lo que nos impide fecharlos con precisión.

La vajilla fina de mesa

Campaniense A

De esta vajilla de barniz negro producida en el golfo de Nápoles contamos con al menos once ejemplares. Uno de ellos, un plato de pescado de la forma Lamboglia 23/F1122 (fig. 22.6) pertenece a la variante antigua, que se fecha en el periodo 220-180 a.C. El resto pertenecen a la variante media o clásica, ejemplo de una producción a gran escala para su exportación al occidente del Imperio, cuya cronología se centra entre el 180 y el 100 a.C. A esta variante pertenecen dos cuencos

---

⁶⁸ En total se recogieron 23.378 fragmentos, mayoritariamente de objetos cerámicos. De ellos, 12.861 procedían de la excavación de los rellenos constructivos del edificio de la fase 2, en el recinto superior, 13.442 procedían de los niveles de destrucción y abandono, mientras que 1.814 se recogieron de los niveles superiores de época moderno-contemporánea, que contenían numerosas piezas de cerámica antigua removida por los trabajos agrícolas, y sólo 228 se recuperaron de las estructuras de la primera fase detectada en el recinto superior.

⁶⁹ Al formar parte los muros y su plataforma constructiva del mismo proyecto edificativo, han sido estudiados en conjunto.

Lamboglia 27 ab/F2784 (fig. 22.8,9), una copa Lamboglia 33a y otra copa Lamboglia 28/F2646 (fig. 22.10), así como cuatro platos Lamboglia 36/F1312 (fig. 22.5,7) y una pátera Lamboglia 55/F2255. Además, hemos recuperado varias bases decoradas con los motivos característicos de esta producción, como son las palmetas impresas en disposición radial (fig. 22.3,4), así como las bandas blancas pintadas formando círculos concéntricos. Finalmente, habría que mencionar la decoración que aparece en la copa Lamboglia 33a (fig. 22.2), una gran roseta central de 4 cm. de diámetro, cuya datación se concreta entre finales del siglo III y mediados del II a.C.

El último ejemplar de esta vajilla de barniz negro es una base perteneciente a la variante tardía, cuya datación nos sitúa en la primera mitad del siglo I a.C.

Barniz negro de Cales

De esta ciudad de la zona interna de la Campania proceden un total de tres ejemplares. El primero de ellos pertenece a la producción calena arcaica, caracterizada por tener el fondo interno decorado con motivos en relieve. En este caso se trata de una copa ápoda F2151 con una escena mitológica donde se representa a Helios radiado⁷⁰ por la corona solar y con lira (fig. 22.14). La cronología de estas piezas habría que situarla entre finales del siglo III a.C. y los inicios del siguiente.

El resto de piezas pertenecen al repertorio de la denominada campaniense B de Cales o variante media y tardía, que se fecha en el periodo 130/120-90/80-40/20 a.C. El repertorio formal está representado por un cuenco Lamboglia 1 (fig. 22.15) y un cubilote-píxide Lamboglia 3 (fig. 22.14).

Barniz negro de producción indeterminada

Dentro de este grupo hemos de diferenciar dos repertorios diferenciados. En el primero se incluye un plato característico del siglo II a.C., y que aparece en menor cuantía en los contextos de primera mitad del siglo I a.C., la forma Lamboglia 36. El segundo grupo pertenece a la producción del tipo B de origen indeterminado, cuya cronología abarca del último tercio del siglo II a.C. a los dos primeros del siguiente, y del que se han recuperado cinco ejemplares. El repertorio formal está compuesto por dos páteras Lamboglia 5/F2252 y Lamb. 5/7/F2283 (fig. 22.12), un cuenco Lamboglia 1/8 (fig. 22.16) y dos cuencos Lamboglia 1/F2323 (fig. 22.13), uno de ellos en pasta gris (fig. 22.17).

Imitación de barniz negro

Cerámica de producción local que son claras imitaciones de vasos de barniz negro tenemos dos piezas. Se trata, en ambos casos, de imitaciones del repertorio de la campaniense B, y de la misma forma, la copa Lamboglia 1. Una de ellas es de cerámica oxidada (fig. 23.1), mientras que la otra pertenece a la producción reducida (fig. 22.18). Respecto a la cronología, la producción de pasta gris ha sido bien documentada recientemente (ROCA, PRINCIPAL 2007) en contextos de finales del primer cuarto del siglo I a.C. en la costa catalana (GARCÍA ROSELLÓ *et alii* 2007, NOLLA *et alii* 2007), y en *Tarraco* (DÍAZ, GEBELLÍ 2001) en contextos de tercer cuarto del siglo I a.C. Dado el resto del conjunto cerámico y las fechas en que aparece esta producción en la costa catalana, pensamos que estas copas deberían datarse durante el primer cuarto avanzado del siglo I a.C.

⁷⁰ Que pudo ser identificado, pese a ser un fragmento muy pequeño, al poder compararlo con la pieza procedente de los niveles de abandono, ya que se trata de dos vasos exactos -procedentes del mismo molde- a nivel decorativo.

Cerámica de paredes finas

De este tipo de vasos para el consumo del vino, tan característicos del periodo tardorrepublicano, hemos recuperado un total de catorce cubilotes. De ellos, cinco han podido adscribirse a la forma Mayet 2 (fig. 23.2,4), uno posiblemente a la forma Mayet 1 (fig. 23.5), y otro vaso a la forma Mayet 2.1 (fig. 23.3), cuya datación nos sitúa entre mediados del siglo II a.C. y la mitad o el final del siglo siguiente. Por lo que respecta a las decoraciones, son las características de estas formas, aplicadas en forma de espinas en relieve.

Cerámica Gris de la Costa Catalana

A esta producción hemos de adscribir quince ejemplares, que se alejan de las piezas de gran calidad técnica de las producciones grises ampuritanas. Tanto la calidad como el repertorio formal hace que nos inclinemos por proponer un origen regional, a tenor de la proximidad del centro productor de Fontscaldes, situado a escasos kilómetros del yacimiento, y de donde creemos que procederían nuestras piezas. De los vasos recuperados destaca el dominio de las jarras bicónicas ansadas (fig. 23.6 a 9), con ocho ejemplares, además tres boles de labio reentrante (fig. 23.12) que imitan la forma Lamboglia 26 o 27ab de barniz negro, dos de ellos a escala miniaturística (fig. 23.10,11), tal vez como juguetes. Por lo que respecta a la cronología, son formas que aparecen en los contextos tarraconenses durante todo el siglo II a.C. y la mayor parte del siguiente, aunque su posible adscripción a la alfarería de Fontscaldes concretaría su datación entre mediados del II y los inicios del I a.C.

La cerámica común de mesa

Cerámica común ibérica

Dentro de este grupo incluimos las características producciones ibéricas de pastas rosadas que, en muchos casos, presentan la doble coloración de tipo "sandwich" fruto de una cocción reductora y oxidante. También se incluye la vajilla ibérica con decoración pictórica⁷¹, que en nuestros casos suele reducirse a bandas paralelas y a combinaciones geométricas sencillas de semicírculos. Se trata de una producción bien conocida en el periodo tardorrepublicano, y que cuenta en las cercanías del yacimiento con las producciones del taller de Fontscaldes (FABRA; SOLÉ 2008), que muy probablemente fue una de las principales fuentes de abastecimiento de vajilla de este lugar.

Entre las noventa y una piezas identificadas destacan, por su gran número, las jarras de diversos tipos, con treinta y siete ejemplares. Se trata de recipientes exvasados con el labio de perfil zomorfo (fig. 25.7,8; fig. 26.1), sencillo (fig. 26.5 a 9) o engrosado en triángulo (fig. 26.3,4), así como jarras trilobuladas (fig. 26.10 a 12) o de cuerpo bicónico (fig. 24.13 a 15), varias de ellas presentes en las producciones de Fontscaldes.

El segundo recipiente más numeroso es el bol (fig. 23.13 a 16; fig. 24.1 a 6), con un total de treinta y tres ejemplares. Básicamente se trata de cuencos con el labio ligeramente vuelto hacia el interior, que imitan la vajilla de barniz negro en su forma Lamboglia 26 o 27ab, o bien con el borde carenado.

---

⁷¹ En algunos casos, el hecho de haber identificado algunas piezas como cerámica lisa, se debe a que muchos fragmentos han perdido la pintura. Esto obedece al efecto erosivo sufrido a lo largo del tiempo, que unido a las concreciones del terreno, que se adhieren a la superficie de las piezas, había hecho perder la pintura a varios de los fragmentos que ahora aparecen lisos.

Ya en menor medida hemos de mencionar la presencia de platos de ala (fig. 24.7 a 9), similares a la forma Lamboglia 36 de barniz negro. En total son cinco platos, algunos con decoración pintada de bandas, a los que hemos de sumar un plato de gran diámetro con labio moldurado y decoración de bandas (fig. 25.2). También se han recuperado cinco cubilotes, que recuerdan las producciones de paredes finas, así como cinco posibles copas, una decorada con bandas pintadas (fig. 25.1), y un cuenco ancho (fig. 25.6) también con decoración de bandas. Finalmente hemos de mencionar la presencia de dos boles hemisféricos con decoración pictórica, caracterizados por un labio de aleta plana tipo cálatos (fig. 25.3 a 5), y probablemente procedente del taller de Fontscaldes.

Cerámica común oxidada

Dentro de este grupo hemos incluido las piezas de fabricación probablemente local o regional, pero que se alejan de las características de la cerámica ibérica, y responden a una tecnología de tipo "romano". Incluimos aquí un total de cinco piezas, correspondientes a dos jarras, dos boles y un vaso similar a los cubilotes de paredes finas.

La cerámica de cocina y preparación de alimentos

Cerámica de cocina itálica

De la vajilla de cocina procedente de la Campania, caracterizada por las pastas típicas del área pompeyana con numerosos puntos negros de desgrasante volcánico, hemos recuperado cinco ejemplares. Una es una tapadera forma⁷² Com It 7a/Burriac 38,100 (fig. 31.9), que llega a Tarraco a partir del segundo cuarto del siglo II a.C., y otra pertenece a la forma Com It 7a-b/F3 Celsa 80.8145, con una fecha que se interna en pleno siglo I a.C. Se han recuperado también dos cazuelas, destacando una con engobe del tipo rojo interno pompeyano, forma R Pomp 1/F3 Luni 1 (fig. 31.10), fechada en el tránsito del siglo II al I a.C. y que perdura hasta época augustea.

Cerámica ibérica a mano o torno lento

Dentro de este grupo hemos de incluir nueve piezas, todas de ella fabricadas con técnica reductora, a excepción de una tapadera de técnica oxidante. Los otros ocho recipientes son ollas (fig. 31.4) ligeramente exvasadas de perfil sinuoso, que suelen presentar parte de la superficie externa acabada con un bruñido que le da un aspecto liso y brillante. Este tipo de recipientes son frecuentes en los contextos del periodo ibérico pleno, e incluso anteriores, y con una producción muy dilatada en el tiempo, como demuestra su aparición en contextos del periodo tardorrepublicano.

Cerámica de cocina ibérica

En este grupo, presente con veintiuna piezas, incluimos las cerámicas indígenas a torno fabricadas bajo técnica oxidante y reductora. Las formas se reducen, como en el caso anterior, a un total de dieciocho ollas (fig. 31.1,2,3,5) y tres tapaderas (fig. 31.7,8). Igualmente, su presencia en contextos tardorrepublicanos de los siglos II-I a.C. es bien conocida.

⁷² En la nomenclatura de las tipologías, cuando hagamos referencia a formas Com It (común itálica), Cl Rc (clara reciente), Com Pun (común púnica), R Pomp (rojo interno pompeyano), Gr It bd X (ánfora grecoitálica, borde X), estamos utilizando la nomenclatura del diccionario ceramológico del número 6 de la revista Lattara, editado bajo dirección de Michel Py: PY 1993. Por otro lado, las formas de cerámica común itálica FX ..., se refieren al trabajo de C. Aguarod: AGUAROD 1993.

Cerámica común de cocina

Aquí se engloban, como ya hemos descrito en la cerámica común oxidada, las piezas de fabricación local pero ya de características “romanas”. Concretamente nos referimos al único ejemplar recuperado, perteneciente a una olla de fabricación reductora.

Cerámica para la preparación

Este grupo está formado por un total de doce ejemplares, de los cuales dos son lebrillos, uno en cerámica ibérica y otro en cerámica común oxidada. Los diez restantes son morteros de procedencia diversa. De origen itálico tenemos cinco piezas (fig. 31.12,14,15,16): dos ejemplares del tipo Com It 8a, uno del tipo 8b, uno del tipo 8d y uno del tipo Com It 8e/Emporiae 36,2, que aparecen en nuestros yacimientos desde el primer momento de la ocupación romana.

El último ejemplar claramente de importación corresponde a un mortero púnico, de procedencia cartaginesa, forma Lancel 151c, fechado ampliamente entre el 400 y el 100 a.C.

Los cuatro recipientes restantes pertenecen a la producción local de tipo “romana”, es decir, morteros en cerámica común oxidada (fig. 31.11,13), entre los que encontramos uno similar a los itálicos del tipo Com it 8c.

La cerámica de almacén y despensa

Esta es, con diferencia, el tipo de vajilla más numeroso del registro cerámico. En total se han identificado un mínimo de trescientos treinta y siete ejemplares, de los cuales únicamente dos son de tipo “romano”. El resto de las piezas pertenecen a la producción ibérica tardía, y en varios casos creemos poder confirmar su origen en el taller de Fontscaldes.

Tinajas

Las tinajas suponen un total de doscientas cuarenta y cinco piezas⁷³ (fig. 32; fig. 34. 5 a 11; fig. 35), entre las que hemos hecho algunas diferenciaciones morfológicas. Por un lado tenemos los grandes recipientes de perfil globular rematados por una boca plana más o menos resaltada y moldurada, algunos decorados con bandas pintadas, y que son en total doscientos veintisiete ejemplares. En menor número contamos con tinajas que marcan una pronunciada carena vertical en la parte superior, concretamente diez ejemplares, algunos con decoración de bandas pintadas. Por último citar la presencia de tinajas con doble labio, de tipo pithoide, de las que se han recuperado dos ejemplares.

Cronológicamente es un tipo de contenedores bien conocidos en los yacimientos del periodo ibérico pleno, pero que también aparecen en producciones de la fase tardía, como es nuestro caso.

Cálatos

A nivel cuantitativo es el segundo contenedor más numeroso en el yacimiento, con sesenta y tres ejemplares (fig. 26. 14 a 17; fig. 27). Aparece tanto en producción lisa como decorado, con bandas

---

⁷³ Debido al alto estado de fragmentación de la cerámica, la clasificación se ha basado en la identificación de los bordes. En este caso, los labios de las tinajas y los de las ánforas de boca plana, destinadas al transporte de alimentos pero también a su almacenaje, son difíciles de distinguir. Es por ello que puede que algunas de las piezas identificadas como tinajas hubiera que situarlas en el grupo de las ánforas.

y motivos geométricos de semicírculos separados por líneas onduladas, del tipo de “decoración geométrica-simbólica compleja” que aparece en Fontscaldes (SOLÉ 2008:286), y con decoración de líneas paralelas o dientes de lobo en la parte superior del borde. Además, respecto al formato de los vasos, nos hemos encontrado con una serie de piezas, doce en total, que responden a un tamaño bastante más reducido del habitual, ya que es la mitad que el de los “estándar”. Respecto a su cronología, habría que situarlos en la producción ibérica tardía, y con bastante probabilidad en el taller de Fontscaldes, que como ya hemos indicado, estuvo activo entre mediados del siglo II e inicios del I a.C.

Jarras de perfil zoomorfo

Dentro de este grupo encontramos jarras de paredes vueltas al exterior de formato grande o mediano (fig. 33.2 a 10; fig. 34.1 a 3). El nombre lo reciben por tener el labio rematado con una moldura cuyo perfil recuerda el cuello de un cisne. En total hemos recuperado veinticinco ejemplares, de los que seis se adscriben a las “grandes jarras”. Como ocurre en los casos anteriores, algunas piezas están decoradas con bandas pintadas, y a nivel cronológico se inscriben en las producciones que aparecen en los contextos del periodo tardorrepblicano.

Ollas de almacenaje

En producción de cerámica ibérica oxidada hemos recuperado cuatro ejemplares de esta clase (fig. 26.13; fig. 31.6). Se trata de piezas de perfiles sinuosos, con el cuerpo globular y el labio exvasado, similares a las ollas de cocina. Pero en este caso se fabrican con arcilla bien depurada, de una consistencia más blanda y sin evidencias de uso en el fuego, que indicaría su uso como recipientes de almacenaje.

Dolia

Este es el gran contenedor de tipología propiamente “romana”, cuyo uso para el almacenaje y elaboración del vino está abundantemente documentada, pero que también es usado para contener aceite, legumbre y grano. Únicamente se han recuperado dos ejemplares (fig. 36.4,5), y su presencia respecto a las cerámicas de almacenaje indígenas es minoritario, si bien constante, como denota su presencia en los niveles de abandono que estudiaremos a continuación. Este fenómeno también se conoce en otros *castella* bien estudiados, como son los ejemplos ya citados de Caravaca y Granada, donde los *dolia* tienen una función diferenciada y complementaria a la de los recipientes ibéricos de almacén de alimentos.

Las ánforas

Ánforas itálicas

De esta procedencia hemos recuperado un total de treinta y cuatro ejemplares, de diversas formas y origen, que transportaban el vino itálico. Del tipo greco-itálico tenemos catorce piezas, cuya evolución se puede seguir a partir del tipo del labio, clasificado por formas (PY 1993), grupos según su inclinación (ASENSIO 1996), o la forma del ánfora completa (Lyding-Will 1982). Pertenecientes al grupo 3/ Gr It bd 3 y 4 de la forma LW C-D tenemos diez contenedores (fig. 28.1 a 10), y su datación se centra en la primera mitad del siglo II a.C. También hemos de sumar las dos piezas del tipo Gr It bd 5, de transición a la Dressel 1 (fig. 29.4), propias de los contextos del segundo y tercer cuarto del siglo II a.C. Finalmente hemos de sumar dos ejemplares más de fabricación local, uno que podemos adscribir al grupo 3/4 y el otro al tipo Gr It bd5, procedentes de la *villa* del Vilar de Valls (fig. 28.11 a 12), y que se fechan en el último tercio del siglo II a.C.

Por lo que respecta a la siguiente evolución de los envases greco-italicos, la forma Dressel 1A, está presente con un total de catorce ejemplares (fig. 29.1 a 3; fig. 29.5 a 9). Seis de ellos son de procedencia campana y el resto pensamos que serían de origen centroitalico. Estos contenedores aparecen entorno al año 135 a.C. y están en circulación hasta mediados del siglo I a.C.

La segunda variante de este tipo de ánfora, del tipo Dressel 1B, está representada por dos ejemplares (fig. 29.10), uno de ellos de origen campano y el otro posiblemente centroitalico, y su datación abarca del año 100 a.C. al cambio de era.

La tercera variante de este contenedor, Dressel 1C, aparece también con dos ejemplares (fig. 29.11), igualmente uno de ellos campano y el otro tal vez centroitalico, y se fechan entre el último cuarto del siglo II a.C. y el último cuarto del siglo I a.C.

Habría que añadir, además, al menos dos ejemplares de origen brindisino (fig. 29.12,15), procedentes de la costa adriática meridional, cuya forma no se ha podido determinar al no haber recuperado más que los pivotes, y ningún labio.

Finalmente, hemos de mencionar un fragmento informe con un sello impreso en cartela rectangular (fig. 29.16) donde se lee "ALEX..." (*Alexandri*). Se trata de un productor documentado en ánforas del tipo Dressel 1B, donde el sello aparece impreso en el cuerpo del recipiente, como es nuestro caso, y también en ánforas adriáticas del tipo Lamboglia 2, donde el sello aparece en el labio (MÁRQUEZ, MOLINA 2005: 25). Estos datos nos llevan a situar la cronología del ejemplar en el siglo I a.C., si bien contamos con un precedente en ejemplares greco-italicos fechados en el siglo II a.C., pero con una grafía ligeramente diferente: "ALIX..."

Ánforas púnicas centromediterráneas

Las ánforas púnicas, tanto las cartaginesas como las de los centros occidentales, están presentes en el yacimiento, si bien en un número más reducido que las de origen itálico.

Respecto a los envases que traían el vino de la zona cartaginesa hemos recuperado tres ejemplares⁷⁴, uno de ellos de la forma Mañá C1b/T-7.2.1.1 (fig. 30.1), fechada entre el último cuarto del siglo III y el primero del II a.C. Los otros dos contenedores se adscriben a la forma Mañá C2a/T-7.4.2.1 (fig. 30.2 a 3), cuya cronología abarca todo el siglo II a.C.

Ánforas púnicas del círculo del Estrecho

Se han recuperado cuatro ejemplares de esta clase, todos destinados a la comercialización de las conservas de salazones. El primero es una ánfora de salazones gaditana del conocido tipo de los campamentos numantinos, CC.NN./T-9.1.1.1 (fig. 30.7), que empieza a producirse hacia el 180 a.C., pero que en los contextos cerámicos de *Tarraco* aparece básicamente en niveles fechados en el tercer cuarto del siglo II a.C. Los otros tres ejemplares se adscriben a la forma Mañá C2b/T-7.4.3.3 (fig. 30.4 a 6), cuya difusión abarca los tres primeros cuartos del siglo I a.C.

---

⁷⁴ La clasificación de estas ánforas sigue la "tradicional" de los tipos de Mañá, si bien todas se acompañan de la equivalencia perteneciente al catálogo elaborado por J. Ramon en fecha más reciente y recogiendo toda la producción fenicio-púnica de la zona central y occidental del Mediterráneo (RAMON 1995).

Ánforas ebusitanas

Tan sólo se ha recuperado un ejemplar de fabricación ibicenca, que parece corresponder a un recipiente de la forma PE 14/T8.1.1.1 (fig. 30.8), fabricado a lo largo del siglo IV a.C., por lo que podría tratarse de una pieza totalmente residual y fuera de contexto. No obstante, también encontramos imitaciones de estas ánforas en algunos centros ibéricos catalanes (RAMON 1995:222), de manera que tampoco podemos descartar que se trate de una “versión” ibérica de cronología más baja.

Ánforas ibéricas

De este tipo de contenedores de fabricación regional, usados como elementos de almacenaje o bien destinados al transporte de cereales, cerveza y en algunas ocasiones vino, hemos identificado un total de sesenta ejemplares. Se trata de las características ánforas de boca plana de amplia cronología (fig. 30.9 a 14), pero bien atestiguadas en los contextos tardorrepúblicanos de *Tarraco* y del resto de Cataluña⁷⁵.

Otros

Amforiscos

De este tipo de pequeños envases, con forma de diminuta ánfora con el fondo plano, se han recuperado cuatro piezas. Una de ellas pertenece a la producción ibérica pintada, uno es de cerámica común reducida, y el resto son de cerámica común oxidada. Debido a que únicamente hemos recuperado fragmentos de pie, no podemos hacer precisiones sobre su forma y cronología.

Tapadoras

Dentro de este grupo hemos incluido cinco piezas de forma circular, cuyo diámetro oscila entre los 4 y los 9 cm. En realidad se trata de elementos reciclados, es decir, fragmentos de paredes de ánforas recortados y redondeados, como tapadoras⁷⁶.

Metales

Desgraciadamente la excavación ha sido poco generosa en cuanto a piezas metálicas. A parte de algún fragmento de hierro totalmente desfigurado y oxidado, hemos podido identificar varios clavos, también de hierro. Por último, hemos de mencionar el hallazgo de una pieza (fig. 36.6) de sección cuadrada con los ángulos redondeados, de 10 mm. de grosor, una longitud de 19 cm. y los extremos puntiagudos. Desgraciadamente, el alto grado de oxidación no nos permite determinar su función, pero no descartamos que se trate de un *obelós*, una varilla puntiaguda de metal que servía como asador de comida para los soldados romanos (HERREROS *et alii* 2006:372).

Proyectiles

Uno de los hallazgos destacados es el de piezas de artillería, que parece indicar, cuando menos, el desarrollo de actividades militares en el yacimiento o su entorno con anterioridad a la construc-

⁷⁵ Según el tipo de remate del labio, más o menos complicado, hemos diferenciado diversos subgrupos: borde ligeramente realzado -7 ejemplares-, borde ligeramente moldurado -19 ejemplares-, borde realzado -1 ejemplar-, borde moldurado -4 ejemplares-, borde realzado y moldurado -1 ejemplar.

⁷⁶ Si bien no descartamos que pudieran haberse modelado con alguna otra utilidad, desconocida para nosotros.

ción del núcleo del *castellum*. Este dato, sumado a la posible adscripción de los dos recintos inferiores a una fase anterior, nos hace pensar que ya desde sus inicios, el tipo de ocupación de este sitio pudo tener un carácter militar, si bien no contamos con datos suficientes para verificar esta hipótesis. Respecto a los hallazgos de munición, en los niveles constructivos del *castellum* apareció un bolaño de piedra caliza redondeada (fig. 47.5), con un diámetro de 8,5 cm y un peso de 750 gr. Algunas piezas de este calibre fueron recuperadas en Calahorra, en relación con uno de los asedios de las Guerras Sertorianas, y las piezas allí recuperadas oscilaban en un peso, entre la mayor y la menor, que iba de los 1.400 a los 400 gr. (DÍAZ ARIÑO 2008:79).

Tabla de las principales formas cerámicas identificadas

CLASE	FORMA-TIPO	NÚM. PIEZAS
Campaniense A antigua	Lamb. 23	1
Campaniense A media	Lamb. 27ab	2
Campaniense A media	Lamb. 33a	1
Campaniense A media	Lamb. 28	1
Campaniense A media	Lamb. 36	4
Campaniense A media	Lamb. 55	1
Campaniense A tardía	Cuenco	1
Calena arcaica	F 2151 con relieve interno	1
Campaniense B Cales	Lamb. 1	1
Campaniense B Cales	Lamb. 3	1
Barniz Negro indeter.	Lamb. 36	1
Barniz Negro indeter.	Lamb. 5	1
Barniz Negro indeter.	Lamb. 5/7	1
Campaniense B indeter.	Lamb. 1	2
Campaniense B indeter.	Lamb.1/8	1
Campaniense B indeter. pasta gris	Lamb. 1	1
Imit. camapaniense B pasta gris	Lamb. 1	1
Imit. campaniense B común oxid.	Lamb. 1	1
Paredes Finas	Mayet 2	6
Paredes Finas	Mayet 2.1	1
Ánfora greco-italica	Gr it bd 3-4/LW C-D	10
Ánfora greco-italica	Transición Dressel 1	2
Ánfora greco-italica local	G 4/El Vilar, Valls	2
Ánfora itálica	Dressel 1A	14
Ánfora itálica	Dressel 1B	2
Ánfora itálica	Dressel 1C	2
Ánfora púnica cartaginesa	Mañá C1b/T7.2.1.1	1
Ánfora púnica cartaginesa	Mañá C2a/T7.4.2.1	2
Ánfora púnica Círculo Estrecho	Mañá C2b/T7.4.3.3	1

Ánfora púnica Círculo Estrecho	CC.NN./F9.1.1.1	1
Cocina itálica	Burriac 38,100/Com it 7a	1
Cocina itálica	F3 Celsa 80.8145/Com it 7a-b	1
Cocina itálica	Cazuela baja	1
Común itálica	Com it 8a	2
Común itálica	Com it 8b	1
Común itálica	Com it 8d	1
Común itálica	Emporiae 36,2/ Com it 8e	1
Común oxidada	Com it 8c	1
Rojo interno pompeyano	F3 Luni 1/R pomp	1
Común púnica	Lancel 151c	1

Consideraciones sobre el contexto

La primera cosa que llama enormemente la atención de este conexto es, sin duda, su composición, ya que la gran mayoría de la cerámica recuperada es de tradición indígena, concretamente el 90% de los fragmentos inventariados⁷⁷, frente un 9% de importados y un 1% de producción local de tipo “romano”. De hecho, si como creemos los primeros ocupantes del yacimiento ya fueron militares romanos, esta composición no nos debe resultar extraña, ya que durante el periodo republicano el abastecimiento de la tropa dependía de los mandos militares (MORILLO 2006:37), lo que explica la gran cantidad de productos indígenas en los *castella* tardorrepublicanos hispanos, de los que el nuestro no es una excepción.

Así, dentro de este dominio casi absoluto de la vajilla ibérica, hay que destacar que en gran parte corresponde a contenedores de almacenamiento y transporte, respectivamente el 53% y el 17% de las piezas identificadas, frente al 15 % de vajilla de mesa, el 7% de cerámica de cocina y también el 7% de vajilla fina.

Por lo que respecta al servicio de mesa, compuesto por vajilla fina y común, el repertorio está representado sobre todo por algunos cuencos de barniz negro de origen campano, napolitano y caleno, junto a un gran número de piezas ibéricas que los imitan -formas Lamboglia 26 y 27ab-, hecho que vuelve a repetirse con los platos de ala Lamboglia 36, e incipientemente con copas del repertorio formal de la campaniense B Lamboglia 1, tanto en producción oxidada como reducida. Completaría el servicio básico de vasos los cubilotes de paredes finas y los vasos ansados bicónicos de la producción gris de la costa e ibérica oxidada. Finalmente, el formato de jarras para el servicio de líquidos también está suplido totalmente por productos indígenas, cuyas tipologías parecen llevarnos, en varios casos, al ya citado centro alfarero de Fontscaldes, de donde debieron llegar muchos de los ejemplares.

Se repite de nuevo, entre la vajilla de mesa, el abastecimiento de los pobladores del asentamiento por parte de los alfareros locales, que siguen produciendo cerámica de tipo ibérico pero, como acabamos de ver, adaptan las formas a los gustos de nuevos consumidores, fabricando vasos “italianizados”.

⁷⁷ Nos estamos refiriendo al conjunto total de fragmentos identificados perteneciente a la vajilla de mesa, almacenaje, cocina y transporte. No se incluyen en este porcentaje los fragmentos de metales, material constructivo, fauna, etc.

De nuevo vuelve a darse esta situación con la vajilla de cocina, como así atestiguan las numerosas ollas de fabricación local con sus respectivas tapaderas, siguiendo unos modelos ya usados durante el periodo ibérico antiguo, el ibérico pleno, y que siguen vigentes en época tardorrepblicana. Esta oferta de los alfareros locales explicaría la ausencia de ollas de importación itálica. En contraposición, la falta de tradición culinaria indígena en el uso de la cazuela baja, hace que no exista una vajilla de este tipo, y se deba traer de Italia acompañadas de sus respectivas tapaderas, como atestiguan las piezas procedentes de la región pompeyana. Lo mismo sucede con los morteros, que o bien se importan o bien se fabrican aquí siguiendo una técnica y una tipología “romana”.

La composición de este contexto cerámico, si exceptuamos la gran cantidad de recipientes indígenas para el almacén y el transporte, destaca por las numerosas importaciones de ánforas de vino itálicas, presentes desde los modelos más antiguos, como las greco-itálicas LW C o D, a las tres variantes de Dressel I, siendo mayoría las del tipo Dressel IA y greco-itálico, y en menor medida tenemos la llegada de envases púnicos de la zona cartaginesa y del sur de la Península Ibérica. A esto hemos de sumar la presencia de vajilla fina importada, concretamente vasos de paredes finas y barniz negro campano, destacando una pieza calena con decoración en relieve de un motivo mitológico itálico, como es la representación de Helios con corona solar. Además, dentro de la cerámica destinada a la preparación de alimentos también encontramos numerosos ejemplos importados de Italia, como son las cazuelas y los morteros, juntos algunos de origen púnico. De esta manera, tenemos varios elementos que parecen determinar un hábito de consumo de tipo “itálico”, lo que unido a la fecha y el tipo de asentamiento, a inicios del siglo II a.C. en una zona elevada de control estratégico del territorio, coincidente con el inicio de la dominación romana y el desmantelamiento del control político y territorial de los iberos en este territorio, nos hace pensar que estuviera ocupado por un destacamento del ejército romano, sin que podamos precisar sobre el origen geográfico de los mismos. Como ya hemos ido mencionando, el alto número de vajilla ibérica respondería a las necesidades del abastecimiento de la tropa en este territorio, hecho bien documentado en otros asentamientos militares⁷⁸. Por otro lado, la casi ausencia de estructuras conservadas en relación a esta primera fase del asentamiento, no nos permite afirmar de manera categórica que se trate de un puesto militar romano⁷⁹, si bien es la hipótesis que, con los datos actuales, nos parece más probable.

En este sentido, si aceptamos que los ocupantes del asentamiento durante esta primera fase fuera un destacamento militar, la vajilla recuperada sería un buen ejemplo del sistema de abastecimiento que, como ya hemos dicho, corría a cargo de los mandos, tanto de los alimentos como de la vajilla para su preparación y consumo. Los estudios realizados en este sentido (HERREROS *et alii* 2006), aclaran que el grano era la base de la alimentación, suministrado por el estado, y se consumía en forma de pan (*ártos*) o en gachas (*póltos*), en cuya preparación sería necesario el uso de fuentes bajas y de morteros y/u ollas (*chytra* y *aula/olla*) respectivamente. La dieta se completaba con “carne, manteca, pescado, sal, aceite, legumbres, vinagre y vino” (HERREROS *et alii* 2006:374). Se preparaban con ollas (*chytra*) y morteros los cocidos y las gachas, mientras que para los guisados se utilizaban las cazuelas (*caccabus*)⁸⁰. El vino se consumía en los vasos de paredes finas, cuencos y copas de barniz negro, y sus respectivas versiones locales, y se conocían como

---

⁷⁸ Entre los establecimientos de campaña temporales o *castra aestiva*, contamos con los campamentos de la Segunda Guerra Púnica localizados junto a la desembocadura del Ebro, donde se recuperó un conjunto cerámico con gran cantidad de vajilla ibérica, básicamente de almacenaje y transporte, completado por numerosos ejemplares de ánforas greco-itálicas (NOGUEIRA 2008:34). Entre los establecimientos estables, tenemos los ejemplos del *castellum* de Cabezueta de Barranda, en Caravaca (BROTÓNS, MURCIA 2008:60), o de la propia *Tarraco* (DÍAZ 2000; DÍAZ, OTIÑA 2003).

⁷⁹ Recordemos que en los momentos de menor actividad bélica durante el periodo tardorrepblicano, se calcula que habría desplegados unos diez mil soldados por la Península, mientras que durante los conflictos bélicos que se desarrollaron en nuestro territorio, por ejemplo las Guerras Sertorianas, se llegaría a la cifra de cien mil hombres (ROLLÁN 1989:64).

⁸⁰ Y tal vez se usaban las provistas con “capa antiadherente” de rojo interno pompeyano para el pan.

potérion y *ékpoma*. Igualmente, la comida preparada debía servirse en los platos de ala o borde reentrante de barniz negro y sus copias locales. Habría que mencionar, además, un último utensilio asociado a la vajilla personal del soldado, el *obelós* o asador, una varilla metálica en la que se espetaba la comida para asarla directamente en el fuego, que tal vez se corresponda con la pieza de hierro que hemos recuperado⁸¹, si bien no podemos confirmarlo por su mal estado de conservación. Finalmente, el stock de alimentos de esta guarnición militar se almacenaba, como ha quedado evidenciado, en los numerosos contenedores adquiridos de las alfarerías locales; las tinajas ibéricas, y en menor medida en los grandes envases itálicos; los *dolia*.

Además del material cerámico, debemos destacar también la presencia de instrumentos bélicos en los niveles constructivos del *castellum*, como es el proyectil de *ballista*, que nos confirman el carácter militar de este yacimiento desde sus orígenes.

En lo concerniente a los aspectos cronológicos del conjunto, a raíz del material recuperado podemos plantear la edificación del recinto superior del *castellum* en los primeros años del siglo I a.C. Esta fecha viene determinada por la presencia de piezas fechadas a partir del 100 a.C., como el ejemplar de barniz negro del tipo A tardío, o las ánforas itálicas Dressel 1B y gaditanas Mañá C2b/T-7.4.3.3, junto a cerámica de cocina itálica lisa forma Celsa 80.8145 o del tipo rojo interno pompeyano F3 Luni 1, y vasos de barniz negro del repertorio de la campaniense B, que si bien es frecuente en los contextos tarraconenses del último cuarto del siglo II a.C., aparecen de en contextos de inicios del siglo I a.C. junto a estos contenedores anfóricos (DÍAZ 2000). Además, empiezan a aparecer, con dos ejemplares, imitaciones de tipo local o regional del repertorio de la campaniense B, hecho que se ha documentado con bastante precisión en la costa layetana a partir de final del primer cuarto del siglo I a.C. (GARCIA ROSELLÓ *et alii* 2007). Por otro lado, es mayoritaria la vajilla propia del siglo II a.C., sobre todo ánforas greco-itálicas y Dressel 1A, y el barniz negro en campaniense A media, lo que parece indicar que la formación de este contexto se produjo en un momento no muy avanzado del siglo I a.C. De hecho, contamos con paralelos bien fechados en este periodo, como por ejemplo los materiales del anfiteatro de Cartagena de la denominada Fase 3, que se fecha entre el 80-70 a.C. y cuya composición es prácticamente idéntica a nuestro conjunto, si bien en nuestro caso el repertorio y la cantidad de vajilla de barniz negro es bastante más reducida (PÉREZ BALLESTER 2000:133). Otro ejemplo sería el contexto procedente de los niveles de destrucción de *Valentia*, fechados en el 75 a.C. (MARÍN, RIBERA 2000:98), donde las diferencias más significativas son la aparición de barniz negro del tipo C, junto a contenedores anfóricos rodios y del tipo Tarraconense I, que en *Tarraco* aparecen en contextos de segundo cuarto del siglo I a.C., lo que nos serviría como término *ante quem* para datar nuestro contexto. Otro ejemplo bien fechado en el periodo 80-70 a.C. sería el de los silos del ala este del criptopórtico de Ampurias (AQUILUÉ *et alii* 2000:35), donde el material recuperado es prácticamente idéntico al nuestro, a excepción de nuevo de la diferencia en la cantidad y variedad formal de barniz negro, en su caso muy abundante, y donde destaca también el gran número de cerámica indígena. Por último podríamos citar el material procedentes de la ciudad romana de *Iluro* (Mataró) y del cercano *oppidum* de Burriac, en cuyos contextos fechados en el primer cuarto del siglo I a.C. aparecen los materiales descritos por nosotros, también con una mayor representatividad formal y cuantitativa de importaciones de barniz negro.

⁸¹ De hecho, los estudios sobre la alimentación y la vajilla usada por el ejército romano a partir del último tercio del siglo II a.C., que ha sido realizada sobre todo en base a las reformas de P. Cornelio Escipión Emiliano, restringen la vajilla básica a los tres elementos que hemos mencionado: la *chytra/olla/aula*, para la cocción de alimentos, que puede completarse o sustituirse con el uso del *caccabus*. El *obelós* para pinchar al fuego el alimento. El *potérion/ékpoma* para beber (HERREROS *et alii* 2006).

En contraposición, si seguimos una lectura diacrónica del material, éste nos indica que las primeras importaciones llegaron en las postrimerías del siglo III a.C. o los inicios del II, como se pueden ver a partir de la presencia del contenedor púnico Mañá C1b/T-7.2.1.1, y las piezas de barniz negro de la producción calena arcaica y campaniense A antigua, respectivamente la copa con relieve figurado de Helios y el plato de pescado Lamboglia 23. Por otro lado, el grueso de las importaciones anfóricas debemos situarlo en el periodo que engloba la primera mitad o los dos primeros tercios del siglo II a.C., como ejemplifican los numerosos ejemplares de ánfora greco-italica LW C o D y los ejemplares púnicos Mañá C2a/T-7.4.2.1, fechadas en este momento, que se acompañan de vajilla de barniz negro campano del tipo A Media. Igualmente importantes son las importaciones de ánforas itálicas propias del último tercio del siglo II a.C., como ponen de manifiesto los numerosos ejemplares del tipo Dressel 1A, junto algún contenedor del tipo Dressel 1C, versiones locales de ánforas greco-italicas, procedente de la villa del Vilar, y un ejemplar gaditano del tipo CC.NN./T-9.1.1.1, que estarían acompañados de campaniense A Media, vasos de paredes finas y las primeras producciones del tipo B. Este conjunto de materiales está en consonancia con lo que ocurre en la cercana ciudad de *Tarraco* (DÍAZ 2000), un importante puerto al que llegaban estos productos y desde donde se redistribuían, pero también en consonancia con lo que ocurre en otros asentamientos militares, de los que los campamentos de circunvalación de Numancia son un buen ejemplo (PRINCIPAL, SANMARTÍ, 1997), o el *praesidium* de Ampurias sería otro ejemplo.

El material procedente de la primera fase del recinto superior

Este contexto, compuesto por tan sólo 228 fragmentos cerámicos, fue recuperado del desmontaje del muro de piedras y arcilla que revestía uno de los perfiles de los fosos del recinto superior, excavados en el substrato natural y amortizados por los rellenos constructivos del edificio fortificado. Si bien es un conjunto escaso, y los materiales susceptibles de proporcionar una datación fiable son pocos, no deja de ser indicativo de la evolución cronológica del yacimiento.

En primer lugar debemos destacar la ausencia de vajilla fina de importación, de manera que del servicio de mesa sólo contamos con un plato, un bol con restos de decoración pintada y una jarra, todos de producción ibérica. A estas piezas hemos de sumar nueve recipientes de almacenaje, todas ellas en cerámica ibérica; concretamente dos cálatos, uno de ellos también con trazas de decoración pictórica (fig. 36.9), seis tinajas de boca plana (fig. 36.8), una de ellas con pintura de bandas rojas junto al labio, y una gran jarra de perfil zoomorfo o labio de cuello de cisne. Respecto a la vajilla de cocina recuperamos una olla de producción reducida ibérica, con la superficie bruñida. Por último, hemos de mencionar la recuperación de al menos seis contenedores anfóricos, de los que tres corresponden a las características producciones ibéricas de boca plana, y uno es de origen ibicenco⁸². En última instancia debemos destacar el hallazgo de un labio de ánfora greco-italica (fig. 36.7) que creemos poder adscribir al grupo 2/LW B, que es la pieza más antigua de esta producción recuperada en el yacimiento, con una datación de segunda mitad del siglo III a.C. e inicios del siguiente, y un origen probablemente magnogriego-siciliota. Por otro lado, si bien es un fragmento informe, se ha documentado también la presencia de una ánfora de producción campana, con la típica pasta pompeyana de color rojizo y abundante desgrasante volcánico en forma de numerosos puntos negros. Es un dato significativo, ya que de esta zona geográfica tenemos tanto contenedores greco-italicos avanzados, del tipo LW C o D, fechables en la primera mitad del siglo II a.C., además de envases evolucionados del tipo Dressel 1. Estos datos, fragmentarios y escasos, nos ayudan no obstante a datar de forma imprecisa la primera fase de ocupación de este recinto en el siglo II a.C., tal vez sugiriendo una datación a inicios de centuria, aunque a tenor del poco material el

---

⁸² Dado que el fragmento recuperado, que se puede adscribir con claridad a la producción púnico-ebusitana, es informe, no se ha podido determinar la tipología del envase ni su datación.

único dato fiable es el término *ante quem*, que viene dado por la construcción del edificio fortificado del recinto superior a inicios del siglo I a.C.

El material recuperado de los niveles de destrucción y abandono del *castellum*⁸³

El conjunto cerámico que nos ha permitido datar el momento final de este asentamiento⁸⁴ fue recuperado de los estratos de derribo y abandono que cubrían los niveles de uso del *castellum*. Estos niveles contenían, sobretudo en el recinto superior, donde la densidad de construcciones era mucho mayor, gran cantidad de piedras de tamaño mediano. Morfológicamente eran iguales a las usadas en la construcción de los muros conservados, y estaban mezcladas con un nivel de tierra arcillosa. Esto creemos que responde a que, en origen, formaban parte de las paredes de piedra y barro, y tal vez de los alzados superiores de arcilla⁸⁵, derruidos sobre los pavimentos. Desgraciadamente las alteraciones antrópicas, debidas a los trabajos agrícolas, habían afectado estos niveles, de manera que estaban parcialmente removidos y mezclados con tierra de cultivo negra superpuesta, que los teñía de color negruzco. A pesar de ello, el material recuperado nos permitió establecer la fecha del abandono definitivo del *castellum*.

La vajilla fina de mesa

Campaniense A

El barniz negro de origen napolitano está presente con once ejemplares de formas diversas⁸⁶, concretamente dos cuencos Lamboglia 27ab/F2784 (fig. 38.9), uno de la forma Lamboglia 31, una copita Lamboglia 34/F2737 (fig. 38.7), otra copita F2544 (fig. 38.5), una copa Lamboglia 33b/F2974 (fig. 38.10), una pátera Lamboglia 27Bb/F2825 (fig. 38.8), otra de la forma Lamboglia 27c/2821, y dos platos Lamboglia 36. Además hemos recuperado una base decorada con una roseta de siete pétalos en posición central (fig. 38.2), cuya cronología deberíamos situarla en la primera mitad del siglo II a.C. Por lo que respecta a la datación de los vasos, son formas que aparecen ya a lo largo de todo el siglo II a.C. y perduran en los contextos de la primera mitad del siglo I a.C.

Barniz negro de Cales

De origen caleno hemos recuperado un total de tres ejemplares. Curiosamente uno de ellos, de la producción arcaica, es una copa F2151 con decoración interna en relieve (fig. 38.1), cuyo motivo es de nuevo la representación de Helios con corona solar y lira, como ya hemos visto en los niveles constructivos. El segundo ejemplar es una copa de la variante antigua forma Sanmartí 166 (fig. 38.14), con una datación a lo largo de los dos primeros tercios del siglo II a.C. El tercero pertenece al tipo B de Cales, de nuevo un cuenco Lamboglia 1/F2323 (fig. 38.12 a 13), sin duda la copa más numerosa de este repertorio formal, tanto importada como de producción local, que podemos fechar entre el último tercio del siglo II a.C. y el tercer cuarto del siglo I a.C.

⁸³ Debido a que muchas de las producciones que aparecen en este contexto ya se han descrito en el estudio de los niveles constructivos, evitaremos hacer pesada la explicación con reiterativas y largas explicaciones sobre producciones, cronologías, talleres, etc.

⁸⁴ Precedido probablemente del derribo intencionado de las instalaciones, al menos en el recinto superior, como ha quedado de manifiesto en la descripción del ámbito VI.

⁸⁵ Probablemente tapial o adobe, sin que podamos verificarlo por el mal estado de conservación de estos estratos.

⁸⁶ Las piezas recuperadas creemos que pertenecen a la variante media, si bien las fuertes concreciones del terreno que tenían las piezas impedían una interpretación del todo precisa. De esta manera, no descartamos que alguno de los vasos perteneciera a la variante tardía, propia del siglo I a.C.

Barniz negro de producción indeterminada

Dentro de este grupo hemos incluido dos platos de la forma Lamboglia 36, cuya adscripción a alguno de los centros productores itálicos no hemos podido concretar. Respecto a su datación, es un tipo de plato característico de los contextos del siglo II a.C., donde aparece de forma cuantiosa, si bien durante la primera mitad del siglo I a.C. sigue presente en número inferior en los contextos tarraconenses (DÍAZ 2000; DÍAZ, OTIÑA 2003).

Imitación de barniz negro

De una producción de tipo reductora, que tal vez pudiera atribuirse a la gris de la costa catalana, hemos recuperado dos piezas que imitan la copa de barniz negro del tipo B Lamboglia 1 (fig. 38.18) y Lamboglia 1/8 (fig. 38.17). Este fenómeno se ha analizado de forma conjunta en fecha reciente (ROCA, PRINCIPAL 2007), viéndose que hay una corriente de imitaciones locales de barniz negro, con o sin barniz, a lo largo de los yacimientos costeros de la *Hispania Citerior*. Este fenómeno se fecha en un arco cronológico que va del segundo cuarto del siglo I a.C. al periodo augusteo, y concretamente en *Tarraco* se ha documentado en un contexto del tercer cuarto del siglo I a.C. (DÍAZ, GEBELLÍ 2001).

Cerámica de paredes finas

En esta ocasión se han recuperado siete ejemplares de esta clase de vasos. Cinco se han podido identificar como cubilotos de la forma Mayet 2⁸⁷, mientras que el resto se han adscrito, con algunas dudas, a la variante Mayet 3.B1 (fig. 39.4), que se fecha en el último tercio del siglo I a.C.

Cerámica gris de la costa catalana

De esta producción se han recuperado seis ejemplares. Dos de ellos corresponden a jarritas bicónicas (fig. 39.5), dos más a boles reentrantes que siguen las formas de barniz negro Lamboglia 26 y 27ab (fig. 39.6), y una jarra.

Terra sigillata itálica

Contamos con dos piezas pertenecientes a esta producción de vajilla fina de barniz rojo, cuya fabricación se inicia en el segundo cuarto del siglo I a.C. y, a lo largo de esta centuria, acabará por desplazar del mercado a la de barniz negro. En primer lugar habría que mencionar una copa de la forma Conspectus 14.1 (fig. 38.19), que en el fondo interno presenta un sello en doble línea con cartela rectangular: "PRINC/RASINI". Sabemos que *Rasinius* es uno de los principales productores de *terra sigillata* de Arezzo, cuya producción se inicia entre el año 30/25 y el 15 a.C.⁸⁸, y que abrió sucursales en Lyon. De esta sucursal procede nuestro vaso, en cuyo sello encontramos, en primer lugar, el nombre del trabajador, el jefe de esclavos o esclavo principal, y en segundo lugar el nombre del propietario: "*Princeps* (esclavo) *Rasinius*" (CVARR 1673). Por lo que respecta a su cronología, estos sellos se han fechado entorno al año 15 a.C., momento en que se empieza a fabricar este tipo de copa.

---

⁸⁷ Uno de ellos, con seguridad, era de origen campano, ya que estaba fabricado con la característica pasta de tipo "pompeyano", caracterizada por contener gran cantidad de desgasante volcánico.

⁸⁸ La primera datación es la que propuso inicialmente A. Stenico (STENICO 1960:20), si bien últimamente se ha rebajado esta cronología (MONTESINOS 2004:54).

La segunda pieza recuperada está bastante fragmentada, pero creemos poder adscribirla a la forma *Conspectus R-3*. Cabe matizar, no obstante, que esta copa troncocónica y exvasada pertenece a la producción decorada, y en nuestro caso, los fragmentos recuperados no tenían decoración en relieve. En cualquier caso, la cronología de estas copas es similar a la forma anterior, abarcando el periodo que va del año 10 a.C. al 15 d.C.

Terra sigillata itálica local

En este grupo hemos incluido un total de cinco piezas, de características homogéneas y procedentes de un único taller, creemos de ámbito local. La pasta es depurada y rosada, un tanto granulosa y con el núcleo un poco oscurecido. El barniz es de color rojo, muy similar a la auténtica *sigillata itálica*, pero de menor calidad, ya que tiende a desprenderse. Respecto al repertorio formal, dos de los vasos recuperados corresponden a páteras de la forma *Conspectus 1.1* (fig. 39.2), fechada entre mediados del siglo I a.C. y el 15 a.C. Tenemos también una copa *Conspectus 8.3.1*, fechada entre el año 30 a.C. y el cambio de era, una copa *Conspectus 14* (fig. 39.1), datada entre el 15 a.C. y el 15 d.C., y otra copa *Conspectus 16*, fabricada entre el 10 a.C. y el 25 d.C.

Terra sigillata indeterminada

Finalmente, el grupo de la vajilla de barniz rojo debemos completarlo con esta pieza, perteneciente a una base de pátera, posiblemente de la forma *Conspectus 1* (fig. 39.3). Técnicamente, la pasta es de color beige-rosado, un poco blanda y untuosa. Pero lo que más llamaba la atención es el barniz, que se encuentra a medio camino entre la cerámica de barniz negro y la de barniz rojo, con una gama que va del rojo vinoso, pasando por el marrón, al gris y el negro. Hay que decir que una serie de vasos de características muy similares, entre el barniz negro y el rojo, ha sido identificado recientemente en Tarragona (LÓPEZ *et alii* 2007), y se asocian a una alfarería de la propia ciudad que fabricó vasos entre los años 20 y 60 d.C., aunque nuestra pieza se dataría en el siglo I a.C., de manera que su adscripción a este taller no es segura⁸⁹.

La cerámica común de mesa

Cerámica común ibérica

En este grupo, cuyas características no difieren de lo ya explicado para la cerámica ibérica de los niveles constructivos, encontramos noventa y cinco ejemplares. Mayoritariamente pertenecen a la producción ibérica oxidada, aunque ocho de estas piezas están hechas con técnica reductora, y otras cinco conservaban decoración pintada. Destaca por su gran número las jarras (fig. 39. 10 a 13), treinta y nueve en total, con el labio exvasado simple, moldurado, con un engrosamiento triangular o bien trilobuladas. Entre ellas destacar una de tipo cesto, con el asa por encima de la boca y sección globular (fig. 39.18) bien documentadas entre la producción de Fontscaldes.

Por lo que respecta a los cuencos y páteras, que imitan formas de la vajilla de barniz negro, en total tenemos nueve piezas: cinco vasos siguen la forma *Lamboglia 26 y 27ab* (fig. 39.7 a 8), dos la forma *Lamboglia 55*, y uno la forma *Lamboglia 5*.

Respecto a los vasos, hemos de distinguir entre dos formas básicas. La primera es la de los monoansados, de los que se han recuperado tres piezas, y cuya tipología sigue la forma de las jarritas

⁸⁹ Tal vez procedía de otro taller local, aunque no podemos descartar que la alfarería tarraconense pudiese tener una actividad más dilatada en el tiempo, e iniciara sus producciones en una fecha anterior a la que ahora conocemos.

bicónicas de la producción gris de la costa. En segundo lugar hemos de mencionar los cubilotes (fig. 39.12), que parecen seguir los modelos de paredes finas de origen itálico. De esta clase tenemos dos vasos, uno de ellos muy parecido a la forma Mayet 2 y el otro a la forma Mayet 24 de la cerámica de paredes finas, este último con una cronología que va del 15 a.C. al 50 d.C.

Los platos, de los que hemos recuperado seis ejemplares, imitan en ocasiones la forma Lamboglia 36 de barniz negro (fig. 39.17), concretamente dos piezas. Finalmente, debemos mencionar la presencia un cuenco ancho, así como siete posibles botellas (fig. 39.16).

Cerámica común oxidada

Como ya hemos explicado, en este grupo incluimos la vajilla común de tipo “romano” que, probablemente, tiene un origen local o regional. En total tenemos diecisiete ejemplares, repartidos de la siguiente manera: Ocho de los vasos son jarras⁹⁰, cuatro son botellas, tres de ellos son vasos de tipo cubilote, dos de ellos muy similares a la forma Mayet 24 y uno a la forma Mayet 2 de paredes finas⁹¹. Por último, tenemos dos platos que siguen formas de barniz negro, uno de ellos el plato de pescado Lamboglia 23, característico de la producción A antigua, y el otro el de labio reentrante Lamboglia 55.

La cerámica de cocina y preparación de alimentos

Cerámica de cocina itálica

Hemos recuperado un total de cuatro ejemplares de procedencia itálica. El primero corresponde a una olla del tipo Com It 1a/Vegas 1a (fig. 43.4), de producción centroitálica, cuya cronología nos sitúa en los siglos III-II a.C. con pervivencia seguramente en el siglo I a.C. (OLCESE 1996). El resto de piezas presentan la característica pasta volcánica de la zona campana, y se fechan en el periodo tardorrepublicano. Así, las cazuelas bajas están presentes con una forma de labio bífido Com It 6c/Vegas 14 (fig. 43.5) y otra de labio recto Com It 6e, así como una tapadera Com It 7a/Burriac 38,100.

Cerámica de cocina ibérica

De nuevo ésta es la producción mayoritaria en cuanto a vajilla de cocina, con veintiún ejemplares de técnica oxidante o reductora. Básicamente se trata de ollas (fig. 43.1 a 2), de las que tenemos diecisiete ejemplares, ocho de ellos fabricados a mano o a torno lento. Le siguen las tapaderas (fig. 43.3), con tres piezas, y finalmente la presencia de una cazuela, utensilio que no aparecía entre el material indígena de la fase anterior.

Cerámica común de cocina

La producción local o regional de tipo “romano”, respecto a la vajilla de cocina, se reduce a un único ejemplar de técnica reductora, concretamente una olla.

---

⁹⁰ Tenemos razones para pensar que una de ellas es una importación itálica, dado que sus características de fabricación coincide con la de muchas ánforas greco-itálicas localizadas en el yacimiento.

⁹¹ No descartamos que se trate de imitaciones, o directamente de algún ejemplar procedente de la producción de paredes finas.

Cerámica para la preparación

Aquí hemos incluido un total de catorce ejemplares, todos ellos morteros. Así, de clara procedencia itálica hemos recuperado cuatro piezas, de las que una de ellas es del tipo ComI t 8e/Emporiae 36,2, (fig. 43.6) que presenta la típica decoración de digitaciones en el labio, y los otros tres no han podido identificarse con claridad, si bien uno de ellos es de origen campano, y otro creemos que procedería de los centros donde se fabricaban las ánforas greco-itálicas, dada la gran similitud de pastas.

De origen cartaginés hemos recuperado dos morteros de la forma Lancel 151 (fig. 43.7 a 8), con una producción dilada que abarca desde inicios del siglo IV a.C. hasta el 100 a.C.

De producción púnico-ebusitana se ha recuperado un único mortero, perteneciente a la forma Lancel 152 (fig. 43.9), cuya datación coincide con la forma 151.

Finalmente, tenemos ocho morteros de procedencia indeterminada, pero que en muchas ocasiones coinciden con formas itálicas o púnicas. Entre estas imitaciones o producciones que siguen modelos importados tenemos un ejemplar forma Com It 8d, otro de la forma Com It 8f (fig. 43.12), dos más de la forma Com It 8e /Emporiae 36,2, uno siguiendo el tipo púnico Lancel 152 (fig. 43.11) y el último del tipo Azaila/Aguarod 218, fig. 30 (fig. 43.13). Todos ellos responden a formas que se fechan en el periodo tardorrepublicano.

Por último, citar un mortero de producción indeterminada que podemos asociar a la forma de vajilla común "clara reciente" Cl Rc 18a (fig. 43.10), que se fecha entre el 75 a.C. y el 200 d.C.

La cerámica de almacén y despensa

Como ocurre en los niveles asociados a la edificación del *castellum*, en los niveles de abandono la vajilla más numerosa es, de lejos, la de almacén, con un total de cuatrocientos veintiséis ejemplares, mayoritariamente de producción ibérica.

Tinajas

Nuevamente las tinajas son el recipiente cerámico más abundante del conjunto cerámico, con un total de trescientos sesenta y siete ejemplares. Destacan los contenedores de boca plana con el labio más o menos diferenciado y moldurado (fig. 45.1 a 11), presente con trescientas dieciocho piezas, de las cuales cinco tenían decoración pictórica de bandas. Le siguen las tinajas de boca plana pero con una profunda carena en la parte superior (fig. 44.9 a 10), de las que se han recuperado veintisiete ejemplares. A continuación tenemos recipientes de labio zoomorfo (fig. 44.7) en forma de cuello de cisne, con dieciocho ejemplares, tres de ellos pintados. Cerrarían este grupo las cuatro tinajas de doble labio de tipo pithoide recuperadas.

Como en los niveles de la fase precedente, habría que datarlas en la fase ibérica tardía, y es probable que muchas piezas procedieran del cercano taller de Fontscaldes.

Cálatos

Estos recipientes están presentes con cuarenta y tres ejemplares (fig. 44.2 a 5), de los que diez de ellos corresponden a los que antes hemos denominado de pequeño formato. Los de tamaño estándar están decorados, en diez casos, con bandas pintadas y motivos geométricos de semicírculos.

Jarras de perfil zoomorfo

De este tipo de contenedores hemos recuperado cincuenta y cuatro ejemplares (fig. 44.6,8). De ellos, treinta eran de tamaño medio y el resto de gran tamaño, y tan sólo tres conservaban decoración pictórica en forma de bandas.

Ollas de almacenaje

De este tipo de recipientes hemos recuperado siete ejemplares. Tipológicamente son muy similares a las ollas de cocción, pero no presentaban ninguna evidencia de uso en el fuego, así que creemos que se usaron para el almacenaje de alimentos.

Dolia

En esta ocasión, como ocurría en el contexto de la fase constructiva del recinto superior, vuelven a aparecer las grandes tinajas de tipología romana, *dolia*, en pequeña cantidad, ya que se recuperaron sólo tres ejemplares (fig. 45.12 a 13). De nuevo aparecen en clara minoría respecto a la vajilla ibérica, pero sin dejar de estar presente entre los recipientes de almacenaje.

Las ánforas

Ánforas itálicas

De variada procedencia y tipología hemos recuperado un total de sesenta ejemplares. Así, de la forma más antigua, que es la greco-itálica de los tipos Gr It bd 3 y 4/LW C y D, tenemos un total de siete piezas (fig. 40.1), de las que tres son de origen tirrénico campano, y una procedería de la zona adriática brindisina. Del tipo transicional a la Dressel 1 (fig. 40.2) hemos recuperado dos ejemplares, mientras que el tipo evolucionado Dressel 1A es el más numeroso, con treinta y una piezas, de las que veintidós habrían llegado de la zona campana (fig. 40.5), tres de Brindisi (fig. 40.3,4,6), cuatro de la zona centroitálica tirrénica, y dos más presentan una pasta idéntica a muchas de las greco-itálicas, indicando un probable origen suditálico-magnogriego. De la variante anfórica que aparece hacia el 125 a.C., la Dressel 1C, hemos recuperado seis ejemplares (fig. 41.2), todos de fabricación campana. Finalmente, de la variante Dressel 1B, propia del siglo I a.C., tenemos catorce ejemplares, de los que siete procederían de la zona campana (fig. 40.10), seis del área tirrénica centro-itálica (fig. 40.9 a 11; fig. 41.1) y uno de Brindisi. Finalmente, hay que destacar que una de las ánforas campanas Dressel 1B presenta un grafito *ante cocturam* en el labio, del que se conserva una primera letra y parte de una segunda: "MC..." (fig. 40.10).

Ánforas púnicas centromediterráneas

En los niveles de abandono del *castellum* se han recuperado tres ejemplares púnicos, todos ellos residuales, ya que pertenecen al tipo Mañá C2a/T-7.4.2.1 (fig. 41.3 a 6), que se exporta durante el siglo II a.C.

Ánforas púnico-ebusitanas

De procedencia ibicenca tenemos tres ejemplares. Dos de ellos corresponden a ánforas PE 16/T-8.1.3.1, siendo elementos residuales de los primeros momentos de ocupación del yacimiento, ya que su cronología nos sitúa entre mediados del siglo III e inicios del II a.C. El otro ejemplar es del tipo PE 23 (fig. 42.1), también de época tardorrepublicana, que se fecha en los tres primeros cuartos del siglo II a.C.

Ánforas béticas

De la zona costera sudhispánica tenemos dos ejemplares. Uno de ellos creemos poder adscribirlo al tipo Dressel 28 (fig. 42.3), cuya producción se inicia hacia el 20 a.C. y se prolonga durante todo el siglo I y parte del II d.C. Estos contenedores se dedicaban al transporte de derivados de la uva, bien sea vino, *defrutum*, *sapa* o *mulsum* (GARCÍA VARGAS 2000:88). El otro ejemplar lo hemos identificado como una posible Dressel 12 (fig. 42.4), un contenedor para el transporte de salazones que se fecha entre mediados del siglo I a.C. y mediados del siguiente, con algunos ejemplares fechados en la segunda mitad del siglo I d.C.

Ánforas tarraconenses

Las ánforas catalanas están presentes, en este caso, con sólo un ejemplar (fig. 42.5). Se trata del contenedor de vino típico del inicio de las grandes producciones tarraconenses, la forma Pascual 1, que se fecha entre mediados del siglo I a.C. y mediados del siguiente.

Ánforas ibéricas

Las ánforas ibéricas de boca plana están presentes con un total de nueve ejemplares (fig. 42.6 a 13), de labio más o menos moldurado, y con una cronología que abarca todo el periodo ibérico pleno, tardío, y llega hasta el cambio de era.

Otros

Ungüentarios

En esta ocasión se han recuperado dos ejemplares de esta vajilla de tocador. Uno de ellos es de cerámica de barniz negro, y el otro en cerámica común oxidada.

Vajilla de vidrio

Se han recuperado poquísimos fragmentos de vajilla vítrea, entre los que hemos identificado un fragmento de cuello que podía pertenecer a una botellita.

Vajilla metálica

Igualmente puntual, es la presencia de vajilla de mesa metálica, de la que tan sólo se ha recuperado un ejemplar, perteneciente a un vaso de bronce cuya tipología no ha podido determinarse.

Tapaderas

Como ya veíamos en el estudio de los niveles constructivos, vuelven a aparecer piezas fabricadas a partir de un fragmento de pared de ánfora rota y recortada en círculo, a modo de tapadera. En este caso tan sólo contamos con un ejemplar de 6,5 cm. de diámetro.

Metales

Nuevamente los fragmentos de metal recuperados son muy escasos y, por desgracia, se encontraban en un estado pésimo que no permitía identificarlos con claridad, a excepción de tres clavos de hierro.

Projectiles

Entre el material recuperado destaca el hallazgo de tres proyectiles de piedra caliza. Dos de ellos son bolaños de *ballista*, el primero tiene una forma circular un tanto irregular, de 11 cm. de diámetro y 1,250 kg. de peso⁹² (fig. 47.4). El segundo tiene un diámetro de 24 cm. y un peso que inicialmente superaba los 9,900 kg., ya que le falta una parte, posiblemente debido a un fuerte impacto (fig. 47.3).

El último proyectil es una pieza redondeada de unos 20 mm. de diámetro (fig. 47.1). Respecto a su uso tenemos noticias del empleo de este tipo de munición en hondas, además de los típicos glandes de plomo de sección romboidal⁹³ (CONTRERAS et alii 2006).

En este grupo habría que añadir, además, una pieza metálica circular (fig. 47.2), de 14 mm de diámetro, cuyas características son similares al proyectil de honda fabricado en piedra.

Pondus

De estas piezas, utilizadas como pesos para el tejido en los telares, hemos recuperado un ejemplar. Su presencia tal vez indica el desarrollo de una actividad de tejidos, en el *castellum* o en sus alrededores, aunque el mal estado de conservación del yacimiento no nos permite plantear esto como una hipótesis firme.

Material constructivo

En último lugar hemos de mencionar el hallazgo de algunas piezas, poquísimas, de material constructivo propiamente romano: *tegulae*, *imbrices* y dos piezas latericias. En total son cuarenta y cinco fragmentos, de los más de trece mil recuperados en los niveles de abandono, lo que tal vez nos indica que las edificaciones de la fortificación fueron levantadas usando materiales como las piedras y el barro, es decir, zócalos pétreos con alzados posiblemente de tapia o adobes, combinando técnicas itálicas e indígenas⁹⁴. Igualmente, en los tejados se usaría el encañizado o el ramaje y la madera, combinado con la arcilla, en vez de las cubiertas “romanas” de *tegulae* e *imbrices*. Tal vez la presencia puntual de estos materiales responda a reformas o reparaciones de alguna de las edificaciones detectadas en el recinto superior, pero de nuevo el pésimo estado en que se conservaba el yacimiento nos impide confirmar esta hipótesis.

---

⁹² Tenemos ejemplos similares entre los proyectiles de catapulta localizados en Azaila, que van de los 1,950 kg. de peso y 12 cm. de diámetro, a los 7,3 kg. de peso y 19,4 cm. de diámetro.

⁹³ Con algunos ejemplos fabricados también en terracota. Y entre los de plomo se cuentan numerosas piezas con inscripciones, pero desafortunadamente éste no es nuestro caso.

⁹⁴ Un hecho común en los *castella* hispanos de época tardorrepública, también documentado en las fortificaciones del oriente de Andalucía y el Levante (ADROHER et alii 2006, BROTONS y MURCIA 2006 y 2008). Además, esta técnica constructiva está bien documentada en construcciones de tipo doméstico o industrial/artesanal en el periodo tardorrepúblicano en la ciudad de *Tarraco* (MACIAS 2000, DÍAZ et alii 2005).

Tabla de las principales formas cerámicas identificadas

CLASE	FORMA-TIPO	NÚM. PIEZAS
Campaniense A media	Lamb. 27ab	2
Campaniense A media	Lamb. 27Bb	1
Campaniense A media	Lamb. 27c	1
Campaniense A media	Lamb. 31	1
Campaniense A media	Lamb. 34	1
Campaniense A media	Lamb. 33b	1
Campaniense A media	Lamb. 36	2
Campaniense A media	F 2544	1
Calena arcaica	F 2151 con relieve interno	1
Calena antigua	Sanmartí 166	1
Campaniense B Cales	Lamb. 1	1
Imitación campaniense B pasta gris	Lamb. 1	1
Imitación campaniense B pasta gris	Lamb. 1/8	1
Paredes Finas	Mayet 2	5
Paredes Finas	Mayet 3B1?	1
Paredes Finas locales	Mayet 2	1
Paredes Finas locales	Mayet 24	1
TS Itálica	Consp. 14.1	1
TS Itálica	Consp. R-3	1
TS Itálica local	Consp. 1.1	2
TS Itálica local	Consp. 8.3.1	1
TS Itálica local	Consp. 14	1
TS Itálica local	Consp. 16	1
TS Itálica local	Consp. 1?	1
Ánfora greco-itálica	Gr it bd 3-4/LW C-D	7
Ánfora greco-itálica	Transición a Dr. 1	2
Ánfora itálica	Dressel 1A	31
Ánfora itálica	Dressel 1B	6
Ánfora itálica	Dressel 1C	14
Ánfora púnica cartaginesa	Maña C2a/T-7.4.2.1	3
Ánfora púnico-ebusitana	PE 16	2
Ánfora púnico-ebusitana	PE 23	1
Ánfora tarraconense	Pascual 1	1
Ánfora bética	Dressel 12	1
Ánfora bética	Dressel 28	1
Cocina itálica	Vegas 1/Com it 1	1

Cocina itálica	Vegas 14/Com it 6c	1
Cocina itálica	Com it 6e	1
Cocina itálica	Burriac 38,100/Com it 7a	1
Común itálica	Emporiae 36,2/Com it 8e	1
Común púnica	Lancel 151	1
Común ebusitana	Lancel 152	1
Común oxidada	Lancel 152	1
Común oxidada	Com it 8d	1
Común oxidada	Emporiae 36,2/Com it 8e	1
Común oxidada	Com it 8f	1
Común oxidada	Tipo Azaila	1
Común oxidada	Cl rc 18a	1

Consideraciones sobre el contexto

A nivel general, los datos que nos proporcionan los niveles de destrucción y abandono del *castellum* no difieren, en gran medida, de lo que ya hemos expuesto para los rellenos constructivos. De nuevo es la cerámica ibérica la mayoritaria, con un 85% de los fragmentos recuperados, frente al 13% de material importado y un 2% de producción local de tipo “romano”. Y de nuevo los recipientes de almacenaje y transporte son los que dominan las formas identificadas, en total el 53% y el 10% del total, frente al 18% de vajilla fina y el 14% de vajilla común de mesa.

Respecto a la vajilla de mesa, los datos más destacados nos los proporcionan las cerámicas finas, que son un buen reflejo de los hábitos de consumo en el periodo en que estuvo activo el *castellum*, es decir, casi todo el siglo I a.C. En primer lugar tenemos que destacar la presencia de algunas piezas residuales de barniz negro, como es la copa calena de relieve nuevamente decorada con el motivo de Helios con corona solar y lira⁹⁵, así como una copa de la forma Sanmartí 166, lo que tal vez evidencia un uso prolongado en el tiempo de esta vajilla importada de gran calidad, o tal vez que las alteraciones antrópicas de los últimos siglos arrancaron estas piezas de su posición original, dentro de los rellenos constructivos. El resto de barniz negro pertenece al repertorio formal de la vajilla usada entre el siglo II y la primera mitad/dos tercios del siglo I a.C., principalmente de origen campano, tanto del tipo A como B de Cales. Lo mismo ocurre con los vasos de paredes finas, entre los que perduran los cubilotes que se empiezan a fabricar en el siglo II a.C. hasta mediados de la siguiente centuria, junto a formas como la Mayet 3.B1, que se fecha a finales del siglo I a.C.

El servicio se completa con versiones locales de cuencos de barniz negro, como la forma Lamboglia 26 o 27ab, en producción local de gris de la costa. Debemos añadir la presencia de imitaciones locales o regionales en cerámica gris de formas de la campaniense B, en concreto los cuencos Lamboglia 1 y 1/8. Este es un fenómeno, como ya apuntábamos, recientemente estudiado (ROCA, PRINCIPAL 2007), y cuyas conclusiones fueron que se trata de un hecho común, en el siglo I a.C., en las zonas más romanizadas de la *Citerior*. Otras investigaciones han señalado, además, que este fenómeno también se da en la *Ulterior*, como atestiguan los datos del *castellum* tardorrepúbli-

⁹⁵Debemos destacar que las dos copas de origen caleno con decoración en relieve, pertenecientes a la producción Calena Arcaica, tenían el mismo motivo decorativo.

cano del Cerro del Trigo⁹⁶ (ADROHER et alii 2006:629). Así, las imitaciones de barniz negro del tipo B aparecen en mayor cantidad en los centros de fuerte tradición alfarera propia, como Ampurias, y en los centros “secundarios”, mientras que en los puertos de primer orden, donde llegan directamente los barcos con los productos “originales”, como *Tarraco* o *Carthago Nova*, su presencia es minoritaria.

Finalmente, el hecho más novedoso entre la vajilla fina es la aparición de la cerámica de barniz rojo, la terra sigillata itálica. En esta ocasión también hemos de mencionar la presencia de piezas “originales”, algunas procedentes de la sucursal lyonesa del productor aretino *Rasinius*, junto a producciones de tipo local o regional, de las que hemos podido identificar dos tipos de producción diferentes. Del primero únicamente tenemos una base, posiblemente perteneciente a una pátera Conspectus 1, y su centro productor podía haberse hallado en Tarragona, a tenor de los paralelos con características técnicas análogas, concretamente las piezas procedentes del alfar descubierto en la zona del antiguo *praesidium* de *Tarraco*, la actual Plaça de la Font⁹⁷, aunque la escasez de datos nos hace plantear esta hipótesis de forma prudente, y nuevos hallazgos habrán de confirmar o desestimar su adscripción a este taller.

También de origen local o regional, aunque sin un paralelo claro en nuestro entorno geográfico, serían las copas Conspectus 8, 14 y 16, y la pátera Conspectus 1.1. Se trata de una serie de vasos procedentes de un mismo taller, que utilizan una técnica similar a la cerámica ibérica, con unas pastas muy depuradas, rosadas y untuosas, recubiertas de un barniz rojo muy parecido a la retina auténtica, pero de poca calidad, con tendencia a desprenderse⁹⁸. De hecho, el fenómeno de las producciones locales de terra sigillata itálica ha sido objeto de diversos análisis ya desde hace décadas, con un tratamiento más reciente en el caso de la Península Ibérica⁹⁹. Se ha comprobado que estas producciones están directamente ligadas a la presencia del ejército romano en las zonas de conflicto, tanto en los campamentos estables¹⁰⁰ como siguiendo el avance de las tropas en campaña¹⁰¹. Así, tenemos evidencias de auténticas fábricas militares de terra sigillata itálica, como la de *L. Terentius* en la *Legio VI Victrix* de León, aunque también conocemos instalaciones de franquicias por parte de productores civiles aretinos, como es el caso de *Rasinius*¹⁰², que envió a dos esclavos suyos a abrir una sucursal “militar” (GOUDINEAU 1968: 42). En última instancia, tampoco debemos desdeñar la posibilidad de que estas piezas fueran producto de alfareros indígenas que copiaban los modelos

---

⁹⁶ Situado en la localidad de Puebla de Don Fadrique, Granada.

⁹⁷ Si bien la datación de este centro cerámico, como ya hemos expuesto, sería algo posterior al abandono del *castellum*. De otra manera, si tenemos evidencias de una posible actividad alfarera en el mismo sitio durante el periodo tardorrepublicano: la explotación de unas arcilleras en las inmediaciones, que fueron parcialmente agotadas a lo largo del tercer cuarto del siglo I a.C. (DÍAZ, GEBELLÍ 2001).

Además hemos de mencionar el hallazgo de un sobremolde con un motivo mitológico en relieve, extraído de un vaso de barniz negro de Cales, recuperado en una excavación anterior muy cercana, en la Rambla Vella (DÍAZ 1996).

⁹⁸ En este caso, bien podría tratarse de copias realizadas por alfareros indígenas, dada su menor calidad y similitud con las pastas ibéricas. Sin embargo, este fenómeno también se da en las producciones de los *figlinari* militares itálicos, como en el caso de las producciones de *L. Terentius* en León, cuyos vasos presentan un aspecto “bastante descuidado a nivel de pasta y de barniz”, dado que los compradores, los militares del campamento donde se encontraba la *officina*, no son consumidores exigentes (GARCÍA MARCOS, 2006:106).

⁹⁹ Remitimos a la bibliografía, concretamente a las obras de Ch. Goudineau por un lado, y a lo recogido en diversos congresos y compendios: MORILLO 2006 ed.; ROCA, PRINCIPAL 2007; MORILLO 2008.

¹⁰⁰ En el *limes* alemán, siguiendo la línea del Rhin, tenemos el ejemplo de Xanten (GOUDINEAU 1968:38), donde se instalan sucursales de productores aretinos. En la Península Ibérica tenemos los campamentos de las Guerras Cántabras, como el de la *Legio IIII Macedonica* en Herrera de Pisuerga, o el de la *Legio VI Victrix* en León (GARCÍA MARCOS 2006:100).

¹⁰¹ Nuevamente en la zona del Rhin, en el campamento de Haltern (GOUDINEAU 1968:38).

¹⁰² Cuyos vasos, curiosamente, también aparecen en nuestro yacimiento, procedentes de su sucursal en Lyon.

itálicos, como ya ocurría unos años antes con los vasos del repertorio formal de barniz negro del tipo B¹⁰³.

Por último hay que destacar la presencia, si bien puntual, de restos de vajilla de mesa metálica y vítrea, algo novedoso respecto al contexto de la fase anterior.

En lo concerniente a la vajilla de cocina, no se producen muchas variaciones respecto a la situación anterior, siendo la más destacada la disminución de recipientes de tipo “ibérico”, que aún así son mayoritarios con un 53%, y que se contraponen al aumento de vajilla de fabricación local de tipo “romano”, que aumenta hasta el 20% del total. Ya son minoría las vajillas de origen cartaginés, con un 5%, y ebusitano, con un 2%, que además son piezas residuales propias del siglo II a.C.

Un grupo destacado dentro del contexto es el de las ánforas. Nuevamente las importaciones itálicas son las grandes dominadoras, con un 45% del total, en las que llega el vino de diferentes zonas: costa tirrénica campana, centro de Italia, y costa adriática brindisina. También se mantiene la llegada de envases que traen los salazones del Estrecho de Gibraltar, pero ahora en contenedores de tipo “romano”, como son las ánforas Dressel 12, acompañadas de ánforas béticas de vino o derivados Dressel 28, que representan el 2% del total con sólo estas dos piezas. A esto hemos de sumar la aparición de envases de vino tarraconenses, del tipo Pascual 1, que son las ánforas que caracterizan los momentos iniciales de la comercialización del vino catalán, y que en el contexto aparece de forma testimonial con un único recipiente que supone el 1%. Un porcentaje similar representan las ánforas cartaginesas y las ebusitanas, ambas del 2%. Cerrando el conjunto de las ánforas hemos de mencionar el elevado número de contenedores ibéricos de boca plana, que representan el 48% del total, y que junto a las tinajas ibéricas forman el grupo mayoritario de la vajilla: recipientes de almacén y transporte locales, un hecho frecuente en los establecimientos tardorrepublicanos hispanos, como ya hemos explicado, a lo largo de todo el siglo II y I a.C.

Cerrando el comentario a los materiales cerámicos recuperados, tenemos que mencionar el hallazgo de los pocos fragmentos de material constructivo de tipo “romano” antes mencionados. Como ya hemos dicho, son una ínfima parte del material recuperado, lo que nos hace pensar que no se utilizaran de manera habitual y sistemática, frente al uso de técnicas, como indicábamos en el contexto cerámico anterior, “ibéricas” o “indígenas”, adaptadas al entorno geocultural cuyos restos materiales, piedras y arcilla, sí aparecen en grandes cantidades.

Por último, volvemos a constatar la presencia de munición de artillería (fig. 47) en los niveles de abandono, de diferente calibre. En concreto dos bolaños de piedra caliza de 1,250 kg. y otro de 9,900 kg con un posible impacto de uso, a los que debemos añadir dos posibles proyectiles de honda, uno también pétreo y otro metálico. Estos datos son relevantes, dada la posición estratégica del *castellum* como elemento de control del territorio y del cruce de vías procedentes de la costa, desde *Tarraco*, y la que conducía al interior de Cataluña y el valle del Ebro por el paso de Lilla. Si a esto añadimos que, durante el periodo de vigencia de la fortificación se desarrollaron en nuestro territorio conflictos de gran importancia, como las Guerras Sertorianas y las Guerras Civiles entre César y Pompeyo, no sería de extrañar que la fortificación se viera implicada en las luchas entre facciones enfrentadas del ejército romano, de las que estos proyectiles podían haber sido testigos.

---

¹⁰³ En el caso de las imitaciones locales de barniz negro, también se ha planteado la existencia de talleres itinerantes que fabricarían versiones *in situ* de vasos del repertorio de la Campaniense A y sobre todo de la B, cubriendo la demanda del ejército y de la población indígena que demandara sus productos, como parece ocurrir en zonas de Granada y Portugal (ADROHER *et alii*, 2006:636).

Visto el material de manera conjunta, la cronología que se desprende indica que durante el último decenio del siglo I a.C. se produjo el abandono de ese lugar, hecho que fue precedido del desmontaje de las estructuras. Esta datación se basa en que la mayoría del material se puede fechar a lo largo de todo el siglo I a.C. o bien a partir de mediados de centuria. De hecho, los elementos más modernos son tan sólo cuatro piezas de terra sigillata itálica, de las formas *Conspectus* 14, 16 y R-3, que se fechan a partir del 10 a.C., y un contenedor bético Dressel 28, cuya producción se inicia hacia el 20 a.C. Si además tenemos en cuenta que no aparecen formas de terra sigillata propias del siglo I d.C., creemos que la datación del abandono del *castellum* poco antes del cambio de era está justificada. De hecho, en la propia ciudad de *Tarraco* contamos con contextos cerámicos fechados en este mismo periodo del principado de Augusto (DÍAZ, OTIÑA 2003:75), donde encontramos un alto número de cerámica ibérica, así como numerosa vajilla fina de barniz negro, imitaciones de campaniense B en cerámica gris, así como numerosas ánforas itálicas del tipo Dressel 1 en todas sus variantes. Pero además, la presencia de contenedores béticos como la Dressel 7-11 y Lomba do Canho 67, y tarraconenses Oberaden 74, Pascual 1 y Dressel 2-4, como los recuperados en los niveles constructivos de la vía del suburbio occidental de *Tarraco* (LÓPEZ 2006:56), junto a formas iniciales de sigillata itálica, cuya producción se inicia con anterioridad a la última década del siglo I a.C., sirven para conformar los contextos fechados con anterioridad al cambio de era, como el nuestro.

El material recuperado de los niveles moderno-contemporáneos

En este último apartado hemos querido incluir¹⁰⁴, al menos de forma sucinta, un breve comentario del registro mueble de época romana, cuya datación nos sitúa entre los siglos II y I a.C. Si bien los niveles a que pertenecen estos materiales¹⁰⁵ no tenían una mayor significación, las labores agrícolas mezclaron con el material moderno algunos de los fragmentos originalmente depositados en los estratos de época antigua. Como sucede en los casos anteriores, el grueso del material recogido lo componían fragmentos de cerámica ibérica, donde de nuevo las tinajas y recipientes de almacenaje eran mayoría, junto a diversos vasos de la vajilla de mesa de fabricación indígena (vasos, boles, platos, botellas, ollas, tapaderas, cubilotes), y en menor medida de fabricación local de tipo romano o importada (morteros y tapadoras de cocina itálica). Igualmente, entre las importaciones más destacadas hay que mencionar la presencia de barniz negro campano, procedente del tipo A de Nápoles y de Cales (fig. 38.15 a 16), que acompaña a las ánforas greco-itálicas y Dressel 1A, 1B y 1C de la zona campana y central de Italia, en la costa tirrénica, así como algún ejemplar de la zona adriática brindisina. Añadir la presencia de contenedores púnicos cartagineses y del círculo del Estrecho, en formas ya documentadas en los niveles inferiores, como las Mañá C2a/T-7.4.2.1 y Mañá C2b/T-7.4.3.3 (fig. 41.7). Por último mencionar el hallazgo de un pequeño molino rotatorio de piedra (fig. 45.14), utensilio que no habíamos localizado en contexto estratigráfico durante la excavación, pero que apareció en los niveles superficiales.

¹⁰⁴ Probablemente este material fue arrastrado de los niveles de abandono del *castellum*. Por este motivo, nos hemos permitido la licencia de añadir, en las ilustraciones sobre el material de abandono, alguna de las piezas más representativas recuperadas en los niveles superficiales.

¹⁰⁵ Las tierras de cultivo de época modernocontemporánea, que fueron extraídas parcialmente con medios mecánicos, siendo la parte inferior de estos niveles excavados manualmente, para evitar afecciones sobre los restos.

CONSIDERACIONES FINALES

El desembarco del ejército romano en Ampurias durante la Segunda Guerra Púnica vendría a suponer, poco después, el inicio de la conquista, el control y la administración de Roma sobre *Hispania*. De esta manera, aprovechando el eje viario costero, la vía Heraklea, e imponiéndose a los pueblos íberos que encontraban a su paso mediante pactos y alianzas, o bien por la fuerza a los más belicosos, Roma establecerá su base de operaciones en la Península sobre una colina, a cuyos pies se encontraba la capital del amplio territorio que la circundaba: el *oppidum* de Cese/Tarrácon y la *Regio Cessetania*.

Una vez finalizada la contienda, los esfuerzos se centraron en pacificar, organizar y administrar el nuevo territorio adquirido. Como ya hemos dicho, la división inicial supuso la creación de las provincias *Citerior* y *Ulterior*, bajo administración de un gobernador provincial. Dentro de cada provincia, y en el caso que nos ocupa en el territorio de *Tarraco*, los trabajos por controlar este territorio y las gentes que lo ocupaban consistieron en la adopción de la organización ibérica preexistente. Así, la población que estaba organizada en asentamientos urbanos dispersos por la región, en *oppida*, fue reubicada siguiendo un modelo romano: una ciudad principal, que en nuestro caso fue la *urbs* de *Tarraco*, que quedaba como único centro urbano, desde el que se administraba el vasto territorio que la circundaba, el *ager*, ocupado por un tipo de asentamientos rurales dispersos, granjas desde las que se explotaban los recursos agropecuarios, siguiendo el modelo itálico de la *villa*. Pero en muchas ocasiones, el pragmatismo de Roma llevó, en estos momentos iniciales, a promover algunos *oppida* “amigos”, como centros urbanos de control territorial, en detrimento de otros que a veces habían sido más importantes (OLESTI 2000). De esta manera los ocupantes se adaptaban a la organización territorial y política ibérica para controlar a los propios íberos, que durante los primeros años de dominio romano mostraron, en varias ocasiones, su oposición a los conquistadores en forma de rebeliones, como así reflejan las fuentes al mencionar las campañas pacificadoras de Catón del año 195 a.C. Esto acentuó aún más la forzada política de despoblamiento de los *oppida* ibéricos, siendo algunos de ellos destruidos de forma violenta. De hecho, estos *oppida* solían estar en zonas de control estratégico de su territorio de influencia, de manera que cuando fueron destruidos o abandonados por mandato de los nuevos gobernantes romanos, en algunos casos se crearon nuevos centros de control territorial y viario, esta vez de tipo romano, como son los *castella*¹⁰⁶.

En este contexto hemos de entender la lógica de nuestro yacimiento, ya que si bien la tipología del primer asentamiento nos es desconocida, sí que podemos fecharla con bastante precisión. De esta manera, la ocupación inicial data de finales del siglo III a.C. o inicios del II, coincidiendo con el desarrollo de las Guerras Púnicas o más bien con las campañas de pacificación y control del territorio conquistado. Esta fecha es importante, dado que coincide en este sector de la *Cessetania* con la destrucción y abandono de su *oppidum* principal, el del Vilar de Valls, que hasta ese momento se erigía como centro de control territorial y político, y dominaba el nudo de comunicaciones de la

---

¹⁰⁶ Este es un hecho que, en *Hispania*, la arqueología ha sacado a la luz durante los últimos años.

vía procedente de la costa, *Tarraco*, con la variante interior de la vía Heraklea, que conectaba las comarcas del Penedés con *Ilerda* atravesando este territorio (fig. 8). De esta manera, vemos que los conquistadores romanos forzaron la destrucción y abandono de este importante *oppidum*, y de forma paralela se establece un nuevo centro de control de su territorio y de las vías de comunicación: el de Puigpelat. Además aparecen numerosos asentamientos dispersos en la llanura comprendida entre el Vilar y nuestro yacimiento, donde parece ser que se reubicó la población ibérica desplazada en granjas, siguiendo el modelo itálico. Con estos datos, parece probable que el lugar estratégico donde se asienta nuestro yacimiento, a inicios del siglo II a.C., respondiera a un establecimiento romano para el control de este territorio, de tipo militar.

En cualquier caso, estos primeros años de ocupación y organización del territorio ocupado parecen poner de manifiesto una adaptación a los esquemas previos por parte de Roma, que se irán manteniendo durante el siglo II a.C. De hecho, no será hasta mediados del siglo II a.C., coincidiendo con la llegada de numerosas tropas¹⁰⁷ a la Península, y en concreto a la ciudad de *Tarraco*, cuando se inicie un programa de organización de la red viaria y del territorio (MERCADO *et alii* 2006: 259). En nuestro caso particular, esta fase de reorganización territorial coincide con la ampliación del *praesidium* de *Tarraco*, que además es la base naval de la armada romana, donde llegan las tropas para su despliegue por el valle del Ebro hacia el frente, y donde se repliegan como centro de hibernada.

Todo este trajín militar supone un incremento considerable de la población inmigrada¹⁰⁸, lo que significa un incremento poblacional de *Tarraco* y su territorio inmediato, y derivaría en la fundación de numerosas *villae* siguiendo una nueva ordenación en parcelas agrarias definidas por un nuevo catastro: la centuriación conocida como Tarraco II (PALET 2003)¹⁰⁹.

También el entorno de Puigpelat fue objeto de una reordenación, la centuriación denominada Tarraco III (PALET 2003 y 2008). Los trabajos más recientes han fechado esta reorganización viaria y parcelaria, que comprende el territorio de la comarca del Alt Camp, entre finales del siglo II e inicios del I a.C. Este hecho estaría directamente relacionado con la fundación real de la ciudad de *Tarraco* (DÍAZ, PUCHE 2003), ya que es entorno al año 100 a.C. cuando se unificarán el *praesidium* militar de la parte alta con el *oppidum* ibérico de la zona portuaria inferior, y se levanta una ciudad de nueva planta a partir de ejes perpendiculares, *kardines* y *decumani*, que definen una estructura interna en *insulae* de uno por dos *actus* (MACIAS 2000). A partir de la ordenación de la parte interna de la ciudad, parece que se proyectaron los ejes para aplicarlos a la centuriación del *territorium* que aún no se había estructurado. Este sería el caso de la comarca del Alt Camp, cuyo ejemplo son las numerosas *villae* del periodo tardorrepúblicano documentadas, algunas en las inmediaciones del *castellum*, como es la *villa* del Torrent de les Voltes, y un poco más alejadas, la *villa* del Vilar, levantada a los pies del antiguo poblado ibérico.

En algunas ocasiones, estos cambios en la organización vial y territorial significaban la desaparición de los antiguos puestos de control militares¹¹⁰, *castella* que actuaban como establecimientos policiales y puntos de reorganización de las tropas en caso de conflictos, como atestiguan la arqueología

¹⁰⁷ Es el momento en que se producen los grandes conflictos bélicos del interior de la Península, como las Guerras Celtibéricas y Lusitanas.

¹⁰⁸ Soldados romanos, comerciantes y artesanos encargados de abastecer al ejército, etc.

¹⁰⁹ Datada hacia el 110 a.C., que afectaría a la llanura litoral del Camp de Tarragona situada al sureste de *Tarraco*, alrededor de la Vía Heraklea.

¹¹⁰ Al perder, los lugares donde se ubicaban, ese carácter estratégico que tenían en origen.

logía y las fuentes clásicas¹¹¹. En nuestro caso, la reorganización territorial fechada entorno al 100 a.C. no significó la desaparición de este asentamiento estratégico, ya que durante el primer cuarto del siglo I a.C. se llevó a cabo una importante reforma, cuya estructura final es lo que conocemos del *castellum* de Puigpelat (fig. 48). De hecho, los estudios sobre la centuriación de esta zona del Alt Camp han permitido identificar un *kardus* y un *decumanus* en las inmediaciones del pueblo de Puigpelat, fosilizados en los caminos de Els Masos y el de Els Bastards respectivamente. A esto hemos de sumar la posible identificación de un nuevo *decumanus*, el vial derivado de la prolongación del camino de Bràfim con la carretera que lleva a Valls, que pasaría a poca distancia de la entrada al conjunto fortificado. Su trazado sigue una línea paralela al camino de Els Bastards, con una separación de 534 metros, es decir, 15 *actus*, y que podría estar relacionado con la trama centuriada Tarraco III (fig. 49) bajo el módulo de 20 por 15 *actus* (PALET 2008).

De este modo, la perduración durante el siglo I a.C. del *castellum*, previamente reformado, pone de manifiesto que un siglo después de su ubicación en este lugar, continuaba habiendo razones para el mantenimiento de este puesto militar. Su posición estratégica para asegurar las líneas de comunicaciones contribuiría a ello, ya que se encuentra escasamente a tres kilómetros al sur del vial principal antes mencionado, que conectaba las comarcas del Penedés con *Ilerda* y el valle medio del Ebro¹¹². Por otro lado, como ya ha quedado de manifiesto durante la descripción de los restos conservados, las dimensiones de las construcciones y la poca entidad de los muros perimetrales del núcleo de la fortificación, tal vez nos indican que no fue concebida como un lugar de defensa propiamente. De hecho, tenemos los ejemplos de La Cabezuela de Barranda o el Castello da Lousa, *castella* de pequeñas dimensiones y protegidos también por muros no muy gruesos, que sus excavadores relacionan con unas tareas de tipo policial, controlando el territorio, las vías de comunicación, y tal vez actuando como centros de avituallamiento seguro, dado el alto número de vajilla de almacenaje recuperada (BROTÓNS, MURCIA 2008:62; MURCIA *et alii* 2008:556), como parece que sucedió en el *castellum* de Puigpelat.

En este caso, el asentamiento podría ser catalogado también dentro de las *turres specuale* o *burgus speculatorius*, que se aplican como diminutivos o centros con una cierta especialización dentro de los *castella*, y que serían pequeñas fortificaciones destinadas a la vigilancia del territorio, de los caminos y al mantenimiento del orden (BROTÓNS, MURCIA 2008:62; LE BOHEC 2006:216). Esto justificaría plenamente la vigencia estratégica del *castellum*, ya que se encuentra, como hemos dicho, en un nudo de comunicaciones que enlazaba con las comarcas del sur de Barcelona, con el interior de la provincia *Citerior*, y hacia el sur con su capital, *Tarraco*. Tampoco podemos descartar que la reforma del *castellum*, con la construcción del recinto superior protegido con torres, se levantara con motivo de las Guerras Sertorianas, controlando uno de los pasos que el ejército rebelde pudo usar para llegar desde su capital, *Oscá*, hacia una de sus principales ciudades portuarias, *Tarraco*, atravesando la Cordillera Prelitoral. De hecho, la datación de los niveles constructivos de este recinto en el primer cuarto avanzado del siglo I a.C. así parece indicarlo.

Con posterioridad este enclave estratégico estuvo activo durante las Guerras Civiles entre César y Pompeyo, donde una de las claves fue la victoria cesariana en *Ilerda*, y nuestra fortificación podía haber funcionado como un centro desde el que, los diferentes bandos en lucha, se hubieran podido abastecer, vigilar o ejecutar maniobras de asedio o repliegue.

---

¹¹¹ “Vegecio y el corpus cesariano dejan sentado que un *castellum* es un fuerte provisional levantado para controlar el territorio” (JIMÉNEZ DE FURUNDARENA 1995: 134).

¹¹² La alternativa a la vía que remontaba el valle del Francolí desde *Tarraco* (*Via de Italia in Hispania*), o a la ruta fluvial remontando el propio río Ebro, navegable hasta *Vareia* (Varea, Logroño) (BELTRÁN 1961). De hecho, las vías de comunicación son claves en el desarrollo la conquista y dominio de *Hispania*, ya que como dice J.M. Blázquez, “los datos extractados acerca de las fuentes relativas a las guerras de época romana republicana que tuvieron por escenario la Península Ibérica confirman que las calzadas eran las arterias de la guerra” (BLÁZQUEZ 2002: 499).

De esta manera, cuando *Tarraco* y su territorio dejan de ser escenario de conflictos bélicos, con la pacificación del territorio y el desplazamiento del ejército hacia el norte de la Península en el transcurso de las Guerras Cántabras, el *castellum* de Puigpelat será desmantelado y abandonado de forma definitiva. De hecho, la presencia militar se habría hecho innecesaria, y la nueva reorganización de *Tarraco* y su territorio, llevada a cabo por Augusto con una importante reordenación de las vías, acabó por hacer definitivamente innecesaria la existencia de la fortificación.

En conclusión, a escala local, los datos derivados de este estudio aportan novedades inéditas hasta el momento, como sería la existencia de pequeñas guarniciones militares ejerciendo labores de control policial en “zonas recientemente anexionadas, potencialmente hostiles y proclives a la sedición”¹¹³ de los alrededores de *Tarraco*, de las que el *castellum* de Puigpelat es el único ejemplo conocido hasta ahora. Este sistema de control territorial en el periodo republicano, que parece haber tenido una aplicación general en el territorio hispano, ha sido bien documentado en la zona portuguesa, como es el caso de la fortificación de Lomba do Canho (FABIAO 2007), y también en el área de Murcia¹¹⁴ y Granada¹¹⁵. De hecho, en esta región del sureste peninsular se han estudiado una serie de *castella* que siguen la línea de conexión del Levante con *Carthago Nova* y con el interior de la Andalucía oriental, es decir, protegiendo una ruta estratégica para el movimiento de tropas, su avituallamiento, y la vigilancia de los centros de explotación mineros interiores. Así que, si bien no se puede decir que la fundación de fortificaciones sean fruto de una política sistemática para crear redes de control del territorio recién conquistado (CADIOU 2001:89), sí parece que éste sea un recurso habitual a lo largo del territorio hispano.

Por otro lado, respecto a la morfología del *castellum* de Puigpelat, la parte conservada no nos permite hacer grandes precisiones, pero hemos podido comprobar que su perímetro sigue una adaptación a la topografía, mientras que su ordenación interna sigue una disposición ortogonal, dentro de la cual se ha definido una zona de acceso avanzada, que daba paso al *intervallum* y, en la cima, una edificación protegida por torres en las esquinas y flanqueando la puerta. Como ya hemos dicho, este recinto estaba delimitado por muros que rondaban los 60-70 centímetros, de manera que no parece concebida para tareas de defensa y asedio prolongado, sino más bien para labores de control policial del territorio y las comunicaciones. Ya en su interior, se han identificado diversos habitáculos, pero en un estado de destrucción tan grande que no nos ha permitido relacionarlo con espacios conocidos como puedan ser los *contubernia*, los *arma* o los *borrea*. En general, vemos cómo parte de las estructuras, básicamente los recintos inferiores, cuya orientación divergente podría indicar su adscripción a una fase anterior al edificio del siglo I a.C., se adaptan a la orografía. Así, la ladera del costado sur, que da a un pequeño barranco, es aprovechada como límite del fortín, y lo mismo ocurre con los desniveles por donde se emboca el acceso rehundido y angosto del recinto inferior, delimitado por terraplenes defensivos que aprovechan el desnivel natural del terreno parcialmente. Esto entronca de nuevo con los ejemplos de *castella* hispanos conocidos hasta ahora¹¹⁶, que siguen esta misma premisa de adaptación al terreno natural, dispuestos sobre cimas o promontorios¹¹⁷. Si bien en la medida de lo posible siguen una planta cua-

¹¹³ JIMÉNEZ DE FURUNDARENA 1995:135.

¹¹⁴ Nos referimos a los ya citados *castella* del Cerro de las Fuentes de Archivel y del Cerro de la Cabezucla de Barranda (BROTÓNS, MURCIA 2006 y 2008) .

¹¹⁵ En este caso, los *castella* del Peñón de Arruta y el del Cerro del Trigo en Puebla de Don Fadrique.

¹¹⁶ Que se pueden encontrar reunidos en la guía editada por A. Morillo: *El ejército romano en Hispania. Guía arqueológica* (León 2007).

¹¹⁷ Como es el caso del Cerro de las Fuentes de Archivel en Caravaca (Murcia) (BROTÓNS, MURCIA 2008), el Peñón de Arruta en Jerez del Marquesado (Granada) (ADROHER et alii 2006), las Choes de Almpompé en Santarém (Portugal), el fuerte de Alpasenque en Soria, o los fortines del sitio de Numancia (MORILLO 2007).

drangular¹¹⁸, como ocurre con las construcciones del recinto superior, aplicando el modelo descrito por Polibio al que hacíamos referencia al inicio de este trabajo. Por último, las técnicas constructivas utilizadas, tanto en el *castellum* de Puigpelat como en el resto de fortificaciones que hemos ido nombrando, son similares: uso de muros con zócalos de piedra con la técnica del *emplecton* y posible alzado de barro -tapial o adobe-, con techos de ramaje y ausencia casi total de mortero y tejas romanas¹¹⁹. Esta técnica, de tipo indígena, es un hecho que también se da en la composición del *instrumentum domesticum*, con una mayoría de cerámica indígena¹²⁰. En definitiva, esto parece indicar que a lo largo del periodo tardorrepublicano, y durante los primeros momentos de implantación y consolidación de la “romanización” de *Hispania*, tanto los sistemas de control político y territorial, como los sistemas constructivos, como el abastecimiento de alimentos y recipientes para su consumo, comparten esta característica que podemos denominar “indigenista”, y que evidencia una actitud pragmática de adaptación al medio geográfico, político y económico.

---

¹¹⁸ Éste es el caso de los *castella* del Cerro del Trigo de Puebla de Don Fadrique (Granada) (ADROHER *et alii* 2006), o el de La Cabezuela de Barranda en Caravaca (Murcia) (BROTÓNS, MURCIA 2008).

¹¹⁹ Las tejas planas-*tegulae*- y las tejas curvas que cubrían las juntas de las planas -*imbrices*-.

¹²⁰ Algo común, por otro lado, en establecimientos de origen militar como *Tarraco* o Ampurias, ciudades plenamente romanizadas como *Carthago Nova*, o en fundaciones romanas de nueva planta como *Iluro*.

TRADUCCIÓN DEL TEXTO DE LAS FIGURAS

Figura 1: Plano de localización del yacimiento, con las principales ciudades y ejes viarios.

Figura 2: Localización del castellum de Puigpelat en su entorno geográfico, con los yacimientos cercanos de época tardorrepublicana y los ejes viarios (base fotografía aérea del ICC).

Figura 3: Vista del castellum una vez finalizada la excavación. Es evidente el fuerte estado de destrucción (Archivo CODEX).

Figura 4: Vista del castellum en la actualidad, ocupado por el colegio Joan Plana.

Figura 5 A: Planta esquemática de un castrum según el modelo de Polibio (en base a LE BOHEC 2004, lám. 21). B. Sistema defensivo de las puertas de un castrum (en base a LE BOHEC 2004, lám. 20).

Figura 6 A: Sistema defensivo del agger de un castrum (en base a LE BOHEC 2004, lám. 19). 6.B. Variantes de las torres defensivas de la muralla de un castrum (en base a DOBSON 2008 fig. 279).

Figura 7: Vista general del área ocupada por el castellum, con la situación de Valls y del hipotético vial romano.

Figura 8 A: Plano de situación con los principales asentamientos tardorrepublicanos cercanos. 8.B. Plano topográfico del castellum y el sistema viario antiguo.

Figura 9 A: Planta del recinto inferior de acceso al castellum (Archivo CODEX).

Figura 10: Detalle del terraplén defensivo que protegía la zona de liza del recinto de acceso (Archivo CODEX).

Figura 11: Secciones de la zona de liza con los restos conservados del sistema defensivo.

Figura 12: Planta del recinto intermedio –intervallum- del castellum (Archivo CODEX).

Figura 13: Detalle del intervallum, con los restos del muro defensivo de segunda línea.

Figura 14: Sección longitudinal, donde se ve cómo el tratamiento de la pendiente deja al núcleo del castellum en ventaja defensiva.

Figura 15: Planta de las construcciones del recinto superior del castellum (Archivo CODEX).

Figura 16: Detalle de los ámbitos I y II del recinto superior del castellum (Archivo CODEX).

Figura 17: Detalle de los ámbitos adosados al muro perimetral del recinto superior del castellum (Archivo CODEX).

Figura 18: Detalle de la torre que flanqueaba la hipotética entrada al recinto superior del castellum (Archivo CODEX).

Figura 19: Detalle del recinto superior del castellum, con el ámbito VI en primer término (Archivo CODEX).

Figura 20: Detalle del recinto superior del castellum, con el muro perimetral defendido por torres en primer término (Archivo CODEX).

Figura 21: Secciones del recinto superior del castellum, con las dos fases de ocupación documentadas.

Figura 22: Barniz negro de Cales: 1-Calena arcaica de relieve F 2151. Campaniense A: 2- Lamb. 33; 3- copita; 4- copita; 5, 7- Lamb. 36; 6- Lamb. 23; 8, 9- Lamb. 27ab; 10- Lamb. 28; 11- Lamb. 5. Campaniense B indeter: 12- Lamb. 5/7; 13- Lamb. 1; 16- Lamb. 1/8. Campaniense B de Cales: 14- Lamb. 3; 15- Lamb. 1. Campaniense B indeter. de pasta gris: 17- Lamb. 1. Imitación campaniense B pasta gris: 18- Lamb. 1.

Figura 23: Imitación campaniense B en común oxidada: 1- Lamb. 1. Paredes finas: 2- Mayet 2; 3- Mayet 2.1; 4- Mayet 2?; 5- Mayet 1? Gris de la costa: 6 a 9- Jarrita bicónica; 10 a 11- Bol en miniatura; 12- Bol símil Lamb. 26/27. Cerámica ibérica reducida: 13- Bol símil Lamb. 26/27. Cerámica ibérica oxidada: 14 a 16- Bol símil Lamb. 26.

Figura 24: Cerámica ibérica oxidada: 1 a 6- Bol símil Lamb. 26/27; 9- Plato de ala símil Lamb. 36; 10- Plato de ala. Cerámica ibérica pintada: 7 a 8- Plato de ala símil Lamb. 36; 11 a 12- Plato/bol; 13 a 15- Jarritas bicónicas.

Figura 25: Cerámica ibérica pintada: 1- Copa; 2- Plato; 3 a 5- Bol hemiesférico; 6- Bol. Cerámica ibérica oxidada: 7 a 8- Jarra zoomorfa.

Figura 26: Cerámica ibérica oxidada: 1 a 4, 7 a 9- Jarra; 10 a 12- Jarra trilobulada; 13- Olla almacenaje; 14 a 15- Kálatos. Cerámica común oxidada: 5- Jarra. Cerámica ibérica pintada: 6- Jarra; 16 a 17- Kálatos.

Figura 27: Cerámica ibérica pintada: 1 a 2- Kálatos. Cerámica ibérica oxidada: 3 a 6- Kálatos.

Figura 28: Ánfora greco-italica: 1 a 6, 8- Gr it bd3/LW C-D; 7, 9, 10- Gr it bd 4/LW C-D; 11 a 12- El Vilar/G 4. 13-Greco-italica.

Figura 29: Ánfora greco-italica: 4- Gr it bd 5/transición Dr. 1; 1 a 3, 5 a 9- Dr. 1A; 10- Dr. 1B; 11- Dr. 1C; 12 a 15- Ánfora itálica.

Figura 30: Ánfora púnica cartaginesa: 1- C1b/T-7.2.1.1; 2 a 3- C2a/T-7.4.2.1. Ánfora púnica círculo del Estrecho: 4 a 6- C2b/T-7.4.3.3; 7- CC.NN./T-9.1.1.1. Ánfora ebusitana: 8- PE 14. 9 a 14- Ánfora ibérica.

Figura 31: Cerámica ibérica de cocina: 1 a 5- Olla; 7 a 8- Tapadera. Cerámica ibérica oxidada: 6- Olla almacenaje; 17- Lebrillo. Común itálica: 9- Burriac 38,100; 12- Com it 8c; 14-

Emporiae 36,2; 15 a 16- Com it 8d. Rojo interno pompeyano: 10- F3 Luni 1. Común oxidada: 11, 13- Símil Com it 8c.

Figura 32: *Cerámica ibérica oxidada: 1- Tinaja; 2 a 3- Tinaja pitboide de doble labio; 4 a 9- Tinaja carenada.*

Figura 33: *Cerámica ibérica oxidada: 1- Gran jarra; 2 a 7- Gran jarra de perfil zoomorfo. Cerámica ibérica pintada: 8 a 10-Gran jarra zoomorfa.*

Figura 34: *Cerámica ibérica pintada: 1 a 2- Gran jarra zoomorfa. Cerámica ibérica oxidada: 3 a 4- Gran jarra zoomorfa; 5 a 11- Tinajas.*

Figura 35: *Cerámica ibérica oxidada: 1 a 20- Tinajas.*

Figura 36: *Cerámica ibérica oxidada: 1- Tinaja; 2 a 3- Gran jarra. Cerámica romana de almacenaje: 4 a 5- Dolia. Elemento metálico: 6- Obelós/Asador?. Ánfora greco-italica: 7- Gr it bd 2/LW B. Cerámica ibérica oxidada: 8- Tinaja. Cerámica ibérica pintada: 9- Kálatos.*

Figura 37: *Porcentajes de la composición del conjunto cerámico.*

Figura 38: *Barniz negro de Cales: 1- Calena arcaica de relieve F 2151. Campaniense A: 2 a 4- bol/copa; 5- F 2544; 6- F 2686; 7- Lamb. 34; 8- Lamb. 27Bb; 9- Lamb. 27ab; 10- Lamb. 33b; 11- F 2943. Calena antigua: 3- bol/copa; 14- Sanmartí 166. Campaniense B de Cales: 12 a 13- Lamb. 1; 15- Lamb. 5. Campaniense B indeter: 16- Lamb. 2. Imitación campaniense B pasta gris: 17- Lamb. 1/8; 18- Lamb. 1. TS Itálica: 19- Consp. 14.1. TS Itálica local: 20- Consp. 14.*

Figura 39: *TS Itálica local: 1- Consp. 14; 2- Consp. 1; 3- Consp. 1?. Paredes finas: 4- Mayet 3.B1?. Gris de la costa: 5- Jarrita bicónica; 6- Bol símil Lamb. 26/27. Cerámica ibérica oxidada: 7 a 8- Bol símil Lamb. 26/27; 10, 11, 13- Jarra; 12- Cubilote; 17- Plato de ala símil Lamb. 36; 18- Jarra tipo cesta. Cerámica común: 9- Jarra bicónica; 14 a 15- Jarra; 16- Botella.*

Figura 40: *Ánfora greco-italica: 1- Gr it bd 4/LW C-D; 2- Transición Dr. 1. Ánfora itálica: 3 a 5, 7 a 8- Dr. 1A; 9 a 11- Dr. 1B.*

Figura 41: *Ánfora itálica: 1- Dr. 1B; 2- Dr. 1C. Ánfora púnica cartaginesa: 3 a 6- C2a/T-7.4.2.1. Ánfora púnica círculo del Estrecho: 7- C2b/T-7.4.3.3.*

Figura 42: *Ánfora ebusitana: 1- PE 23; 2- PE 25. Ánfora bética: 3- Dr. 28; 4- Dr. 12. Ánfora tarraconense: 5- Pascual 1. 6 a 13- Ánfora ibérica.*

Figura 43: *Cerámica ibérica de cocina: 1 a 2- Olla; 3- Tapadera. Común itálica: 4- Vegas 1a; 5- Vegas 14; 6- Emporiae 36,2. Común púnica: 7 a 8- Lancel 151. Común ebusitana: 9- Lancel 152. Común oxidada: 10- Cl rc 18a; 11- Símil Lancel 152; 12- Símil Com it 8f; 13- Tipo Azaila.*

Figura 44: *Cerámica ibérica oxidada: 1- Lebrillo; 2 a 5- Kálatos; 6, 8- Gran jarra zoomorfa; 7- Jarra carenada; 9 a 10- Tinaja carenada; 11- Gran contenedor.*

Figura 45: *Cerámica ibérica oxidada: 1 a 11- Tinajas. Cerámica romana de almacenaje: 12 a 13- Dolia. Instrumento pétreo: 14- Molino rotatorio de mano.*

Figura 46: *Porcentajes de la composición del conjunto cerámico.*

Figura 47: *Proyectiles de ballista recuperados en el castellum de Puigpelat y reproducción de una ballista (según RUSSO 2004:301).*

Figura 48: *Planta general del castellum.*

Figura 49: *El castellum de Puigpelat en la trama centuriada Tarraco III (según PALET 2008, fig. 221).*

BIBLIOTECA TÀRRACO D'ARQUEOLOGIA

THE *CASTELLUM* OF PUIGPELAT

Moisés Díaz García

Fundació Privada Liber

CONTENTS

Page.

201	Preliminar note
202	Presentation
203	Prologue
205	Introduction
207	Research Record
210	The late republican <i>castellum</i> Puigpelat
217	Reserved evidencies from the <i>castellum</i> Puigpelat
266	The <i>Instrumentum domesticum</i> : Crockery and other materials
252	Final considerations
257	Translation of the figure texts
125	Bibliography
131	Spanish translation
261	Other books published by the Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia

PRELIMINARY NOTE

The ambition of the Library Tarraco of Archaeology has always been that of being able to edit texts of reputed specialists as well as others that begin their scientific way, always under the premise of quality and 'exportability' of contents. So that, beyond the exposing virtues, the volume out of printing had forever an indelible mark of true contribution to the scientific community. Now, of this whole project, we are already in the fifth volume, which certainly means passing from the frightful barrier of the beginnings to the frank way of the consolidation. Upon the completion of reknowned authors and newcomers joins the idea of trilingual broadcast that reaches five continents. The heritage of Tarraco and its area of influence invites, from our point of view, to be courageous in the international diffusion of its knowledge.

Up to the moment the Foundation has lived all sorts of experiences in their editorial work and in its anchorage in the local scientific community. The idea about helping, of being a complement of the professional activity that is developed in the local archaeology, is a pretension that constitutes one of our principles. And here we are. There have been very nice surprises, even from the institutional point of view, which some administrations, through their representatives, noticed that the Library Tarraco of Archaeology was an idea that deserved to be supported.

Moisés García invites us to discover almost one novelty with 'The Castellum of Puigpelat'. A rarity of the Roman military archaeology: the first castellum in the territory of Tarragona. As the author says, the singularity of the finding made its indispensable publication. A reflection that coming from the same author could be classified of dared, but the specialists will check that he does not lack reason.

From the Foundation we thank the author for the celerity in the delivery of originals and their correction. He had very few time for their start-clean and appropriate improvements after reviewing the original. But he took the chance and the days. That virtue of reaction and speed also has to be transferred to the councilwoman Rosa Rossell, understanding with the changes of the Foundation, to Imma Teixell, authoress of a volume of the collection and particular promoter of this work. And to our good collaborator Joaquín Ruiz de Arbulo: their opinions and judgement constitute a guarantee for our work.

Joan Antoni Domènech
Manager Director Fundació Privada Liber

PRESENTATION

The execution of the projects derived from the urban planning and building necessities which generate the building of a better life quality or, at least, which renew what has been already achieved, immerse ourselves in a frantic rhythm with the aim of obtaining a final result, quite tangible and quite visible. This situation, characteristic of our present world where patience does not have many followers and in which the resources meant for reflection are small, might make us commit the mistake of leaving in any corner the results of the works by some professionals who take part in developing a well done job.

So, in this immediate spiral, many times the archaeological works have only been considered in the moment of being taken into account for their suitability and feasibility in any action. This way, unfortunately, many of the results from these archaeological interventions are not spread further from the documents demanded by the law, forgetting the needed and constant sum to know our heritage better in a way that it explains our past and also acts as an indicator of our present.

The institutions have a lot to say. We have to work together and we have to put all the means available to us to ensure this needed spreading of a well-done work, though caused by reasons and necessities rather different from the archaeological heritage. We have to congratulate the archaeologists for their research work, with the aim of being able to close the circle born with the field archaeological works and which will have to be completed with the spreading of the acquired knowledge.

We should not fool ourselves; we have a lot of work to do on our part. However, it is encouraging and, at the same time, the works of archaeologists as Moisés Díaz demands a greater implication on our part, with his interests and dedication to go deeper in the study of the obtained results, and it makes the immersion in our History easier.

Rosa Maria Rossell Rigau

Deputy Mayor for the Historical, Cultural Heritage and Education. Town Hall of Tarragona.

PROLOGUE

The methodical work you now have in your hands gives us well documented and thought archaeological facts about the configuration of the ager in Tarraco from the results of a preventive excavation in the site of the Puigpelat castellum, the first one identified in the territory of the Tarraconense. This way, the individual report of the site adds some more light to the existing reports about the territory so we can get to understand the real materialization of the conquest and Romanization process of Tarraco and its surrounding territory since the last years of the 3rd century BC.

The entrance of the newly arrived Roman army to the region of Regio Cessetania is done from the territory occupied by the nucleus of Tarrakon/Kese, identified by some authors as an Iberian settlement or as two population realities by others. This confirmation, far from being a more or less punctual action within the Second Punic War, was the embryo of the city of Tarraco, as the prime example of what the conquest of Hispania would be, and from here, they applied the needed systems to pacify, organize and administrate the new conquered territory. We have to understand that the occupation of the city is the first step of a wider project: dominating the Iberian Peninsula.

It is necessary, for this reason, as pointed out and defined by this research work by the archaeologist Moisés Díaz, to get close to the dynamic image of a Tarraco which desired a permanent link between Rome and Iberia. So, by the year 200 BC., in the highest part of the hill, the military Roman area is settled down, with a first fortification made of stone. With this new settlement an urban dichotomy is created, together with the already existing Iberian site which would occupy, without being able to define it in a continuous or intermittent way, the area around the hill, dominating the natural harbour zone and its beach, as well as the fertile plains of the bank of the Francolí. A high part with the Roman *praesidium* and another one in the low part with the Iberian oppidum would, then, be defined.

Within this configuration, Tarraco appears during the first years of the 2nd Century BC as a political and administrative centre in the Citerior province, but we cannot confirm strongly a capital status as such, with all the implications involved by this status. Despite this, we might say that the city is defined as a crucial point to plan and suppress the first indigenous revolts, and at the same time, it will become the meeting see for the councils of the Roman generals with the indigenous representatives.

The growth in importance of the new city has to be seen within a settlement which is already enlarging its wall with the intention of including in its perimeter the old Iberian settlement, which between the second half of the 2nd Century BC and the beginnings of the 1st Century BC becomes a new urban city joining the old military *praesidium* and the residential area developed around the harbour and the Iberian settlement, as indicated by the second phase of the wall and the inside the walls planning. The territory is also under a process of organization and the old Iberian structures start their adaptation to the Roman taste, "living the chance" for the indigenous elite to take part in the huge Roman Empire and to take advantage of the diverse resources of the occupation just as we can see in the pages of this book.

In short, the territory is reorganised using every territorial, social, economical resources..., and in the city of Tarraco, the result was one only population reality in which the Iberian settlement is immersed and it takes part in the establishment of a new and really incisive urban design of the Roman Republican type, of which we have evidences thanks to archaeology in the lower part of the city where we can document an intense building activity, which required a previous planning and a systematic execution, actions which must have been directed by the new power class with the assistance of the indigenous substratum.

This firm and continuous movement of Tarraco towards Romanization, in the pages of this accurate work, is enriched and enlarged with the report about the lifetime of the castellum of Puigpelat as the centre for the control of the territory and the Roman communication system interrelated to the city itself and obviously intrinsic to the organization and control of its ager from the final of the 3rd century BC until the 1st century BC.

Inmaculada Teixell Navarro.

Archaeologist. Council for the Historic Heritage. Town Hall of Tarragona.

INTRODUCTION

The arrival of democracy in our country, leaving apart its important meaning for the social and political freedom, had a real influence on culture, History and, consequently, on Archaeology. It was the moment when archaeological activities were given a legal frame and the development of what we call “emergency archaeology” started. This activity, apart from university or institutional research projects normally working on planned campaigns on previously protected sites, started managing the interventions derived from urban and building projects. This way, the emergency archaeologist became another member among those involved in private and public works, and his reports turned out to be the condition *sine qua non* so that the administration could pronounce itself about the accuracy of the projects causing its intervention, and the destiny of the disinterred remains.

Throughout the two last decades, the great building boom meant the performance of numerous archaeological excavations. This way, the knowledge about our archaeological heritage and with it, that of the oldest periods of our History, was provided with an enormous amount of new facts.

The danger within this frantic and urgent excavating activity, which in the majority of cases meant the concatenation of one intervention after the other, was that you were not able to pay the needed attention to the feature interpretation, at least, not in a short period of time. Anyway, the administration was concerned at seeing that the basic results of the intervention were included in the corresponding memories of the excavation, centralising and managing the generated information.

Within this frame of the urgent intervention which are now called preventive ones and which precede building projects, the archaeological excavation we performed in the municipality of Puigpelat was carried out. This way, the exhaustive documentation of the report made on site, as well as the concerns and later dedication to going deeper in the study of the features obtained, and the opportunity of presenting them in the form we have in our hands, has let us give those researchers of the ancient world and those interested in our History, the first *castellum* in the territory of Tarragona.

It is an unknown fact within the Roman military archaeology in Cataluña, because if we except the cases of the protected city of Ampurias or the city of *Tarraco*, where the main stable camps from the Romanizing process settled down, up to this moment we only knew the recently identified *castellum* in Can Tacó (MERCADO *et alii* 2007) in the shires of Barcelona (Montmeló-Montornès), the spectacular discovery of the campaign camps from the Second Punic War (NOGUERA 2008), established by the Scipions by the river Ebro, or the low imperial *castellum* of Sant Julià de Ramis in Gerona (BURCH *et alii* 2005).

The singularity of the discovery, and its importance for the historical development of its surrounding territory, made its publishing essential. Thus, the features we are going to present, leaving apart the handicaps a professional archaeologist has, above all the availability of time, means and resources to develop its research are a step forward in the surface gathering and interpretation of the features generated by the “emergencies”.

With this, we have tried to overcome that first administrative phase, quite a positivist one, to try and contribute, interpret and complete the knowledge about our ancient history, in a positioning some of our colleagues have turned into some moral principles: "A naturalist is something more than a mere collector of butterflies and an archaeologist who limits himself to gathering, a mere collector or a simple compiler of flower pots who does not deserve to be called an archaeologist, because though *ab initio* he might be the discoverer of facts, this is true, these facts are tangible evidences of the human conquest and if this statement is accepted, the archaeologist is also a humanist and his immediate function is that of reviving and humanising his material controlling his imagination, which no doubt must go hand in hand with artistic and philosophic qualities" (Mortimer Wheeler, *Archeology on the Earth*, 1962)¹.

However we cannot start showing the data, result of an individual research work, without emphasising that we have been able to reach to this point thanks to the work of a professional team, both in the exhausting site labours, as with the planimetric elevations. Finally, we can neither forget the support by our profession colleagues to whom we thank their indications and scientific and moral support², especially mentioning Jaume Noguera, who gave us the clue about the *castellum*, and above all to Francisco Brotóns, whose notes and suggestions have served to orientate and polish this report.

---

¹ Taken from Guillem Roselló: "Introducció a l'estudi de la ceràmica andalusina", *Arqueologia Medieval*, reflexions des de la pràctica, Lleida 2007, pag. 45.

² We should not forget mentioning Joaquín Ruiz de Arbulo, Imma Teixell, Rosa Palau, Inma Mesas, Jordi López, Marta Brú or César Pociña.

RESEARCH RECORD

The municipality of Puigpelat was, during our ancient times, a densely inhabited spot (fig.2) in the *ager tarraconensis*, as shown by the numerous known archaeological sites. In fact, before starting the excavations which let know the *castellum* in Puigpelat³, to which we dedicate this book, up to eleven sites had been identified. In the first place we have to mention a settlement from the central and late Iberian period⁴, to which we have to add nine more settlements⁵, which exploited the agricultural resources of the plain located around the close torrent of Fonollosa, west of the municipality, during the late Republican period. As well, we also have one last settlement, located in the surroundings of the urban nucleus⁶ at about 300 metres north of our fortification. Last of all we cannot forget the close location of the *oppidum* in Vilar de Valls (fig. 8), only 4 km far from Puigpelat, and structuring axis of this territory of the Iberia Cessetania until its destruction and abandonment at the beginning of the 2nd century BC. (VERGÈS, LÓPEZ 2008).

All these data are the result, basically, of several prospections performed on site. The first are the ones which, during the 70s of the 20th century, were carried out by the members of the Institut d'Estudis Vallencs, and they went on during the 80s with the prospection by the *Ager Tarraconensis* team directed by S.J. Keay and J.A. Remolà⁷ (CARRETÉ *et alii* 1995). Later on, under the guidance of the Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, new prospections were carried out which were useful to elaborate the archaeological letter of the Catalan territory, the "*Inventaris del Patrimoni Arqueològic*" (IPAC). Last of all, an updated and group vision about the pre-History and ancient History of the area of the shire of the Alt Camp has been gathered in the second volume of "*Valls i la seva Història*" (VERGÈS, LÓPEZ 2008).

In this rich archaeological context, the first archaeological actions performed on site, were the consequence of the execution of a new urban design plan, which was approved by the Town Hall of Puigpelat in the year 2002. In this sense, the preventive interventions, previously known as "urgent", were started as surface prospections on the areas affected by the urban design project, under the direction of Susanna Adell and Xavier Bayarri⁸, and they focused on the surface prospection of the areas affected by the urban design project, basically agricultural lands with wine crops. Already at that time, the presence of the sites included in the archaeological letter and affected by the urban plan was verified, together with a new archaeological area, located in a vineyard

---

³ Until that moment, its existence was unknown.

⁴ Catalogued in the archaeological letter as Esquadres IV.

⁵ We are talking about the sites catalogued in the archaeological letter under the names Torrent de les Voltes, Els Horts, La Bomba I, La Bomba II, La Bomba III, Esquadres I, Esquadres II, Esquadres III, and Els Calders.

⁶ Catalogued as La Bassa, because it lies at the feet of this urban nucleus. In general, we have little information about these sites as they have mainly been defined through their surface discoveries. We have the exception of the villa in Torrent de les Voltes, which was the object of a preventive archaeological excavation due to the enlarging works in the paper factory called SCA Hygiene Paper España S.L.

⁷ It was a collaboration of the University of Southampton with the Servei d'Arqueologia of the Generalitat de Catalunya.

⁸ Technicians from the archaeological firm from Tarragona CODEX-Arqueologia i Patrimoni.

where numerous ceramic rests from ancient times accumulated. Due to all this, and caused by the intention of urbanising the place⁹, in the year 2004 the archaeologist Carlos Sentís¹⁰ performed a new intervention, the archaeological limiting, which consisted of the drilling excavation with mechanical means in the form of ditches. This way, they meant to confirm or reject the existence of an archaeological site, and if so, delimit its extension, power and chronology. Once this intervention was over, they defined a positive area of about 1750 m², of which we preserve the amortization level of some structures of “stones joined by mud” and some levels taken at first as “dumps with late republican ceramic material”. Finally, a new intervention, directed by Moisés Díaz¹¹ between the years 2006 and 2007, brought to light the remains of the Republican *castellum* of Puigpelat (fig. 3).

In this case, our first actions in the excavation process consisted of the extraction, with mechanical help, of the powerful fillings of farming earth placed over the remains. In fact, up to this moment, the smallholding was a great artificial terrace occupied by vineyards, and formed by fillings of vegetable soil to optimise the production and the work. This way, after extracting a thickness of superimposed earth which in some cases reached a strength of three metres, we brought to light the amortization and abandonment levels of the site. This let us make a first estimation of the state in which the rests were, as well as of the vicissitude they had suffered since their abandonment. We could then see that during the modern times the agricultural labours developed just over the Roman abandonment levels, and this means that the earth ploughing had altered the site. Already, in more recent times, a new agricultural action meant, as we have just said, the creation of an artificial terrace. This way, the zones where the old stratigraphy was lower were filled, whereas the higher parts of the site, where unfortunately, the buildings concentrated, were reduced to a homogeneous level. Finally, the last anthropic destruction derived from the archaeological limitation, because during the performance of the mechanical ditches, perhaps due to an excess of zeal or self-confidence by one of the excavators, they went too deep, cutting the preserved levels and part of the walls¹².

It was at this point, as we have said, where our works started, and they would have as their main aim the extensive excavation of a site whose morphology and function we still ignore, and that would end with the archaeological dismantling of the preserved structures.

We have to say that our action was always subordinated to the constructive project which has caused it. This way, in the parts where the levels and archaeological structures were lower, our works consisted of the extraction of the abandonment levels, stopping once the usage levels and the rest of the walls preserved reached the light. That is to say, as they were not going to be affected -destroy- by foundations or reductions related to the school to be built, did not let us fulfil the stratigraphy. This way the circulation and construction levels were left unexcavated and no material was recovered to be able to date precisely the moment when the medium and inferior zones of the structures of the *castellum* were raised.

⁹ As usually happens in cases like this, the firm interested in the building project was the one in charge of financing the intervention. On this occasion it was the paper enterprise SCA Hygiene Paper España S.L., which was looking for a location to enlarge pre-existing ones in the municipality.

¹⁰ Technician from the firm COTA 64, S.L.

¹¹ Also technician from the firm CODEX-Arqueologia i Patrimoni. In this case the managing of the works and their financing were performed through the public administration, through GISA. This was due to the fact that the previously mentioned paper firm decided to move to another area of the municipality, known as Torrent de les Voltes, where a site was also excavated, that of the roman villa of the same name.

Thus, the renewed building project which caused our excavation was that of the building of the new Infant and Primary School of Joan Plana de Puigpelat, which in the long run would end up occupying the place of the *castellum*.

¹² In fact, the limiting ditches deepen half a metre under the amortization level, the usage ones and in certain cases of the walls themselves, leaving a series of deep furrows of a width of 60 cm. and tens of metres of length.

On the other hand, the highest part of the site, where the constructions of the fortification were concentrated, was really affected by the location of the school buildings. This way, once the walls and usage levels were discovered and documented, and due to an administrative decision, our final action was to dismantle manually the rests here preserved. Then, we proceeded to the wall extraction and to the pavement and its preparations excavation until the stratigraphy was exhausted, and that let us detect an uncertain phase of a previous occupation, in the form of pits excavated on the subsoil, and recover a group of very important materials used to date the structures of the upper fortified precinct. Paradoxically, the reason which brought to light the first *castellum* in the territory of Tarragona was at the end the “cause” of its destruction, to give way to a new initial and primary school centre (fig. 4).

THE LATE REPUBLICAN CASTELLUM IN PUIGPELAT

To be able to understand the reason for the presence of this fortification and of the place where it was located, as well as the long period in which it was in use, we think it would be right to make a brief summary of the conquest and Romanising process of *Tarraco* and its surrounding territory. Likewise, before going on talking about terms such as *castella*, *praesidia* or *agger*, we will briefly describe them in such a way that we would become familiar with the basic vocabulary of military archaeology.

Roman camps and fortifications

The *castra* are the real military camps whose average extension is about 20 hectares¹³, and they were ready to house one legion or even two¹⁴. Depending on their usage, we have temporary camps, which were raised and dismantled by the army during its marching, and they are known as *castra aestiva*. We also have permanent camps, known as *castra stativa*, and camps where the troops spent the winters at the end of the campaign, the ones called *castra hiberna*¹⁵. In this sense, the camps of small dimensions, whose functions was to house a small garrison or detachment and not the main body of the army, were known as *castella*, diminutive of the term *castra*. There were also the *stationes*, small buildings from where a small number of soldiers could develop police functions and control the security of the routes, as well as the *turris* and the *burgus*, isolated watchtower, staging post or transmission centres. Finally, we have to mention the term *praesidium*, which is used to designate the fortification garrison in a generic way and, by extension, it would end up being an equivalent to a *castrum* and to a *castellum* during the imperial times (LE BOHEC 2006).

Regarding the procedure followed to build a fortification, both for the *castra* as for the *castella*, it was the same. Firstly, a location had to be chosen, easy to defend and initially of a squared shape, as indicated by the Greek historian Polybius in his *Historias*, written by the middle of the 2nd century BC. However, in many cases the design was adapted to the topography of the location¹⁶, and they

¹³ The study of the known military Hispanian camps has made us group the, according to their surface, in two: the first group would be formed by camps of an extension between 4 and 6 hectares, the second would be formed by camps of 14-16 hectares (MORILLO 1991:179).

¹⁴ The legions of the late Republican period were formed by about 4 or 5,000 Roman soldiers, 300 horse riders, one cohort of 300 Italic infantry *socii*, and a wing of 500 or 1,000 Italic horse riders (ROLDÁN 1989:64).

¹⁵ Both types of settlements, temporary or permanent, are differentiated by the extension and strength of the defences, and that in the current archaeology has meant that we can hardly identify the places occupied by the temporary camps, just the opposite of what happens with the *castra stativa* and the *hiberna*.

¹⁶ As the classical works are very illustrative about camp organization and war history in general, we encourage our readers to go deep into these aspects, some authors have already gathered in their research: MORILLO 1991, 1993; MORILLO and MARTÍN 2005, LE BOHEC 2006; DOBSON 2008. This way, apart from the quoted works by Polybius and Hyginus, we would have to add those by Livy (*Ab urbe condita* and *Periochae*), Vitruvius (*De Architectura*), Vegetius (*Epitome rei militari*), Frontinus (*Stragemata*), Josephus (*Bellum Iudaicum*) or Caesar's direct experiences (*De Bello Galico*, *De Bello Civile*, *De Bello Hispaniensi*, *De Bello Alexandrino*).

would look for a rectangular form, as said by Hyginus in his work *De Metatione Castrorum*, written by the beginning of the 2nd century AD. Following, the chosen location would be prepared and then, a moat, called *fossa* and with a section in V, was excavated around the projected fortification. With the earth left, one rampart or *agger* was raised to the inner part of the camp following the moat slope, in such a way that they gained more height. Just behind, they built the *vallum*, name given to the palisade or wall which used to be protected by towers, displayed regularly at the angles and in strategic areas of the walled perimeter. Generically, this group of the *fossa*, rampart and *vallum* is called *agger* (fig. 6a), and to the inner side, between the *vallum* and the buildings, an area called *intervallum* was left free of constructions to form a security area where, in case of attack, the projectiles shot by the enemies from the outside, would fall.

So, once solved the outside defences of the camp, we have to solve that of the access as it is the most vulnerable point because it is open to the outside. Because of this reason, the doors used to be flanked by towers (fig. 6b), joined at their upper part by an elevated patrol corridor and thus forming a well protected entrance way. As well, opposite the doors we usually find advanced defences, as the case of the *titulum*, a wall built opposite the entrance door and advanced as regards the wall line. The other access protection system is the *clavicula*, which consists of a double turn of the *agger* in a quarter of a circle, that is, one of the sides makes a curve to the outside whereas the other one makes that curve to the inside, turning the access into a curves corridor easily defensible (fig. 5b).

As regards the inner organization¹⁷, as happens with the cities, the *castra* were structured from two perpendicular axes (fig. 5a). The longitudinal axis was found joining two of the access doors and it was called the *Via Praetoria* or *Via Decumana*, which connected the *Porta Praetoria* and the *Porta Decumana*. The perpendicular axis was defined by two parallel ways: one of them is the *Via Principalis*, which connects the other two entrance doors -*Porta Principales Dextra* and *Porta Principalis Sinistra*-, and the other is the *Via Quintana*. These ways define a series of areas where the different accommodations are displayed, keeping room for the *principia*, a group of buildings forming the augural-religious and juridical-administrative centre and where the treasure box and the garrison ensigns were. Opposite them, we have the general's rooms, called *praetorium*, the questor's, called *quaestorium*, as well as a square or *forum*. The rest of the camp was occupied in an ordered way by the troops' rooms, called *contubernia*, as well as by the storerooms for the armament, known as *arma*, or barns and stores for food, called *horrea*.

This way, we see that the military camps or *castra*, bigger in size, are directly related to the conquest, occupation and military and administrative control labours. As we have seen, they also acted as retreat places for the troops at the end of the campaign, *hiberna* where the army was reorganised and redistributed for new campaigns, as the case of *Tarraco*.

On the other hand, the *castella* or small fortresses used to have a provisional character and their function was related to the control of the territory and of the communication ways¹⁸. As well, their location in strategical places sometimes turned them into supply centres for the troops or places

---

¹⁷ In fact, the foundation and structure of a Roman camp is not so different to that of a city, and there are numerous examples of camps turned into cities. This way, the location and orientation of a *castrum* depended not only on orographical conditions, but it was also a very important religious- auspices matter (MORILLO 1991:136), and in their construction a series of steps had to be followed and they started consulting the gods about the accuracy of the chosen place -*inaguratio*-, the establishment of the urban axis and the central area by the *augures* -*orientatio*-, marking the city or camp perimeter -*limitatio*-, and once finished its foundation, the consecration act -*consecratio*- (ANDRÉS HURTADO, 2002:140).

¹⁸ However, we cannot forget that there is a type of castellum of the "urban" type, that is to say, built inside the cities as a citadel, as strong defence element (JIMÉNEZ DE FURUNDARENA 1995:129).

where the commanders could retire to, fulfilling the functions the *praetorium* or *principia* had in the *castrum*. That is to say, from the *castella* the police functions over an already dominated territory¹⁹, in a higher or lesser degree, were guaranteed. Such is the case of the *castellum* in Puigpelat, as opposed to the conquest and border control function of the *castra*.

Geographical context

The municipality of Puigpelat forms part of the shire of Alt Camp, with the capital in the town of Valls, and it is located on a hill at about 255 metres of height, from where you have a very important visual control over the Camp de Tarragona²⁰. This hill ends abruptly to its western side, where we face the fertile fluvial plain of river Francolí²¹ at about 4 kilometres away from the town of Valls (fig. 8a).

As regards the particular position of the *castellum* within the municipality, if we get to the town from the east²², before entering the centre of town, to the left, there was a plain facing a small ravine. There this fortification was located and its access seemed to open towards the ravine slope (fig. 7). It is an area of easy access towards the lower part of the plain and towards the surroundings of Valls, in such a way that it is probable to have an old way passing through, guarded from the *castellum* (fig. 2). In fact, the works on this site during the ancient times by J.M. Palet²³ have let us identify a road system which marks the partition axis of the *territorium* in *Tarraco* following a Roman centuriatio model, with basis on a module of 20 by 20 *actus* and in some cases of 20 by 15 *actus*. In this ordination (Tarraco III net) an axis of *kardines* perpendicular to the coast is followed, and parallel *decumani*, among which a main way or “strong axis” is highlighted, which is the old road from Montblanc to Vilafranca, which when passing through the Valls area is fossilised in the current road N-240. This road saved the orographical difficulty which is the Prelitoral Mountain Range through the Lilla²⁴ passage, connecting the coast areas to the inner shires, and driving us to *Ilerda*. Other minor axes have also been identified, of which two coincide with the municipally of Puigpelat. Particularly, one of the *kardines* follows the route to Els Masos, going up the approximate route of the torrent of Els Caus²⁵, and it goes to the north towards the village of Alió to cross the “strong” axis we have just described. Perpendicularly, and following the current way to Els Bastards, one of the *decumani* of this centurial structure passed by at about 450 metres north of the *castellum*. Another *decumanus* would be the way which passed at the feet of the fortification, towards its south, taking advantage of the soft slope of an old valley between the hills, and which would be the lengthening of the road to Bràfim, at a distance of about 534 metres from the way to Els Bastards, that is to say, 15 *actus* (fig. 8b).

¹⁹ However, we also have to mention that some of the *castella* built in our territory fulfilled siege functions, as exemplified by the fortresses surrounding Numancia, which Scipio built during the city siege. Finally, a third type of *castella* is those built during peace periods, documented during the High and Low Imperial periods, and which served as camps for the auxiliary units (JIMÉNEZ FURUNDARENA 1995).

²⁰ With this name we know the plain located around the city of Tarragona, flanked by several mountain ranges forming a kind of semicircle, which will include the territory belonging to the shires of Tarragonès, Alt Camp and Baix Camp, occupying a surface of about 1.568 Km².

²¹ As we have previously said, during the Roman times it was densely inhabited.

²² Through a local road which, following a parallel line to the coast E-W, connects the roads which go up the valley of -TP 2031- and Francolí -N 240-.

²³ See the publications by this researcher included in our bibliography.

²⁴ It is one of the passages which saves this mountain range and which has been used from the pre-History to our present days. The other passage is the one which runs along the western slope of the river Francolí, which saves the mountain passage by the straight of La Riba, and through which ran the known *Via de Italia in Hispania*, starting from *Tarraco* and, passing through *Ilerda*, went up the valley of the Ebro.

²⁵ That is to say, running through the lower area of the fluvial plain occupied by the west of the municipality.

Historical context

It was the year 218 B.C. when, after a period of tension which might as well be taken as a “cold war” between Rome and Carthage, the Second Punic War started and its main operation centre would be *Hispania*²⁶. In this context, the Punic army led by General Hannibal headed to Italy going through the south of France and the Alps, leaving a temporary camp in the Iberic town of *Císsis*²⁷. Rome’s reaction does not take long and an army led by the brothers Cneo and Publio Scipio disembarked in the Greek colony of *Emporion*, to attack the Punic rearguard and make Hannibal withdraw. The Carthaginians are defeated in the battle of *Císsis*, and the Roman army starts a quick advance towards *Carthago Nova*, making pacts and alliances with the local chiefs or rather submitting their opponents. As the advance was stopped by the death of both brothers during the campaign, in the year 211 B.C., it would be Publio’s son, Publio Cornelio Scipio, who would give the Carthaginians the coup de grâce and the Romans the victory and he would expel them definitively from the Iberian Peninsula in the year 206 B.C. Thus, Rome started the conquest of *Hispania*, and it would take them almost two centuries to complete.

During these long twelve years of war, one fact is specially interesting to be highlighted: already from the beginning of the operations the Roman generals decided to established their headquarters, that is to say “winter camp, naval base, arrival point for the Italic troops and centre of save supply” (MORILLO 1991:146), in the hill of Tarragona, a strategical point dominating the maritime and land communication ways, the natural port and the Iberian city of *Cese/Tarrácon* in the lower part²⁸.

This would be the scene found by M. Porcius Cato in the year 195 B.C. at arriving in *Tarraco* to submit the indigenous tribes which, in the *Citerior* province, had rebelled against Rome. In fact, the first years of the Roman domain over *Hispania*, and in the case we are dealing with in the surroundings of *Tarraco*, meant the substitution of the previous political and territorial control systems on the part of the new dominating power. The same election of *Tarraco* as operation base, headquarters and at the end as province capital of the *Citerior*, apart from answering to strategical criteria, was the assumption of the capital character which the Iberian *oppidum* of *Cese/Tarrácon* already had within the *Regio Cessetania*²⁹. We know that this territory was ruled from the *oppidum* of Tarragona, on which other urban settlements smaller in size and importance will depend, and from them the control of the different parts of the Cessetan territory was articulated.

With the arrival of the Romans, the old political and territorial organization which had *Cese/Tarrácon* at its front was substituted by the occupation and exploitation of the territory not from peripheral urban centres but following the Roman type of the disperse rural system, with the *villa* type settlements, under the administration of the *praesidium* of *Tarraco*. This fact meant the progressive abandonment of many of these *oppida*, and in some cases their violent destruction, perhaps for having supported the Carthaginians during the Second Punic War or for having

---

²⁶ As a brief introduction to the period we are dealing with, and without trying to go too deep into a theme dealt with widely in our scientific biography, we will contextualise the fact that the arrival of Rome to our territory, and the events which derived from the creation of the first province out of the Italic province, with the conquest and “Romanization” of *Hispania*.

²⁷ Identified with the Iberic *oppidum* which used to occupy the lower part of the city of Tarragona, which would be called *Tarrácon* (ADSERIAS *et alii* 1993), or rather *Tarrácon/Cese/Tarraco* (OTIÑA, RUIZ DE ARBULO 2000), with a double place-name just as happened with the cases of *Sigantbe/Arse/Saguntum* or that of *Emporion/Úntica-Indica/Emporiae*.

²⁸ One kilometre away from the Roman military quarters, and located on a hill dominating the port bay from its foundation in the 5th century BC.

²⁹ This wide territory included the Camp de Tarragona to the Coll de Balaguer, The shires of Penedès and Garraf, and perhaps the Conca de Barberà. This way, it had borders to the south with the Ilercavones, to the north with the Laietani, and to the west with the inner peoples, Ilorgetes and Lacetani.

rebelled later. Likewise, it is possible that several of the violently abandoned *oppida* were later destroyed to avoid their posterior usage as fortified areas in possible revolts against the Roman power.

At an archaeological level, these events have had their reflection on the different Iberian settlements surrounding *Tarraco*. This way, we see how some *oppida* are razed and destroyed by the end of the 3rd century BC, such as the case of the important *Ilecarvon oppidum* of Castellet de Banyoles, which dominated the passage of the Ebro and, during the Second Punic War, suffered the siege and destruction from one camp the Romans placed at scarcely three hundred metres (NOGUERA 2008: 45). On the other hand, we have *oppida* suffering destruction and abandonment at the beginning of the 2nd century BC, as the nearby *oppidum* of El Vilar de Valls³⁰, probably during the pacifying campaigns which Rome performed during the years following the conquest. Oppositely, other settlements will keep on being active and will live an important expansion during the 2nd century BC and the following one³¹, turning into the urban and power centres of a territory, under the Roman auspices and control, as it happened, for example, with the *Laietan oppidum* of Burriac (SANMARTÍ *et alii* 1998:125).

At this point, we have to emphasise, within the territory we are dealing with, the importance of the *oppidum* of Vilar. This centre, which was active between the 4th century and the beginnings of the 2nd BC, occupied an outstanding role within the political and territorial organization west of the *Cessetania*, as it was a second rate centre in the power hierarchy after the capital, Cese. From this *oppidum* all the surrounding territory was controlled, covering a very fertile area at an agricultural level such as the fluvial plain of Francolí. However, to all this we have to add that it was located in a strategical point, dominating a communication junction where the road coming from the inner lands which connected the plains in the shires of Penedés with the shires in Ilerda³², met the coast road which went up the Francolí valley from Tarragona³³. This way, and as shown by the material discoveries of the site, Vilar was the meeting point of the inner villages with those from the coast, in an important junction, until it was destroyed and abandoned by the beginning of the 2nd century BC, precisely when we date the first occupation of the *castellum* of Puigpelat.

A relatively stable period of three decades then starts which will be broken by the revolt of the peoples in the plateau and peninsular west, giving place to the war episodes of the Lusitan and Celtiberic Wars, during the period between the years 155 to 133 BC. This conflict, whose scenery was very far from *Tarraco*, had a direct impact on the city though, as it became the main arrival centre for the numerous Italic troops heading to the front. It would also be the port these troops get their supplies from, well during the campaign or for the soldiers during the winter rest in the quarters of *Tarraco* itself or in its surroundings, with a really outstanding role as “*emporio*” or main port from where goods to other points in the Peninsula were redistributed. Thus, it will be in these moments when, perhaps using enough military manpower, the walled precincts of the *praesidium* in *Tarraco* were enlarged. This process will reach its summit around the year 100 B.C, when a city, which will include under the same *pomerium* the Roman camp and part of the old Iberian *oppidum*, is raised, a city of a new layout of a entirely Roman type, in a surface of more than 51

³⁰ In fact, this violent destruction does not mean the end of the occupation of the place, as at the feet of what had been the Iberic village, a *villa* of the Roman type was built, which was in function since the last third of the 2nd cent. BC to the beginnings of the 3rd cent. BC. (ADSERIAS, RAMON 2008)

³¹ As the case of the *oppidum* of Tarragona, surviving all through the entire 2nd cent. BC.

³² An inner branch road of the coast road or Heraklea road, which followed the way of the known road from Vilafranca to Montblanc, and which leads to the shires from the inner Catalonia and the valley of the Ebro without passing through *Tarraco*.

³³ In this case, an alternative to the *Via de Italia* in Hispanias, whose main route followed the right bank of the Francolí River, and saves the Prelitoral Mountain Range through the passage of La Riba. In this case, a fork crossed the river towards its left bank as far as Alcover, towards Valls, where it crossed the mentioned road from Vilafranca to Montblanc (PALET 2008: 358).

hectares³⁴ and which unified the military acropolis with the port area.

Consequently, all these events will have their reflection and repercussion in the *ager* of Tarragona, which will be occupied following the Roman ordination in centuries, the ones mentioned in the previous chapter, parcelling the territory around *Tarraco* in lots of land, which will be worked by colonists and /or army veterans, or by the indigenous who before used to concentrate in the urban nuclei and who were relocated under a new habitat and land exploitation model.

Later on, until well into the 1st century BC we do not find any outstanding event reflected by the sources or the archaeology, when in the period which goes from the 82 to the 72 BC the Sertorian Wars start in the Hispanic territory.

It is a civil war between confronted parts in the Roman Senate which had the Iberian Peninsula as their main scenery. Sertorius's "outlawed" band got stronger in the *Citerior*, making his capital in *Osca* (Huesca), and during a decade he held a threat over the Senate's "official" army, until he was defeated by Pompey Magnus. The sources gather the last actions by the Sertorian army along the coast near *Tarraco*, in the year 73 B.C., and in the forum of the same city one statue dedicated to the victorious general was raised.

Already by the middle of the century, the following news take us to the civil war between Julius Caesar and Pompey Magnus³⁵, and they mentioned that, after Caesar's victory in the battle of *Ilerda* in 49 B.C., the city of *Tarraco* sent a delegation and victuals, and in a smart political turn, they retired Pompey's statue, the defeated enemy, from the city forum and the pedestal with the dedication was turned to carve, on the opposite side, a new inscription to honour Caesar's deputy, P. Mucio Scaevola. This way, the prize the city received was that of being made Roman colony, possibly after housing the celebration of the assembly in the year 49 B.C.³⁶, with the name of *Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*.

Later on, it will not be until the times of the emperor Augustus, when we will get pieces of news related to *Tarraco* again. Thus, and due to the Cantabric Wars³⁷, the great part of the Roman army in the Peninsula moves to the North, to end up the conquest and pacification of *Hispania*. The emperor himself will take part in these campaigns and, for more than two years, between 26 and 25 BC, a disease would make him remain in his rearguard base, *Tarraco*. This fact meant a rich period for the city which, as well as increasing its political and strategical meaning as temporary capital of the Empire, produced an important economical, urban and architectural development, gathered in the archaeological documentation. At a territorial level, these facts have their reflection in the transformation of the *ager* into a completely Romanised scenery, and with a new transformation, given that, the many *villae* known during the late republican period, result of the relocation of the Iberians and/ or Italic colonists due to the new Roman territorial policy, suffered a process of "concentration". That is, just as happened during the second half of the 2nd century BC in the central and southern areas of Italy, a phenomenon of concentration of property is produced and the large estates appeared, in such a way that the old rural settlements, smaller and more

---

³⁴ In a clear parallelism with what happens, simultaneously, in Ampurias: AQUILUÉ et alii 1984, MAR, RUIZ DE ARBULO 1993, RUIZ DE ARBULO 1991.

³⁵ Its period of stronger outbreak is centred in the years 49-44 BC.

³⁶ Forming a colony of veterans by part of Caesar's deputy P. Mucio Scaevola, though we do not forget that the colony might have been founded in the year 45, or even in 44 BC., after Caesar's death, by his successor Augustus, "who would have followed the dictator's plans" (ALFÖLDY 2007:503).

³⁷ They developed between the years 29 and 19 BC.

numerous, now give way to bigger properties, bigger and more luxurious *villae* which produced, bottled and exported wine to the different parts of the Empire³⁸ at a great scale. Within the military world, this will coincide with the movement of troops towards conflictive areas, given that practically *Hispania* has been “pacified”, with the exception of the Cantabric region. This way, it will be in this area of the Peninsula where the army will concentrate, in campaign and siege settlements in the first line of the front, or rather in the great camps at the rearguard, in the northern area of the Meseta, as those in Astorga (*legio X gemina*), León (*legio VI victrix*) or Herrera de Pisuerga (*legio III Macedonica, ala Parthorum, cohors I Gallica*) (MORILLO 2007). These events, to which we have to add the complete pacification and Romanization of this part of the *Citerior*, and the moving of the military interesting points, could have been the reason which made fortresses such as that in Puigpelat lose their reason to be, and were destroyed and abandoned³⁹.

---

³⁸ As happens around Puigpelat, where the numerous villae documented through the 2nd and 1st cent. BC in these moments tend to start disappearing and only a few survived, due to the large estate phenomenon of property concentration we were talking about.

³⁹ This is the case of the castellum of Puigpelat, but we also have other examples, such as the castella of La Bastetania, in Granada, or in the area of Caravaca in Murcia, which would be controlling the area belonging to the penetration area of Levante towards the inner part of Andalucía, guarding the roads and mining exploitation areas, and which were abandoned in this period (ADROHER et alii 2006, BROTONS, MURCIA 2006 and 2008)

PRESERVED EVIDENCES FROM THE CASTELLUM IN PUIGPELAT

As we have explained, the *castellum* of Puigpelat was located on a slight slope dominating, towards its abrupt western side, the plain of Francolí, occupied by many agricultural exploitation *villae*.

Focusing on the fortification preserved remains, these occupied more or less a surfaced of 1,750 m², and its layout seems to adapt itself to the orography of the land, as we see in many *castella* in the late republican *Hispania*, and it is shaped into terraces to take more advantage of it. Unfortunately, the *castellum* defensive nucleus represented only a little part of the preserved structures, and it occupies the uppermost space of the three well defined terraces. In the inferior part we have the access through a narrow corridor along the bottom of an artificial moat, then when entering an over elevated precinct almost free of buildings, and in the upper terrace the fortified building of which we preserve the eastern façade, defended by towers⁴⁰.

Remembering what we have already indicated about the research report, the archaeological works were only finished completely in the upper precinct, whereas in the other two big sectors the excavation was stopped once the structures and the levels of usage or pavements were seen. This does not let us precise its chronology and if we add this to the high degree of destruction in which the site was, it is difficult for us to identify clearly the different phases or reforms derived from the long period of occupation of this *castellum*. However, a fact is obvious and it is the difference in the alignment of the structures in the upper fortified precinct, with those of the other two defined spaces, perhaps due to the different construction phases. Without an accurate dating, those in the inferior precincts and the one in the upper precincts might date from the beginning of the 1st century BC.

Last of all, before starting to describe in a detailed way the different identified precincts, we have to emphasise that the first occupation of the site could be drawn back, from the materials recovered, to the beginning of the 2nd century BC.

Access to the *castellum*

As we have just said, this sector of the site has not been dated stratigraphically, given that the archaeological excavation was stopped once the structures were seen which would let us precise the building moment or the presence of previous phases, without being able to excavate the constructive levels.

However, the entrance to the *castellum* could be identified, in the lower precinct, and it is facing the lower part of a small ravine, which runs between the two hills and would act as natural border for the fortification on its southern side⁴¹. On the ravine's lower part, following the line of the road of

---

⁴⁰ I do not mean to be reiterative, but I would like to remember that, despite the excavated extension, this is nothing but another part of the built complex. As well, almost the totality of the structures were found at the foundation level, but quite demolished, preserving merely one or two files in height, and this makes it even more difficult to identify and interpret its function.

⁴¹ The hill located facing the one occupied by the fortification is at about 200 metres to the south, in a direct line, and it is known as Els Espous.

Bràfim, is the route one of the old roads, *decumani*, to which we make reference in the previous chapter, must have followed and it would be connected with the access to the *castellum*. This way, now taken advantage of by one of the recently urbanised streets, is the easiest and softest passage to the Francolí plain and the town of Valls, as opposed to the road which crosses the nucleus of Puigpelat, which must save a vertical unevenness of about twenty-five metres with sharp curves.

From this way, one branch road must lead to the entrance of the lower precinct (fig. 9), through a door of 1.25-1.1 metres of width, through a narrow passage as a gorge, going through the lower part of a moat in V, flanked by two gradients of about 2 metres of drop, a narrow passage would be thus formed, of about 2 metres of width and 12 of length, whose walls, the gradients were partially excavated in the natural substratum, however it ended up profiled with a filling of medium and big sized stones and earth. That is to say, they defined a defensive sloppy gradient.

Unfortunately, the high degree of destruction does not let us recompose the original structure, though the preserved rests seemed to define an inferior perimeter wall, at the base of the gradient, made of medium sized stones stuck with mud in the outside face and filled with stones and earth-*emplecton*- inside⁴², between the seen face and the moat profile. We do not know if these walls had a great projection as regards their height, or rather acted as elements to contain the gradient and, at the same time, they were used to make climbing them up difficult for the enemies. Anyway, the upper part of the gradients is defined as an elevated area from which to control perfectly those who entered the fortification.

At the end of this 12 metre long corridor, the moat turned ninety degrees to the left, describing a curve towards the west. It is from this turn, following a funnel effect that the space widens, leaving this way an area we might call ward, advancing towards the *castellum*, and dominated from the top of the defensive gradients. This space has an average width of 9 metres and a length of 15, and in its front or to the western side is closed by a strong middle and big sized stone wall tied with mud, perhaps part of the wall separating the entrance precincts from the intermediate terrace (fig. 10). This hypothetical section of the wall reaches a width of 1.75 metres, and follows the same *emplecton* technique or filling with earth and stones between the wall and the unevenness of the land. In fact, it is the only important enough wall so as to take it as an external defensive structure or wall, as the width of the rest of the walls is between 60-70 centimetres, and its dimensions are similar to other perimeter walls or Hispania late Republican *castella* walls. Among them we have the examples such as the Cerro de las Fuentes (Caravaca, Murcia), where the perimeter walls have a width between 1.82 and 1.37 metres (BROTÓNS, MURCIA 2008:53); the Peñón de Arruta (Jerez del Marquesado, Granada), whose wall reaches 1,20 metres of width (ADROHER et alii 2006:629); the one of Los Cascajos (Sangüesa, Navarra) has a thickness between 1.20 and 1.50 metres (SABUGO, RODRÍGUEZ 2007:241); or the I camp of Renieblas (LUIK 2007:289) whose perimeter walls had a width between 2 and 2.3 metres.

This way, we find an L shaped access and its circulation level, formed by a not very elaborated surface of tamped earth, was at a height of 252.7 metres, as opposed to the 254.5 metres in the upper part of the gradient, where this entrance hall and ward area was dominated from. Unfortunately, the anthropic alterations have destroyed a great part of the structures, and this does not let us know the original structure of this precinct. However, we do not leave apart the fact that the elevated areas which flanked and dominated the moat entrance corridor were integrated in the precinct protected by the vallum. Likewise, the upper parts the defensive gradient could have been protected by some kind of palisade, completing the characteristic *agger* system: *fossa*, gradient and

⁴² Filling the void space between the wall and the moat profile.

vallum (fig. 11), though we do not preserve any evidence as regards this last one so as to confirm this hypothesis.

What really seems clear is that the entrance to the fort is found forwarded as regards the nucleus of the fortification, through a narrow and sunk passage, taking advantage partly of the tortuous land, which is not something uncommon in the access defensive systems. Thus, we find examples of Iberic defensive architecture, such as the case of the *oppidum* in Castellet de Banyoles, in Tivissa, and the entrance was done through a "narrow passage of five metres of width and one hundred of length which restricts the access to the village" (NOGUERA 2008:42). Likewise, this system is used by the Roman soldiers and an example is found in this very settlement, as during the Second Punic War it was besieged and destroyed by the Roman army, which established a campaign camp only at a distance of 300 metres and it uses this same resource in its accesses, through narrow corridors which take advantage of the natural bottleneck of the land.

From a lower chronology, well into the 1st century BC, we have the example of the *castellum* in the Cerro de las Fuentes de Archivel, in Murcia⁴³, where the access is also done from an advanced area, in this case crossing a bastioned fore wall advanced to the fortification, which "is strategically located in the only access where this becomes the narrowest", and it is also flanked "by hillsides of pronounce overhanging slopes" and they gave way to a ward passage opposite the *castellum* (BROTÓNS, MURCIA 2008:55).

One last example of this system is found in some military settlements from the Augustan period, related to the Cantabrig Wars. It is the case of the Roman camp in Cildá, which though more recent and of rather larger dimensions, as it is a *castrum* and not one *castellum*, the solutions for the accesses are similar. This way, the entrance of the north-east sector was done through a door "made of artificial earthen gradients forming two narrow and deep corridors (...) system which allowed the control of those entering through the corridors from the upper part of the gradients" (PERALTA 1999:203)

Intermediate precincts

Saving the hypothetical wall towards the eastern side, from the inferior access enclosure we would pass into the *castellum* intermediate area. As in the previous case, the works developed in this sector were stopped once the walls and usage levels were seen, in such a way that we neither have stratigraphically data to be accurate to say when it was built. Another fact to be emphasised, which gives evidence to the high destruction degree is that some borders in dry stone from the 19th century were preserved and they were just a few centimetres over the Roman period level of usage. Unfortunately, this meant that the modern farming works partially destroyed the ancient remains from the subsoil making, this way, their interpretation difficult.

Despite all this, the presence of an apparently open area in the south-east angle of the hypothetical wall, of about 2 metres of width, seems to show the entrance point from the inferior ward space. Here a drop of more than one metre would be saved, possibly by means of a ramp. Once inside the second precinct we find ourselves in an almost free of constructions area, whose usage level⁴⁴ was marked by a floor made of a filling of earth, stones, pottery fragments and rests of the

---

⁴³ In recent dates, the works performed on this fortification and other ones in this territories have been done in quite an exhaustive way (BROTÓNS, MURICA 2006 y 2008), and they have also been summarised in the guide about military archaeology of recent publication (MORILLO ed. 2007).

⁴⁴ An average altitude of 225 metres has been established.

clay natural substrate⁴⁵, all compacted. We have to emphasise, in a point of the precinct located in the central zone and near the northern limit, the presence of a pavement made of pieces of a medium-large size, which might have covered part of the precinct, though when seeing their state of preservation, we cannot leave apart the fact that it might be the only evidence preserved of the slab pavement covering all this sector.

As regards the topography of the area, one fact attracts our attention and it is that the usage level is not regular, as it marks a double slope, descending towards the inferior precinct, from west to east, with a drop of a bit more than one metre⁴⁶, and transversally, in the north-south direction it also marks a slight drop, with a difference of 30 cm⁴⁷. This level difference, longitudinally of more than one metre, might answer to a defensive technique in a slight ramp, which was used to always keep the fortification nucleus at a higher level, dominating the assaulting ones which might arrive through the entrance at the eastern side (fig. 14).

As regards the precinct dimensions, we were only able to establish its length, of 19 metres, whose limits are the fortified building of the upper terrace on the one extreme, and the wall from the inferior ward area, the hypothetical eastern wall of the *castellum*. As regards the width of the precinct, we have its northern limit, a wall built following the same technique and function as the ones described so far: a seen face of opposing stones joined by clay and an inner filling of shards, which line the ground drop and acts at the same time as a terracing wall. Of the measures of the wall we can say that the preserved height is not superior to 40 centimetres in the best of cases, and an average width of about 60 centimetres, but as it was filling the irregularities of the ground, the *emplecton* filling in some cases can reach a thickness of up to 3 metres. In these cases, to ensure the stability of the wall, perpendicular walls are built simultaneously as suspenders. This wall, apart from limiting the intermediate precinct, seems to have worked as a terracing bank and to its north an undetermined area developed, perhaps the fourth precinct of the *castellum* but nothing seems to remain of it⁴⁸. As regards the southern closure of the precinct no structural evidence is preserved, but the natural limit would be defined by the unevenness which marks the end of the hill where the *castellum* was built, maybe used as a natural gradient to defend this flank, which would give us an approximate width of 35 metres for the precinct. In the lower part of this hillside, taking advantage of a small ravine is where we think the road or *decumanus* to which we have referred to before, ran always in an inferior level for the easy control and defence, which let them get to the fort.

Last of all, we have to talk about the constructions which occupy this sector (fig. 13), and which apart from the mentioned slab from the mentioned slab pavement are reduced to the presence of a wall. This was demolished to the foundation level, and was set behind the possible entrance ramp, describing a curvilinear design and parallel to the northern and eastern closure of this precinct, and retired some 5 metres inside the limits. This way, the wall seems to have been created as an inner security barrier, forming a second concentric line, which reinforced the protection to the entrance of the fort nucleus in the upper precinct.

As regards this defensive system, with several rows of defensive or walls, we have to refer to the examples in the central area of Cantabria, in the frame of the Cantabrian Wars. One of them is the

⁴⁵ Surely originated during the adaptation works of the natural environment where the *castellum* was built: the more elevated irregular areas are lowered, whereas the depressions are filled creating plain spaces adequate for the occupation.

⁴⁶ In a space of 19 metres of length.

⁴⁷ In a space of 18 metres of width.

⁴⁸ The excavation in this area let us see that, a bit further from the banking wall, there was nothing more than the natural lowered clay substrate, and all ancient evidence had disappeared due to the recent agricultural activities.

castro of Espina del Gallego, which after being captured by the Roman army, is used to leave there a small garrison. Among the defensive structures made suitable by the Romans, apart from a stall for the soldiers, up to two concentric defensive lines were documented defending the upper part of the fortification (PERALTA 1999:197). Not far from this Roman *castro*-garrison, we have the camp of Cildá, also mentioned before, where the central nucleus of the *castrum* had been protected with two inner defensive lines, as well as a perimeter wall, displayed in a soft slope. This way, these Cantabric military precincts seem to show a defensive system that, due to their high degree of destruction, are inferred in the *castellum* of Puigpelat, based on the disposition of concentric inner lines of walls, taking advantage of the drops, to make the enemies' access to the fort nucleus difficult and to always keep the defenders in a higher and more advantageous situation.

The fortification structures

As we said at the beginning of the chapter, this is the worst preserved sector as regards its surface, as it has suffered more directly the agricultural removals due to its higher position as regards the rest of the site. However, it is also the only point where the archaeological excavation could be completed, as the school building project which caused our intervention included the dismantling of the remains here located⁴⁹. This way materials coming from the clay which joined the stones in the walls could be recovered, as well as the pavements in tamped soil and the inferior constructive fillings, which let us date the structures precisely. Also, as we were able to exhaust the stratigraphy we manage to identify a phase previous to the constructions in the *castellum*, of uncertain function.

Following the temporal line, the first detected phase corresponds to a series of cuts performed on the natural clay substratum (fig. 21). The main element is a kind of long ditch, of 12 metres of length and 5 metres of width and its depth reached the metre. This great cut was performed following the same orientation later structures will follow, and to its south it was blurred by later constructions. As a peculiar element we have to emphasise that in some of its parts, just as happened with the profile at the Eastern side, the vertical cut was covered by a kind of small irregular wall made of stones of diverse sizes and of clay. From the study of the material recovered from this small wall⁵⁰ we infer a generic dating which takes us to the first half of the 2nd. Century BC, though the scarcity of the material on which we base the dating does not let us confirm it positively.

The second documented phase in the precinct shows that these structures were amortized with a powerful constructive filling, formed by a first block where stones of diverse sizes, great amounts of not very fragmented pottery and earth mixed with each other. This first filling seems to form some kind of preparation for pavements or *statumen*, which due to their composition made permeability and drainage easier. The upper part was finished by a layer of refined and tamped earth, as a pavement or *nucleus*, which set the usage level for the new military precinct at a height of 256 metres, and which left at the same time a horizontal platform on which the fortress structures were to be built.

Among the material recovered in these levels we find pieces datable in a period which goes from the final of the 3rd century or beginnings of the 2nd to the beginnings of the 1st BC, moment when

---

⁴⁹ As it finally happened, with the corresponding administrative authorisation, issued once our works were finished.

⁵⁰ A total of 228 ceramic fragments, of which only 17 were identifiable forms. Of them, the only datable fragment seemed to be the lip from a BD 4 Greek-Italic amphora (PY 1993), and it makes us be prudent at establishing the date for this phase as a definitive one.

the building from this second phase was built. These facts, together with the possible dating from the precedent phase along the first half of the 2nd century BC, show that the initial phase for the settlement could have taken place during the first years of the 2nd century BC, and an important reform took place one century later. To all this, we have to add that, among the material amortising the first phase structures, we found war material, particularly one *ballista*⁵¹ projectile, which may show the development of warlike conflicts in this area during the 2nd century BC, or perhaps the presence of a previous military settlement, though it is something which, from the data obtained, cannot be confirmed.

The building from the second occupation phase, which belongs to the built nucleus of the *castellum*, was built by the beginnings of the 1st century BC (fig. 15). The preserved remains correspond to part of the eastern façade, with two projecting towers, and we have also documented several rooms answering to the inner division of the sector. As regards the alignment these walls follow, the north-south axis is leaning regarding the geographical north some 24° to the east, and it follows an orthogonal structure. However, seeing the three precincts as a group, the constructions in the upper part have a different orientation, and, all in all, the global layout of the *castellum* is, irregular. Seeing the wide occupational period of the site, this could have been caused due to the fact that we are facing different phases and additions, of which perhaps the upper precinct would be the most modest one, though we do not have stratigraphic facts to date the lower precincts, as we have already explained.

Focusing on the building at the upper part of the fortification, the preserved walls corresponded to the masonry walls made from medium size facing stones joined by mud, with an average width of 60 centimetres, that is to say, 2 Roman feet, though in some parts it reached a width of 70 centimetres. We have to emphasise that all walls are preserved at the first or second row levels, and we do not have any evidence of the elevations, perhaps of the clay following the adobe or mud wall technique, and its example during the late Republican period is well witnessed in the city of *Tarraco* itself (MACIAS 2000, DÍAZ *et alii* 2005). In fact, during the excavation we opened an amortization level for these structures, made from light coloured clay⁵² and medium sized stones, formed by the remains of the fallings from the walls. Unfortunately, the anthropic alterations during the contemporary period⁵³ did not let us preserve the complete original demolished levels, and this makes difficult for us to verify our hypothesis about the constructive system used. However, to these fragmented facts we have to add that, among the material recovered, no evidence regarding the use of the limestone mortar appeared, in such a way that we do not believe that there were floors of *cocciopesto* or walls of *opus caementicium* or *opus incertum*. That is to say, stone, clay and possibly wood was used, as we see happened in the late Republican documented *castella* and *castra* in *Hispania*.

In all a total of more or less well defined seven areas were identified, of which two seem to correspond to towers open to the outside (areas I and IV), two are rooms limiting with the eastern perimeter wall of the building (area II and II), whereas the rest is found in the inner part of the fortified precinct (area V, VI and VII).

⁵¹ Specifically one projectile of limestone of 750 gr. of weight and a diameter of 8, 5 cm.

⁵² The same type of clay which was used to join the stones in the plinths, and at the same time the same type of clay which formed the natural substratum, in a way that it is quite probable that the surroundings of the *castellum* were used as supplying source of this raw material.

⁵³ The already mentioned agricultural activities, which unfortunately were developed just over these levels.

Area I: It is a tower located to the northern extreme of the façade and open to the outside (fig. 16), we think that defining the northeast angle of the fort. Its layout is a semicircle of 4.1 metres of radius, and it was built with a 45 centimetre wide wall. This wall, somehow narrow to be in the façade, used to have reinforcement as a dice or buttress in the southern access with the perimeter wall, maintaining a thickness of 60-70 centimetres. As regards the inner part of the tower, it was strengthened by a mixture of diverse stones and clayish earth similar to that on the walls, following the mentioned technique of the *emplecton*, though the high degree of destruction does not let us determine if this filling only affected the foundation level, or was strengthening in its entire height.

Area II: This room is by the northeast angle of the fortification, and from here you could enter the tower we have just described. It is an area attached to the façade, and its original length was of 8.5 metres and its width must have been of 3.8 metres⁵⁴, though the only well defined angle is the one to the south east side, where one stretch of irregular stones joined by mud is attached to it and defined by a wall with rounded pebbles of 2.05 by 2.1 metres of side (fig. 17). Around this stretch, and over the usage level, a thin layer of ashes was found, and they do not seem to be the result of a fire, as we have not found evidence of fire as rests of burnt wood or irregular layers of ashes or other charred remains. In fact, it formed quite a horizontal level which would rather be derived from activities related to the use of fire, though again the strong anthropic alteration does not let us recover physical evidences which might help us interpret the function of this area.

Regarding the area we have differentiated as IIA area, we have to say that this type of floor strengthening in defensive constructions is found, above all, in a way we cannot forget that the IIA area corresponds to an inner defensive tower. In fact, the combination of semicircular towers open to the outside - area I- together with the squared inner towers is already known in the late Republican Hispanic fortifications, being the vallum in Renieblas III⁵⁵ a clear example, though the conservation status does not let us assign certainly a usage proposal for this area.

Area III: Located to the south of the II area and attached to the façade, it has a length of 3.2 metres and a width of 4 metres⁵⁶. This room is well limited on its four sides⁵⁷ by walls measuring two Roman feet, about 60 centimetres of width.

Area IV: From this room we could enter another of the outside towers -area V-, which we think would flank the right side of the entrance door to the precinct. This way, the southern closure of the IV area would mark one of the sides of the entrance passage into the fortification. The dimensions of this room are 6.8 metres of length and 4.5 metres of width⁵⁸.

Area V: It is the second tower open to the outside in the eastern façade (fig. 18), separated from the first one by a distance of 14.7 metres⁵⁹. Its type does not answer to what we have previously described, as its layout does not follow a regular semicircle, but it is extended, drawing a straight

---

⁵⁴ In total a surface of 32.2 m².

⁵⁵ See the recent work by M. Dobson, quoted in our bibliography, and to the wide planimetric documentation of the Numantian camps, with a reinterpretation of Schulten's original data.

⁵⁶ They define a space of 12.8 m².

⁵⁷ If the angles NW and SW are altered due to the excavation of pits for the archaeological excavations previous to ours, and physically the walls corners are not preserved.

⁵⁸ A total surface of 30.6 m².

⁵⁹ This measure refers to the distance between the axes of both towers. Regarding the hypothetical inner tower in the IIA area, it would be 5.8 metres from the axis of the circular tower and 9 metres from the tower in the V area, to the south.

frontal line with the lateral closures curved in a quarter of a circle. This way, a structure of 5.9 metres of length and a width of 2.4 metres, elevated by a plinth of about 45 centimetres of width, preserving inside remains of stone and mud strengthening in the form of a wedge, whose function and original level we do not know. Thanks to the preserved rests, we think that it might be a tower flanking the entrance to this precinct. This is founded on that, in this particular point, the south lateral of the tower coincides with the end of the perimeter wall, in such a way that here a space would be opened, and we consider it might be for a door. Unfortunately, the high destruction level of the sector, mentioned so many times, did not let us find the other lateral of that door, in such a way that we cannot confirm our hypothesis, or guess the possible wide of the entrance to this precinct.

Area VI: It is the most peculiar room we have identified, as it is a structure excavated on the subsoil, to a depth of 2 metres under the pavements of the rest of the rooms. It is located, regarding the perimeter wall marking the east façade, in the second set of rooms, but moved to the south, "invading" in a way the corridor to that hypothetical entrance flanked by the tower in the V area, and breaking the orthogonal disposition of the identified areas in this precinct (fig. 19). As regards the building system, first a large rectangular cutting was excavated, and its profiles were lined with stone walls of different sizes and squared blocks joined with clay, defining a not completely regular space of 4.4 by 4.2 metres of side⁶⁰. The inner usage level was formed by a layer of tamped earth, making the geological stratum regular, but drawing a concavity or fitting of some sacked element, and not a plain surface. Referring to the entrance to this area, it is found in the north-eastern angle of the room, the zone for the hypothetical entrance corridor to the fortress, and it was done through a stair with three steps of 1.2 metres of width and 1.5 metres of length⁶¹. Finally, in the northern axis, attached to the exterior side, we find an attachment of reduced dimensions, 1.1 by 1.7 metres⁶², located some 80 centimetres over the base, but its particular function we have not been able to determine.

Last of all we have to mention the presence, outside the south-east angle, of a row of stones following a different orientation to that of the rest of the walls. We think that it is a structure belonging to a previous phase, and which was cut and dismantled during the construction of this area.

Regarding the general interpretation of this particular area, we have not been able to find clear parallels about the use to which it might have been aimed. The only somehow similar example might be a partially excavated room to which you enter through a stepped entrance in the castellum in the Cerro de La Cabezueta de Barranda, in Caravaca (Murcia). In this case, the discovery of numerous fragments of *dolia* inside the room let them take it as a structure to store food⁶³ (BROTÓNS, MURCIA 2008:57). However, the area of the *castellum* in Puigpelat does not keep the regular and orthogonal order which is followed in La Cabezueta, nor were pottery storing rests recovered inside, so we cannot assure that it is, in our case, an area to store victuals. In fact, the excavation we performed let us verify that this area, in the moment of abandonment of the *castellum*, became a kind of "cul-de-sac" where the masonry of the demolished walls was left, as it was colmated by a level of medium sized stones, like the ones still preserved in the walls, and which must have come from the intentional dismantling of the structures in this precinct. In fact, this is an already documented practise in other Roman military settlements, such as in Cincho

⁶⁰ A useful surface of 18.5 m².

⁶¹ The steps were built with the same technique; using limed stones along the perimeter with a filling of stones and mud.

⁶² The small wall by the outside limit is slightly longer in the inner or inferior one, in a way that the rectangle is slightly deformed in a wedge.

⁶³ That is to say, they would be the *borrea* well known in larger-sized *castra*, just as the case of the Numantian camps (DOBSON 2008).

(Cantabria), and it was done so that the enemies could not use the fortification once abandoned (GARCÍA ALONSO 2006).

Area VII: This space is found, in relation to the rooms in the façade, in the second row of rooms. It is a great area which has suffered great erosion but, not without difficulties, we have been able to establish its dimensions. Its length would be of 8.5 metres and the width would be of 5.5 metres⁶⁴, and it is just to the north of the VI area, the semi underground room. As a peculiar element, we have to mention the presence, to the north-east angle, of two stone slabs located on the compacted earthen floor, forming a structure of 110 centimetres long and a width of 50, but its function is unknown⁶⁵.

Area VIII: This is the last more or less well defined room in the fortress. As the previous one, it is located in the second row of rooms, just north to the VII area and west of the III area. This room has a dimension of 3 metres of length⁶⁶ and a minimal width of 5.5 metres⁶⁷, which we might obtain after prolonging the wall defining the VII area, which has not been preserved in this occasion.

Appreciating this precinct globally, we can confirm that we know a surface of 234 m², which are the ones apparently occupying the northeast quarter of the precinct (fig. 20). This way, if the tower in the V area was flanking the entrance door as we believe, and if we consider that this precinct answers to an orthogonal model, this access point would mark the axial axis, in a way that the eastern façade would be defined by a perimeter wall of about 40 metres of length. Although we do not have enough facts to confirm this hypothesis, given that the southern part of the precinct was devastated to the natural substratum, one element to be highlighted is that the distance coincides with the gradient to the southern side, corresponding to the slope of the small ravine which seems to act as a natural closure to the *castellum*.

Regarding the function of the identified rooms in the nucleus of the *castellum*, which occupies the upper precinct of the fortress, we cannot be completely precise. The high degree of fragmentation of the data do not let us guess the usage of the different rooms, which would be part of the group of rooms meant to house the troops-*contubernia*-, as well as to store food -*borrea*- or the rooms where the arms would be kept -*arma*-, without being able to relate with certainty none of our areas to these spaces.

Finally, an element to emphasise within the group of constructions from the upper precinct is that of the perimeter wall, where the identified towers are opened, has a small thickness, of 60-70 centimetres. In the *castella* reported in the Peninsula, the perimeter walls present a bigger thickness, as defensive elements of over a metre. On the other hand, we also have some example similar to ours, such as the case of La Cabezuela de Barranda (Caravaca), a small *castellum* of about 869 m² defined by perimeter walls with a width of 60-80 centimetres. This is one of the reasons which have made the excavators identify it as a settlement not meant to suffer a long defence in time, but related to the police functions to control the territory and the means of communication (BROTÓNS, MURCIA 2008:62). In fact, the geographical location of the *castellum* in Puigpelat, already described in the previous chapter, and the walls dimensions defending the upper precinct, seem to go in the same direction, and to show us we are in front of a fortress which would fulfil functions for the territorial and communication control.

---

⁶⁴ A surface of 46.75 m².

⁶⁵ Given the high degree of affection in this part of the site, we cannot leave apart that they were part of some wall for the compartmentalization of the space, though we do not have enough data to confirm or reject any option.

⁶⁶ We have to say that the northern side is defined by a segment of the northern wall of just 1.3 metres, in a very bad state.

⁶⁷ Its hypothetical surface would be of about

THE *INSTRUMENTUM DOMESTICUM*: CROCKERY AND OTHER MATERIALS

We cannot start this chapter without previously saying that, thanks to the fact that we were able to complete the extensive excavation of the *castellum* in every aspect, we managed to recover a rich movable register⁶⁸ which has been used to date the different phases. This way, the material recovered has been useful to determine a previous occupation to the constructions discovered during our excavation, of which we merely have some structural evidences in the form of cuttings of uncertain interpretation, but many material evidence which has been used to establish the occupation of the site from the end of the 3rd century or beginning of the 2nd century BC.

Finally, before starting with the description of the pottery context, we have to say that, at a quantitative level, the reports has been based on the minimum number of pieces, basically estimated from the lips, though we have not disregarded the presence of some productions of which we have not recovered any lips, but from their bases or other fragments.

Material recovered from the *castellum* constructing fillings

The ceramic group we are following going to describe was the result of the excavation at the regularization levels of the upper precinct of the *castellum*. They are the ones used to establish the constructive platform and the usage levels of the architectonic areas which formed the fortress nucleus. Some of the pieces come from the clay which joined the stones to the walls⁶⁹, and they were obtained when manually dismantled, during the final phase of the excavation process, following the administrative rule so that the school which now occupies the place could be built. As we have previously explained, in the intermediate and inferior precincts we did not reach to excavate the constructive levels, so that fact does not let us date them accurately.

Fine tableware crockery

A Campanian

Of this crockery, of black varnish produced in the Gulf of Naples, we have at least 11 examples. One of them, a plate for fish of the Lamboglia 23/F1122 form (fig. 22.6) belongs to the old variation, and it was dated in the period 220-180 BC. The rest belongs to the medium or classic variation, example of a production at a great scale for its exportation to the west of the Empire, whose chronology is centred between the years 180 to 100 BC. Two Lamboglia 27 ab/F2784 bowls belong to

---

⁶⁸ In all, 23,378 fragments were gathered, mainly of ceramic objects. Of them, 12,861 came from the excavations in the constructive fillings of the building in the 2 phase, in the upper precinct, 13,442 came from the destruction and abandoned levels, whereas 1,814 were gathered in the superior levels during the contemporary-modern period, which contained numerous pieces of ancient pottery removed by the farming works, and only 228 were recovered from structures in the first phase detected in the upper precinct.

⁶⁹ As the walls and the construction building formed part of the same building project, they have been studied together.

this variation (fig. 22.8,9), one Lamboglia 33a cup and another Lamboglia 28/F2646 cup (fig. 22.10), as well as four Lamboglia 36/F1312 plates (fig. 22.5,7) and one Lamboglia 55/F2255 patera. We have also recovered several bases decorated with the characteristic motives of this production, such as the small palms printed in radial position (fig. 22.3,4), as well as the white bands painted forming concentric circles. Finally, we would have to mention the decoration which appears in the Lamboglia 33a cup (fig. 22.2), a great central rose of a diameter of 4 cm. with an accurate dating between the end of the 3rd century and the middle of the 2nd cent. BC.

The last example of this black varnished crockery is a base belonging to a late variation, whose dating takes us to the first half of the 1st cent. BC.

Cales black varnish

A total of three examples come from this city in the inner part of Campania. The first of them belongs to the archaic Cales production, characterised by their inner bottom decorated with motives in relieve. In this case, it is an F2151 footless cup with a mythological scene where a Helios radiated⁷⁰ by the sun crown and with a lyre (fig. 22.14) is represented. The chronology of these pieces would have to be placed between the final of the 3rd century BC and beginnings of the following one.

The rest of the pieces belongs to the repertoire of the one called B Campanian from Cales or medium and late variation, dated in the period 130/120-90/80-40/20 BC. The formal repertoire is represented by a Lamboglia 1 bowl (fig. 22.15) and one Lamboglia 3 beaker-pyx (fig. 22.14).

Black varnish undetermined production

Within this group we have distinguished two different sets. In the first one, we include a characteristic plate from the 2nd century BC, and which appears in a lesser degree in contexts from the first half of the 1st century BC, the Lamboglia 36 form. The second group belongs to the B type of production of undetermined origin, and its chronology goes from the last third of the 2nd century BC to the first two of the following one, recovering five examples. The formal repertoire is formed by two Lamboglia 5/F2252 and Lamb. 5/7/F2283 paterae (fig. 22.12), one Lamboglia 1/8 bowl (fig. 22.16) and two Lamboglia 1/F2323 bowls (fig. 22.13), one of them in grey paste (fig. 22.17).

Black varnish imitation

Pottery of local production which are clear imitations of the black varnished glasses of which we have two pieces. In both cases, they are imitations of the B Campanian repertoire, and in the same way, the Lamboglia 1 cup. One of them is of oxidised ceramics (fig. 23.1), whereas the other belongs to the reduced production (fig. 22.18). Regarding the chronology, the grey paste production has been well documented recently (ROCA, PRINCIPAL 2007) in contexts from the end of the first quarter of the 1st century BC, in the Catalan coast (GARCÍA ROSELLÓ *et alii* 2007, NOLLA *et alii* 2007), and in *Tarraco*, (DÍAZ, GEBELLÍ 2001) in contexts from the third quarter of the 1st century BC. Given the rest of the ceramic group and the dates when this production appears in the Catalan coast, we think that these cups should be dated during the advanced first quarter of the 1st century BC.

---

⁷⁰ Despite being a really small fragment, it could be identified as it could be compared with the piece coming from the abandonment levels, as they are two identical glasses—coming from the same mould—at a decorative level.

Fine walled ceramics

Of this type of glasses to drink wine, so characteristic from the late Republican period, we have recovered a total of 14 beakers. Of them, five could have been classed among the Mayet 2 form (fig. 23.2,4), possibly one to the Mayet 1 form (fig. 23.5), and another cup to the Mayet 2.1 form (fig. 23.3), the dating takes us between the middle of the 2nd century BC and the middle or the final of the following century. As regards the decorations, they are the ones characterising these forms, applied in the shape of thorns in relieve.

Grey ceramic from the Catalan Coast

We have to include 15 examples in this production, far from the pieces of great technical quality as the grey productions from the Ampurias. Both the quality as the formal repertoire make us consider proposing a regional origin, due to the proximity to the production centre of Fontscaldes, situated at scarce kilometres from the site, and where we think our pieces would come from. From the recovered glasses we emphasise the dominium of the small biconic handled jars (fig. 23.6 to 9), with eight examples, as well as a bowl of re-entering lip (fig. 23.12) imitating the Lamboglia 26 or 27ab form of black varnish, two of them in a miniature scale (fig. 23.10,11), perhaps as toys. As regards the chronology, they are forms appearing in the contexts of Tarraco during the entire 2nd cent. BC and main part of the following one, though their possible inclusion to the Fontscaldes pottery would set their dating between the middle of the 2nd and beginning of the 1st BC.

Common tableware ceramics*Common Iberian ceramics*

Within this group we include the characteristic Iberic productions of pink paste which, in many cases, present the double colouring "sandwich" type result of a reducing and oxidising boiling. The Iberic crockery with painted decoration⁷¹ is also included. The decoration in these cases is usually reduced to parallel bands and to simple geometric semicircular combinations. It is a well known production during the late Republican period, and in the surroundings of the site we have the workshop of Fontscaldes (FABRA; SOLÉ 2008), which very probably was one of the main supply sources to supply crockery from this place.

Among the 91 identified pieces, we have to emphasise, due to their number, the jars of diverse types, with 37 examples. They are flared containers with a lip with zoomorphic profiles (fig. 25.7,8; fig. 26.1), simple (fig. 26.5 to 9) or enlarged in a triangle (fig. 26.3,4), as well as trilobulated jars (fig. 26.10 to 12) or of biconic body (fig. 24.13 to 15), several of which are present in the productions from Fontscaldes.

The second more numerous container is the bowl (fig. 23.13 to 16; fig. 24.1 to 6), with a total of 33 examples. Basically they are bowls with the lip slightly turned to its inner part, imitating the black varnish crockery in the Lamboglia 26 or 27ab form, or rather with the carinated border.

In a lesser amount we have to mention the presence of wing plates (fig. 24.7 to 9), similar to the black varnish Lamboglia 36 form. In total they are five plates, some with painted decoration in

⁷¹ In some cases, the fact of having identified some pieces as plain ceramics is due to the fact that many fragments have lost the painting. This obeys to the corrosive effect suffered because of the passing of time, and together with the concretions of the soil, which gets adhered to the surface of the pieces, had caused the loss of paint in several pieces which nowadays seemed to be plain.

bands, to which we have to add a plate of great diameter with moulded lip and band decoration (fig. 25.2). We have also recovered five beakers, which remained us of the fine walled productions, as well as five possible cups, one of them decorated with bands (fig. 25.1), and a wide bowl (fig. 25.6) also with band decoration. Finally, we have to mention the presence of two spherical bowls with painted decoration, characterised by a finned lip of the kalathos type (fig. 25. 3 to 5), and probably coming from the warehouse in Fontscaldes.

Oxidised common ceramics

Within this group we have included the pieces of a probable local or regional production, but which are far from the characteristics of the Iberic pottery, and they answer to the “Roman” type of technology. We include here a total of five pieces, corresponding with two jars, two bowls and a glass similar to the fine walled beakers.

Cooking and food preparing ceramics

Italic cooking ceramics

Of the cooking crockery coming from Campania, characterised by the typical pastes of the Pompeian area with numerous black points from the volcanic degreasing, we have recovered five examples. One is a lid of the form⁷² Com It 7a/Burriac 38,100 (fig. 31.9), which arrives in *Tarraco* from the second quarter of the 2nd century BC, and another belonging to the Com It 7a-b/F3 Celsa 80.8145 form, with a date going well into the 1st century BC. We have also recovered two casseroles, and one of them has to be highlighted because of the coating of the inner red Pompeian type, of the form R Pomp 1/F3 Luni 1 (fig. 31.10), dated in the transit from the 2nd century to the 1st BC and which would last until the Augustan period.

Handmade Iberic ceramics or slow wheel

Within this group we have to include nine pieces, all of them manufactured with the reduction technique, with the exception of a lid of the oxidised technique. The other eight containers are pots (fig. 31.4) slightly flared of sinuous profile, which usually present part of the external surface finished with a polish which gives them a flat and bright look. This type of container are common in the contexts from the pure Iberic period, and even before, with a production which goes far in time, as shown by their appearance in contexts from the late Republican period.

Iberic cooking ceramics

In this group, present with 21 pieces, we include indigenous ceramics by wheel manufactured under the oxidised and reduction technique. The forms are reduced, as in the previous case, to a total of 18 pots (fig. 31.1,2,3,5) and three lids (fig. 31.7,8). Likewise, their presence in late Republican contexts during the 2nd-1st century BC is well known.

Common cooking ceramics

Here we group, as described with the common oxidised pottery, pieces of local production but

---

⁷² In the nomenclature of the typologies, when we make reference to the Com It forms (Italic common), Cl Rc (recent clear), Com Pun (Punic common), R Pomp (Pompeian inner red), Gr It bd X (Greek-Italic amphora, X edge), we are using the nomenclature in the ceramics dictionary from the number 6 of the magazine *Lattara*, edited by Michel Py: PY 1993. On the other hand, the forms of the Italic common pottery FX ..., refer to C. Aguard's work: AGUAROD 1993.

already with “Roman” characteristics. Particularly, we talk about one only example recovered, belonging to a pot of reduced manufacturing.

Preparing ceramics

This group is formed by a total of 12 examples, of which two are earthenware bowls, one in Iberic ceramics and the other in common oxidised ceramics. The remaining ten ones are mortars of diverse origins. We have five pieces of Italic origin (fig. 31.12,14,15,16): two examples of the Com It 8a type, one of the 8b type, one of the 8d type and one of the Com It 8e/Emporiae 36,2 type, which appear in our sites since the first moment of the Roman occupation.

The last example clearly of importation corresponds to a Punic mortar, of Carthaginian origin, Lancel 151c form, dated widely between the 400 and 100 BC.

The other four containers belong to the local production of the “ROMAN” type, that is to say, mortars in common oxidised ceramics (fig. 31.11,13), among which we find one similar to the Italic ones of the type Com it 8c.

Store and food stock pottery

With difference, this is the most numerous type of crockery in the ceramic group. In total, we have identified a minimum of 337 examples, of which only two are of the “Roman” type. The rest of the pieces belong to the late Iberic manufacturing, and in several cases we think we can confirm their origin in the warehouse in Fontscaldes.

Earthen jars

The jars made a total of 245 pieces⁷³ (fig. 32; fig. 34. 5 to 11; fig. 35), among which we have found some morphological differences. On the one hand, we have the huge containers with a globular profile rimmed by a plain mouth more or less embossed and moulded, some with painted bands as decoration, and which make a total 227 examples. In less numbers, we have jars showing a deep vertical careening in the superior part, in particular ten examples, some with painted bands decoration. Last of all, we have to mention the presence of jars with double lip, of the pithos type, of which we have recovered two examples.

Chronologically speaking, it is a type of well-known container in sites from the pure Iberic period, but which also appear in productions from the late phase, as our case.

Kalathos

At a quantitative level it is the second more numerous container in our site, with 73 examples (fig. 26. 14 to 17; fig. 27). It appears both in the plain production as in the decorated one, with bands and geometric motives with semicircles separated by wavy lines, of the “complex geometric-symbolic decoration” which appears in Fontscaldes (SOLÉ 2008:286), and with decoration in parallel lines or wolf-teeth in the upper part of the border. Also, as regards the form of the glasses, we have found a series of pieces, 12 in total, which respond to a much more reduced size than the usual one, as the

⁷³ Due to the fragmented state of the pottery, the classification has been based on the edge identification. In this case, the lips of the jars and those of the plain-mouthed amphorae, meant to the transport of food and also for their storage, are difficult to distinguish. It is because of this that some of the pieces identified as jars should be located within the amphorae group.

size of these examples is half of the “standard” one. As regards their chronology, we would have to place them within the late Iberic production, and very probable from the warehouse in Fonstcaldes, which as indicated, was active between the middle of the 2nd century and beginnings of the 1st BC.

Zoomorphic profile jars

Within this group we find jars with walls turned to the outside, of a large or medium size (fig. 33.2 to 10; fig. 34.1 to 3). They are given that name because their lip is ended by a moulding and its profile reminds us of a duck’s neck. In all, we have recovered 25 examples, of which six are assigned to the “large jars” group. As happened in the previous cases, some pieces are decorated with painted bands, and at a chronological level they can be classes among the productions appearing in the context of the late Republican period.

Storage Pots

Within the oxidised Iberic ceramics we have recovered four examples of this class (fig. 26.13; fig. 31.6). They are pieces with sinuous profiles, with spherical bodies and flared lips, similar to the kitchen pots. However, in this case they are made of well depurated clay, of a softer consistency and without traces of the use of fire, which would show their usage as storing recipients.

Dolia

This is the great container of a purely “Roman” type, and their usage for storing and making wine is widely documented, but it is also used to contain oil, pulses and grain. Only two examples have been recovered (fig. 36.4,5), and their presence as regards the indigenous storing ceramics is a minority one, but constant, as shown by their presence in the abandonment levels as we will see later. This phenomenon is also known in other well studied castella, for instance in the already mentioned examples of Caravaca and Granada, where the *dolia* had a different and complementary function to that of the containers to store food.

Amphorae

Italic amphorae

We have recovered a total of 34 examples from this origin, of diverse forms and places, to transport Italic wine. We have 14 pieces of the Greek-Roman type, and their evolution can be followed depending on the kind of lip, classified into shapes (PY 1993), grouped depending on their leaning (ASENSIO 1996), or according to the shape of the entire amphorae (Lyding-Will 1982). Belonging to the group 3/ Gr It bd 3 and 4 with the shape LW C-D, we have ten containers (fig. 28.1 to 10), and they mainly date from the first half of the 2nd century BC. As well, we have to add the two pieces of the type Gr It bd 5, a transition to Dressel 1 (fig. 29.4), and characteristic of contexts from the second and third quarter of the 2nd cent. BC. Finally, we have to add two examples of local manufacturing; one can be classed among the group 3/4 and the other to the type Gr It bd5, coming from the *villa* in Vilar de Valls (fig. 28.11 to 12), and they are dated in the last third of the 2nd cent. BC.

As regards the following evolution of the Greek-Italic recipients, the form Dressel 1A, is present with a total of 14 examples (fig. 29.1 to 3; fig. 29.5 to 9). Six of them come from Campania and we tend to think that the rest might have a central Italic origin. These containers appear more or less in the year 135 BC. and they would be in use until the middle of the 1st cent. BC.

The second variation of this kind of amphora, of the Dressel 1B type, is represented by two examples (fig. 29.10), one of them of a Campanian origin and the other possibly from the centre of Italy, and their dating fluctuates from the year 100 BC. to the change of century.

The third variation of this container, Dressel 1C, also appears with two examples (fig. 29.11), and once more, one comes from Campania and the other from the centre of Italy, and they are dated between the last quarter of the 2nd cent. BC and the last quarter of the 1st cent. BC.

As well, we would have to add at least two examples from Brindisi (fig. 29.12,15), from the southern Adriatic coast, whose form could not have been determined as we have only recovered the pivots but no lips.

Finally, we have to mention a shapeless fragment with a printed seal in a rectangular slip (fig. 29.16) where we read "ALEX" (*Alexandri*). It is a manufacturer documented in amphorae of the Dressel 1B type, where the seal is printed in the recipient body, just as in our case, and also in Adriatic amphorae of the Lamboglia 2 type, where the seal appears in the lip (MÁRQUEZ, MOLINA 2005: 25). These data make us consider a chronology for the example in the 1st cent. BC, though we have the precedent of Greek-Italic examples dating from the 2nd cent. BC but with a slightly different spelling: "ALIX..."

Punic central Mediterranean amphorae

The Punic amphorae, both the Carthaginian ones as those from the western areas, are present in the site, though in a more reduced number than those of an Italic origin.

As regards the containers to carry wine from the Carthaginian area, we have recovered three examples⁷⁴, one of them of the Mañá C1b/F7.2.1.1 form (fig. 30.1), dated between the last quarter of the 3rd cent. and the first one of the 2nd BC. The other two containers can be classed among the Mañá C2a/F7.4.2.1 form (fig. 30.2 to 3), with a chronology covering the entire 2nd cent. BC.

Punic amphorae from the Straits area

We have recovered four examples of this kind, all meant for the commerce of salted preserved food. The first is an amphora for salted food from Gades of the type known from the Numantian camps, CC.NN./T9.1.1.1 (fig. 30.7), which start being produced by the year 180 BC., but that in the ceramic contexts from *Tarraco* basically appears in levels dating from the third quarter of the 2nd century BC. The other three examples are classed among the Mañá C2b/F7.4.3.3 type (fig. 30.4 to 6), and their spreading covers the three first quarters of the 1st century I BC.

Ebussitan amphorae

We have only recovered one example manufactured in Ibiza which corresponds to a container of the PE 14/T-8.1.1.1 form (fig. 30.8), manufactured sometime during the 4th century BC, so it could as well be a totally residual and out of context piece. However, we also find imitations of these amphorae in some Catalan Iberic centres (RAMON 1995:222), in such a way that we can neither reject the fact that it might be an Iberic "version" with a lower chronology.

⁷⁴The classification of these amphorae follows the "traditional" ones of the Mañá types, though all of them are accompanied by the equivalence belonging to the catalogue made by J. Ramon in more recent times and gathering all the Punic-Phoenician production of the central and western Mediterranean (RAMON 1995).

Iberic amphorae

Of this type of containers of regional manufacturing, used as storing elements or rather aimed for the transportation of cereals, beer and sometimes wine, we have identified a total of 60 examples. They are the characteristic wide-mouthed amphorae with a wide chronology (fig. 30.9 to 14), but well witnessed during the late Republican contexts in *Tarraco* and the rest of Catalonia⁷⁵.

Others

Small Amphorae

Of this type of small containers, with the shape of a minute amphora with flat bottom, we have recovered four pieces. One of them belongs to the Iberic painted production, one belongs to the common reduced ceramics, and the rest belong to the common oxidised ceramics. As we have only found fragments from a foot, we cannot be precise regarding their shape and chronology.

Lids

Within this group we have included five pieces of circular shape, and their diameter fluctuates between the 4 and the 9 cm. Actually, they are recycled elements, that is to say, fragments from amphorae walls cut and rounded as lids⁷⁶.

Metals

Unfortunately, the excavation has not been really generous as regards metallic pieces. Apart from some fragment of iron completely shapeless and oxidised, we have been able to identify some nails, of iron, too. Lastly, we have to mention the discovery of one piece (fig. 36.6) of squared section with rounded angles, of a thickness of 10 mm., a length of 19 cm. and pointed extremes. Unfortunately, the degree of oxidation does not let us determine its usage, but we cannot reject the fact that it might be one *obelós*, a pointed metal rod used as a food spit by the Roman soldiers (HERREROS *et alii* 2006:372).

Projectiles

One of the outstanding discoveries is that of artillery pieces, which at least seem to show the development of military activities in the site or in its surroundings before the construction of the *castellum* nucleus. This fact, together with the possible appointment of the two lower precincts to a previous phase, makes us think that from the very beginning, this location type of occupation could have had a military character, though we do not have enough data to verify this hypothesis. As regards the discoveries of ammunition, in the *castellum* construction level one projectile in rounded limestone appeared (fig. 47.5), with a diameter of 8.5 cm and a weight of 750 gr. Some pieces of this calibre were recovered in Calahorra, in relation with one of the sieges during the Sertorian Wars, and the pieces recovered there fluctuated in weight, from 1,400 to the 400 gr. between the heaviest and the lightest. (DÍAZ ARIÑO 2008:79)

---

⁷⁵ Depending on the type of lip tip, more or less complicated, we have differentiated diverse subgroups: slightly embossed lip -7 examples-, slightly moulded edge -19 examples-, embossed edge -1 example-, moulded edge -4 examples-, embossed and moulded edge -1 example-.

⁷⁶ Although we do not ignore that they might have been modelled for any other use, unknown for us.

Chart of the main identified ceramic forms

CLASS	FORM-TYPE	NUM. PIECES
Ancient A Campanian	Lamb. 23	1
Middle A Campanian	Lamb. 27ab	2
Middle A Campanian	Lamb. 33a	1
Middle A Campanian	Lamb. 28	1
Middle A Campanian	Lamb. 36	4
Middle A Campanian	Lamb. 55	1
Late A Campanian	Bowl	1
Archaic Calena	F 2151 with inner relieve	1
Cales B Campanian	Lamb. 1	1
Cales B Campanian	Lamb. 3	1
Undetermined Black Varnish	Lamb. 36	1
Undetermined Black Varnish	Lamb. 5	1
Undetermined Black Varnish	Lamb. 5/7	1
Undetermined B Campanian	Lamb. 1	2
Undetermined B Campanian	Lamb. 1/8	1
Undetermined B Campanian grey paste	Lamb. 1	1
Imit. B Campanian grey paste	Lamb. 1	1
Imit. B Campanian oxidized common	Lamb. 1	1
Fine Walls	Mayet 2	6
Fine Walls	Mayet 2.1	1
Greek-Italic Amphorae	Gr it bd 3-4/LW C-D	10
Greek-Italic Amphorae	Transition Dressel 1	2
Local Greek-Italic Amphorae	G 4/El Vilar, Valls	2
Italic Amphorae	Dressel 1A	14
Italic Amphorae	Dressel 1B	2
Italic Amphorae	Dressel 1C	2
Carthaginian Punic Amphorae	Mañá C1b/T7.2.1.1	1
Carthaginian Punic Amphorae	Mañá C2a/T7.4.2.1	2
Punic Amphorae Narrow circle	Mañá C2b/T7.4.3.3	1
Punic Amphorae Narrow Circle	CC.NN./T9.1.1.1	1
Italic Cookery	Burriac 38,100/ Com it 7a	1
Italic Cookery	F3 Celsa 80.8145/Com it 7a-b	1
Italic Cookery	Low Casserole	1

Italic Common	Com it 8a	2
Italic Common	Com it 8b	1
Italic Common	Com it 8d	1
Italic Common	Emporiae 36,2/ Com it 8e	1
Oxidized Common	Com it 8c	1
Pompeian Inner Red	F3 Luni 1/R pomp	1
Punic Common	Lancel 151c	1

Considerations on the context

The first thing which really attracts our attention of this context is , no doubt, its composition as the majority of the recovered ceramics is of an indigenous tradition, particularly the 90% of the inventoried fragments⁷⁷, against a 9% of imported ones and the 1% of the local production of the “Roman” type. In fact, if as we believe, the first settlers of the site already were Roman soldiers, this composition should then not be strange for us, as during the Republican period the supply to the troops depended on the military command (MORILLO 2006:37), and this explains the great amount of indigenous products in the Hispanic late Republican *castella*, and ours was not going to be an exception.

Thus, within the almost absolute domain of the Iberic crockery, we have to highlight the fact that it greatly corresponds to storage and transport containers, the 53% and the 17% of the identified pieces respectively, against the 15 % of the tableware, the 7% of the cooking ceramics and also the 7% of fine crockery.

As for the dinner service, formed by the fine and common crockery, the repertoire is represented above all by some bowls of black varnish of Campanian, Naples and Caes origin, together with a good numbers of Iberic pieces imitating them -Lamboglia 26 and 27ab forms-, fact which is repeated again with the Lamboglia 36 winged-plates, and incipiently with cups within the Campanian B Lamboglia 1 formal repertoire, both in its oxidised as in its reduced production. The basic service of glasses would be completed with the thin-walled beakers and biconic handled glasses belonging to the grey production from the coast and the oxidised Iberic one. Finally, the jar format for the serving of liquids is also supplied with indigenous products and in several cases their types seem to take us to the aforementioned pottery centre in Fontscaldes, where many examples must have come from.

The supply by the local potters to those living in the settlement is repeated once again, and they go on producing the Iberic type of pottery but, as we have just seen, they adapt the forms to the preferences of the new consumers, manufacturing “Italianised” glasses.”

We have this situation again with the cooking crockery, as witnessed by the amount of local manufacturing pots with their respective lids, following models already used during the late Iberic period, the pure Iberic one, and which still prevail during the late Republican times. This offer by the local potters would explain the lack of Italic importation pots. Oppositely, the lack of an indigenous culinary tradition at using low casseroles explains the inexistence of this type of crockery, and so it must be taken from Italy with their respective lids, as witnessed by the pieces coming

---

⁷⁷ We are talking about the total group of identified fragments belonging to the tableware crockery, storage, cooking and transport crockery. In this percentage metal, constructive material, fauna, etc are not included.

from the Pompeian region. The same happens with the mortars, which were either imported or manufactured here following a technique and “Roman” typology.

The composition of this ceramic context, with the exception of the great amount of indigenous recipients for the storage and transport, is emphasised by the numerous importations of Italic wine amphorae, present from the oldest models, as the Greek-Italic LW C or D ones, to the three variations to the Dressel 1, belonging the majority to the Dressel 1A and Greek-Italic type, and in a lesser way we have the arrival of Punic containers to the Carthaginian area and south of the Iberic Peninsula. To all this we have to add the presence of the fine imported crockery, particularly the fine walled and Campanian black varnish glasses, with the outstanding presence of a Cales piece with decoration in relief with a mythological Italic motive such as the representation of Helios with the solar crown. As well, within the pottery meant for the preparation of food we also find many examples imported from Italy, such as casseroles and mortars, together with some of a Punic origin. This way, we have several elements which seem to determine a consumption habit of the “Italic” type, and this together with the date and kind of settlement, by the beginning of the 2nd century BC in an elevated area for the strategical control of the territory, coincide with the beginning of the Roman domain and the dismantling of the political and territorial control by the Iberians over this territory, make us consider that it was occupied by one detachment of the Roman army, without being able to be precise as for their geographic origins. As we have already been saying, the high numbers of Iberic crockery would answer the supply necessities of the troop in this territory, a well documented fact in other military settlements⁷⁸. On the other hand, the almost lack of preserved structures in relation to this first phase of settlement, does not let us confirm categorically that it was a Roman military post⁷⁹, though it is the hypothesis which, with the present facts, seems to be the most probable.

In this sense, if we accept that the occupants of the settlement during this first phase were a military settlement, the recovered crockery would be a good example of the supply system that, as we have already said, was the responsibility of the ranks, both for the food as for the crockery for its preparation and consume. The reports performed in this sense (HERREROS *et alii* 2006), clarify that the grain was the base of their food, supplied by the State, and it was consumed as bread (*ártos*) or as porridge (*póltos*), in which preparation the use of low trays and mortars and/or pots (*chytra* and *aula/olla*) would be needed respectively. The diet was completed with “meat, butter, fish, salt, oil, pulses, vinegar and wine” (HERREROS *et alii* 2006:374). The boiled food and porridge were prepared with pots (*chytra*) and mortars, whereas for the stews they use casseroles (*caccabus*)⁸⁰. The wine was drunk in the fine walled glasses, bowls and black varnish cups, and their respective local versions, known as *potérion* and *ékpoma*. Likewise, the prepared food had to be served in the wing or re-entering edge plates in black varnish and its local copies. As well, we would have to mention one last utensil associated to the soldier's personal crockery, the *obelós* or spit, a metallic rod in which the food was skewered to be roasted directly on the fire, which perhaps might correspond to the iron piece we have recovered⁸¹, though we cannot con-

⁷⁸ Among the temporary campaign settlements or *castra aestiva*, we have the camps for the Second Punic Wars located by the mouth of the Ebro, where a ceramic group with a great amount of Iberic crockery, was recovered, basically for the storage and transport, completed by many examples of the Greek-Italic examples (NOGUERA 2008:34). Among the stable settlements, we have the examples of the *castellum* in Cabezuela de Barranda, in Caravaca (BROTÓNS, MURCIA 2008:60), or in the very *Tarraco* (DÍAZ 2000; DÍAZ, OTIÑA 2003).

⁷⁹ We should remember that during the moments of less warlike activity during the late Republican period, we can calculate that about ten thousand soldiers would have been deployed throughout the Peninsula, whereas during the war conflicts which developed in our territory, for example the Sertorian Wars the figure would reach the ten hundred thousand men (ROLDÁN 1989:64).

⁸⁰ And perhaps the used the ones provided with an “non-sticking layer” of inner Pompeian red for the bread.

⁸¹ In fact, the reports about food and the crockery used by the Roman army from the last third of the 2nd century BC, which has been mainly performed based on Cornelius Scipio Emilianus's reformations, the basic crockery is reduced to the three elements we have mentioned: the *chytra/olla/aula*, to cook food, which can be completed or substituted by the use of the *caccabus*. The *obelós* to skewer the food in the fire. The *potérion/ékpoma* for drinking. (HERREROS *et alii* 2006)

firm that due to its bad preservation state. Finally, the food stock for this military garrison was stored, as it has been seen, in the numerous containers acquired at the local potteries; the Iberic large earthen jars, and in lesser numbers the great Italic containers: the *dolia*.

As well as the ceramic material, we have to highlight the presence of war instruments in the *castellum* constructive levels, too, as the *ballista* projectile, confirm us the military character of this site from its origins.

Related to the chronological aspects of the group, due to the recovered material we can guess the building of the upper precinct of the *castellum* during the first years of the 1st century BC. This date is determined by the presence of pieces dating from the 100 BC, as the example of black varnish of the late A type, or the Italic amphorae Dressel 1B and the Mañá C2b/T-7.4.3.3 from Gades, together with the Italic plain Celsa 80.8145 cooking form or of the Pompeian inner red F3 Luni 1 type, and the black varnish glasses of the B Campanian repertoire, which though it is frequent in the contexts in Tarraco during the last quarter of the 2nd century BC, appear in contexts from the beginnings of the 1st century BC together with these amphora like containers (DÍAZ 2000). As well, imitations of the local or regional type of the B Campanian repertoire started appearing, with two examples, fact which has been documented quite precisely in the Laietan coast from the end of the first quarter of the 1st century BC. (GARCIA ROSELLÓ *et alii* 2007). On the other hand, the crockery characteristic from the 2nd century BC is the majority one, above all the Greek- Italic and Dressel 1A amphorae, and the black varnish medium A Campanian, which seems to indicate that the formation of this context was produced in a not very advanced moment of the 1st century BC. In fact, we have well dated parallelisms of the period, such as the materials from the amphitheatre in Cartagena of the so called 3 Phase, dated between 80-70 BC and its composition is practically identical to our group, though in our case the repertoire and the quantity of the black varnish crockery is much more reduced (PÉREZ BALLESTER 2000:133). Another example would be the context coming from the destruction levels from *Valentia*, dated in 75 BC (MARÍN, RIBERA 2000:98), where the most significant differences are the appearance of the C type black varnish, together with rhodium amphora containers and of the Tarraconense I type, which in *Tarraco* appear in contexts from the second quarter of the 1st century BC, which we use as *ante quem* term to date our context. Another example correctly dated in the period 80-70 BC would be that of the eastern wing of the silos in the crypto portico in Ampurias (AQUILUÉ *et alii* 2000:35), where the recovered material is practically identical to ours, with the exception again of the difference in quantity and formal variety of the black varnish, very abundant in that case, and where the great amount of indigenous pottery is also emphasised. Last of all we could mention materials coming from the Roman city of *Iluro* (Mataró) and the nearby *oppidum* of Burriac, in which contexts dated from the first quarter of the 1st century BC the materials we describe appear, also with a wider formal and quantity representation of the black varnish importations.

Oppositely, if we follow a diachronic reading of the material, this shows that the first importations arrived by the end of the 3rd century BC, or beginnings of the 2nd, as can be seen from the presence of the Mañá C1b/T-7.2.1.1 Punic container, and the black varnish pieces from the archaic Cales and ancient A Campanian production, the cup with the Helios figurative relief and the Lamboglia 23 fish plate, respectively. On the other hand, the mass of the amphora importations must be located during the period covering the first half or the two first thirds of the 2nd century BC, as seen by the numerous examples of the LW C or D Greek-Italic amphora and the Punic Mañá C2a/T-7.4.2.1 examples, dated in this moment, accompanied by the black varnish crockery of the Medium A Campanian type. Likewise, the importations of the Italic amphorae characteristic from the last third of the 2nd century BC are important, as seen by the numerous examples of the Dressel 1A type, together with some containers of the Dressel 1C type, local versions of Greek-Italic amphorae, coming from the villa in Vilar, and one example from Gades of the CC.NN./T-9.1.1.1

type, which would be accompanied by the Medium A Campanian, fine-walled glasses and the first productions of the B type. This group of materials is in accordance with what happens in the nearby city of *Tarraco* (DÍAZ 2000), an important harbour these products arrived in and from where they were redistributed, but also in accordance with what happens in other military settlements, of which the roundabout camps in Numantia are an example (PRINCIPAL, SANMARTÍ, 1997), or the *praesidium* in Ampurias would be another.

Material coming from the first phase on the upper precincts

This context, formed by only 228 pottery fragments, was recovered from the dismantling of the stone and clay walls covering one of the profiles of the ditches in the upper precinct, excavated in the natural substratum and amortized by the constructive fillings of the fortified building. Although it is a scarce group, and the materials liable to give a reliable dating are few, it is nothing but an indication of the chronological evolution of the site.

In the first place, we have to highlight the lack of fine imported crockery, in a way that as for the tableware we only have one plate, one bowl with the remains of painted decoration and a jar, all of Iberic production. Nine storing containers have to be added to these pieces, all of them in Iberic pottery; particularly two kalathos, one of them also with traces of painted decoration (fig. 36.9), six plain-mouthed earthen jars (fig. 36.8), one of them with red bands painted next to the lip, and a great jar with zoomorphic profile or swam-neck lip. Regarding the cooking crockery we recovered one pot of the reduced Iberic production, with polished surface. Lastly, we have to mention the recovery of at least six amphora containers, of which three correspond to the characteristics of the Iberic plain mouth production, and one is from Ibiza⁸². In a last analysis we have to emphasise the discovery of a lip from a Greek-Italic amphora (fig. 36.7) we believe could be classed within the 2/LW B group, which is the oldest piece of this production recovered in the site, dating from the second half of the 3rd century BC and beginnings of the following and with a probable magnum Greek-Siceliot origin. On the other hand, though it is a shapeless fragment, we have also documented the presence of an amphora from the Campanian production, with the typical Pompeian paste of a reddish colour and abundant volcanic degreasing in the form of several black point. It is a significant fact, as in this geographical area we have both advanced Greek-Italic containers, of the type LW C or D type, datable during the first half of the 2nd century BC, as well as developed containers of the Dressel 1 type. However, these data, fragmentary and scarce, help us to date in an inaccurate way the first phase of the occupation of the precinct in the 2nd century BC, perhaps suggesting a dating from the beginning of the century, though due to the little material the only reliable fact is the term *ante quem*, given by the construction of the fortified building in the upper precinct at the beginning of the 1st century BC.

Material recovered from the destruction and abandoned levels in the *castellum*⁸³

The pottery group which has let us date the final moment of this settlement⁸⁴ was recovered from the demolition and abandonment strata which covered the *castellum* usage levels. These levels

⁸² Given that the recovered fragment, which might be clearly classed among the Punic-Ebussitan production, is shapeless, we have not been able to determine the typology of the container or its dating.

⁸³ Due to the fact that many of the productions which appear in this context have already been described in the report about the constructive levels, we will avoid making our explanation boring with reiterative and long explanations about productions, chronology, warehouses, etc.

⁸⁴ Probably preceded by the intentioned demolishing of the facilities, at least in the upper precinct, as has been manifested in the description of the IV area.

contained a great amount of medium sized stones , mainly in the upper precinct, where the density of the constructions was bigger. Morphologically they were just like the ones used in the construction of the preserved walls, and they were mixed with a level of clay soil. We think that this means that, originally, they were part of the walls of stone and mud, and perhaps of the upper clay elevations⁸⁵, fallen down on the pavements. Unfortunately, the anthropic alterations, caused due to the agricultural works, had affected these levels, in such a way that they were partially removed and mixed with superimposed black farming soil, which dyed them in a blackish colour. Despite this, the material recovered let us establish the definitive abandonment date for the *castellum*.

Fine tableware crockery

A Campanian

The black varnish from Naples is present with 11 examples in several forms⁸⁶, particularly two Lamboglia 27ab/F2784 bowls (fig. 38.9), one of the Lamboglia 31 form, a small Lamboglia 34/F2737 cup (fig. 38.7), another small F2544 cup (fig. 38.5), a Lamboglia 33b/F2974 cup (fig. 38.10), a Lamboglia 27Bb/F2825 patera (fig. 38.8), another of the Lamboglia 27c/2821 form, and two Lamboglia 36 plates. We have also recovered a decorated base with a seven petal rose in a central position (fig. 38.2), and we should chronologically locate it during the first half of the 2nd century BC. As regards the chronology for the glasses, their forms already appear all through the 2nd century BC and they last in contexts from the first half of the 1st century BC.

Black varnish from Cales

Originally from Cales, we have recovered a total of three examples. Curiously one of them, of archaic production, is an F2151 cup with a relief as inner decoration (fig. 38.1), and its motive is again the representation of Helios with the sun crown and the lyre, as we have seen in the constructive levels. The second example is a cup from the old variation of the Sanmartí 166 form (fig. 38.14), dated sometime along the two first thirds of the 2nd century BC. The third belongs to the B Cales type, again a Lamboglia 1/F2323 bowl (fig. 38.12 to 13), no doubt the most numerous cup of this formal repertoire, both imported as of a local production, which can be dated between the last third of the 2nd century BC and the third quarter of the 1st century BC.

Black varnish undetermined production

Within this group we have included two plates of the Lamboglia 36 form, whose assignment to some of the Italic production centres could not be determined. As regards its dating, it is a type of plate characteristic from the context of the 2nd century BC, appearing in large amounts, though during the first half of the 1st century BC, it is still present in lesser numbers in the Tarraco contexts (DÍAZ 2000; DÍAZ, OTIÑA 2003).

Black varnish imitation

Of a production of the reduced type, which might as well be attributed to the grey one from the Catalan coast, we have recovered two pieces which imitate the black varnish cup of the B Lamboglia 1 type (fig. 38.18) and Lamboglia 1/8 (fig. 38.17). This phenomenon has been analysed

---

⁸⁵ Probably, mud wall or adobe, without being able to verify it due to the bad preservation state of these strata.

⁸⁶ We think the pieces recovered belonged to the medium variation, though the strong concretions of the land keeping the pieces impede a completely precise dating. This way, we do not ignore that some of the glasses belong to the late variety, from the 1st century BC.

as a group recently (ROCA, PRINCIPAL 2007), and we can see there is a tendency to local imitations of the black varnish one, with or without varnish, throughout the coast sites in the *Hispania Citerior*. This phenomenon is dated in a chronological range which goes from the second quarter of the 1st century BC to the Augustan period, and particularly in *Tarraco* it has been documented in a context from the third quarter of the 1st century BC. (DÍAZ, GEBELLÍ 2001).

Fine-walled ceramics

In this occasion we have recovered seven examples of this type of glasses. Five of them have been identified as beakers of the Mayet 2⁸⁷ form, whereas the rest has been assigned to the Mayet 3.B1 variation (fig. 39.4) with some doubts, dated during the last third of the 1st century BC.

Grey Ceramics from the Catalan Coast

Of this production we have recovered six examples. Two of them correspond to biconic little jars (fig. 39.5), another two re-entering bowls which follow the black varnish Lamboglia 26 and 27a forms (fig. 39.6), and one jar.

Italic Terra Sigillata

We have two pieces belonging to this production of fine crockery in red varnish, and their manufacturing starts during the second quarter of the 1st century BC and, throughout this century; it will end up taking those of black varnish off the market. In the first place we would have to mention one cup of the Conspectus 14.1 form (fig. 38.19), presenting in its inner bottom a seal in a double line with a rectangular slip: "PRINC/RASINI". We know that Rasinius is one of the main producers of terra sigillata in Arezzo, whose production starts between the years 30/25 and the 15 BC.⁸⁸, and he opened branches in Lyon. Our glass comes from this branch, in whose seal we find, first of all, the worker's name, the slave boss or main slave, and in the second place, the owner's name: "Princeps (slave) Rasinius" (CVARR 1673). Regarding its chronology, these seals have been dated around the year 15 BC., moment when this type of cup starts being produced.

The second recovered piece is quite fragmented, but we think we might assign it to the Conspectus R-3 form. However, we have to point out that our trunk-conical and flared cup belongs to the decorated production and in our case, the recovered fragments did not have a relief decoration. Anyway, the chronology for these cups is similar to the previous form, fluctuating in the period from the year 10 BC to the 15 AD.

Local Italic Terra Sigillata

In this group we have included a total of five pieces, of homogeneous characteristics and from an only warehouse, we think of a local area. The paste is depurated and pinkish, a bit granulated and with a slightly darkened nucleus. The varnish is of a red colour, very similar to the real Italic sigillata, but not so good in quality, as it tends to fall off. Regarding the formal repertoire, two of the recovered glasses correspond to a patera of the Conspectus 1.1 form (fig. 39.2), dated between the middle of the 1st century BC and the 15 BC. We also have a Conspectus 8.3.1 cup, dated between

⁸⁷ Certainly, one of them was of Campanian origin, as it was manufactured with the characteristic "Pompeian" paste, characterised for presenting a great amount of volcanic degreasing.

⁸⁸ The first dating was the one initially proposed by A. Stenico (STENICO 1960:20), though lately this chronology has been reduced (MONTESINOS 2004:54).

the year 30 BC. and the change of era, one *Conspectus 14* cup (fig. 39.1), dated between the 15 BC. and the 15 AD, and another *Conspectus 16* cup, manufactured between the year 10 BC and the 25 AD.

Undetermined Terra Sigillata

Finally, the group of the red varnished crockery must be completed with this piece, belonging to the base of a patera, possibly of the *Conspectus 1* form (fig. 39.3). Technically, the paste is of a beige-pinkish colour, a bit soft and oily. However, the thing that attracted our attention the most is the varnish, which is half way between the black varnish ceramics and the red varnish one, with a range going from the wine red, passing through brown, grey and black. We have to say that a series of glasses of very similar characteristics, between the black and red varnish, have recently been identified in Tarragona (LÓPEZ *et alii* 2007), and they are associated to one pottery typical of the city which manufactured glasses between the years 20 and 60 AD., though our piece would be dated in the 1st century BC., so its inclusion to this warehouse is not sure⁸⁹.

Common tableware ceramics

Iberic common ceramics

In this group, which characteristics do not differ from what we have explained for the Iberic pottery in the constructive levels, we find 95 examples. They mainly belong to the oxidised Iberic production, though eight of these pieces are made following the reducing technique, and another five kept their painted decoration. The great number of jars is to be emphasised (fig. 39. 10 to 13), a total of 39, with a simple flared lip, moulded, with a triangular or rather trilobulated thickening. Among them we have to emphasise one of the basket type, with the handle over the mouth and a globular section (fig. 39.18) well documented in the Fontscaldes production.

As regards bowls and paterae, imitating the form of the black varnish crockery, we have a total of nine pieces: five glasses follow the *Lamboglia 26* and *27ab* form (fig. 39.7 to 8), two the *Lamboglia 55* form, and one of the *Lamboglia 5* form.

Regarding the glasses, we have to distinguish between two basic forms. The first one is that of the one-handle forms, of which we have recovered three pieces, and whose typology follows the form of the biconic small jars of the coast grey production. In the second place we have to mention the beakers (fig. 39.12), which seem to follow the thin-walled models of Italic origin. We have two glasses of this kind, one of them very similar to the *Mayet 2* form, the other to the *Mayet 24* form of the thin-walled pottery, this one with a chronology going from the 15 BC. to the 50 AD.

The plates, of which we have recovered six examples, sometimes imitate the black varnish *Lamboglia 36* form (fig. 39.17), in particular, two pieces. Finally, we have to mention the presence of a wide bowl, as well as seven possible bottles (fig. 39.16).

Oxidised common ceramics

As we have already explained, we include in this group the common crockery of the “Roman” type

---

⁸⁹ Perhaps it came from another local workshops, though we cannot forget that the pottery from Tarraco could have a wider activity in time, and started its productions in a date previous to the one we now know.

which probably has a local or regional origin. In total, we have 17 examples, grouped as following: eight of the glasses are jars⁹⁰, four are bottles, three of them are glasses of the beaker type, two of them very similar to the Mayet 24 form and one to the thin-walled⁹¹ Mayet 2 form. Last of all, we have two plates which follow the black varnish forms, one of them the Lamboglia 23 fish plate, characteristic of the A old production, and the other the one of the Lamboglia 55 re-entering lip.

Cooking and food preparing ceramics

Italic cooking ceramics

We have recovered a total of four examples of Italic origin. The first corresponds to a pot of the Com It 1a/Vegas 1a type (fig. 43.4), of a central Italic origin, whose chronology is placed during the 3rd-2nd centuries BC, surely surviving during the 1st century BC. (OLCESE 1996). The rest of the pieces present the volcanic paste characteristic of the Campanian area, and they are dated during the late Republican period. This way, the low casseroles are present with the shape of a Com It 6c/Vegas 14 bifid lip (fig. 43.5) and another one with a straight lip Com It 6e, as well as one Com It 7a/Burriac 38,100 lid.

Iberic cooking ceramics

Again this is the main production as far as cooking crockery is concerned, with 21 examples of the oxidised or reduced technique. Basically, we are talking about pots (fig. 43.1 to 2), of which we have 17 examples, eight of them manufactured by hand or with a slow wheel. Lids follow them (fig. 43.3), with three pieces, and finally the presence of a casserole, utensil which did not appear among the indigenous material of the previous phase.

Common cooking ceramics

The local or "Roman" type regional production, regarding the kitchen crockery, is reduced to an only example of the reduced technique, precisely one pot.

Preparation ceramics

Here we have included a total of 14 examples, all of them mortars. This way, of a clear Italic origin we have recovered four pieces, of which one is of the Coml t 8e/Emporiae 36,2, type (fig. 43.6) which presents the typical decoration with fingerings in the lip, and the other three could not have been clearly identified, though one of them is of a Campanian origin, and the other is believed to come from the centres where Greek-Italic amphorae were manufactured, given the great similarity of the pastes.

Of a Carthaginian origin we have recovered two mortars of the Lancel 151 form (fig. 43.7 to 8), with a wide production which fluctuates from the beginning of the 4th century BC. until the 100 BC.

Of the Punic-Ebussitan production we have recovered only one mortar, belonging to the Lancel 152 form (fig. 43.9), which dating coincides with the 151 form.

⁹⁰ We have reasons to think that one of them is of Italic importation, given that its manufacturing characteristics coincide with many of the Greek-Italic amphorae located in the site.

⁹¹ We do not leave apart that fact that they might be imitations, or directly coming from some example of the fine walled production.

Finally, we have eight mortars of undetermined origin, but in many occasions they coincide with the Italic or Punic forms. Among these imitations or productions following the imported models we have one example of the Com It 8d form, another of the Com It 8f form (fig. 43.12), two more of the Emporiae Com It 8e /Emporiae 36,2 form, one following the Punic Lancel 152 type (fig. 43.11) and the last one of the Azaila/Aguarod 218 type, fig. 30 (fig. 43.13). All of them answer to the forms which are dated during the late Republican period.

Lastly, we have to mention one mortar of undetermined manufacturing which can be associated to the “clear recent” common crockery of the Cl Rc 18a type (fig. 43.10), which is dated between the 75 BC. and the 200 AD.

Warehouse and food storage ceramics

As happens in the levels associated to the building of the *castellum*, in the abandonment levels the most numerous crockery is, by far, the storage one, with a total of 426 examples, mainly of the Iberic production.

Earthen jars

Once again, the large earthen jars are the most abundant pottery group, with a total of 367 examples. The plain-mouthed containers are to be emphasised with a more or less differentiated and moulded lip (fig. 45.1 to 11), present with 318 pieces, of which five used to have bands painted as decoration. They are followed by the plain-mouthed large earthen jars but with a deep careening in the upper part (fig. 44.9 to 10), of which we have recovered 27 examples. Then, we have zoomorphic-lipped recipients (fig. 44.7) with the shape of a duck's neck, with 18 examples, three of them painted. This group would be closed with the four doubled-lipped pithos type large earthen jars.

As in the levels of the previous phase, they should be dated within the late Iberic phase, and it is probable that many pieces came from the nearby Fontscaldes workshop.

Kalathos

These recipients are present with 43 examples (fig. 44.2 to 5), of which ten correspond to those previously described as small sized. The standard ones are decorated, in ten cases, with painted bands and semicircular geometrical motives.

Zoomorphic profile jars

We have recovered 54 examples of this type of container (fig. 44.6,8). Of them, 30 were of a medium size and the rest were of a great size, and only three of them kept the painted decoration in the shape of bands.

Storing Pots

We have recovered 7 examples of this type of container. As for their type, it is very similar to the boiling pots, but they show no evidence of being used in the fire, so we think they were used to store food.

In this occasion, as happened in the context of the constructive phase of the upper precinct, the great jars of the Roman type appear again, the *dolia*, in small quantities, as we have only recovered three examples (fig. 45.12 to 13). Again, they appear in a clear minority as regards the Iberic crockery, but without stop being present among the storing recipients.

Amphorae

Italic amphorae

Of varied origin and type, we have recovered a total of 60 examples. This way, the oldest form, which is the Greek-Italic of the Gr It bd 3 and 4/LW C and D types, we have a total of seven pieces (fig. 40.1), of which three are of the Campanian Tyrrhenian origin, and one would come from the Adriatic area of Brindisi. Of the transitional type is the Dressel 1 (fig. 40.2) we have recovered two examples, whereas the developed type of the Dressel 1A is the most numerous, with 31 pieces, of which 22 would have arrived from the Campanian area (fig. 40.5), three from Brindisi (fig. 40.3,4,6), four from the central Italic Tyrrhenian zone, and another two present an identical paste to many of the Greek-Italic ones, indicating a probable south Italic Magnus Greek origin. Of the amphora variation which appears around 125 BC., of the Dressel 1C, we have recovered six examples (fig. 41.2), all of Campanian manufacturing. Finally, of the Dressel 1B variation, characteristic from the 1st century BC., we have 14 examples, of which seven would come from the Campanian zone (fig. 40.10), six from the central Italic Tyrrhenian area (fig. 40.9 to 11; fig. 41.1) and one from Brindisi. Finally, we have to emphasise the fact that one of the Dressel 1B Campanian amphorae presents one graffiti *ante cocturam* in the lip, of which we preserve the first letter and part of the second: "MC..." (fig. 40.10)

Punic central Mediterranean amphorae

In the abandonment level of the *castellum* we have recovered three Punic examples, all of them residual ones, as they belong to the Mañá C2a/T-7.4.2.1 type (fig. 41.3 to 6), which is exported during the 2nd century BC.

Punic-Ebussitan amphorae

From Ibiza, we have three examples. Two of them correspond to PE 16/T-8.1.3.1 amphorae, being residual elements from the first occupying moments of the site, as their chronology place us in the middle of the 3rd century and beginnings of the 2nd BC. The other example is of the type PE 23 (fig. 42.1), also from the late Republican period, dated during the three first quarters of the 2nd century BC.

Betic amphorae

From the south Hispanic coast zone, we have two examples. One of them we believe can be classed among the Dressel 28 type (fig. 42.3), whose manufacturing starts around 20 BC. and lasts throughout the 1st century and part of the 2nd century AD. These containers were used to transport products derived from the grape, no matter if they were wine, *defrutum*, *sapa* or *mulsum* (GARCÍA VARGAS 2000:88). The other example has been identified as a possible Dressel 12 (fig. 42.4), a container to transport salted foods dated between the middle of the 1st century BC and middle of the following, with some examples dated during the second half of the 1st century AD.

Tarraco amphorae

The Catalan amphorae are present, in this case, with one only example (fig. 42.5). It is a wine container typical from the beginning of the great production in Tàrraco, the Pascual 1 form, dated between the middle of the 1st century BC. and the middle of the following one.

Iberic Amphorae

The plain-mouthed Iberic amphorae are present with a total of nine examples (fig. 42.6 to 13), of more or less moulded lip, and with a chronology which covers all the main Iberic period, all the late one and gets to the change of era.

Others

Unguentarium

In this occasion we have recovered two examples of this boudoir crockery. One of them is of the black varnish pottery, and the other is of the common oxidised pottery.

Vitreous Crockery

We have recovered very few fragments of vitreous crockery, among which we have identified one fragment from a neck which might belong to a little bottle.

Metallic Crockery

Punctual as well is the presence of the metallic tableware crockery, of which we have only recovered one example which belongs to a bronze glass whose type could not have been identified.

Lids

As we have seen in the report about the constructive levels, some pieces manufactured from a fragment of a wall of a broken amphora and cut in a circle as a lid appear again. In this case we only have one example of 6.5 cm of diameter.

Metals

Again, the metal fragments recovered are very scarce and, unfortunately, they were in a terrible state which did not let us identify them clearly, with the exception of three iron nails.

Projectiles

Among the material recovered the discovery of three projectiles in limestone are outstanding. Two of them are projectiles for a ballista, the first one has a rather irregular circular form, of a diameter of 11 cm and a weight of 1,250 kg.⁹² (fig. 47.4). The second has a diameter of 24 cm. and initially the weight was of over 9,900 kg., as one part was missing, possibly due a strong impact (fig. 47.3). The last stone projectile is a rounded piece of about 20 mm. of diameter (fig. 47.1). Respecting its usage, we know about the use of this kind of ammunition for slings, as well as the typical lead glands of rhomboidal section⁹³ (CONTRERAS et alii 2006).

---

⁹² We have similar examples among the projectiles for catapult located in Azaila, and they fluctuate from the 1.950 kg of weight and 12 cm. of diameter, to the 7.3 kg. of weight and 19.4 cm. of diameter.

⁹³ With some examples manufactured also in terracotta. And among the lead ones we have numerous pieces with inscriptions, but unfortunately this is not our case.

In this group we would also have to add one circular metallic piece (fig. 47.2), of 14 mm of diameter, whose characteristics are similar to the sling projectile made of stone.

Pondus

Of these pieces, used as weights for the waving of fabrics in the textile mills, we have recovered one example. Perhaps, its presence shows the development of a waving activity, in the el castellum or in its surroundings, though the bad preservation state of the site does not let us see this as a firm hypothesis.

Building material

Last of all, we have to mention the discovery of some pieces, very few, of really Roman constructive material: *tegulae*, *imbrices* and two lateral pieces. In all, we have 45 fragments, of the more than thirteen thousand recovered ones in the abandonment levels, which might show that the buildings in the fortifications were arisen using materials as stones and mud, that is to say, stone plinths with elevations possibly from mud walls or adobe, combining Italic and indigenous techniques⁹⁴. Likewise, in the roofs, thatching, branches and wood would be used, combined with clay, instead of the "Roman" covers of *tegulae* and *imbrices*. Perhaps, the punctual presence of these materials answer to reforms or repairs of some of the buildings found in the upper precinct, but again the bad state in which they were preserved in the site makes it impossible for us to confirm this hypothesis.

---

⁹⁴ A common fact in the Hispanic *castella* Turing the late Republican times, also documented in fortifications in the east of Andalucía and Levante (ADROHER *et alii* 2006, BROTONS, MURCIA 2006, 2008). As well, this constructive technique is well documented in the constructions of the domestic or industrial/craftwork type during the late Republican period in the city of *Tarraco* (MACIAS 2000, DÍAZ *et alii* 2005).

Chart for the main ceramic identified forms

CLASS	FORM-TYPE	NUM. PIECES
Middle A Campanian	Lamb. 27ab	2
Middle A Campanian	Lamb. 27Bb	1
Middle A Campanian	Lamb. 27c	1
Middle A Campanian	Lamb. 31	1
Middle A Campanian	Lamb. 34	1
Middle A Campanian	Lamb. 33b	1
Middle A Campanian	Lamb. 36	2
Middle A Campanian	F 2544	1
Archaic Calena	F 2151with inner relieve	1
Ancient Calena	Sanmartí 166	1
Cales B Campanian	Lamb. 1	1
Imitation B Campanian grey paste	Lamb. 1	1
Imitation B Campanian grey paste	Lamb. 1/8	1
Fine Walls	Mayet 2	5
Fine Walls	Mayet 3B1?	1
Local Fine Walls	Mayet 2	1
Local Fine Walls	Mayet 24	1
Italic TS	Consp. 14.1	1
Italic TS	Consp. R-3	1
Local Italic TS	Consp. 1.1	2
Local Italic TS	Consp. 8.3.1	1
Local Italic TS	Consp. 14	1
Local Italic TS	Consp. 16	1
Local Italic TS	Consp. 1?	1
Greek Italic Amphora	Gr it bd 3-4/LW C-D	7
Greek Italic Amphora	Transition to Dr. 1	2
Italic Amphora	Dressel 1A	31
Italic Amphora	Dressel 1B	6
Italic Amphora	Dressel 1C	14
Carthaginian Punic Amphora	Maña C2a/T-7.4.2.1	3
Ebussitan Punic Amphora	PE 16	2
Ebussitan Punic Amphora	PE 23	1
Tarraco Amphora	Pascual 1	1
Betic Amphora	Dressel 12	1
Betic Amphora	Dressel 28	1

Italic Cookery	Vegas 1/Com it 1	1
Italic Cookery	Vegas 14/Com it 6c	1
Italic Cookery	Com it 6e	1
Italic Cookery	Burriac 38,100/Com it 7a	1
Italic Common	Emporiae 36,2/Com it 8e	1
Punic Common	Lancel 151	1
Ebussitan Common	Lancel 152	1
Oxidized Common	Lancel 152	1
Oxidized Common	Com it 8d	1
Oxidized Common	Emporiae 36,2/Com it 8e	1
Oxidized Common	Com it 8f	1
Oxidized Common	Azaila Type	1
Oxidized Common	Cl rc 18a	1

Considerations on the context

At a general level, the data given by the destruction and abandonment levels of the *castellum* do not differ, greatly, of what we have said for the constructive fillings. Once more, the Iberic pottery is the main one, with the 85% of the recovered fragments, against the 13% of imported material and a 2% of the local “Roman” type production. And again the storage and transport containers are the predominant ones within the identified forms; in total the 53% and 10% of the total, against the 18% of fine crockery and the 14% of the common tableware crockery.

Regarding the tableware crockery, the most outstanding data are given by the fine pottery, which are a good example of the consume uses during the period in which the *castellum* was active, that is to say, during almost the entire 1st century BC. In the first place, we have to emphasise the presence of some residual pieces of black varnish, as the Cales cup with relief newly decorated with the motive showing Helios with the sun crown and the lyre⁹⁵, as well as one cup of the Sanmartí 166 form, which perhaps gives evidence of a long lasting use in time of this great quality imported crockery, or perhaps the anthropic alterations during the last centuries moved these pieces from their original position, inside the constructive fillings. The rest of the black varnish belongs to the formal repertoire of the crockery used between the 2nd century and the first half/ two thirds of the 1st century BC., mainly of Campanian origin, both of the A and B Cales type. The same happens with the fine-walled glasses, among which the beakers last long in time. They started being manufactured during the 2nd century BC and they lasted until the middle of the following century, together with forms as the Mayet 3.B1 one, dated by the end of the 1st century BC.

The service is completed with local versions of the black varnish bowls, as the Lamboglia 26 or 27ab form, in the local coast grey production. However, we have to highlight a new fact, as that of the local or regional imitations in grey pottery of the B Campanian forms, particularly the Lamboglia 1 and 1/8 bowls. This is a phenomenon, as we have already pointed out, recently studied (ROCA, PRINCIPAL 2007), and whose conclusions were it was an ordinary fact, in the 1st century, in the most Romanised areas of the *Citerior*. Other reports have shown, as well, that this phenomenon also happens in the

⁹⁵ We have to emphasise that the two cups of Calenan origin with relief decoration, belonging to the Archaic Calenan production, have the same decorative motive.

Uterior, as evidenced by the facts in the late Republican *castellum* in the Cerro del Trigo⁹⁶ (ADROHER et alii 2006:629). So, the black varnish imitations of the B type appear in greater amounts in centres of a strong pottery tradition of their own, as Ampurias, and in “secondary” centres, whereas in the first class harbours, where the ships arrive directly with “original” products, as *Tarraco* or *Carthago Nova*, their presence is a minority one.

Finally, the newest fact about the fine crockery is the appearance of the red varnish pottery, the Italic terra sigillata. In this occasion, we also have to mention the presence of “original” pieces, some coming from the Lyon branch of the Arretine manufacturer *Rasinius*, together with productions of the local or regional type, of which we have been able to identify two different production types. Of the first we only have one base, possibly belonging to Conspectus 1 patera, and its manufacturing centre could have been found in Tarragona, due to the parallels with analogue technical characteristics, particularly the pieces coming from the pottery discovered in the area of the old *praesidium* in *Tarraco*, the present Plaça de la Font⁹⁷, though the scarcity of data makes us guess this hypothesis in a prudent way, and new discoveries would have to confirm or reject its classing within this warehouse.

Also of a local or regional origin, though without a clear parallel in our geographical surroundings, would be the Conspectus 8, 14 and 16 cups, and the Conspectus 1.1 patera. It is a series of glasses coming from the same workshop, which uses a technique similar to the Iberic pottery, with well depurated pastes, pink and oily, recovered with a red varnish very similar to the real Arretine one, but of little quality, with a tendency to fall off⁹⁸. In fact, the phenomenon of the local productions in Italic terra sigillata has been the objective of diverse analysis for decades, with a more recent treatment in the case of the Iberic Peninsula⁹⁹. We have proven that these productions are directly linked to the presence of the Roman army in conflict areas, both at the stable camps¹⁰⁰ as those following the advance of the troops during the campaigns¹⁰¹. This way, we have evidence about real military factories in Italic terra sigillata, as that from *L. Terentius* in the *Legio VI Victrix* from León, though we also know about exception facilities for civil Arretine manufacturers, such as the case of *Rasinius*¹⁰², who sent two of his slaves to open a “military” branch (GOUDINEAU 1968: 42). Last of all, we can neither scorn the possibility that these pieces were the product of indigenous potters who copied the Italic models, as happened some years before with the glasses of the formal repertoire of the B type of black varnish¹⁰³.

---

⁹⁶ Located in the village of Puebla de Don Fadrique, Granada.

⁹⁷ However, the dating for this pottery centre, as we have stated, would be somehow posterior to the abandonment of the *castellum*. In another way, we really have evidence about a possible potter's activity in the same place during the late Republican period: the exploitation of the clay resources in the surroundings which were practically exhausted throughout the third quarter of the 1st century BC. (DÍAZ, GEBELLÍ 2001).

We have also mentioned the discovery of an over mould with a mythological motive in relief, taken from a black glass from Cales, recovered from a previous very close excavation (DÍAZ 1996).

⁹⁸ In this case, it could well be copies made by indigenous potters, given their lower quality and similitude to the Iberic pastes. However, this phenomenon also happens with the productions of the Italic military *figlinari*, such as the case of the productions by the *L. Terentius* in León, and their glasses present an aspect which shows a “rather careless level as paste and gloss is concerned”, given that the purchasers, the soldiers in the camp where the *officina* was, are not demanding consumers (GARCÍA MARCOS, 2006:106).

⁹⁹ See the bibliography, particularly the works by Ch. Goudineau on the one hand, and what has been gathered in different congresses and compendiums: MORILLO 2006 ed.; ROCA, PRINCIPAL 2007; MORILLO 2008.

¹⁰⁰ In the German *limes*, following the Rhin course, we have the example of Xanten (GOUDINEAU 1968:38), where we have branches for the Arretine products. In the Iberic Peninsula, we have the Camps for the Cantabrig Wars, as that of the *Legio IIII Macedonica* in Herrera de Pisuerga, or the one for the *Legio VI Victrix* in León (GARCÍA MARCOS 2006:100).

¹⁰¹ Again in the Rhin area, in the Haltern camp (GOUDINEAU 1968:38).

¹⁰² Curiously enough, their glasses also appear in our site, coming from the branch in Lyon.

¹⁰³ In the case of the local imitations of the black varnish, we have also stated the existence of itinerant warehouses which would manufacture versions of the repertoire glasses of the A Campanian and above all, of the B one *in situ*, covering the army and indigenous population demand which will ask for the products, as seems to happen in the areas of Granada and Portugal (ADROHER et alii, 2006:636).

Last of all, we have to emphasise the presence, if punctual, of rests of metallic and vitreous tableware crockery, something new regarding the context in the previous phase.

As regards the cooking crockery, not many variations are produced regarding the previous situation, being the most outstanding one the reduction of the "Iberic" type of containers, which however are still the main ones with a 53%, and which contrasts the increase of the local manufactured crockery of the "Roman" type, increasing to a 20% of the total. Crockery of a Carthaginian origin is already a minority, with a 5%, and the Ebussitan ones, with a 2%, which are also residual pieces characteristic of the 2nd century BC.

An outstanding group within this context is that of the amphorae. Again, the Italic importations are the great dominating ones, with a 45% of the total, and in them, comes wine from different areas: from the Campanian Tyrrhenian coast, from the centre of Italy, and the Adriatic coast of Brindisi. The arrival of containers carrying the salted foods from the Strait of Gibraltar is still maintained, but now in containers of the "Roman" type, such as the Dressel 12 amphorae, together with wine Betic amphorae or derived from the Dressel 28, which represent the 2% of the total with just these two pieces. To this, we have to add the appearance of wine containers from Tàrraco, of the Pascual 1 type, which are the amphorae which characterise the initial moments of the commercialising of the Catalan wine, and which in this context appears in a testimonial way with only one container which means the 1%. A similar percentage is represented by the Carthaginian and Ebussitan amphorae, both with the 2%. Closing the amphorae group we have to mention the great number of plain-mouthed Iberic containers, representing the 48% of the total, and which together with the Iberic jars form the main group of the crockery: storage and local transportation containers, a frequent fact in the Hispanic late Republican settlements, as we have already explained, throughout the entire 2nd and 1st centuries BC.

So as to close our comment on the recovered ceramic materials, we have to mention the discovery of the few fragments of the constructive material of the "Roman" type mentioned before. As we have already said, they are a very small part of the recovered material and this makes us think that they were not used in a systematic or usual way, as opposed to the use of the "Iberic" or "indigenous" techniques, as indicated in the previous ceramic context, adapted to the geo-cultural surrounding whose material, stone and clay remains do appear in great quantities.

Last of all, we have to establish the presence of artillery ammunition again (fig. 47) of different calibre at the abandonment levels. Particularly, two limestone projectiles of 1,250 kg. and another of 9,900 kg with a possible usage impact, to which we have to add two possible sling projectiles, one of stone and the other metallic. These facts are relevant, given the strategic position of the *castellum* as element for the territorial control and the crossing of the roads coming from the coast, from Tàrraco, and the one which leads to the inner part of Catalonia and the Valley of the Ebro through the Lilla passage. If to all this we add that, during the usage validity of the fortification really important conflicts happened in our territory, such as the Sertorian Wars and the Civil Wars between Caesar and Pompey, it would not be strange that the fortification would be involved in the fights between the confronted groups of the Roman army, of which these projectiles could have been witness.

Seeing the material as a group, the chronology we infer shows that during the last decade of the 1st century BC. the abandonment of the location took place, fact which was preceded by the dismantling of the structures. This dating is based on the fact that the majority of the material can be dated along the entire 1st century BC. or rather from the middle of the century. In fact, the most modern elements are only four pieces of Italic terra sigillata, of the Conspectus 14, 16 and R-3 forms, which are dated from the 10 BC, and a Betic Dressel 28 container, and their production starts

by the 20 BC. If we also take into account that the terra sigillata forms particular of the 1st century AD do not appear we think that the dating for the abandonment of the *castellum* soon before the change of era is justified. In fact, in the very city of *Tarraco* we have the ceramic contexts dated in this very moment during Augustus principality (DÍAZ, OTIÑA 2003:75), where we find a high number of Iberic pottery, as well as the numerous fine black varnish crockery, imitating the B Campanian pottery in grey ceramic, as well as numerous Italic amphorae of the Dressel 1 type in all variations. However, as well the presence of Betic containers as the Dressel 7-11 and Lomba do Canho 67, and Oberaden 74 from Tàrraco, Pascual 1 and Dressel 2-4, as the ones recovered in the constructive levels of the way of the western suburbs of *Tarraco* (LÓPEZ 2006:56), together with the initial Italic sigillata forms, whose production starts previous to the last decade of the 1st century BC., are used to form the contexts dated before the change of era, as ours.

Material recovered from the modern-contemporary levels

In this last section we would like to include¹⁰⁴, at least in a succinct way, a brief comment on the movable register of the Roman period and its dating takes us between the 2nd and 1st centuries BC. Although the levels to which these materials belong¹⁰⁵ were not really significant, the agricultural labours mixed some of the fragments originally placed at the levels of the ancient times strata with modern material. As happened in the previous cases, the mass of the material gathered was formed by fragments of Iberic pottery, where once more the large earthen jars and storing containers were the majority, together with several glasses from the indigenous manufactured tableware crockery (glasses, bowls, plates, bottles, pots, lids, beakers), and in lesser numbers of the local manufacturing of the Roman or imported type (mortars and lids for the Italic crockery). Likewise, among the most outstanding importations we have to mention the presence of the Campanian black varnish, coming from the A Naples type and from Cales (fig. 38.15 to 16), which go together with three Greek-Italic amphorae and the Dressel 1A, 1B and 1C from the Campanian area and from the centre of Italy, in the Tyrrhenian coast, as well as some example from the Adriatic area of Brindisi. Last of all, we have to mention the presence of Punic Carthaginian containers and also from the Straight area, in the shapes already documented in the inferior levels, as the Mañá C2a/F-7.4.2.1 and Mañá C2b/F-7.4.3.3 (fig. 41.7). Lastly, we have to mention the discovery of a small stone rotating mill (fig. 45.14), tool which we have not found in the stratigraphic context during the excavation, but that appeared in the surface levels.

---

¹⁰⁴ Probably this material was taken from the abandonment levels of the *castellum*. For this reason, we have allowed ourselves to add, in the illustrations about the abandonment material, some of the most representative pieces recovered in the surface levels.

¹⁰⁵ The agricultural lands of the modern contemporary period were partially extracted by mechanical means, being the inferior part from these levels excavated by hand to avoid affecting the remains.

FINAL CONSIDERATIONS

The disembark of the Roman army in Ampurias during the Second Punic War ended up meaning, sometime later, the beginning of the conquest, the control and the Roman administration over *Hispania*. This way, taking advantage of the coast road axis, the Heraclea Way, and imposing themselves over the Iberian peoples they found on their way by means of pacts and alliances, or rather by force to the most warlike ones, Rome will establish its operational centre in the Peninsula on a hill, and at its feet the capital of a wide territory surrounding it was found: the *oppidum* in *Cese/Tarrácon* and the *Regio Cessetania*.

Once the struggle was finished, they centred their efforts in pacifying, organising and administrating the new acquired territory. As we have already said, the initial division meant the creation of the *Citerior* and *Ulterior* provinces, under the administration of a province governor. Within each province, and in the case we are studying in the territory of *Tarraco*, the efforts to control the territory and the people occupying it consisted of the adoption of the pre-existing Iberian organization. This way, the population which was organised in urban settlements disperse throughout the territory, in *oppida*, was relocated following the Roman model: a main city, which in our case was the *urbs* in *Tarraco*, which was left as the only urban centre from which the vast territory surrounding it, the *ager*, occupied by a type of rural diverse settlements, farms from where the farming resources were exploited following the Italic model of the *villa*, was administrated. However, in many occasions, the Roman pragmatism tended, at the very beginning, to promote some “friendly” *oppida* as urban centres for the territorial control, to the detriment of others which sometimes had been more important (OLESTI 2000). This way the occupying ones adapted themselves to the Iberic territorial and political organization, to control the Iberian people, which during the first years of the Roman domain showed, in many occasions, their opposition against their conquerors in the form of rebellions, as reflected by the sources at mentioning Cato’s pacifying campaigns in the year 195 BC. This strengthened even more the forced depopulation policy of the Iberic *oppida*, being some of them destroyed in a violent way. In fact, these *oppida* used to be in the areas for the strategic control of their influence territory, in such a way that when they were destroyed or abandoned under the command of the new Roman governors, in some cases new centres for the territorial and road control, this time of the Roman type, were created, such as the *castella*¹⁰⁶.

Within this context, we have to understand the logic of our site since, though the typology of the first settlement is unknown for us, we can really date it quite precisely. This way, the initial occupation dates from the final of the 3rd century BC. or beginnings of the 2nd, coinciding with the development of the Punic Wars or rather with the pacifying campaigns and the control of the conquest territory. This date is important, given that in this sector of the *Cessetania* it coincides with the destruction and abandonment of its main *oppidum*, that in Vilar de Valls, which to that moment was erected as centre of the territorial and political control, and dominated the communication knot of the road coming from the coast, *Tarraco*, with the inner variation of the Heraclea Way,

---

¹⁰⁶ This is a fact which, in *Hispania*, archaeology has brought to light during these last years.

which connected the shires of Penedés with *Ilerda* crossing this territory (fig. 8). This way, we see that the Roman conquerors forced the destruction and abandonment of this important oppidum, and in a parallel way a new centre for the territorial and communication roads was established: that in Puigpelat. As well, several settlements appear spread in the plain located between Vilar and our site, where it seems the displaced Iberic population was relocated in farms, following the Italic model. With these facts, it seems probable that the strategical place where our site is located, by the beginning of the 2nd century BC., might answer to a Roman settlement for the control of this territory, of a military type.

Anyway, these first years of occupation and organization of the occupied territory seemed to manifest an adaptation to the previous uses by part of Rome, which will be kept during the 2nd century BC. In fact, it will not be until the middle of the 2nd century BC., coinciding with the arrival of numerous troops¹⁰⁷ to the Peninsula, and particularly to the city of *Tarraco*, when an organization programme for the road net and the territory would be started (MERCADO *et alii* 2006: 259). In our particular case, the phase for the territorial reorganization coincides with the enlargement of the *praesidium* in *Tarraco*, which is also the naval base of the Roman army, where the troops arrive to be deployed all around the valley of the del Ebro towards the front, and where they withdrew as winter quarters.

All this military coming and going brings with it a considerable increase of the immigrant population¹⁰⁸, which means a population increase in *Tarraco* and its surrounding territories, and would derive in the foundation of many *villae* following a new ordination in the farming smallholdings defined by a new land register: the centuriatio known as Tarraco II (PALET 2003)¹⁰⁹.

The surroundings of Puigpelat were also the object of a re-ordination, the centuriatio called Tarraco III (PALET 2003 and 2008). More recent works have dated this road and smallholding reorganization, which includes the territory of the Alt Camp shire, between the final of the 2nd century and beginnings of the 1st I BC. This fact would be directly related to the real foundation of the city of *Tarraco* (DÍAZ, PUCHE 2003), as it is about the year 100 BC when the military *praesidium* in the upper part will be joined to the Iberic *oppidum* in the inferior harbour area, and a city with a new layout will be built from perpendicular axis, *kardines* and *decumani*, which define an inner structure as an *insulae* of one by two *actus* (MACIAS 2000). From the ordination of the inner part of the city, they seem to have projected the axis to be applied to the centuriatio of the *territorium* which had not been structured yet. This would be the case of the Alt Camp shire, and the example is the numerous *villae* documented from the late Republican period, some in the surroundings of the *castellum*, such as the *villa* in Torrent de les Voltes, and a bit further away, the *villa* in Vilar, built at the foot of the old Iberic village.

Sometimes, these changes in the road and territorial organization meant the disappearance of the old military control posts¹¹⁰, *castella* which acted as police settlements and reorganizational points for the troops in case of conflicts, as evidenced by archaeology and classic sources¹¹¹. In our case, the territorial reorganization dated around the 100 BC did not mean the disappearance of this strategical settlement, as during the first quarter of the 1st century BC an important reform took place,

---

¹⁰⁷ It is the moment when the great war conflicts appear inside the Peninsula, as the Celtiberic and Lusitan Wars.

¹⁰⁸ Roman soldiers, merchants and artisans in charge of supplying the army, etc.

¹⁰⁹ Dated around the 110 BC., which would affect the littoral plain of the Camp of Tarragona located south-east of *Tarraco*, around the Vía Heráklea.

¹¹⁰ When the places where they were located loss the strategic character they used to have.

¹¹¹ "Vegetius and the Caesarean corpus state that a *castellum* is a provisional fortress erected to control the territory" (JIMÉNEZ DE FURUNDARENA 1995: 134).

whose final structure is what we know as the *castellum* in Puigpelat (fig. 48). In fact, the reports about the centuriatio of this zone of the Alt Camp has let us identify one *kardus* and one *decumanus* in the surroundings of the village of Puigpelat, fossilized in the ways of Els Masos and of Els Bastards respectively. To this, we have to add the possible identification of a new *decumanus*, the branch derived from the lengthening of the Bràfim way with the road which leads to Valls, which would pass not far from the entrance to the fortified complex. Its design follows a line parallel to the Els Batards way, with a separation of 534 metres, that is to say, 15 *actus*, and which could be related to the centuriatio net Tarraco III (fig. 49) under the module of 20 by 15 *actus* (PALET 2008).

This way, the lasting of the *castellum*, previously reformed, during the 1st century BC. states that one century after its location in this place, there were still reasons to keep this military position. Its strategic location to ensure the communication routes contributed to it, as it is at scarcely three kilometres south of the main road previously mentioned, and it connected the shires in the Penedès with *Ilerda* and the medium valley of the Ebro¹¹². On the other hand, as we have stated with the description of the preserved rests, the dimensions of the constructions and the little entity of the perimeter walls of the nucleus of the fortification, perhaps show that it was not meant as a defence setting properly said. In fact, we have the examples in La Cabezuela de Barranda or the Castello da Lousa, small sized *castella* protected by not very thick walls their excavators relate to police like labours, controlling the territory, the communication ways, and perhaps acting as safe supply centre, given the numbers of the recovered storage crockery (BROTÓNS, MURCIA 2008:62; MURCIA *et alii* 2008:556), as seems happened with the *castellum* in Puigpelat.

In this case, the settlement could be catalogued also as within the *turres specuale* or *burgus speculatorius*, which are used as diminutives or centres with some kind of specialization within the *castella*, and which would be small fortresses aimed to guard the territory, the roads and to keep order (BROTÓNS, MURCIA 2008:62; LE BOHEC 2006:216). This will totally justify the strategic validity of the *castellum*, as it is located, as we have said, at a communication knot which linked with the shires south of Barcelona, with the inner part of the *Citerior* province, and towards the south with its capital, *Tarraco*. We can neither ignore that the reform of the *castellum*, with the construction of the upper precinct with towers, would be built due to the Sertorian Wars, controlling one of the passages that the rebel army could have used to get from its capital, *Osca*, to one of its main harbour cities, *Tarraco*, going through the Prelitoral Mountain Range. In fact, the dating of the constructive levels of this precinct during late first quarter of the 1st century BC. seems to say so.

Later on this strategic point was active during the Civil Wars between Caesar and Pompey, where one of the keys was Caesar's victory in *Ilerda*, and our fortification could have worked as a centre from where the different fighting groups could have been supplied, guarded or could execute siege or retreat manoeuvres.

This way, when *Tarraco* and its territory stop being the scene of war conflicts with the territory pacification and the movement to the army towards the North of the Peninsula during the Cantabrig Wars, the *castellum* of Puigpelat will be dismantled and abandoned definitively. In fact, the military presence would have turned out to be unneeded, and the new reorganization of *Tarraco* and its territory, performed by Augustus with an important re-ordination of the roads, ended up by turning the fortification into something unneeded.

¹¹²The alternative to the way which goes up the valley of the Francolí from *Tarraco* (*Via de Italia in Hispania*), or the fluvial route going up the river Ebro, navigable to *Vareia* (Varea, Logroño) (BELTRÁN 1961). In fact, the communication ways are the key in the development of the conquest and dominium of *Hispania*, because as J.M. Blázquez says, "the data taken about the sources regarding the wars during the Roman late Republican period which had as their scenery the Iberian Peninsula, confirm that the roads were the war arteries" (BLÁZQUEZ 2002: 499).

To conclude, at a local scale, the facts derived from this report contribute novelties unknown until the moment, as would be the existence of small military garrisons exercising labours of police control in “recently attached zones, potentially hostile and inclined to sedition”¹¹³ in the surroundings of *Tarraco*, of which the *castellum* of Puigpelat is the only example known so far. This system for the territorial control during the Republican period, which seems to have had a general application in the Hispanic territory, has been well documented in the Portuguese area, as the case of the fortification in Lomba do Canho (FABIAO 2007), and also in the area of Murcia¹¹⁴ and Granada¹¹⁵. In fact, in this region in the peninsular south-east a series of *castella* have been studied which follow the line of connection of the Levante with *Carthago Nova* and with the inner part of the eastern Andalucía, that is to say, protecting a strategic route for the movement of troops, their victuals, and the guarding of the inner mining exploitation centres. So, although we cannot say that the foundation of fortifications is the result of a systematic policy to create nets for the control of the territory recently conquered (CADIOU 2001:89), it really seems that this was a usual resource throughout the Hispanic territory.

On the other hand, regarding the morphology of the *castellum* in Puigpelat, the preserved part does not let us make great precisions, but we have been able to check that its perimeter follows an adaptation to the topography, whereas its inner ordering follows the orthogonal disposition, in which we have defined an advanced access zone, which gave way to the *intervalum* and, in the summit, a building protected by towers in the corners and flanking the door. As we have said, this precinct was limited by walls of about 60-70 centimetres, in such a way that it does not seem to have been thought for defensive and lasting siege duties, but rather for the police and communication control functions. Already inside, we have identified different rooms, but in such a demolished state that we have not been able to relate them to known spaces as the *contubernia*, the *arma* or the *borrea* can be. In general, we see how part of the structures, basically the inferior precincts, whose different orientation could show its classing in a previous phase to the building form the 1st century BC, adapt themselves to the orography. This way, the slope to the southern side, which opens itself to a small ravine, is used as the fortress boundary, and the same happens with the drops through which we enter the sunk and narrow access to the inferior precinct, limited by defensive gradients which partially take advantage of the natural drop of the ground. This again is a link to the examples of the Hispanic *castella* known so far¹¹⁶, which follow the same premises to the adaptation to the natural ground, displayed on summits or hills¹¹⁷. Although as far as possible they keep squared layouts¹¹⁸, as happens with the constructions in the superior precinct, applying the model described by Polybius to which we made reference at the beginning of this report. Last of all, the constructive techniques used both in the *castellum* in Puigpelat as for the rest of the fortifications we have been mentioning, are similar: use of walls with stone plinths using the *emplecton* technique and a possible mud elevation –mud wall or adobe-, with roofs of thatch and almost total lack of mortar and Roman tiles¹¹⁹. This technique, of an indigenous type, is a fact which also happens in

---

¹¹³ JIMÉNEZ DE FURUNDARENA 1995:135.

¹¹⁴ We talk about the already mentioned *castella* in Cerro de las Fuentes de Archivel and in Cerro de la Cabezucla de Barranda (BROTÓNS, MURCIA 2006 and 2008).

¹¹⁵ In this case, the *castella* in Peñón de Arruta and that in Cerro del Trigo in Puebla de Don Fadrique.

¹¹⁶ They can be found together in the guide published by A. Morillo: *El ejército romano en Hispania. Guía arqueológica* (León 2007).

¹¹⁷ Just as the case of the Fuentes de Archivel in Caravaca (Murcia) (BROTÓNS, MURCIA 2008), Peñón de Arruta in Jerez del Marquesado (Granada) (ADROHER *et alii* 2006), the Choes de Almpompé in Santarém (Portugal), the fortress of Alpanseque in Soria, or the fortresses from the Numancia siege (MORILLO 2007).

¹¹⁸ This is the case of the *castella* in the Cerro del Trigo in Puebla de Don Fadrique (Granada) (ADROHER *et alii* 2006), or that of La Cabezucla de Barranda in Caravaca (Murcia) (BROTÓNS, MURCIA 2008).

¹¹⁹ The plain tiles-*tegulae*- and the curved tiles which covered the joints of the plain *ones-imbrices*.

the composition of the *instrumentum domesticum*, with a majority of indigenous ceramics¹²⁰.

Definitively, this seems to show that throughout the late Republican period, and during the first moments of the implantation and consolidation of "Romanization" in *Hispania*, both the systems for the political and territorial control, as the building systems, the supply of food and recipients for its consumption, share this characteristic we may call "indigenous", and it is the evidence of a pragmatic adapting attitude towards the geographical, political and economical means.

---

¹²⁰ Something common, anyway, at settlements of military origin as *Tarraco* or Ampurias, completely Romanised cities such as *Carthago Nova*, or in Roman foundations of new layout as *Iluro*.

TRANSLATION OF THE FIGURE TEXTS

Figure 1: Site location plan, with the main cities and road network.

Figure 2: Situation of the Puigpelat castellum in its Geographical surroundings, with nearby sites from the Late Republican period and road network (ICC aerial photography base).

Figure 3: View of the castellum once the excavation was finished. The important destruction state is obvious (CODEX files).

Figure 4: Present view of the castellum, occupied by Joan Plana School.

Figure 5 A: Schematic plan of one castrum according to Polybius's model (based on LE BOHEC 2004, illus. 21). B. Defensive system of a castrum gates (based on LE BOHEC 2004, illus. 20).

Figure 6 A: Defensive system of the agger in one castrum (based on LE BOHEC 2004, illus. 19). 6. B. Variations of the defensive towers in the castrum wall (based on DOBSON 2008 fig. 279).

Figure 7 A: General view of the area occupied by the castellum, locating Valls and the hypothetical Roman road network.

Figure 8 A: Situation plan with the main nearby Late Republican settlements. 8.B. Topographic plan of the castellum and old road network system.

Figure 9: Plan of the inferior access precincts to the castellum (CODEX files).

Figure 10: Detail of the defensive rampant protecting the ward area of the access precincts (CODEX files).

Figure 11: Section of the ward area with the preserved remains of the defensive system.

Figure 12: Plan of the castellum intermediate precinct -intervallum- (CODEX files).

Figure 13: Detail of the intervallum, with the remains of the second line defensive wall.

Figure 14: Longitudinal section, where we see how the slope treatment leaves the castellum nucleus with a defensive advantage.

Figure 15 Plan of the buildings in the castellum superior precinct (CODEX files).

Figure 16: Detail of the I and II areas in the upper precinct in the castellum (CODEX files).

Figure 17: Detail of the areas attached to the perimeter wall in the castellum upper precinct (CODEX files).

Figure 18: Detail of the tower flanking the hypothetical entrance to the castellum upper precinct (CODEX files).

Figure 19: Detail of the castellum upper precinct, with the VI area in a close-up (CODEX files).

Figure 20: Detail of the castellum upper precinct, with a close up of the perimeter wall defended by towers (CODEX files).

Figure 21: Section of the castellum upper precinct, with the two documented occupation phases.

Figure 22: Back varnish from Cales: 1-Archaic Cales with relief F 2151. A Campanian: 2- Lamb. 33; 3- small cup; 4- small cup; 5, 7- Lamb. 36; 6- Lamb. 23; 8, 9- Lamb. 27ab; 10- Lamb. 28; 11- Lamb. 5. B Campanian undeter: 12- Lamb. 5/7; 13- Lamb. 1; 16- Lamb. 1/8. B Campanian from Cales: 14- Lamb. 3; 15- Lamb. 1. B Campanian undeter. in grey paste: 17- Lamb. 1. Grey paste B Campanian imitation: 18- Lamb. 1.

Figure 23: Imitation of the Campanian B in oxidised common: 1- Lamb. 1. Thin walls: 2- Mayet 2; 3- Mayet 2.1; 4- Mayet 2?; 5- Mayet 1? Grey from the coast: 6 to 9- Biconic jug; 10 to 11- Miniature bowl; 12- Bowl similar to Lamb. 26/27. Reduced Iberian pottery: 13- Bowl similar to Lamb. 26/27. Oxidised Iberian ceramics: 14 to 16- Bowl similar to Lamb. 26.

Figure 24: Oxidised Iberian ceramics: 1 to 6- Bowl similar to Lamb. 26/27; 9- Winged plate similar to Lamb. 36; 10- Wing plate. Iberian painted ceramics: 7 to 8- Winged plate similar to Lamb. 36; 11 to 12- Plate/bowl; 13 to 15- Biconic little jugs.

Figure 25: Iberian painted ceramics: 1- Cup; 2- Plate; 3 to 5- Hemispheric bowl; 6- Bowl. Oxidised Iberian ceramics: 7 to 8- Zoomorphic jar.

Figure 26: Oxidised Iberian ceramics: 1 to 4, 7 to 9- Jug; 10 to 12- Trilobulated jug; 13- Storage pot; 14 to 15- Kalathos. Oxidised common ceramics: 5- Jug. Iberian painted ceramics: 6- Jug; 16 to 17- Kalathos.

Figure 27: Iberian painted ceramics: 1 to 2- Kalathos. Oxidised Iberian ceramics: 3 to 6- Kalathos.

Figure 28: Greek-Italic amphora: 1 to 6, 8- Gr it bd3/LW C-D; 7, 9, 10- Gr it bd 4/LW C-D; 11 to 12- El Vilar/G 4. 13- Greek-Italic.

Figure 29: Greek-Italic amphora: 4- Gr it bd 5/transition Dr. 1; 1 to 3, 5 to 9- Dr. 1A; 10- Dr. 1B; 11- Dr. 1C; 12 to 15- Italic amphora.

Figure 30: Punic Carthaginian amphora: 1- C1b/T-7.2.1.1; 2 to 3- C2a/T-7.4.2.1. Punic amphora from the Strait area: 4 to 6- C2b/T-7.4.3.3; 7- CC.NN/T-9.1.1.1. Ebusitan amphora: 8- PE 14. 9 to 14- Iberian amphora.

Figure 31: Iberian cooking ceramics: 1 to 5- Pot; 7 to 8- Lid. Oxidised Iberian ceramics: 6- Storage pot; 17- Earthenware bowl. Common Italic: 9- Burriac 38,100; 12- Com it 8c; 14- Emporiae 36,2; 15 to 16- Com it 8d. Pompeian inner red: 10- F3 Luni 1. Oxidised common: 11, 13- Similar to Com it 8c.

Figure 32: Oxidised Iberian ceramics: 1- Large jar; 2 to 3- Double lip pithos large jar; 4 to 9- Large carinated jar.

Figure 33: Oxidised Iberian ceramics: 1- Great jug; 2 to 7- Great jug with zoomorphic profile. Iberian painted ceramics: 8 to 10- Great zoomorphic jug.

Figure 34: Iberian painted ceramics: 1 to 2- Great zoomorphic jug. Oxidised Iberian ceramics: 3 to 4- Great zoomorphic jug; 5 to 11- Large jars.

Figure 35: Oxidised Iberian ceramics: 1 to 20- Large jars.

Figure 36: Oxidised Iberian ceramics: 1- Large jar; 2 to 3- Great jug. Roman storage ceramics: 4 to 5- Dolia. Metallic element: 6- Spit/Skewer?. Greek-Italic amphora: 7- Gr it bd 2/LW B. Oxidised Iberian ceramics: 8- Large jar. Iberian painted ceramics: 9- Kalathos.

Figure 37 Percentages in the composition of the ceramic group.

Figure 38: Black varnish from Cales: 1- Archaic Cales with relief F 2151. A Campanian: 2 to 4- bowl/cup; 5- F 2544; 6- F 2686; 7- Lamb. 34; 8- Lamb. 27Bb; 9- Lamb. 27ab; 10- Lamb. 33b; 11- F 2943. Ancient Cales: 3- bowl/cup; 14- Sanmartí 166. B Campanian from Cales: 12 to 13- Lamb. 1; 15- Lamb. 5. B Campanian undeter: 16- Lamb. 2. Grey paste imitating B Campanian: 17- Lamb. 1/8; 18- Lamb. 1. TS Italic: 19- Consp. 14.1. TS local Italic: 20- Consp. 14.

Figure 39: TS local Italic: 1- Consp. 14; 2- Consp. 1; 3- Consp. 1?. Thin walls: 4- Mayet 3.B1?. Grey from the coast: 5- Small biconic jug; 6- Bowl similar to Lamb. 26/27. Oxidised Iberian ceramics: 7 to 8- Bowl similar to Lamb. 26/27; 10, 11, 13- Jug; 12- Beaker; 17- Winged plate similar to Lamb. 36; 18- Basket type jug. Common ceramics: 9- Biconic jug; 14 to 15- Jug; 16- Bottle.

Figure 40: Greek-Italic amphora: 1- Gr it bd 4/LW C-D; 2- Transition Dr. 1. Italic amphora: 3 to 5, 7 to 8- Dr. 1A; 9 to 11- Dr. 1B.

Figure 41: Italic amphora: 1- Dr. 1B; 2- Dr. 1C. Punic Carthaginian amphora: 3 to 6- C2a/T-7.4.2.1. Punic amphora from the Strait area: 7- C2b/T-7.4.3.3.

Figure 42: Ebussitan amphora: 1- PE 23; 2- PE 25. Betic amphora: 3- Dr. 28; 4- Dr. 12. Amphora from Tàrraco: 5- Pascual 1. 6 to 13- Iberian Amphora.

Figure 43: Iberian cooking ceramics: 1 to 2- Pot; 3- Lid. Italic common: 4- Vegas 1a; 5- Vegas 14; 6- Emporiae 36,2. Punic common: 7 to 8- Lancel 151. Ebussitan common: 9- Lancel 152. Oxidised Common: 10- Cl rc 18a; 11- Similar to Lancel 152; 12- Similar to Com it 8f; 13- Azaila type.

Figure 44: Oxidised Iberian ceramics: 1- Earthenware bowl; 2 to 5- Kalathos; 6, 8- Great zoomorphic jug; 7- Carinated jug; 9 to 10- Carinated large jar; 11- Great container.

Figure 45: Oxidised Iberian ceramics: 1 to 11- Large jars. Roman storage ceramics: 12 to 13- Dolia. Stone instrument: 14- Hand rotating mill.

Figure 46: Percentage in the composition of the ceramic group.

Figure 47: Projectiles from a ballista and a reproduction of one (according to RUSSO 2004:301).

Figure 48: *General plan of the castellum.*

Figure 49: *Puigpelat castellum within the Tarraco III centuriatio network (according to PALET 2008, fig. 221).*

TÍTOLS PUBLICATS PER LA BIBLIOTECA TÀRRACO D'ARQUEOLOGIA

LA VIL·LA ROMANA DELS MUNTS
(ALTAFULLA)
EXCAVACIONS DE PEDRO MANUEL BERGES SORIANO

Pedro Ortiña Hermoso

L'AMFITEATRE DE TARRACO
I ELS ESPECTACLES DE GLADIADORS AL MÓN ROMÀ

Joaquín Ruiz de Arbulo

LES EXCAVACIONS INÈDITES
DEL MUSEU DE REUS A PORPRES I A PARETS-DELGADES
(1934-1936)

Jaume Massó Carballido

LA FONT DELS LLEONS:
APROXIMACIÓ A LA CIRCULACIÓ MONETÀRIA DE TÀRRACO
(SEGONA MEITAT DEL SEGLE III dC - PRIMER QUART DEL V dC)

Imma Teixell Navarro

EL CASTELLUM DE PUIGPELAT

Moisés Díaz García

ISBN 84-613-6235-6

9 788461 362356